

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1968-1970

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Μὲ τίς ἐθνικὲς περιπέτειες συμπορεύονται ὄλα. Εἴχαμε προαναγγεῖλει¹ τὴ συνέχεια τῶν Χρονικῶν, τῆς τριετίας 1968-1970, καὶ ἐτοιμάζονταν νὰ δημοσιευθοῦν στὸν τόμο τοῦ ἔτους 1970 τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ὅταν, μὲ ἡμερομηνία 21 Ἀπριλίου 1969, ἔλαβα διαταγὴ μεταθέσεως ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στὴν Ἐφορεία Πατρῶν.

Ἐπρεπε νὰ τὴν ἐκτελέσω ἐντὸς 15 ἡμερῶν! Δὲν ἦταν συνηθισμένη ὑπερσειακὴ ἐνέργεια. Ἦταν διωγμός, ὅπως εἶναι γνωστό. Προκάλεσε συγκινητικὴ ἀντίδραση στὴ Μακεδονία καὶ στὴν Ἀθήνα. Ἄλλ' αὐτὰ δὲν ἐπέτυχαν παρὰ μόνο νὰ ἐπιδεινώσουν τὸ διωγμὸ καὶ νὰ μοῦ περιορισθοῦν ἀκόμα περισσότερο οἱ δυνατότητες μετακινήσεως ἔξω ἀπὸ τὴν Περιφέρεια τῶν Πατρῶν.

Ἡ ἐκλογή μου στὴν ἔδρα τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἰωαννίνων ἄλλαξε κάπως τὴν κατάστασι στὸ καλύτερο, ἀλλὰ ἡ ἐκδοσι τῶν Χρονικῶν ἔτσι δὲν ἐυκολύνθηκε. Τὸν πρῶτο χρόνο μου στὰ Γιάννενα (1972-1973) ἐδίδαξα «κατ' ἀνάθεσιν» καὶ τὸ μάθημα τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ στὰ μαθήματα μοῦ πρόσθεσαν οἱ συνάδελφοι κατὰ τὸ δεύτερο χρόνο (1973-1974) τὴν Κοσμητεία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς μὲ ὄλα τὰ συμπαρομαρτοῦντα.

Τὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουν.

Τώρα—«θεῖα συνάρσει»—ξαναγύρισα στ' ἀγαπημένα μου θέματα τῆς Μακεδονίας. Καὶ τὰ Χρονικὰ πῆραν προτεραιότητα, ἀφοῦ ξεπέρασα ποικίλους δισταγμούς.

Δίσταζα, πρῶτα ὡς πρὸς τὴ σκοπιμότητα, νὰ δημοσιευθοῦν Χρονικὰ τόσο καθυστερημένα. Ὑστερα, μὲ τὴν ἀβεβαιότητα, ἂν καὶ πάλι θὰ ἔχω τὸ χρόνο καὶ τὴν ἡρεμία νὰ τὰ φέρω σὲ τέλος ἱκανοποιητικό. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία πλουτίζεται μ' ἓνα ρυθμὸ χωρὶς προηγούμενο. Ἐξ ἄλλου ἡ τριετία 1968-1970, γιὰ τὴν Περιφέρεια τῆς Θεσσαλονίκης τουλάχιστον πού τὴν ἔζησα, δὲν ἔχει καμμιά ἄλλη περίοδο ὅμοια τῆς σὲ δραστηριότητα σωστικὴ τῶν μνημείων καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων, πού ἀποκαλύπτονται μὲ ποικίλες σκαφικὲς ἐργασίες, μάλιστα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴ Βέ-

1. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 101 γιὰ τὴ διετία 1968-1969, ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 347 γιὰ τὴν τριετία 1968-1970.

ροια. Ἡ προσπάθεια νὰ σωθοῦν τυχαῖα εὐρήματα καὶ τουλάχιστον νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ νὰ ἀποτυπωθοῦν σὲ σχέδια καὶ σὲ φωτογραφίες τὰ ἀκίνητα, αὐτὴ ἢ προσπάθεια ἀντὶ νὰ βοηθηθῆ προκάλεσε τὸ τέντωμα τοῦ σχοινοῦ τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ ἓνα κέντρο ἐγωϊστικὸ ὅσο ποτὲ ἄλλοτε. Τελικὰ «τὸ σκοινὶ ἔσπασε» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βρεθῶ... στὴν Πάτρα!

Οἱ δισταγμοὶ μου γιὰ τὴ συνέχεια τῶν Χρονικῶν παραμέριζαν σιγὰ-σιγὰ καθὼς ξανάβλεπα, τοὺς τελευταίους μῆνες, τὸ ὕλικὸ ποὺ εἶχα συγκεντρώσει γιὰ τὴν τριετία, μέσα στὰ δύσκολα χρόνια τῆς ἐπταετίας. Παράλληλα ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνέχεια. Ὅχι λιγώτερο μὲ ἐνεθάρρυναν συγκινητικὲς ἐκδηλώσεις Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀρχαιολόγων γιὰ τὰ δημοσιευμένα Χρονικά. Ἀπροσδόκητα ἐνθουσιώδεις κρίσεις διατυπώθηκαν σὲ δημοσιεύματα¹ καὶ σὲ ἐπιστολές, ποὺ τὶς κρατῶ σὰν θησαυρό. Μὲ βοήθησαν νὰ ὑπερνηκίσω τὶς ἐπιφυλάξεις μου. Γράφουν ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ τότε Διευθυντὴς τῶν Ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν καθηγητὴς Homer A. Thompson, ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης καθηγητὴς Charles Edson, ὁ ἐκδότης τοῦ Supplementum Epigraphicum Graecum Dr. Geoffrey Woodhead, ὁ Διευθυντὴς τῶν Ἀνασκαφῶν τῆς Ἰσθμίας καθηγητὴς Paul Clement κ.ἄ.²

1. Π.χ. Arch. Rep. for 1969-70, σ. 20: «This is a most valuable contribution to the ever growing field of Macedonian studies» (P. M. Fraser, Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, Διευθυντὴς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν).

2. Ὅα μοῦ συγχωρήσουν, ἐλπίζω, καὶ οἱ διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες καὶ οἱ ἀναγνώστες ἂν παραθέσω ἀποσπάσματα:

«...Accept our best thanks for *Chronica Archaeologica* 1967, and congratulations on the admirable format which you have worked out. I do hope you will have the health and strength and the friendly collaboration of your colleagues to continue the publication along these lines.

The total of new material is overwhelming, and so many of the individual items are of great interest...».

February 19, 1968

The Institute for Advanced Study
Princeton, New Jersey

Homer A. Thompson

«...Profound thanks for your absolutely admirable Χρονικά Ἀρχαιολογικά, which I received today...».

19.2.1968

University of Wisconsin
Madison, Wisconsin

Charles Edson

«...thank you for various offprints which have from time to time reached me from... and from Μακεδονικά VII (1967). There will all be extremely useful to me, not least because

Περισσότερες εϋρίσκονται ἀκόμα στὰ χέρια μου ἀπὸ τὶς κρίσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὰ Χρονικά 1966-67, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸν 9ο τόμο τῶν Μακεδονικῶν. Εἶναι γράμματα ποὺ μὲ βρῆκαν στὴν Πάτρα: μιὰ ἀναγνώριση τοῦ ἔργου στὴ Μακεδονία, συγκινητικὴ καθὼς ἦταν, σὲ τέλεια ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐπίσημη παραγνώριση, μέχρι διωγμοῦ, τῆς μακεδονικῆς ἀρχαιολογίας.

Ἐο καθηγητῆς Eugene Vanderpool σημειώνει ἰδιαίτερα τὸν πλοῦτο τοῦ ὑλικοῦ¹. Ἐο καθηγητῆς J. M. R. Cormack βρῖσκει τὰ Χρονικά στὸ Aberdeen ἐπιστρέφοντας ἀπὸ περιοδεία του στὴ Μακεδονία, ἀπὸ μιὰ νέα προσπάθεια γιὰ τὸ τελικὸ δούλεμα τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ ἐτοιμάζει γιὰ τὶς Inscriptiones Graecae². Ἐο καθηγητῆς Robert Cook νομίζει τὰ Χρονικά χρήσιμα γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τους στὸ Cambridge³. Ἐο ἀείμνηστος καθηγητῆς G. Klaffenbach συγκινεῖται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ φίλου του K. A. Ρωμαίου (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 156, εἰκ. 1), λέει καὶ τὸν καλὸ του λόγο γιὰ τὴ μετάθεσή μου στὴν Πάτρα⁴. Ἐο ἄλλοτε Διευθυντῆς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογι-

I hope that SEG XXIV which contains a very substantial Macedonian section, including all the texts which you publish here and elsewhere...».

6 March 1968

Cambridge University
Cambridge, England

Geoffrey Woodhead

«...Thank you very much indeed for your kindness in sending me a copy of your excellent ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ. It is indeed a masterly account of work in Macedonia, and I have had much pleasure as well as much instruction from reading it...».

January 25, 1968

American School of Classical Studies
Athens, Greece

Paul Clement

1. «...The Χρονικά 1966-67 have just come. A rich lot of material and nicely and early presented...»

February 16, 1970

American School of Classical Studies

Eugene Vanderpool

2. «...I am most grateful for this very useful gift. I have just returned from Veroia, Edessa, Pella, Naoussa, Kozani and Florina...».

18 April '70

University of Aberdeen

J. M. R. Cormack

3. «...It is a most useful work to have in our library and I am filled with admiration for the thoroughness with which you have collected references in the archaeological literature to your Macedonian material...».

18 April 1970

Cambridge, England

R. M. Cook

4. «...Mit sehr herzlichem Dank bestätige ich Ihnen den Empfang der schönen Gabe, die Sie mir mit der Übersendung von Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1966-67 bereitet haben. Ich habe mit lebhaften Interesse von Ihren Darlegungen Kenntniss genommen und kann Sie nur

κῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, εἰδικὸς προϊστορικός, προσέχει ιδιαίτερα τὰ προϊστορικά¹.

Τὸ νέο παγκόσμιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Μακεδονικὴ ἀρχαιολογία σημειώ-
νει ὁ κ. John Graham, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Manchester², ἐνῶ ὁ βετε-
ράνος τῆς Μακεδονικῆς Ἱστορίας καὶ Ἐπιγραφικῆς καθηγητῆς Charles
Edson εὐλόγα ἐκδηλώνει τὸ προσωπικὸ του ἐνδιαφέρον³.

Κάτι ἀπὸ τὴν εὐγένεια τῆς ψυχῆς τοῦ καθηγητοῦ Homer Thompson κρύ-
βεται στοὺς ἐνθουσιώδεις λόγους του καὶ στὴν ἔκφραση τῆς συμπαθείας του⁴.

Ὁ κ. A. G. Woodhead κατ' ἐπανάληψιν ἐκδηλώνει τὸ ἐνδιαφέρον του
γιὰ τὸ νέο ἐπιγραφικὸ ὕλικὸ τῆς Μακεδονίας⁵. Καὶ ὁ καθηγητῆς N. G. L.

aufsichtig zu dem Ergebnis Ihres Büches beglückwünschen. Eine ganz besondere Freude hat
mir das Bild von Ρωμαῖος gemacht, das so ausgezeichnet die mir so vertrauten Zeige des ve-
rehrten Menschen und Gelehrten wiedergibt.

Mir steht kein Urteil darüber zu, aber lassen Sie mich als eine ganz persönliche Aus-
sagung..., dass ich es bedaure, dass Sie nicht mehr in Macedonien tätig sind...».

20.4.70

Prof. Dr. Günther Klaffenbach

Βερολίνο

1. «...Very many thanks for your splendid Χρονικά which I was delighted to receive it
is a very fine piece of work and I was glad to see the pictures of the prehistoric vases including
that interesting painted one from Καλινδρία...».

20th April 1970

Sinclair Hood

Oxford

2. «...I have been reading your Χρονικά with much admiration and pleasure... How-
ever, you have at least the consolation that your achievements in Macedonian archaeology
over the last decade or so have become well-known all over the world».

24.IV.70

John Graham

University of Manchester

3. «...Your splendid «Χρονικά Ἀρχαιολογικά» has just reached me today. I look for-
ward to reading it with great interest and even more intellectual profit...».

4 May 1970

Charles Edson

University of Wisconsin

4. «...It's a tremendously impressive record, not least because of the amazing clarity
with which you have presented this great mass of new material. All this must make your rea-
ders regret the more that you are not in a position to continue this valuable service. I do hope
that someone can carry on the reportage, following your excellent example».

May 18, 1970

Homer A. Thompson

The Institute for Advanced Study

Princeton

5. «... I was very grateful to receive the copy of Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1966-67 from
Μακεδονικά. I had not realized that you had moved to Patrai, so I suppose that for the future
I (and SEG) will be less well informed about the progress of Macedonian epigraphy! Your
help has been invaluable...».

13 May 1970

A. Geoffrey Woodhead

Corpus Christi College

Cambridge, England

Hammond λυπᾶται, πὸ εἶναι ἀργὰ νὰ χρησιμοποίησῃ τὸ ὑλικὸ τῶν Χρονικῶν στὴν Ἱστορία του τῆς Μακεδονίας¹.

Ἄλλὰ τὰ ἀνάτυπα τῶν Χρονικῶν φθάνουν καὶ κεῖ πὸ δὲν φθάνει τὸ περιοδικό. Ἐξυπηρετοῦν καὶ ἄλλους σκοπούς. Τὸ πανεπιστημιακὸ Royal Ontario Museum τοῦ Toronto στὸν Καναδᾶ, τὸ ὁποῖο διευθύνει ὁ βετεράνος μελετητῆς τῆς Ὀλύνθου J. W. Graham, ἔχει μιὰ δλόκληρη αἴθουσα γεμάτη μὲ ἀναπαραστάσεις σπιτιῶν τῆς Ὀλύνθου (Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης κ.λ.). Ἐκεῖ ὑπηρετεῖ ὁ νέος Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος John Hayes καὶ λυπᾶται πὸ δὲν παίρνουν τὰ Μακεδονικά².

Ἐξ ἄλλου ὁ ἐκδότης τοῦ Blue Guide τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀντλοῦν πληροφορίες πολλοὶ ξένοι ἐπισκέπται μας, βρίσκει χρήσιμα τὰ Χρονικά. Καὶ τοῦτο εἶναι ὠφέλιμο, γιὰτὶ πότε-πότε μαζί μὲ τὴν ἀλήθεια βλέπτονται καὶ ἄλλα συμφέροντά μας, ἐθνικά³.

Τραγικὸ τόνο παίρνουν σήμερα τὰ λόγια τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Κύπρου, τοῦ φίλου Βάσου Καραγεώργη. Παρηγοροῦσε τότε καὶ μοῦ ἔδινε κουράγιο στὴν Πάτρα⁴. Τὸ λιγώτερο, χρωστῶ πρὸς τὰ κεῖ, πρὸς τὴ μαρτυρικὴ Κύπρο, τὴν ἀνταπόδοση τῆς ἴδιας εὐχῆς: Κουράγιο!

«...I hope that S.E.G. XXIV, which was full of Macedonian material, largely the result of what you had kindly sent, was a welcome recognition of the value of your help. There is more material from the same area forthcoming in S.E.G. XXV, now in the hands of the printer—including all the bibliography on the Choïros-epigram, to which I see that your new article makes an addendum!».

16 October 1970

A. Geoffrey Woodhead

1. «I have just read with great enjoyment your *Chronica Archaeologica* of 1966-67... It is amazing what a lot of new material comes up in Macedonia. This report is too late for me to use, unfortunately, in «Macedonia I» which I completed last September...».

12th June, 1970

Nicholas Hammond

University of Bristol

2. «...The article arrived some days before I left Toronto, and is particularly welcome since our libraries do not receive Μακεδονικά at all (I regret to say!)».

5.VI.70

John Hayes

Athens

3. «...Your corrections have been noted in my interleaved copy of Greece for action when (shortly!) a new edition will be stated...».

15 April, 1970

Stuart Rossiter

Blue Guides, London

4. «Χίλια εὐχαριστῶ γιὰ τὰ θαυμάσια Χρονικά. Συγχαρητήρια τόσο γιὰ τὴν ἐκτύπωση ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐκτασὴ τῆς πολὺπλευρῆς ἐργασίας. Αὐτὸ δείχνει πόσο ἡ καρδιά σου καὶ τὸ σῶμα σου ἔπρεπε νὰ βρίσκωνται καὶ τώρα in situ, στὴ Μακεδονία.

Ἔστω. Κουράγιο».

Λευκωσία 14.4.70

Βάσος

Ἐξ ἴσου ἐνθαρρυντικὲς ἦταν ἐκδηλώσεις συναδέλφων, μάλιστα τῶν Ἐφόρων καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων, ποὺ ὑπηρετοῦν στὴ Μακεδονία. Μὲ γράμματά τους ἢ προφορικὰ μὲ βεβαίωσαν πὼς τὰ Χρονικά τοὺς βοηθοῦν πολὺ στὴ δουλειά τους. Τὸ πιστεύω. Γιατὶ καὶ σὲ μένα ἔδωσαν βοήθεια τὰ Χρονικά τοῦ προκατόχου μου κ. Χ. Μακαρόνα, γιὰ τὴ δωδεκαετία 1939-1950. Ἔτσι ξεκίνησα νὰ τὰ συνεχίσω.

Ὅφειλω νὰ εὐχαριστήσω καὶ πάλι ὅλους ὅσοι μὲ βοήθησαν, μὲ τὰ δημοσιεύματά τους καὶ μὲ πληροφορίες, στὴ σύνταξη τῶν Χρονικῶν. Στὸ Διευθυντὴ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν στὴν Ἀθήνα κ. James R. McCredie χρωστῶ τὴν ἄδεια νὰ χρησιμοποιοῦ—χρόνια τώρα—τὴ Βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς. Ἐκεῖ κυρίως δούλεψα τὸ περισσότερο ὑλικό. Τελευταῖα δούλεψα ἐπίσης στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ δ. Κ. Ρωμοπούλου μὲ διευκολύνει καὶ στὴ μελέτη τῶν παλαιῶν εὐρημάτων μου στὰ Μουσεία τῆς Περιφέρειας τῆς. Αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀκόμη λόγος νὰ τὴν εὐχαριστήσω ιδιαίτερα.

Καὶ γιὰ τὰ Χρονικά τοῦτα, κατὰ τὰ ἄλλα, ἰσχύουν ὅσα εἰσαγωγικὰ σημειώσαμε στὰ προηγούμενα Χρονικά (ἀτυχῶς ὁ κ. Μ. Μιχαηλίδης δὲν μπόρεσε νὰ μᾶς δώσει ἀκόμα τὰ Βυζαντινὰ καὶ Νεώτερα Χρονικά). Στὶς συντομογραφίες, ποὺ σημειώσαμε ἐκεῖ¹, προστίθενται ἐδῶ (στὸ τέλος) μερικὲς ἀκόμα.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ὁ Ἔφορος τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) Φώτιος Πέτσας, τὸν Μάιο τοῦ 1969 μετετέθη στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν. Τὴν Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1969 περίπου ἀνέλαβεν ὁ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέας Βαβρίτσας². Τὸ ἄλλο προσωπικὸ τῆς Ἐφορείας ἔμεινε, κατὰ τὰ κύρια, ὅπως ἦταν στὴν ἀρχὴ τοῦ 1969 (ἰδὲ κατωτ.).

Στὴ ΙΔ' Περιφέρεια (Βεροίας) ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1968, ποὺ ἡ Ἀγγελικὴ Ἀνδριωμένου μετετέθη στὴν Ἀθήνα, ὑπηρέτησε ὡς Ἐφορεύων ὁ Ἐπιμελητῆς Ἰωάννης Τουράτσογλου, ὅσπου ἀνέλαβε τὴν Περιφέρεια ἢ Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Καίτη Ρωμοπούλου (3.7.1969)³.

Στὴ ΙΕ' Περιφέρεια (Καβάλας) δὲν ἔγινε κατὰ τὴν τριετία ἀξιόλογη μεταβολή.

1. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 277 κ.έ., καὶ τ. 9 (1969), σ. 101 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 3, 347 καὶ 361.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 345, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 313, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 379.

Μέσα στην τριετία 1968-1970 ολοκληρώθηκαν τὰ κτήρια τῶν Μουσείων Πολυγύρου καὶ Κιλκίς. Σημαντικὲς ἐργασίες ἔγιναν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Ἐπανέκθεση τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ σὲ ἄλλα Μουσεῖα: Θεσσαλονίκης, Φλωρίνης, Πέλλης κ.λ.

Α΄ ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Μ α κ ε δ ό ν ε ς. Ν' ἀρχίσουμε μὲ τὴ γνώμη μιᾶς παλαιᾶς αὐθεντίας: Στὴν ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Th. Mommsen διαβάζομε (σ. 316): «οἱ πραγματικοὶ Μακεδόνες στὸν κάτω ροῦ τοῦ Ἀλιάκμονος καὶ τοῦ Ἀξιοῦ ὡς τὸ Στρυμῶνα ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς...»¹. Μιὰ ἄλλη αὐθεντία, σύγχρονη, στὰ θέματα τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Μακεδόνων, ὁ καθηγητὴς Charles Edson, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Wisconsin, στὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία (Θεσσαλονίκη, Αὐγούστος 1968), διατύπωσε τὴ γνώμη του ἔμμεσα γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν Μακεδόνων καὶ τὸν δῆθεν ἐξελληνισμό τους. Ἡ ἀνακοίνωσή του εἶναι τώρα δημοσιευμένη πρώτη στὰ εὐπρόσιτα Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου². Ὁ Franz Kiechle κάμει δικές του παρατηρήσεις στὸ θέμα μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Ἀποστόλου Δασκαλάκη γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῶν Ἀρχαίων Μακεδόνων (IMXA, 1965)³. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θησεὺς Στ. Τζαννετάτος δημοσίευσε ἀνακοίνωσή του στὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (Σόφια, Σεπτ. 1966) μὲ βάση τὶς φιλολογικὲς πηγές⁴. Ἄρθρο γιὰ τὴ θέση τῶν ἀρχαϊκῶν Ἑλλήνων (τοῦ Νότου) ἔναντι τῶν βαρβάρων, δὲν θίγει τὴν οὐσία τοῦ προβλήματος τῆς ἐθνικότητος τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων (Ingomar Weiler, τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Innsbruck)⁵. Ἐτσι ἐπιτόλαια ἐγγίζει τὸ θέμα καὶ ὁ Finley Hooper: «Οἱ περισσότεροι Ἑλληνες κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. λογάριζαν (τοὺς Μακεδόνες) ὡς βαρβάρους. Μερικοὶ ἀκόμα τὸ κάμουν». Ὅπου «Ἑλληνες» πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τοὺς ἐμπόλεμους Ἀθηναίους (τοῦ Δημοσθέ-

1. Th. Mommsen, *The Provinces of the Roman Empire*, edited by T. Robert S. Broughton, Chicago 1968. Πρβλ. καὶ κατωτ., ἀριθ. 6.

2. Ch. Edson, *Early Macedonia*, Ἀρχαία Μακεδονία, Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ Πρῶτον Διεθνὲς Συμπόσιον ἐν Θεσσαλονίκῃ, 26-29 Αὐγούστου 1968, σ. 17 κ.έ., εἰδικότερα σ. 20, σημ. 11, καὶ σ. 36 κ.έ.

3. «Gymnasium», τ. 75 (1968), σ. 150 κ.έ.

4. Θ. Στ. Τζαννετάτος, Ὁ Ἀρχέλαος καὶ ἡ Ἑλληνικότης τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως, «Πλάτων», τ. 20 (1968), σ. 106 κ.έ. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 6, σημ. 84, καὶ ἀριθ. 28.

5. I. Weiler, *Greek and Non-Greek World in the Archaic Period*, «Greek, Roman and Byzantine Studies», τ. 9 (1968), σ. 21 κ.έ.

νη μᾶλλον). Βέβαια ὄχι π.χ. τοὺς Ἑπειρωτὲς ἢ τοὺς Θεσσαλοὺς. Καθυστερημένος εἶναι ὁ Michael Grant, ἀμέθοδα ἐκθέτοντας ἀβέβαια πράγματα γύρω ἀπὸ μία ἐνόητα πὺν γίνεται βεβιασμένα, τὴ Μεσόγειο¹. Ἔτσι καταλήγουμε πάλι σὲ δυὸ αὐθεντίες, ἱστορικές, τοὺς καθηγητὰς Arnold Toynbee καὶ Hermann Bengston.

Ὁ καθηγητὴς Arnold Toynbee σὲ βιβλίον του, ὅπου συζητεῖ γενικώτερα προβλήματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας² ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν στὴ Μακεδονία καὶ τὰ προβλήματά της. Συνοψίζομε τὰ κύρια σημεῖα. Ὁ Τ. σχετίζει (σ. 14 κ.έ.) τὴν Ἀμυδῶνα τοῦ Ἀξιοῦ πρὸς τὸ ὄνομα Ἀμυθάων τοῦ γεναλογικοῦ δένδρου τοῦ μυθικοῦ λαοῦ πὺν ὀνομάζομε κατὰ παράδοσιν Μινύες. Σχετίζει ἐπίσης τὸν παιονικὸ ἥρωα Ἀστεροπίον πρὸς τὸν Ἀκεσσαμένον, πὺν ἴδρυσε τὰς Ἀκεσαμένας (πόλη τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν Στέφανο Βυζάντιον) καὶ ὡς Παιάν πέρασε στὴ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ τὴν ιδιότητα ἰαματικοῦ θεοῦ. Ὁ Τ. θεωρεῖ φυσικὸ ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, πὺν ἦταν ἐγκατεστημένοι στὸ μυχὸ τοῦ Παγασητικοῦ, δὲν ἔμειναν ἀδιάφοροι γιὰ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου. Σημειώνει ὅτι ἀπὸ τὶς 25 ἡπειρωτικές, Περαιβικές καὶ Μακεδονικές θέσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, πὺν ἔδωσαν μυκηναϊκὰ εὐρήματα (κατάλογος Hope-Simpson), τρεῖς εἶναι στὸν Ἀνθεμόντα, ἄλλες τρεῖς στὶς δυτικές ἀκτὲς τῆς Χαλκιδικῆς, μία στὶς νότιες ἀκτὲς της, ἄλλη μία βορειοανατολικά τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὀκτώ κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ. Καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀμυδῶν τῆς Ἰλιάδος εἶναι ὁ προϊστορικὸς συνοικισμὸς (τούμπα) παρὰ τὸ Ἀξιοχώρι ἢ παρὰ τὸ ἄλλοτε Σαράτσι (τώρα Περιβολάκι, τοῦ Λαγκαδᾶ, ἀλλ' ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 5). Οἱ Μινύαι, συνεχίζει ὁ Τ., ἦταν θαλασσινοὺς λαὸς μὲ κέντρο τὸν Ὀρχομένον στὴ Βοιωτία, δηλαδὴ σ' ἓναν τόπον ἀνάμεσα στὸ Αἰγαῖο (μὲ τοὺς μυχοὺς τοῦ Παγασητικοῦ καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ) καὶ στὸ Ἴόνιο (μὲ τὴν Πύλον). Ὀρχομένον, Παγασητικὸς καὶ Θερμαϊκὸς κόλπος, καὶ Πύλος, εἶναι τὰ τέσσερα κύρια σημεῖα, ὅπου παρουσιάζονται οἱ Μινύαι. Ποιοὶ λοιπὸν ἦταν αὐτοὶ οἱ θαλασσινοί; Ἡ ἀπάντησις εἶναι: Κρήτες. Ὑπάρχει καὶ γιὰ τὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ σχετικὴ παράδοσις: οἱ Βοττιαῖοι ἦταν μινωῖτες, πὺν ἔφεραν στὶς Ἰχνες (ἠνάμεσα Νέα Χαλκηδὼνα καὶ Κουφάλια) τὴ λατρεία τῆς Ἰχναίας Θέμιδος (σ. 16). Καὶ γιὰτὶ ἔφθασαν τόσο μακρὰ; Γιατὶ μὲ τοὺς πολιτισμένους γείτονές τους θὰ εἶχαν τὶς ἱστορίες, πὺν εἶχαν οἱ Σπαρτιάτες μὲ τοὺς Μεσσηνίους, ἀπαντᾷ ὁ Τ., πὺν κάτι ξέρει ἀπὸ Empiré-building. Ἀσφαλῆστερο καὶ ἀποδοτικώτερο εἶναι νὰ φθάσης πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς πολιτισμένης ὁμοεθνίας. Αὐτὸ — διδάσκει ὁ Βρεταννὸς ἱστορικὸς — εἶναι τὸ νόημα τῶν ἀποικιῶν.

1. M. Grant, *The Ancient Mediterranean*, London 1969, σ. 211.

2. Arnold Toynbee, *Some Problems of Greek History*, Oxford 1969.

“Όσο για τις εισβολές στην Έλλάδα από Βορρά, «στην πρωϊμότερη από τις δύο περιπτώσεις» (ή νεώτερη είναι ή «κάθοδος τῶν Δωριέων») «οί επιδρομείς μιλοῦσαν τή βορειοδυτική ἑλληνική διάλεκτο, ἀκολουθοῦμενοι ἀπό Ἰλλυριοῦς καί Θράκες» (σ. 54).

Τὴν ἔκταση τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς 1ης χιλιετηρίδος π.Χ. ὁ καθηγητῆς Τ. ὀρίζει στὴ γραμμὴ: ἐκβολές Πηνειοῦ-κορυφῆ Ὀλύμπου-Καμβούνια-κατὰ μῆκος τῆς κορυφογραμμῆς τῆς Πίνδου πρὸς Νότον μέχρι τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ Ἀμβρακικοῦ (σ. 57).

Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 μ.Χ. τὰ γλωσσικὰ ὄρια μεταξὺ τῶν Ἑλληνοφώνων καὶ τῶν Λατινοφώνων στὰ Βαλκάνια συνέπιπταν πρὸς τὰ βόρεια ὄρια τῶν ἀρχικῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας (ἀπὸ τοῦ 148 π.Χ.) καὶ τῆς Θράκης (ἀπὸ τοῦ 46 μ.Χ.). Ἡ γραμμὴ δηλαδὴ ξεκινῶντας ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ στὶς ἐκβολές τοῦ Δρίνου, ἄφηνε ἀριστερὰ τῆς τὶς πηγές τοῦ Ἀξιοῦ, καὶ δεξιὰ, στὴν ἑλληνόφωνη ζώνη, ἔπαιρνε τὶς κοιλάδες τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Στρυμῶνος καὶ τοῦ Ἐβρου καὶ ἔφθανε ἕως μεταξὺ Μεσημβρίας καὶ Ἀγχιάλου στὸν Εὐξείνιο Πόντο. Αὐτὴ τὴν κατάσταση εὐρῆκαν οἱ Σλάβοι ἐρχόμενοι στὰ Βαλκάνια, κατὰ τὴν ἑκατονταετία 550-650 μ.Χ. Ἐρωτᾶται: Πότε ἔφθασε ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα στὴ γραμμὴ: Δρίνου-Μεσημβρίας;

Σημειωτέον ὅτι περὶ τὸ 400 π.Χ. χρειάζεται διερμηνεὺς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Θρακῶν (Ξενοφ. Ἀνάβασις VII, 3, 25). Χρειάζεται ἐπίσης διερμηνεὺς μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἰλλυριῶν τὸ 170/169 π.Χ. (Πολύβιος XXVIII, 8, 9).

Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια ὁ Τ. ἐξετάζει εἰσαγωγικῶς τὴ σημασία τῶν λέξεων «βάρβαρος» καὶ «Ἕλλην» (σ. 58 κ.έ.) καὶ ἐρευνᾷ τὴν πατροπαράδοτη γλώσσα τῶν Μακεδόνων (σ. 64 κ.έ.), τῶν Πελαγόνων (σ. 80 κ.έ.), τῶν Παίωνων (σ. 94 κ.έ.) καὶ τῶν Ἡπειρωτῶν (σ. 104 κ.έ.). Τὸ συμπέρασμά του γιὰ τοὺς Μακεδόνες εἶναι: «...the Makedones were Greek-speakers from first to last». Ἦταν, λοιπόν, «ἑλληνόγλωσσοι ἀπὸ τὸν πρῶτο ὡς τὸν τελευταῖο» (σ. 79). Γιὰ τοὺς Πελαγόνες ἐπίσης συμπεραίνει, ὅτι, ἀπ’ ὅσα ξέρομε κατὰ τὸν τέταρτο, τρίτο καὶ δεῦτερο αἰῶνα π.Χ. ἦσαν ἑλληνόγλωσσοι (σ. 90). Γιὰ τοὺς Παίονες δὲν εἶναι κατηγορηματικὸς (σ. 103).

Λοιπὸν πῶς ἔγινε, ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. περίπου ὡς τὸ 500 μ.Χ. περίπου, νὰ περάση ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπὸ τὴ γραμμὴ τοῦ Ὀλύμπου στὴ γραμμὴ τοῦ Αἴμου;

Ὁ καθηγητῆς Τ., στὸ 7ο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του (σ. 118 κ.έ.), συμφωνῶντας ἐν μέρει μὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς του, τὸν προϊστορικὸ W. Heurtley καὶ τὸν ἱστορικὸ N. Hammond, ἀναπτύσσει τὴ θεωρία τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας πρὸς Βορρᾶν ἀπὸ κατοίκους τῆς Θεσσαλίας. Ὡς Μακεδόνες καὶ Πελαγόνες, ἑλληνόγλωσσοι, πέρασαν στὴν Ἄνω Μακεδονία ἀπὸ τὰ Volustana (Πόρτες). Τοῦτο πρέπει νὰ ἔγινε κατὰ τὸ 12ο αἰ. π.Χ. (σ. 134). Μαρ-

τυρημένη ἔχομε τὴν παρουσία τῶν Μακεδόνων στὸν ἄνω Ἀλιάκμονα μόνον περὶ τὸ 500 π.Χ., τῶν Πελαγόνων ἀκόμα βορειότερα μόνον περὶ τὸ 200 π.Χ., ἐνῶ καὶ αὐτοὶ παλαιότερα πρέπει νὰ ζοῦσαν νοτιότερα. Ἔτσι ἐρμηνεύεται ἡ πληροφορία τοῦ Στράβωνος ὅτι ἡ Πελαγονία λεγόταν Ὀρεστιάς προηγουμένως (Στράβων VII, 38). Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ συζήτηση γιὰ τοπωνύμια, ὅπως Λάρισσα (σ. 123 κ.έ.), Ἀλακκομεναί (σ. 125 κ.έ.), Εἰδομένη (σ. 126 κ.τ.δ.), ὅπως καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ κατάλοιπα τῶν Πελασγῶν στὴ Μακεδονία (σ. 126 κ.έ.).

Μετὰ τὴν ὑποθετικὴ ἄνοδο τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὸν ἄνω Πηνειὸ πρὸς τὸν ἄνω Ἀλιάκμονα, μιὰ δευτέρη κίνηση παρουσιάζεται πρὸς τὶς βόρειες πηγές τοῦ Ἀλιάκμονος, ὕστερα ἀντιθέτως πρὸς νοτιοδυτικά, πρὸς τὴν Πίνδο καὶ τὴν Ἡπειρο, ὅπως δέχεται ὁ Τ. Ἀπ' αὐτὰ βέβαιο εἶναι μόνον ὅτι ἡ Λυγκηστὶς, ἡ Ἐλιμιῶτις κ.λ., κατὰ τὸ 429 π.Χ., κατέχονται ἀπὸ Μακεδόνες, ἐνῶ στὴν Ὀρεστιάδα βασιλεύει ἓνας βασιλεὺς μὲ μακεδονικὸ (ἐλληνικὸ) ὄνομα Ἀντίοχος (Θουκ. II, 81 καὶ 99).

Ἡ τρίτη μετακίνηση τῶν Μακεδόνων εἶναι αὐτὴ ποὺ ξέρομε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, τῶν Ἀργεαδῶν, πρὸς τὴν κάτω Μακεδονία. Ἀλλ' αὐτὰ εἶναι γνωστά. Ὅπως δὲ ἔχει ὁ Τ. ὀρθόδοξα δέχεται ὡς ἔξοδο τῶν Μακεδόνων πρὸς τὴν κάτω Μακεδονία τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν Ἑορδαία πρὸς τὴν Ἑδεσσα, τὴ βορειότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς ὑποχρεωτικὲς διαβάσεις τοῦ Βερμίου (σ. 142).

Τελευταία καταχωρίζομε τὴν ἄποψη τοῦ καθηγητοῦ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Τυβίγγης Hermann Bengston. Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι τοῦ βιβλίου του, ποὺ εἶχε ἐκδοθῆ γερμανικὰ τὸ 1965, μεταξὺ ἄλλων διαβάζομε¹: «Ἡ μεγαλύτερη προσωπικότητα τοῦ ἀρχαίου κόσμου κατὰ τὸ τέταρτο αἰῶνος μεταξὺ 360 καὶ 336 π.Χ. ἦταν ὁ Μακεδῶν βασιλεὺς Φίλιππος Β', υἱὸς τοῦ Ἀμύντα. Ὁ Φίλιππος ἔκαμε τὴ Μακεδονία τὸ ἡγετικὸ ἔθνος τῆς Εὐρώπης. Ἔβαλε τὰ θεμέλια πάνω στὰ ὁποῖα ὁ υἱὸς του Ἀλέξανδρος ἱδρυσε τὴν παγκόσμιον αὐτοκρατορία του, ποὺ διεδέχθη τὴν Περσικὴ. Ἡ δύναμις τῶν Περσῶν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ χρόνια, γύρω στὸ 360 π.Χ. σημειώνουν στροφή στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου. Ὁ Ernest Kornemann ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένος, ποὺ διάλεξε αὐτὸ τὸ ἔτος σὰν ἀφετηρία τῆς μεγάλης του Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philipp II von Makedonien bis Muhammed. Γιὰ τὸν Kornemann, ὁ Φίλιππος σημειώνει τὴν ἀρχὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας...».

Καὶ πρὸς κάτω (σ. 282 κ.έ.):

«Ἄν οἱ Μακεδόνες δὲν ἦταν Ἕλληνες, τότε ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας

1. H. B e n g s t o n, The Greeks and the Persians, from the Sixth to the Forth Centuries, London 1969, σ. 280.

(338 π.Χ.) θὰ σημεῖωνε τὸ τέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ὅπως ἐδέχοντο πράγματι οἱ περισσότεροὶ ἱστορικοὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἰδίως ὁ Niebuhr, ὁ Grote καὶ ὁ Ernst Curtius¹. Ἐπλανῶντο πάντως οἱ ἱστορικοὶ αὐτοί. Εἶχαν μία δικαιολογία: ἡ ἐπιστήμη τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας — πού εἶναι ἀποφασιστικὴ γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα— στὴν ἐποχὴ τους δὲν εἶχε παρουσιάσει καθαρὴ λύση τοῦ προβλήματος. Σήμερα, κυρίως χάρις στὶς γλωσσολογικὲς ἐρευνες τοῦ Otto Hoffmann (*Die Makedonen*, 1906), γνωρίζομε ὅτι τὰ μακεδονικὰ ὀνόματα—ἰδίως προσώπων, ἀλλὰ καὶ τόπων καὶ μηνῶν—δείχνουν ὅτι ἡ μακεδονικὴ γλῶσσα εἶναι σχεδὸν ἀσφαλῶς μία ἑλληνικὴ διάλεκτος... Ὁ Johan Gustav Droysen εἶχε δίκαιο νὰ θεωρῇ τοὺς Μακεδόνες Ἕλληνες· ἡ Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ εἶναι μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας». — Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 2, 3, 4, 5 καὶ 26.

2. Γ λ ὄ σ σ α. «Γλωσσικὰ Μακεδονίας» ἦταν ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη στὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία καὶ εἶναι τώρα προσιτὴ στὰ δημοσιευμένα Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου². Δὲν εἶδα τὴ μελέτη τοῦ O. Masson³, πού ξέρω μόνον ἀπὸ παραπομπὴ τοῦ L. Robert στὸ *Bulletin Epigraphique*⁴. Καταχωρίσαμε στὰ Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 2, τὸ βιβλίο τοῦ O. Haas γιὰ τὰ γλωσσικὰ κατάλοιπα τῶν Φρυγῶν. Στὶς βιβλιοκρισίες, πού τοῦ ἔγιναν (W. Dressler, A. Heubeck, R. Gusmani) ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος ἐκτενῶς στὸ περιοδικὸ τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν⁵. Ἄλλη κριτικὴ τοῦ ἔγινε, μὲ οὐσιώδεις παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις, ἀπὸ τὸν Michel Lejeune⁶. Σὲ μελέτη τοῦ I. Duridanov γιὰ ἔθνικὰ ὀνόματα τῶν Θρακῶν, συζητοῦνται καὶ ὀνόματα ὅπως Ἀζωρεάτης, Βισάλται, Βοττεᾶται, Βρεάτης, Ἡδωνιάτης κ.τ.δ.⁷ Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἰλλυριῶν νέα μελέτη στὰ «ἰλλυρικὰ» ὀνόματα εἶναι τοῦ Ἀλβανοῦ γλωσσολόγου Vangjel Toçi⁸, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἓνα κατάλογο «ἰλλυρικῶν» ὀνομάτων προσώπων,

1. Πρβλ. Ἰ. Σ τ. Πα πα σ τ α ὑ ρ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1968, σ. 343.

2. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 334 κ.έ. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. II (1971), σ. 458.

3. *Annuaire École Hautes Études, IVe Section Hist. Phil.* 1967-68, 176-179.

4. *Bull. Épigr.* 1969, ἀριθ. 356: «étude préliminaire sur le vocabulaire et l'onomastique macédoniennes avec des indications précises de faits et de doctrine».

5. O. H a a s, *Das Problem der Herkunft der Phryger und ihrer Beziehungen zu den Balkanvölker*, «Acta Antiqua Academiae Scientiarum Ungaricae», τ. 18 (1970), σ. 31 κ.έ.

6. M i c h e l L e j e u n e, *Notes paléo-phrygiennes*, REA, τ. 71 (1969), σ. 287 κ.έ.

7. I. D u r i d a n o v, *Die thrakischen Stammesnamen und Ethnika auf -atai (-atae, -ati)*, «Ziva Antika», τ. 18 (1968), σ. 33 κ.έ.

8. V a n g j e l T o ç i, *Données sur l'onomastique illyrienne à Dyrrhachium et dans d'autres centres de l'Albanie*, «Studia Albanica» τ. VI (1969), 2, σ. 163-185 καὶ εἰκ. 1-20 σὲ πίνακες ἐκτὸς κειμένου. Πρβλ. *Bull. Épigr.* 1970, ἀριθ. 351.

μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζει κανεῖς, εὐκόλα, πολλὰ ἑλληνικά. Ἀνάλογο εἶναι καὶ τὸ κείμενο, ποὺ ἔχει ἀφετηρία τὸν «πανιλλυρισμὸ» τοῦ Hans Krahe. — Ἀπαλλάσσει τὸ «ἰλλυρικὸ» ὀνοματολόγιο ἀπὸ ἄρκετὰ ἑλληνικά ὀνόματα ὁ Ο. Masson (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 2, Bull. Epigr. 1968, ἀριθ. 151 καὶ 152.— Στὴν Cambridge Ancient History¹, στὸ σχετικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ γλώσσα, ὅπου ἡ ἰνδοευρωπαϊκὴ διαιρεῖται σὲ Εὐρωπαϊκὸ καὶ Εὐρασιατικὸ κλάδο, ἢ Ἀλβανικὴ (ὅπως καὶ ἡ Ἀρμενικὴ) δὲν κατατάσσεται στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο, γιὰτὶ δὲν εἶναι σαφὴς ἡ θέση της. Κάπου 400 λέξεις μονάχα ἀναγνωρίζεται ὅτι ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ ἀλβανικὴ γλώσσα, οἱ ἄλλες εἶναι δάνεια. Σχετικὰ μὲ τὴ Φρυγικὴ τονίζεται ἐπίσης πόσο λίγα ξέρομε, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἀδελφὴ της θρακικὴ γλώσσα. Θεωρεῖται ἀβάσιμη ἡ γνώμη ὅτι οἱ Φρύγες κατὰ τὴ μετακίνησή τους πρὸς τὴ Μικρὰ Ἀσία, στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰ. π.Χ., μεταβίβασαν στοὺς Ἀρμενίους μὲ κάποια μορφή τὴ γλώσσα τους (σ. 142).

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 1, καὶ κατωτ., ἀριθ. 3, 4, 9 καὶ 26.

3. Γ ε ἰ τ ο ν ε ς. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Θεσσαλίας ἀξιόλογη ἐπιστημονικὴ ἐκμετάλλευση τάφου παρὰ τὸν Ἐξάλοφο, 12 χλμ. πρὸς Δ τῶν Τρικκάλων, γίνεται ἀπὸ τὸν Δ. Ρ. Θεοχάρη, ὁ ὁποῖος συμπεραίνει: «Ὁ τύμβος τοῦ Ἐξαλόφου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχαιολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς εἰσόδου τῶν ἠπειρωτικῶν φύλων εἰς τὴν δυτικὴν Θεσσαλίαν, ἥδη πρὸ τοῦ τέλους τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, καὶ ἐπαληθεύει τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν... ὅτι ...εἰσηλθὼν ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ οἱ Ἡρακλεῖδαι Θεσσαλοί»². — Σὲ νομισματικὴ μελέτη τοῦ Peter Franke ὑπάρχουν καὶ γενικώτερες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καὶ παρατηρήσεις³. — Σχέσεις Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας μεταξὺ ἄλλων ζητημάτων ἐξετάζονται στὴν ἀνακοίνωση τοῦ καθηγητοῦ τῆς Heidelberg (τώρα στὸ Institut for Advanced Study τοῦ Princeton) Christian Habicht, στὸ Α΄ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁴.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἠπείρου, πρὸς μακεδονικὰ ἀγγεῖα, ὄπλα καὶ κοσμήματα παραβάλλονται νέα εὐρήματα καὶ συζητεῖται τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας ὑπὸ τὴν Ἰουλίᾳ Π. Βοκοτοπούλου⁵. Γιὰ τὴν τύχη τῶν Ὀρεστῶν στὴν ἐπίτομη ἔκδοση τῆς ἐγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 26.— Οἱ Μακεδόνες (καὶ ὁ Πύρρος) δὲν ἀντι-

1. CAH I, 1, Prolegomena and Prehistory, Cambridge 1970, σ. 138 κ.έ.

2. AAA 1968, 3, σ. 289 κ.έ., εἰδικώτερα σ. 294.

3. P. R. F r a n k e, ΦΕΘΑΛΟΙ-ΦΕΤΑΛΟΙ-ΠΕΤΘΑΛΟΙ-ΘΕΣΣΑΛΟΙ, Zur Geschichte Thessaliens im 5. Jahrhundert v. Chr., «Arch. Anz.», τ. 85 (1970), σ. 85 κ.έ.

4. C h r. H a b i c h t, Epigraphische Zeugnisse zur Geschichte Thessaliens unter der Makedonischen Herrschaft, Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 265 κ.έ. Πρβλ. G. D a u x, BCH, τ. 94 (1970), σ. 607 κ.έ., σ. 38.

5. AE, 1969, σ. 179-207, σποράδην.

μετόπισαν Ἴλλυριοὺς «πειρατὰς» στὸ Ἴόνιο. Ἡ ἰλλυρική πειρατεία συστηματοποιεῖται ἀπὸ τὸ 231 π.Χ., ὑποστηρίζει ὁ Harry J. Dell, τοῦ University of Virginia, καὶ δέχεται ὁ Geoffrey Woodhead¹.

Πλούσια εἶναι ἡ συγκομιδὴ τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἴλλυριῶν. Ἄλβανοὶ ἐπιστήμονες φιλοτιμήθηκαν νὰ ἐρευνήσουν τὴ χώρα τοὺς ἀνασκαφικῶς. Παράλληλα ἐργάζονται Γιουγκοσλάβοι ἀρχαιολόγοι σὲ ἰλλυρικοὺς τόπους. Ἀπὸ τοὺς ξένους ὁ καθηγητὴς N.G.L. Hammond κυρίως κάμει γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀλβανικῶν ἀνασκαφῶν συνδυάζοντας τα πρὸς τὰ εὐρήματα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία.

«L'archéologie albanaise, solidement appuyée sur la méthodologie marxiste...» ἐβεβαίωσεν ὅτι «...la présence de l'élément ethnique illyrien sur le territoire de notre pays s'amorce à l'énéolithique...». Ἔτσι ἀρχίζουν τὴν ὀπισθοδρομικὴ ἐνδιαφέρουσα ἐκθεσὴ τοὺς γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές στὴν Ἄλβανία κατὰ τὰ ἔτη 1965-1966 οἱ Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι Muzafer Korkuti καὶ Skender Anamali². Ἐνδιαφέρουν κυρίως οἱ ἀνασκαφές στὸ Maliq τῆς Κορυτσᾶς καὶ στὸ σπήλαιο Tren (ὀνόματι «λυκόστομο») στὴν ὄχθη τῆς Μικρῆς Πρέσπας, μὲ εὐρήματα ἀπὸ τὴ Χαλκολιθικὴ ὡς τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Καὶ νά! πῶς τελειώνουν ἓνα ἄλλο κείμενο ποὺ ἐπίσης συνοπογράφουν οἱ δύο Ἄλβανοὶ ἀρχαιολόγοι: «En d'autres termes, les Albanais sont autochtones et leur berceau est l'Albanie même»³. Ἔτσι γίνεται εὐνόητη ἡ προσπάθεια νὰ εὐρεθοῦν στὴ σημερινὴ ἐνδυμασία τῶν Ἄλβανῶν κατάλοιπα π.χ. τῆς ἐνδυμασίας τῶν «Ἴλλυριῶν», ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ἕως τὸν 4ο αἰ. μ.Χ.⁴ κ.ο.κ. Τὴ δραστηριότητα μιᾶς 25ετίας στὴν Ἄλβανία συνῶψισε ὁ S. Anamali⁵. Ἀπὸ τὶς ἐργασίες τῶν Γιουγκοσλάβων ἐνδιαφέρει ἄρθρο τοῦ Rastko Vasić γιὰ εἰδώλια ἀπὸ ἤλεκτρο, ποὺ εὐρίσκονται σὲ «ἰλλυρικοὺς» τάφους

1. H. J. Dell, The Origin and Nature of Illyrian Piracy, «Historia», τ. 16 (1967), σ. 344 κ.έ., G. Woodhead, The «Adriatic» Empire of Dionysius I of Syracuse, «Klio», τ. 25 (1970), σ. 503 κ.έ.

2. «Studia Albanica», τ. 4 (1967), 1, σ. 139-156 καὶ 14 πίνακες ἐκτὸς κειμένου μὲ σχέδια καὶ εἰκόνες.

3. Skender Anamali - Muzafer Korkuti, Τὸ ἰλλυρικὸ πρόβλημα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῶν Ἄλβανῶν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἀλβανικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν (ἀλβανικά, μὲ περίληψη στὰ γαλλικά), «Studime Historike», τ. XXIII (VI) (1969), 1, σ. 115-149.

4. Andromaqi Gjergji, Κοινὰ στοιχεῖα ἐνδυμασίας τῶν ἰλλυρικῶν φυλῶν καὶ ἡ συνέχειά τοὺς στὴ λαϊκὴ μας ἐνδυμασία (ἀλβανικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη), «Studime Historike», τ. XXIII (VI) (1969), 2, σ. 145-154, καὶ εἰκ. 1-20 σὲ πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

5. S. Anamali, Ἡ ἀλβανικὴ ἀρχαιολογία κατὰ τὴν 25ετία (1944-1969), «Studime Historike», τ. XIII (VI), (1969), 4, σ. 91 κ.έ. (ἀλβανικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 103-106), καὶ L'archéologie albanaise dans ces 25 ans, «Studia Albanica», τ. VI (1969), 2, σ. 21-23. Πρβλ. βιβλιοκρισία, κατωτέρω.

τῆς σημερινῆς Γιουγκοσλαβίας. Ὁ Vasić ἐξετάζει ζητήματα προελεύσεως (ἀπὸ τὴν Ἑφεσο μέσῳ Μακεδονίας ἢ ἀπὸ τὴν Ἰταλία), χρονολογίας (6ος αἰ. π.Χ.) κ.λ. Ἡ Vera Bitrakova-Grosdanova δημοσιεύει ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς ἐνδιαφέρουσες, πού βρέθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφὰς στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος τῆς Ἀχρίδος¹. Θέλει τὴν περιοχὴ «illyrio-dassarète» καὶ τὸ λαὸ πὺ μιλᾷει καὶ γράφει στὴ γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν «tribu illyrienne»! Ἐπειδὴ οἱ εἰκόνες τῆς δημοσιεύσεως εἶναι κακὲς, δίνω ἐδῶ τὸ κλισὲ τῶν κειμένων, ὅπως τὰ δίνει ἡ συνάδελφος, πὺ τὰ δημοσιεύει (εἰκ. 1-2).

ΑΓΑΘΗΤΥΧΗ	Ἀγαθῆ(ι) τύχη(ι)
ΔΑССΑΡΗΤΙΦΙΑΥΡΗΛΙΘΝΚΡΑ	Δασσαρήτιοι Αὐρήλιον Κρά-
ΤΗΤΑΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥΤΟΝΕΝ	τητα Πτολεμαίου τὸν ἐν-
ΔΟΞΟΤΑΤΟΝΕΠΙΠΑΙΔΕΙΑΦ	δοξότατον ἐπὶ παιδεία(ι)
ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΝΠΟΛΕΙΤΗΝΕ	σχολαστικόν, πολείτην ἐ-
ΑΥΤΩΝΟΥΚΑΙΑΘΗΝΑΙΟΙ	αυτῶν, οὐ καὶ Ἀθηναῖοι
ΑΝΔΡΙΑΝΤΑΑΝΕΣΤΑΚΑΣΙΝ	ἀνδριάντα ἀνεστάκασιν
ΕΝΑΚΡΟΠΟΛΕΙΕΝΤΩΑΣΦ	ἐν Ἀκροπόλει ἐν τῶ(ι) Ἀσ-
ΚΛΗΠΕΙΩΠΑΣΕΨΑΡΕΤΕ	κληπ(ι)εἰώ(ι) πάσης ἀρετῆς
ΕΝΕΚΕΝ	ἔνεκεν

*Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή βάθρου ἀγάλματος
ἀπὸ τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα τῆς Ἀχρίδος (3)*

ΘΕΟΝΔΙΟΝ	Θέον Διονύσιον]
ΔΑССΑΡΗΤ	Δασσαρήτ[ιοι]

*Εἰκ. 2. Ἀπότμημα ἐπιγραφῆς ἀναθήματος
τῶν Δασσαρητίων εἰς θεὸν Διόνυσον (3)*

Μιὰ τρίτη ἐπιγραφή, πὺ δημοσιεύεται στὸ ἴδιο ἄρθρο, εἶναι βυζαντινὴ καὶ διαβάζεται (εἰκ. 3):

+ ἐποίη[σα]ν ὑπὲρ εὐχῆς ἐαυ[τῶν]
ὄν οἰδ[εν ὅ] θεός τὰ ὄνομα[τα]

*Εἰκ. 3. Βυζαντινῶν χρόνων ἐπιγραφή
ἀπὸ τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα τῆς Ἀχρίδος (3)*

Στὰ Χρονικά αὐτὰ δὲν ἔχουν θέση τὰ Χριστιανικά, ἀλλ' ἐδῶ χρειάζεται ἴσως νὰ φανῆ ἡ συνέχεια στὴν ...ἰλλυρικὴ παράδοση! Ἡ πολιτικὴ δὲν πρέπει νὰ θολώνη τὰ νερά τῆς ἐπιστήμης, πὺ ἀναζητεῖ μὲ πάθος τὴν ἀλήθεια καὶ

1. Vera Bitrakova - Grosdanova, Τρία ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τῆς Ἀχρίδος (στὴ γλῶσσα τῶν Σκοπίων), «Ziva Antika», τ. 20 (1970), σ. 159 κ.έ. (μὲ γαλλικὴ περίληψη σ. 165).

μόνο την ἀλήθεια.—Γιὰ τὰ ἰλλυρικά ἔθνη ἀξιοπρόσεκτο ἄρθρο δημοσιεύει ἡ Miroslava Mirković¹. Ὁ καθηγητὴς N. G.L. Hammond, ἀπὸ εὐρήματα σὲ προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Πελαγονίας καὶ τῆς Ἀλβανίας, ὀδηγεῖται σὲ παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα γιὰ τὴν προέλευση τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰδικότερα τῶν Μακεδόνων². Σὲ νεώτερους σχετικὰ χρόνους ἀναφέρονται σημαντικὰ εὐρήματα τῶν Ἀλβανῶν, ποὺ διαφωτίζουν τὴν τοπογραφία τῆς Βορείου Ἠπείρου κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ ἐμμέσως τῆς Μακεδονίας τῆ γεωγραφία καὶ τὴν ἱστορία. Ὁ Burhan Dautaj ἐνήργησε ἀνα-

Εἰκ. 4. Ἐνα ἀπὸ τὰ πολλὰ σφραγίσματα σὲ κεραμίδια τῆς πόλεως τῶν Διμαλλιτῶν (3)

σκαφή στὴν ἀκρόπολη τοῦ Krotine, παρὰ τὸ Βεράτι, καὶ βρῆκε ἑκατοντάδες κεραμίδια σφραγισμένα μὲ μονογράμματα καὶ μὲ τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν κατοίκων τῆς Διμάλλης στὴ γενικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, ἡπειρωτικοῦ τύπου: ΔΙΜΑΛΛΙΤΑΝ (εἰκ. 4). Νομίσματα τῆς παραλιακῆς Λισσοῦ, ψηλότερά ἀπὸ τὸ Δυρράχιο, ἔχουν τὸν ἴδιο γραμματικὸν τύπον: ΛΙΣΣΙΤΑΝ, καὶ τὰ ἴδια ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα, καὶ χρονολογοῦνται στὰ ἔτη 250-200 π.Χ. Στὰ ἄλλα σφραγίσματα καὶ στὰ μονογράμματα τῆς Διμάλλης διαβάζονται ὀνόματα:

1. M. Mirković, Die südillyrischen Stämme im Illyrischen Kriege Octavians in den Jahren 35-33 v.u.Z., «Ziva Antika», τ. 18 (1968), σ. 113 κ.έ.

2. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 53-67, ἀλλὰ τώρα πρβλ. βιβλιοκρισία τοῦ νεώτερου βιβλίου του, στὰ «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 481 κ.έ.

Νέστωρ, Ἀρμήν, Ἀμύντας, Ἀριστομένης, -μαχος κ.τ.δ. Γνωστά ὀνόματα ἠπειρωτικά καὶ μακεδονικά. Ὑποτίθεται ὅτι ἡ Διμάλλη ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Πύρρο περὶ τὸ 290 π.Χ. Ὁ Δημήτριος τῆς Μακεδονίας τοποθέτησε φρουρὰ ἐκεῖ τὸ 219 π.Χ. καὶ τὸν ἴδιο χρόνο ἡ Διμάλλη ἔπεσε στοὺς Ρωμαίους¹. Ἕνας Πλάτωρ Ἐπικάδου Διμαλλίτης ἀναφέρεται σὲ ψήφισμα τοῦ Ὁρωποῦ². Ὁ Eduard Will συζητᾷ τὸ βιβλίο τοῦ N. G. L. Hammond γιὰ τὴν Ἡπειρο καὶ οἱ παρατηρήσεις του ἀναφέρονται ὄχι μόνον στοὺς γείτονες, ἀλλὰ καὶ στὴ Μακεδονία³. Μιὰ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία τοῦ ζητήματος τῶν Ἰλλυριῶν, ὅπως τοὺς εἶδαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, γίνεται ἀπὸ τὸν Fritz von Lochner-Huttenbach⁴, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι ὁ Krahe τὸ παρατράβηξε μὲ τὸν «παν-ιλλυρισμό» του. Τὴν ἐργασία τοῦ Martin Čamaj γιὰ τὴν ἀλβανικὴ γλώσσα τὴν ξέρω μόνον ἀπὸ βιβλιοκρισία⁵. Δὲν εἶδα ἐπίσης Ἱστορία τῆς Πελαγονίας ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἕως τὸν Αὐγουστο⁶.

Στὴ σειρὰ τῶν μονογραφιῶν (τόμ. XXX) τοῦ Κέντρου Βαλκανικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἡ Φανούλα Παπάζογλου δημοσίευσε ὀγκώδη τόμο γιὰ τὶς βαλκανικὲς φυλὲς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωμαιοκρατία⁷. Ἡ γαλλικὴ περίληψη, ἀλλὰ κυρίως ἡ συγκέντρωση τῶν πηγῶν γιὰ τὸ θέμα, ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν, κάμουν τὸ βιβλίο χρῆσιμο καὶ σὲ ὅσους δὲν ἐννοοῦν τὰ σερβικά.

Ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς παρακολουθεῖται κατὰ τὸ 2ο ἡμισυ τῆς 1ης χιλιετηρίδος π.Χ. Ἐκαμαν τὴν ἐμφάνισή τους στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ περὶ τὸ 500 π.Χ. Ὁ ποταμὸς Μοράβας εἶναι ὁ ἄξων τῆς περιοχῆς τῆς ἐξαπλώσεώς τους, ἀνάμεσα στὰ τρία μεγάλα ἔθνη: τοὺς Ἑλλήνες πρὸς Νό-

1. N. G. L. H a m m o n d, Illyris, Rome and Macedon in 229-205 B.C., JRS, τ. 58 (1968), σ. 1 κ.έ., ὅπου καὶ ἡ ἀλβανικὴ καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία, ἀπὸ τὴν ὁποία σημειώ-
νομε τὶς δημοσιεύσεις τῶν εὐρημάτων, «Studia Albanica», 1965, 1, σ. 65-71, καὶ 1966, 1,
σ. 241 κ.έ.

2. Β α σ. Π ε τ ρ ἄ κ ο υ, Ὁ Ὁρωπὸς καὶ τὸ Ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἀθῆναι 1968, σ.
165, σημ. 1, ὅπου καὶ ἄλλες παραπομπές.

3. «Revue de Philologie», τ. 43 (1969), σ. 104-110.

4. F. v o n L o c h n e r - H ü t t e n b a c h, Illyrier und Illyrisch, Rückschau, Synthese
und Ausblick, «Das Altertum», τ. 16 (1970), 4, σ. 216 κ.έ.

5. M. C a m a j, Albanische Wortbildung, Die Bildungsweise der älteren Nomina (Alba-
nische Forschungen, 6), Wiesbaden 1966, βιβλιοκρισία Hermann Ölberg στὸ «Indogerman-
nischen Forschungen», τ. 13 (1968), σ. 205 κ.έ.

6. I. M i k u l i ć, Die Geschichte Pelagoniens im Lichte der Bodenfunde von d. ägäi-
schen Wanderung bis Augustus, Skorje 1966.

7. F a n u l a P a p a z o g l o u, Τὰ ἰθαγενῆ ἔθνη τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βαλκανικῆς Χερσο-
νήσου κατὰ τὴν προρρωμαϊκὴ ἐποχὴ (Τριβαλλοί, Αὐταριάται, Δαρδάνιοι, Σκορδίσκοι, Μυ-
σοί), Σεράγεβο 1969 (στὰ σερβικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη). Γιὰ τοὺς Αὐταριάτες ἡ ἴδια στὸ
Adriatica, Praehistorica et Antiqua, Misc. Gregorio Novak dicata, Zagreb 1970 σ. 335 κ.έ.

τον, τούς Ίλλυριούς πρὸς Δυσμᾶς καὶ τούς Θρᾶκες πρὸς Ἀνατολάς. Ἐκεῖνοι εἶναι μακρὰ ἀπὸ τῆς θάλασσης τοῦ πολιτισμοῦ: τὸ Ἴόνιο, τὸ Αἰγαῖο καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο. Ὅδὸ ἐπικοινωνίας μὲ τὸν κόσμον ἔχουν τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ. Αὐτὴν ἀκολουθοῦν, καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ Νότον καὶ οἱ εἰσβολεῖς ἀπὸ Βορρᾶ. Γι' αὐτὸ τὰ ἔθνη αὐτὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνάμικτα στοιχεῖα: οἱ Τριβαλλοὶ παρουσιάζονται συγγενεῖς περισσότερο πρὸς τοὺς Θρᾶκες παρὰ πρὸς τοὺς Ίλλυριούς, οἱ Δαρδάνιοι ἀντιθέτως εἶναι μᾶλλον ἰλλυρικό ἔθνος μὲ στοιχεῖα θρακικά καὶ προῖνδοευρωπαϊκά, οἱ Αὐταριάται ἦταν Ἰλλυριοί, ἐνῶ οἱ Μυσοὶ ἦταν βόρειος κλάδος τῶν Θρακῶν καὶ οἱ Σκορδίσκοι κλάδος τῶν Γαλατῶν. Ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσή τους συμπλέκεται καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο δὲν ξεχωρίζει εὐκόλα. Ἐν τούτοις ἡ κ. Παπῆζογλου ἀποφάσισε νὰ ἐξετάσῃ σὲ χωριστὰ κεφάλαια τοὺς Τριβαλλοὺς (σ. 11-68), τοὺς Αὐταριάτες (σ. 69-100), τοὺς Δαρδανίους (σ. 101-208), τοὺς Σκορδίσκους (σ. 209-298) καὶ τοὺς Μυσοὺς (σ. 299-333). Ἡ σειρά καθορίσθηκε ἀπὸ τὸ χρόνο τῆς εἰσόδου τους στὸ ἱστορικὸ πεδίο.

Εἰδικότερα ὡς πρὸς τοὺς Τριβαλλοὺς ἐξετάζονται: 1) Οἱ σχέσεις των μὲ τὸ βασίλειο τῶν Ὀδρυσῶν καὶ ἡ ἐπίθεσή τους κατὰ τῶν Ἀβδήρων (376-375 π.Χ.), 2) Ἡ θέση τους στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου Β', 3) Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ Δούναβη, ποὺ σημειώνει τὴν ἀρχὴ τῆς παρακμῆς τῶν Τριβαλλῶν, 4) Ἡ ὑποτέλεια στοὺς Μακεδόνες, 5) Ἡ θεωρία ὅτι οἱ Τριβαλλοὶ μετανάστευσαν πρὸς τὸ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως, ἡ ὁποία ἀπορρίπτεται μὲ βάση τις πηγές τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, καὶ 6) Ἡ βαθμιαία ἐξασθένηση καὶ ὁ ἀφανισμὸς τῶν Τριβαλλῶν στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, κατόπιν τῆς εἰσβολῆς τῶν Αὐταριατῶν, τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς Σκορδίσκους καὶ τοὺς Γέτες κ.λ., ὥστε δὲν ἀκοῦμε πλέον Τριβαλλοὺς νὰ ἀγωνίζονται κατὰ τῶν Ρωμαίων.

Ὡς πρὸς τοὺς Αὐταριάτες συζητεῖται τὸ πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τους, ἀναπτύσσεται ἡ θεωρία ὅτι μετανάστευσαν ἀνατολικότερα μετὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ 335 π.Χ., ἐξετάζεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος κ.λ.

Οἱ Δαρδάνιοι, στὴν περιοχὴ τῶν Σκοπίων, συζητοῦνται ἐκτενέστερα. Ἐξετάζονται οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς Μακεδόνες πρὶν καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, στὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, στὰ χρόνια τῆς εἰσβολῆς τῶν Κελτῶν, κατὰ τὴ βασιλεία τῶν Ἀντιγονιδῶν, ὅταν οἱ ἐπιδρομὲς τῶν Δαρδανίων ἀπασχολοῦσαν τοὺς Μακεδόνες καὶ δὲν μποροῦσαν ν' ἀφοσιωθοῦν στὰ ἐλληνικὰ πράγματα κ.ο.κ. Οἱ Δαρδάνιοι συνμάχησαν καὶ μὲ τοὺς Ρωμαίους κατὰ τοῦ Φιλίππου Ε' καὶ ἐξῆς. Ἦταν τὸ ἐχθρικότερο πρὸς τοὺς Μακεδόνες ἔθνος. *Dardania gens infestissima Macedoniae*. Κατὰ τὴ γραπτὴ παράδοση οἱ Δαρδάνιοι ἦταν Ἰλλυριοί. Τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ εἶναι φτωχό. Οἱ «γλωσσες» δὲν ἐπιτρέπουν συμπέρασμα. Τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τὰ τοπωνύμια (σ. 172 κ.έ.) ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Δαρδά-

νιοι ἦταν Ἰλλυριοὶ μᾶλλον παρά Θράκες (σ. 402). Τὸ ἴδιο δείχνουν καὶ τὰ λίγα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς περιοχῆς.

Οἱ Σκορδίσκοι πρωτοφάνηκαν μέσα στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἐξετάζεται ἡ εἰσβολὴ τῶν Κελτῶν τὸ 280/279 π.Χ. καὶ ἡ ἐγκατάσταση τῶν Σκορδίσκων στὴ συμβολὴ τοῦ ποταμοῦ Σαύου μὲ τὸ Δούναβη, ἐν συνεχείᾳ οἱ ἔριδες μὲ τοὺς ντόπιους (Τριβαλλοὺς, Γέτες καὶ Αὐταριάτες) καὶ οἱ σχέσεις μὲ τὸ Φίλιππο Ε΄, οἱ μάχες μὲ τοὺς Ρωμαίους κ.λ. Ἰδιαίτερος ἐξετάζεται ἡ γνωστὴ μεγάλη ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Λητὴ (Δήμιτσα, ἀριθ. 675, Δ. Κανατσούλης, Ἡ ἀρχαία Λητὴ, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 4 καὶ σημ. 7 καὶ 8, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία), οἱ λεηλασίες τῆς Μακεδονίας, ἡ τελικὴ ἀπώθησις τῶν Σκορδίσκων πέραν τοῦ Δουνάβεως κ.λ.

Οἱ Μυσοὶ σὲ πολὺ λίγη σχέση ἤλθαν μὲ τὴ Μακεδονία καὶ τοὺς Μακεδόνες.

Σὲ στενότερη, μολοντί ἐχθρική, σχέση ἤλθαν μὲ τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸ κόσμον οἱ Δαρδάνιοι καὶ οἱ Σκορδίσκοι. Σ' αὐτὸ ἀποδίδει ἡ Π. τὸ σχετικὰ προχωρημένο πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, σὲ σύγκριση πρὸς τοὺς Τριβαλλοὺς, ποὺ ἦταν περίγελως τῶν Ἀθηναίων, τοὺς Αὐταριάτες καὶ τοὺς Μυσούς, ποὺ ἦταν οἱ πιὸ πρωτόγονοι (σ. 404).

Ἐκπληκτικὸ τὸ ἀρχαῖο εὐρημα χαλκῶν ἀγγείων καὶ ὄπλων, μελανομόρφων ἀγγείων, κοσμημάτων κ.λ. ἀπὸ τὸ χῶρον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Πέτρου στὸ Νοβὶ Ραζαρ τῆς Σερβίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιμένουμε τὴν τελικὴν δημοσίευσιν γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχομε σύντομο κατάλογο τῶν εὐρημάτων μὲ τὸ ἱστορικὸ τῆς εὐρέσεως καὶ καλὰς φωτογραφίας τῶν ἀντικειμένων¹.

Στὸ πλαίσιο τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 125 χρόνων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τοῦ Βελιγραδίου ὁργανώθηκε Ἐκθεσὴ χαλκῶν, ἑλληνορρωμαϊκῶν καὶ πρώιμων χριστιανικῶν χρόνων. Στὸν Κατάλογο τῆς Ἐκθέσεως¹ ὑπάρχουν καλὰς φωτογραφίες καὶ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια γραμμένα στὴ σερβικὴ καὶ στὴν ἀγγλική: γιὰ ἑλληνικὰ χαλκᾶ στὴ Γιουγκοσλαβία (Ljubiša B. Ρορονιέ), γιὰ τὰ ἐπίσκακτα καὶ τὴν ἐπίσημη τέχνη κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (D. Mano-Zisi), γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐπαρχιακῶν ἔργων (M. Veličković) καὶ γιὰ τὰ χάλκινα τῆς Ὑστερης Ἀρχαιότητος καὶ τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων (B. Jelčić). Μεταξὺ τῶν ἐκθεμάτων καὶ κρᾶνη, τρίποδας, κρατήρας, ὑδρίες κ.λ. ἀπὸ τὸ Τρεμπένιστε, τὸ Νόβι Παζάρ (ἰδὲ καὶ ἄνωτ.), ἀγγεῖα ἀπὸ

1. D. Mano-Zisi καὶ Ljubiša Popović, Der Fund von Novi-Pazar (Serbien), 50 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1969 (1971) σ. 191 κ.έ., Ἰδὲ καὶ βιβλιοκρισία κατωτέρω.

2. L. j. B. Popović, D. Mano-Zisi, M. Veličković, B. Jelčić, Anticka Bronza v Jugoslaviji, Beograd 1969.

Grajesniča, Ντεμίρ-Καπίγια (Είδομένη) και Ἀχρίδα, Σάτυρος, Ἀπόλλων, Ἀφροδίτη και Λέρ ἀπὸ τοὺς Στόβους κ.λ.

Γιὰ τὶς σχέσεις (μᾶλλον ἀντιθέσεις) τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων μὲ τοὺς βόρειους γείτονες πολλὰ ἔχει νὰ ἰδῆ κανεὶς στὶς σελίδες τῶν Πρακτικῶν τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Συνεδρίου Σπουδῶν τῆς Βαλκανικῆς και τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης¹. Σὲ μιὰ πολὺ καλὴ εἰσαγωγή στὸ θέμα «Les peuples du sud-est Euroréen et leur rôle dans l'histoire (antiquité)» ὁ Ρουμάνος καθηγητῆς και ἀκαδημαϊκός Emile Condurachi χαράζει μὲ ἐπιμέλεια και προσοχὴ τὶς κύριες γραμμὲς στὶς σχέσεις τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἀπὸ τὴν Προπαλαιολιθικὴ Ἐποχὴ ἕως τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος τονίζοντας σύμμετρα τὴ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων (σ. 7-17).

Γιὰ τοὺς Παίονες, πρόσφατη γερμανικὴ ἔκδοση², μὲ βουλγαρικὴ ὑπογραφή, παραπέμπει μόνον σὲ τρία δημοσιεύματα: ἓνα στὴ βουλγαρικὴ, ἓνα στὴ σερβικὴ και ἓνα στὴ σερβοκροατικὴ, μὲ τόπο ἐκδόσεως: Σόφια, Σκόπια και Σεράγεβο! Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 26. Γιὰ τὴν Ἀμυδῶνα ἰδὲ και τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ch. Edson στὸ Συμπόσιο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία³. Πρβλ. και ἀνωτ., ἀριθ. 1 (Arnold Toynbee).

Καλὸ γιὰ Σκύθες, Κέλτες κ.λ. τὸ τσεχοσλοβάκικο ἐγχειρίδιο σὲ μορφή λεξικοῦ τοῦ Jan Filip⁴. Χαρακτηρίζεται μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι π.χ. ἡ Ἀργισσα Μαγούλα τῆς Θεσσαλίας και ἡ Ἀπολλωνία (στὴν Ἀλβανία) παίρνουν περισσότερη ἔκταση ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Πληρότητα σχετικὴ ἔχουν ἄρθρα ὅπως Albanien, Bulgarien κ.λ., ἐνῶ στὸ Μ. Ἀλέξανδρο ἀφιερώνονται 2 ἡμιστίχια (σ. 20). Γίνεται ὁμως λόγος γιὰ τὸ Lausitzer Ware Makedoniens (σ. 690). Τὸ ἄρθρο Makedonien (σ. 761), γραμμéνο ἀπὸ τὸ Γιουγκοσλάβο καθηγητῆ Μ. V. Garašanin, ἀναφέρεται στὴν περιοχὴ, ποὺ καλύπτουν: ἡ ἑλληνικὴ Μακεδονία (34.500 χλμ², 1,7 ἑκατομ. κάτοικοι), ἡ Βουλγαρικὴ «Μακεδονία» (3.970 χλμ², 250.000 κάτοικοι) και ἡ γιουγκοσλαβικὴ «Μακεδονία» (25.700 χλμ², 1,5 ἑκατομ. κάτοικοι). Ἡ βιβλιογραφία, ποὺ δίνει ὁ Μ. Garašanin περιορίζεται σχεδὸν στὴ γιουγκοσλαβικὴ «Μακεδονία» μόνον. Τὸ χωριστὸ λῆμμα Makedonien (Griechische) εἶναι γραμμéνο ἀπὸ τὸν τσεχοσλοβάκο καθηγητῆ Jan Bouzek (σ 763 κ.έ.). Βασίζεται κυρίως στὸν Heurt-

1. CIESEE, II, Archéologie, Histoire de l'antiquité, Arts, Sofia 1969, σ. 79-81. Πρβλ. σ. 103.

2. Der Kleine Pauly 4, 1972, λ. Paiones, ἀλλὰ πρβλ. Χρονικὰ 1966-67, ἀριθ. 3, ὅπου καταχωρίζεται μελέτη εἰδική, σὲ διεθνή γλώσσα: I r w i n M e r k e r, The Ancient Kingdom of Paionia, BS, τ. 6 (1965), σ. 35 κ.έ. Πρβλ. και ἀνωτ., ἀριθ. 3.

3. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 26 κ.έ.

4. J a n F i l i p, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas (στὴ γαλλικὴ και στὴ γερμανικὴ), ἔκδοση τῆς Τσεχοσλοβακικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, 1 [A-K], Prag 1966, 2 [L-Z], Prag 1969.

ley, καὶ ἡ βιβλιογραφία του (Heurtley, Schachermeyr, Desborough, Maier, Πέτσας) φθάνει ὡς τὴν ἐκθεσὴ μου στὸ ΑΔ 17, 1961-1962.

Τὸ ἄρθρο τοῦ Μ. Garašanin γιὰ τὴ Μακεδονία (σ. 761) δὲν ἀναφέρει τὴν παλαιολιθικὴ ἀξίνη τοῦ Παλαιοκάστρου τῆς Κοζάνης καὶ δὲν εἰσέρχεται στὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία παρὰ μόνον ὅταν φθάνη στὴν Πρώϊμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου (σ. 763) μὲ τὴν Τσαουσίτσα, τὸ Πάτελι, τὴν Μποέμιτσα. Μνημονεύει ὁμως τὰ εὐρήματα ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς γιουγκοσλαβικῆς «Μακεδονίας»: Τρεμπένιστε, μαινάδα τοῦ Τέτοβο (ὑπάρχουν εἰδικὰ ἄρθρα γιὰ τοὺς τόπους αὐτούς), τὰ «πολυάριθμα ἑλληνικὰ ἀγγεῖα» στὸ Δεμίρ-Κασοῦ (Στεναί), μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀγγεῖο τοῦ ζωγράφου Μειδία καὶ λευκὲς ἀττικὲς λήκυθοι. Καὶ τονίζει τὸν ἐξελληνισμό τῆς περιοχῆς τῆς τώρα γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ εὐρήματα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς σὲ νεκροπόλεις τῆς περιοχῆς τῆς Ἀχρίδος, ἀπὸ τοὺς λαξευτοὺς καὶ καμαρωτοὺς τάφους (Bonča μεταξὺ Bitola καὶ Prilep) καὶ τοὺς τύμβους τοῦ Tarinci παρὰ τὸ Stip κ.ἄ., ποὺ ἐν μέρει τουλάχιστον ἀνήκουν σὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ὁ Garašanin σημειώνει ὅτι ἡ περιοχὴ τῶν Σκοπίων κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀνῆκε στὴν Moesia Superior (ποτὲ στὴ Μακεδονία, οὔτε μετὰ τὴν ἴδρυση κατὰ τὸ 386 μ.Χ. τῆς Macedonia Salutaris, περὶ τοὺς Στόβους).

Ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (στὴ γιουγκοσλαβικὴ «Μακεδονία») εἶναι ἑλληνικὴ κατὰ τὸ πλεῖστον. Κυριαρχεῖ ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους (περὶ τὸ Μοναστήρι), τῆς Ἀρτέμιδος (στὰ ΝΑ).

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Θράκης βασικὲς εἶναι οἱ μελέτες τοῦ Christo Danon, ὁ ὁποῖος κυκλοφόρησε δύο βιβλία του σχετικὰ¹. Βέβαια γίνεται ἀναφορά καὶ σὲ τόπους τῆς σημερινῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀξιοσημεῖωτο εἶναι, ὅτι ὄριο μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θράκης ἀποτελεῖ ὁ Νέστος καὶ γιὰ τὸν Danon, ὀρθόδοξα. Ἔτσι μένει ἀσυντρόφευτος καὶ αἰρετικὸς ὁ Ν. G. L. Hammond (πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 481 κ.ἑ.). Μερικώτερες μελέτες ἀναφέρονται στὴ θρακικὴ γλῶσσα. Ὁ I. Duridanov ἐξετάζει τὰ ἔθνικα εἰς -atai κ.τ.ῶ.- Ὁ V. Beševliev κάμει παρατηρήσεις γιὰ τὰ θρακικὰ ὀνόματα ἐπίσης³, δὲν εἶχε ὁμως τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσῃ ὅλες τὶς σχετικὲς ἐπιγραφές, ποὺ φυλάσσον-

1. Christo Danoff, Ἀρχαία Θράκη (βουλγαρικὰ), Σόφια 1968, καὶ Christo Danon, Ἀρχαία Θράκη, Μελέτες στὴν Ἱστορία τῶν βουλγαρικῶν χωρῶν τῆς βορείου Δοβρουτσᾶς, τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 9ου ὡς τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (στὴ βουλγαρικὴ), Σόφια 1969. Πρβλ. βιβλιοκρισία στὸ AJA, τ. 74 (1970), σ. 212 κ.ἑ. (Marin Pundeff) καὶ περίληψη μετ' ἐπαίνων στὸ «Helikon», τ. 9-10 (1969-70), σ. 289 κ.ἑ. (Jordan Nikolof).

2. I. Duridanov, ἑ.ἄ., σ. 222, σημ. 7.

3. V. Beševliev, Personennamen bei den Thrakern, Amsterdam 1970, ἰδίως σ. 21 (Λητῆς), 24 (Κοζάνης) καὶ 52 (Παραδείσου) Νέστου.

ται σὲ Μουσεῖα τῆς Μακεδονίας καὶ κατὰ μέγα μέρος εἶναι δημοσιευμένες σὲ ἑλληνικά περιοδικὰ ἢ εἶναι ἐντελῶς ἀδημοσίευτες. Δυὸ ἀνακοινώσεις στὸ Α΄ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἀναφέρθηκαν σὲ σχέσεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης: τοῦ Βουλγάρου καθηγητοῦ Georgi Mihailov καὶ τοῦ Ἑφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀνδρέα Βαβρίτσα¹. Τὸ κεφ. XXX τοῦ τόμου II τῆς Cambridge Ancient History γιὰ τὴ Φρυγία καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολίας κατὰ τὴν (Πρώιμη) Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου γράφει ὁ R. D. Burnett. Πρέπει νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ O. Haas γιὰ τὰ κατάλοιπα τῆς Φρυγικῆς γλώσσας. Σὲ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ Alfred Heubeck² βλέπω, πὼς δύο θεωροῦνται τὰ κύρια ρεύματα τῶν Φρυγῶν: ἓνα ποὺ μετανάστευσε στὴ Μ. Ἀσία κατὰ τὸ 120-110 αἰ. π.Χ. καὶ δεύτερο ὅπου τὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 9ο αἰ. π.Χ. Αὐτὸ τὸ δεύτερο μὲ βασιλιά τὸ Μίδα ἴδρυσε τὸ ἰσχυρὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὸ Γόρδιον. Ἐνδιαφέρει λοιπὸν νὰ ξέρουμε ἂν ἡ φρυγικὴ γλώσσα ἦταν «basically an Asianic speech, connected with the Hittite or, it may yet be shown, with Luwian» (Barnett) ἢ ἦταν «eine indogermanische sui generis» γλώσσα (A. Heubeck). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 2, καὶ κατωτ., ἀριθ. 4, 23 καὶ 28.

4. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ί α. Ὅλες τὶς Ἐποχὲς τῆς Προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, καλύπτει ὁ πρῶτος τόμος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ποὺ κυκλοφόρησε δεμένος τὸ 1970³. Εἰδικώτερο γιὰ τὴ Μακεδονία ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ κεφάλαια γιὰ τὸ Φυσικὸ καὶ Γεωγραφικὸ Πλαίσιο (σ. 10-17, Ἰ. Μελέντης, σ. 17-28, Δ. Θεοχάρης), γιὰ τὴν Παλαιολιθική, τὴ Μεσολιθική καὶ τὴ Νεολιθική Ἐποχὴ (σ. 32-79, Δ. Θεοχάρης), γιὰ τὸν Πρωτοελλαδικὸ πολιτισμὸ (σ. 88-97, Δ. Θεοχάρης), γιὰ τοὺς Αἰῶνες τῆς Μυκηναϊκῆς Κυριαρχίας (σ. 260-293, Σπ. Ἰακωβίδης) καὶ γιὰ τὶς Γλωσσικὲς καὶ Ἐθνικὲς Ὅμάδες τῆς Ἑλληνικῆς Προϊστορίας (σ. 356-379, Μιχ. Σακελλαρίου). Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 9 καὶ στοὺς τόπους χωριστά. Εἰδικώτερα τὸ τελευταῖο κεφάλαιο γιὰ τὶς γλωσσικὲς καὶ Ἐθνικὲς Ὅμάδες, νομίζω, εἶναι μοναδικὴ πηγὴ κατατοπισμοῦ καὶ ἐνημερώσεως τοῦ Ἑλληνα ἀναγνώστη σὲ πολυσυζητημένα θέματα: Τὸ μεσογειακὸ ὑπόστρωμα, ποὺ βρῆκαν οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι, καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ Αἴμονες, οἱ Πελασγοί, οἱ Καδμεῖοι, οἱ Δρύορες, οἱ Πρωτοέλληνες (Δαναοὶ καὶ Ἄβαντες) κ.ο.κ. Ἡ μόνη παρατήρησις ποὺ θὰ εἶχα νὰ κάμω στὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶναι ἡ ἐξῆς: ὑποθέτω ὅτι δὲν «εἰσέβαλαν μεγάλες μᾶζες Ἑλλήνων» καὶ δὲν ἦταν «μᾶζες» αὐτὲς ποὺ «εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὴ νοτιοδυτικὴ Ἰλλυρία, στὴν Ἡπειρο, στὴ δυτικὴ Μακεδονία» κ.λ. (σ. 364). Τὰ φύλα αὐτὰ θὰ εἶχαν ἰσχυρὴ

1. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 76-85 (Mihailov) καὶ σ. 109-114 (Βαβρίτσα).

2. «Indogermanische Forschungen» τ. 73 (1968), σ. 168 κ.ἑ.

3. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1970, Στὸ ἐξῆς: ΙΕΕ.

φυλετική ὀργάνωση πού δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωροῦνται «μᾶζες» μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια. Σημειῶνω ἀκόμα μερικές παρατηρήσεις, πού ἴσως χρησιμεύουν σὲ μελλοντικὴ ἐπανεκδοση τοῦ τόμου (περιορίζομαι, ἐννοεῖται, στὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Χρονικῶν αὐτῶν): α) Γιά τὰ ἴδια πράγματα: «ὡς 70 χιλιάδες χρόνια» στὸ κείμενο (σ. 17), «ὡς 50 χιλιάδες χρόνια» στὴ λεζάντα τῆς εἰκόνας (σ. 37), β) Ἀπὸ τίς «ἀρκετές θέσεις, ὅπου διαπιστώνεται ἀκμὴ συνοικισμῶν κατὰ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ» στὴ Μακεδονία (σ. 126, μὲ παραπομπὴ στὸν Heurtley), δὲν ἀναφέρεται καμμία καὶ (χαρακτηριστικὰ) δὲν παρουσιάζεται ἡ Μακεδονία στὸ χάρτη τῆς Μεσοελλαδικῆς Ἑλλάδος (εἰκ. σ. 129), γιὰ νὰ φανῆ ὅτι ἡ κρίσιμη γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ περιοχή τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι «ἀκατάγραφη Ἰάλασσα». Σὲ σχετικὸ κείμενο, μὲ ἄλλη ὑπογραφή, ἡ Μακεδονία θεωρεῖται «μιὰ περιοχή ἀπὸ τὴν ὁποία λ ο γ ι κ ᾶ (ἡ ὑπογράμμιση δική μου) πρέπει νὰ ἀσκήθηκαν οἱ ἀρχικὲς πιέσεις, πού ὤθησαν πρὸς τὴν ἀλλαγὴ» (σ. 160), γ) Στὰ φροντισμένα κείμενα καὶ τίς ἀφθονες καλὲς εἰκόνες δὲν θὰ ἐβλαπτε ἴσως νὰ προστεθοῦν λίγες ὑποσημειώσεις, ὅπου εἶναι ἀπαραίτητη ἡ τεκμηρίωση, καὶ τὰ ἀπαραίτητα σχέδια κατόψεων (ἂν μὴ τι ἄλλο) γιὰ τὴν κατανόηση τῶν περιγραφῶν (τῶν κρητικῶν καὶ μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων τουλάχιστον), δ) Στὸ χάρτη τῶν σ. 292-293, πού θὰ στηριχθοῦμε γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε τοὺς τρεῖς τόπους τῆς Μακεδονίας ὡς «μυκηναϊκὲς ἐγκαταστάσεις»; Μήπως εἶναι ἀπλῶς «θέσεις μὲ σποραδικὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἐκτὸς τῆς μυκηναϊκῆς ἐπικρατείας»; ε) Στὸ χάρτη τῆς σ. 359 οἱ Πελασγοὶ δὲν εἶναι τοποθετημένοι στὴν «περιοχὴ τοῦ Στρυμόνος», ὅπως τοὺς θέλει ἡ λεζάντα, στ) καὶ μερικὰ τοῦ Εὐρετηρίου (σ. 388 κ.έ.): Ἄερος (στὸ κείμενο σωστά: Ἄεροπος), Ἄθωνος (στὸ κείμενο: τοῦ Ἄθω), Κρησιωνία (πόλις;), Λογοτεχνία τῆς Μυκηναϊκῆς Ἐποχῆς (πολὺ πάει!), Λακκόπετρα (ὄχι τῆς Ἡλιδος, ἀλλὰ τῆς Ἀχαΐας) κ.λ.

Ἐνδιαφέρουσες ἀνακοινώσεις ἀκούσθηκαν στὸ Διεθνὲς Συνέδριο Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης στὴ Σόφια. Καὶ τὸ μελετητὴ τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας ἐνδιαφέρει ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Colin Renfrew¹ καὶ ἄλλη ρωσικὴ². Ὁ καθηγητὴς Σπ. Μαρινάτος στὴν ἀνακοίνωσή του γιὰ τὴ «διασπορά» τῶν Κρητομυκηναίων περιέλαβε καὶ τίς πληροφορίες τοῦ Στράβωνος γιὰ τοὺς Βοττιαίους³. Οἱ Μ. Garašanin καὶ I. Nestor παρατηροῦν ὁμοίότητες μεταξὺ τῶν λεγομένων φρυγικῶν ἀγγείων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ὠρισμένων κατηγοριῶν ἀγγείων τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἢ τῶν Ἀρχῶν τῆς Πρωΐμου Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἀπὸ τὸ Μπουμπούστι (Πλατανιά) τοῦ

1. C. R e n f r e w, Cultural Isolation and Trade in the Late Neolithic and Early Bronze Age of the Aegean, CIESEE, σ. 229-234.

2. CIESEE, σ. 235-254.

3. CIESEE, σ. 54, πρβλ. καὶ βιβλιογραφία.

Βοΐου και θεωρούν τοῦτο ἐπιβεβαίωση τῶν πληροφοριῶν τοῦ Ἡροδότου¹. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 28.

Στὸν πρῶτο τόμο τῆς νέας ἐκδόσεως τῆς Cambridge Ancient History² καταχωρίζεται στίς οἰκεῖες θέσεις τὸ κρανίον τοῦ σπηλαίου τῶν Πετραλώνων (σ. 163 καὶ 559), ποῦ στηρίζει τὴ θεωρία ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς Περιόδου (χονδρικά πρὶν ἀπὸ 50-30 χιλιάδες χρόνια) ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ ὡς τὴν Ἥλιδα καὶ ἴσως ὡς τὴν Ἀργολίδα κατοικοῦνταν ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ τύπου Νεάντερταλ (σ. 562). Κατὰ μία θεωρία³ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Κύπρου (πολιτισμὸς Χοιροκοιτίας) προῆλθαν κυρίως ἀπὸ τὰ Βαλκάνια, τὸ χῶρο τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας (σ. 546). Στὴν οἰκία θέση καταχωρίζονται ἐπίσης τὰ παλαιολιθικὰ καὶ μεσολιθικὰ εὐρήματα τῆς Μακεδονίας (ἄξινη Παλαιοκάστρου Κοζάνης) καὶ τῆς Ἠπείρου (ὄχι Kokkinoropolis, ἀλλὰ Kokkinoropolis δηλ. Κοκκινοπηλὸς ἢ, ὅπως προφέρεται, Κουκκινουπλὸς) (σ. 561). Γιὰ τοὺς νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ὀλύμπου, τῆς Νέας Νικομηδείας, τῶν Σερβίων, τοῦ Πολυστύλου καὶ τῶν Φιλίππων (Κρηνίδων) ἰδὲ κατωτ., στοὺς τόπους.

Μιλώντας γιὰ τὰ προϊστορικὰ θεμέλια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὁ Δ. Ρ. Θεοχάρης, στὴν «ἀχανῆ προϊστορία» τῆς ἀνθρωπότητος ἐντάσσει, διαγράφοντας τὸ περίγραμμά της, καὶ τὴ λίθινη ἀξινη τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τὸ κρανίον τῶν Πετραλώνων⁴.

Ὁ Γιουγκοσλάβος ἀρχαιολόγος Miodrag Grbić σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα πρὶν πεθάνῃ (1969) ἄρθρο του⁵ γιὰ τὴν ἀντιστοιχία στὴν ἐμφάνιση τῆς «κεραμεικῆς» Νεολιθικῆς Ἐποχῆς στὰ Βαλκάνια ἀφ' ἑνὸς καὶ στὴν Πρόσω Ἀσία ἀφ' ἑτέρου, παρατηρεῖ, ὅτι, κατόπιν τῆς χρονολογήσεως μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ἀνθρακὸς 14, ἡ «κεραμεικῆ» τῆς Νέας Νικομηδείας εἶναι ἀρχαιότερη ἀπὸ κάθε ἄλλη τῆς Πρόσω Ἀσίας. Συμπεραίνει ἀπ' αὐτό, ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ ἡ ἰδέα, πὼς ὁ Νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῶν Βαλκανίων ἦλθε ἀπ' ἄλλοῦ. Πρέπει νὰ εἶναι αὐτόχθων καὶ ἀρχαιότερος, παράλληλος καὶ ὄχι ἀπότοκος τοῦ ἀσιατικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὰ μᾶς κάνουν νὰ περιμένουμε πρὶν ἀνυπόμονα τὴν τελικὴ δημοσίευση τῆς Νέας Νικομηδείας. Ὁ Vladimir Milošić, γιουγκοσλάβος καθηγητὴς στὴ Heidelberg, σὲ οὐσιαστικὴ βιβλιοκρισία δημοσιευμάτων τοῦ James Meleart ἀναφέρεται καὶ στὴ Νέα Νικομηδεία, ἐνῶ σὲ ἄλλη βιβλιοκρισία του παρατηρεῖ ὅτι τὰ εὐρήματα τῆς Νέας Νικομηδείας εἶναι νεώτερα ἀπὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ οἱ δύο τόποι εἶναι σύγ-

1. CIESEE, σ. 27.

2. CAH I, 1, Cambridge 1970.

3. R. P. Charles, Le peuplement de Chypre dans l'antiquité, Étude anthropologique (Études Chypriotes II), Paris 1962.

4. AAA 1969, 1, σ. 133 καὶ 135.

5. «Starinar» τ. 19 (1968), σ. 27 κ.έ. (σερβικά μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 30).

χρονοί με ὕστερες φάσεις τοῦ «Frühkeramikum» τῆς Ἀργισσας, δηλαδή σύγχρονες με τὸ «Πρωτο-» ἢ «Προ-Σέσκλο»¹.

Μεταξὺ τῶν ἀνακοινώσεων στὸ τρίτο Ἰνδοευρωπαϊκὸ Συνέδριο, ποῦ συνήλθε στὴ Φιλαδέλφεια τῆς Πεννσυλβανίας (21-23.4.1966) περιλαμβάνονται καὶ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος κείμενα². Ἄλλα εἶναι περισσότερο γλωσσολογικά, ὅπως τοῦ William F. Wyatt, *The Indo - Europeanization of Greece*, σ. 89-111, καὶ ἄλλα πρὸ πολὺ ἀρχαιολογικά, ὅπως τῆς Marija Gimbutas, ποῦ μαζί με τὸν Colin Renfrew ἀνασκάπτουν τὴν τούμπα τοῦ Φωτολίβους τῆς Δράμας. Ἡ Μ. Gimbutas μίλησε με θέμα: *Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth, and Third Millenia B. C.* (σ. 155-197). Τὰ συμπεράσματά της εἶναι:

1) Ὁ πολιτισμὸς τῶν Kurgan παρουσιάζει ὁμοιογένεια στὴν περιοχή (βορείως) τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ στὶς στέπες τοῦ Βόλγα κατὰ τὴν 5η καὶ 4η χιλιετηρίδα π.Χ. Θεωρεῖται λοιπὸν πρωταρχικός. 2) Ἀναπτύχθηκε ἀπὸ Μεσολιθικὸ Πολιτιστικὸ χῶρο, ἀνάμεσα στὸν ποταμὸ Ντόν καὶ στὰ νότια Οὐράλια. 3) Κατὰ τὴν 5η χιλιετηρίδα ἔχουν ἐκεῖ οἰκόσιτα ἄλογα καὶ κατὰ τὴν 4η χιλιετηρίδα χρησιμοποιοῦν ἄμαξες. 4) Στοιχεῖα τῆς οἰκονομίας, τῆς κατοικίας, τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς θρησκείας συμφωνοῦν με τὸν κοινὸ θησαυρὸ λέξεων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν. 5) Ἡ αὔξηση τῶν κοπαδιῶν καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ μεταφορικὲς καὶ πολεμικὲς ἄμαξες καὶ ἡ χρῆση ἵππου ἔφεραν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξάπλωση πρῶτα στὰ Βαλκάνια καὶ στὸ Δούναβη (πρῶτο μισὸ 4ης χιλιετηρίδος), ὕστερα στὴ βόρεια Εὐρώπη καὶ τέλος στὸ Αἰγαῖο περὶ τὰ 2.500-2.200 π.Χ. Ἰνδοευρωπαϊκῶν πληθυσμῶν. Ἄλλοι Ἰνδοευρωπαῖοι πέρασαν ἀπὸ τὸν Καύκασο στὸ Ἰράν καὶ σὲ μέρη τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τῆς 4ης χιλιετηρίδος καὶ πρὸς τὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη περὶ τὸ 2.500-2.200 π.Χ.

Στὸν τόμο τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τοῦ Βελιγραδίου ὁ David H. French, Διευθυντῆς τοῦ Βρετανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἄγκυρα, δημοσιεύει μελέτη του γιὰ τὴ διασπορὰ προϊστορικῶν ἀγγείων ἐν σχέσει πρὸς τὶς γεωγραφικὲς ἐνότητες τῆς Μακεδονίας: τὴ Δυτικὴ, τὴν Κεντρικὴ καὶ τὴν Ἀνατολική³. Μερικώτερες ἐνότητες ξεχωρίζουν: στὴ Δυτικὴ ἢ λεκάνη τῆς Πτολεμαΐδος καὶ στὴν Κεντρικὴ ἢ λεκάνη Λαγκαδᾶ-Βόλβης καὶ ἡ Χαλκιδικὴ νοτίως Χολομώντος-Χορτιάτη.

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία δίνει γιὰ πρώτη φορὰ σὲ δημοσιότητα προϊστορικούς συνοικισμούς (εἰκ. 5), ποῦ εἶχα παρατηρήσει (καὶ ὑποδείξει ἐν μέρει

1. «Germania», τ. 16 (1968), σ. 126 κ.έ. καὶ 347 κ.έ.

2. G. Cardona - H. M. Hoenigswald - A. Senn (ἐκδότες), *Indo-European and Indo-Europeans*, Philadelphia 1970.

3. D. H. French, *Pottery Distributions and the geographical Regions of Macedonia*, Zbornik Narodnog Myseja, VI, Beograd 1970.

κατὰ περιοδεία μας) στὴν περίμετρο τοῦ ἄλλοτε ἔλους Σαρῆ-γκιόλ: Ἅγιος Δημήτριος (Μικρὴ Τούμπα, ἀριθ. 1, καὶ Μεγάλῃ Τούμπα, ἀριθ. 2), Ἄκρινῆ (Μικρόνησο, 3, καὶ Τούμπα, 4), Δρέπανο (Τούμπες I-III, ἀριθ. 5-7), Γαλάνι (Μεγαλόνησο, 8) καὶ Κοιλιάδα (Τούμπα, 9).

Ἐπιφανειακὲς συλλογὲς ὀστράκων ἀπὸ τὶς τοῦμπες σὺτὲς περιλαμβάνουν καὶ ὄστρακα κατηγοριῶν «Σέσκλου» (καὶ προγενεστέρων), «Διμηνιοῦ» κ.λ., τὸ ὅποια ἔχουν ὁμοιά τοις στὰ Σέρβια καὶ στὰ Βέγορα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ στὴ Νέα Νικομήδεια, τὴ Βέροια, τὸ Ριζάρι, τὸν Τρίλοφο, τὸν Πολυπλάτανο, τὸ Ροδοχώρι, τὴ Λητή, τὸ Περιβολάκι, τὴν Τούμπα (Θεσσαλονίκης), τὸ Μεσημέρι, τὴ Νέα Καλλικράτεια, τὴ Θέρμη, τὰ Βασιλικὰ Γ, τὸν Ἅγιο Μάμα, τὸν Ἅγιο Νικόλαο-Βέτρινο, τὰ Κριτσανά, τὴ Νέα Τρίγλια, τὴν Ὀλυνθο, τὴν Ὀρμύλια, τὰ Φλογητά, τὸν Πολύγυρο-Ἅγιο Νικόλαο, τὴ Ραιδεστό. Τὸ συμπέρασμα, μὲ ἐπιφύλαξη, εἶναι, ὅτι ἡ διασπορὰ τῶν ἀγγείων δὲν κανονίζεται ἀπὸ τὶς γεωγραφικὲς ζώνες καὶ «it is perhaps time...to introduce complementary processes» (σ. 12).

Ὁ Colin Renfrew ἀναφέρεται στὴ Νέα Νικομήδεια καὶ στὸ Φωτολίβος (Σιταγρούς) σὲ ἄρθρο του σὲ ἀγγλικὸ περιοδικό¹. Σὲ μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα θεώρηση τῶν νεολιθικῶν πολιτισμῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν Βαλκανίων σὲ συσχέτιση, ὁ John G. Nandris, ποῦ εἶχε συνεργασθῆ καὶ στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Νέας Νικομηδείας, περιλαμβάνει καὶ αὐτὴν. Ἡ μελέτη δημοσιεύεται πρώτη στὸν πρώτο τόμο νέου ρουμανικοῦ περιοδικοῦ, ἀλλὰ εἶναι γραμμένη ἀγγλικά². —Στὸ βιβλίο τοῦ Μ. I. Finley γιὰ τὴ Χαλκῆ καὶ τὴν Ἀρχαϊκὴ Ἐποχὴ τῆς Ἑλλάδος³, εἰσαγωγικὰ γίνεται λόγος γιὰ τὶς παλαιότερες ἐποχὲς καὶ ἀναφέρονται (σ. 4 κ.έ.) τὰ παλαιολιθικὰ εὐρήματα τῆς (Ἡπείρου καὶ τῆς) Μακεδονίας, ὄχι ρητὰ ἢ ἀξίνη τοῦ Παλαιοκάστρου, ἀλλὰ τὸ κρανίον τῶν Πετραλώνων καὶ τὰ νεολιθικὰ τῆς Νέας Νικομηδείας. Μὲ τὴ Γεωγραφία, ὅπως συμβαίνει συχνά, δὲν εἶναι πολὺ καλὲς οἱ σχέσεις: ἡ Χαλκιδικὴ «east of Macedonia» (σ. 6, ἀλλὰ πρβλ. map 1) καὶ ἡ Νέα Νικομηδία τοποθετεῖται χαμηλά, περίπου στὰ Τέμπη (map 2), (ἢ Ἀκαρνανία στὴν Ἡπειρο!, map 6) κ.ο.κ. Παρόμοια καμώματα, περιέργως, καὶ στὸ περιοδικὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ὁ General Index θέλει στὴ Μακεδονία τὸ Καλμπάκι, τὴν Καστρίτσα (καὶ τὸ Λυκούρεσι;) τῆς Ἡπείρου⁴.

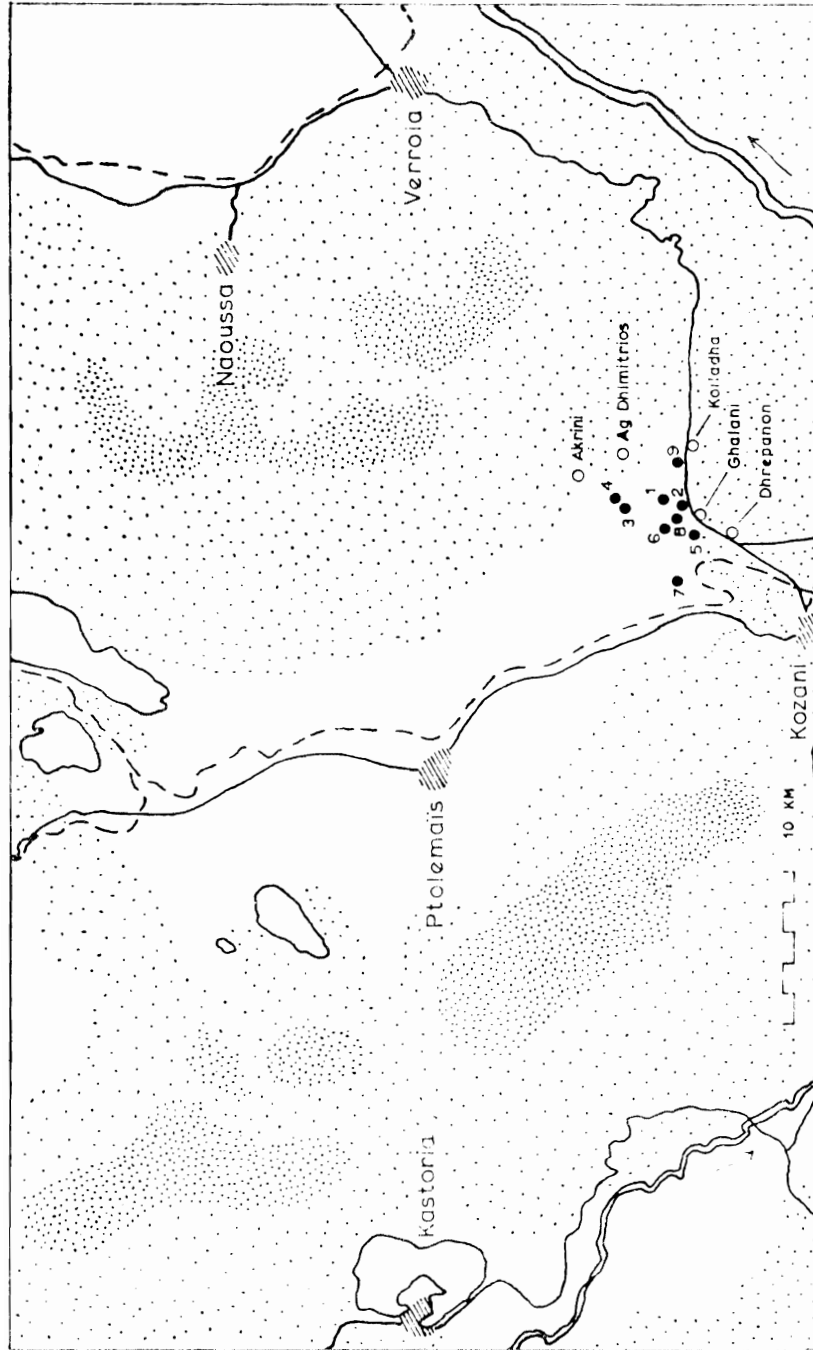
Θεωρῶντες τοῦ γιὰ τὰ περιστατικὰ τῆς πορείας τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὰ ΒΔ

1. «Current Archaeology» 7, Μάρτιος 1968, σ. 168 κ.έ.

2. John G. Nandris, Early Neothermal Sites in the Near East and Anatolia. A Review of Material. Including Figurines as a Background to the Neolithic of Temperate South East Europe, Memoria Antiquitatis 1, Piatra Neamt 1969, σ. 11 κ.έ.

3. M. I. Finley, Early Greece, The Bronze and Archaic Ages, London 1970.

4. BSA, τ. 63 (1968), σ. 338.

Εἰκ. 5. Χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ ἄλλοτε ἔλους Σαυῆ-γκιῶλ μετὰ τοὺς προϊστορικοὺς σπουδαίους τοῦ ἐπιπέδου τῆς (4)

πρὸς ΝΑ ἀνέπτυξε στὸ Α΄ Συμπόσιον γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ὁ Ν. G. L. Hammond¹. Ὁ Ian Bouzek κρίνοντας τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ Hammond γιὰ τὴν Ἥπειρο παρατηρεῖ ὅτι: α) τὰ τρία φάλαρα (shield bosses) ὀπὸ τὴν Τσαουσίτσα κατὰ λάθος ἀποδίδονται σ' ἓνα σκελετό, ἀνήκουν σὲ τρεῖς, β) ἡ χρονολόγησις τῶν ἀγγείων τύπου Μπουμπούστι ἀπὸ τὸν Heurtley (τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ ὁ Hammond) στὴν Ὑστερὴ Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Heurtley, 190) φαίνεται νὰ εἶναι πολὺ ψηλὴ κι ἂν ἀκόμα ἄρχισαν πρὶν ἀπὸ τὴν Ὑστερὴ Γεωμετρικὴ, ὅπου τὴν τοποθετεῖ ὁ Mikulčić (Pelagonia, σ. 28, πίν. 7), γ) ἡ χρονολόγησί του τῆς Βεργίνας εἶναι χαμηλὴ, ἀφοῦ βρέθηκαν ΥΕ III ἀγγεῖα κ.λ. Αὐτὲς καὶ ἄλλες παρατηρήσεις δὲν ἐμποδίζουν τὸν Β. νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Hammond γιὰ τὴν Ἥπειρο «θὰ μείνῃ ἀσφαλῶς γιὰ πολὺ καιρὸ ἢ οὐσιαστικὴ πηγὴ πληροφοριῶν κάθε εἶδους γιὰ τὸ φτωχότερο, ἀλλὰ καὶ τὸν ὀραιότερο ἑλληνικὸ τόπο»². Μὲ ἀφορμὴ τὸ ἴδιο βιβλίο τοῦ Hammond συζητεῖ διάφορα ἱστορικὰ προβλήματα ἢ Fanoula Parazoglou³.

Ὁ Β. Hänsel πραγματεύεται ξίφη ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, μυκηναϊκοῦ καὶ βόρειου τύπου, καὶ προσάγει παράλληλα ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Μακεδονία, καὶ ἀπὸ τὴν Ἥπειρο⁴. Ὁ Carl-Gustaf Styrenius ἐξετάζοντας τὰ εὐρήματα Ὑπομυκηναϊκῆς Περιόδου (1125-1035 π.Χ.) τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀμφισβητεῖ τὴν ἀπόδοσις στὴν περίοδο αὐτὴ καὶ τῶν λίγων μακεδονικῶν εὐρημάτων, ποὺ παλαιότερα οἱ ἐρευνηταὶ τὰ ἀπέδωσαν σὲ μυκηναϊκοὺς χρόνους⁵.

Ὁ Ian Bouzek ἐξετάζει τὶς βόρειες ἐπιδράσεις καὶ τὶς πρῶτες ἀρχὲς τῆς διαμορφώσεως τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων καὶ τῆς διακοσμῆσεως κατὰ τὴν Πρωτογεωμετρικὴ Ἐποχὴ⁶. Χρονολογεῖ τὰ ἀγγεῖα τύπου Lausitz ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώριον (Βαρδαρόφτσα) καὶ ἀπὸ τὴ Βάρδινα (Ἀξιουπόλεως) στὸ 12ο αἰ. π.Χ. καὶ παραθέτει ὅμοια παραδείγματα ἀπὸ τὶς περιοχὰς τοῦ Δουνάβεως

1. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 53-67, πρβλ. βιβλιοκρισίεσ στα «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ., τ. 13 (1973), σ. 481 κ.έ.

2. «Eirene», τ. 8 (1970), σ. 187 κ.έ.

3. «Ziva Antika», τ. 20 (1970), σ. 115 κ.έ.

4. Von Bernhard Hänsel, Bronzene Griffzungenschwerter aus Bulgarien, «Praehistorische Zeitschrift», τ. 45 (1970), σ. 26 κ.έ.

5. C.-G. Styrenius, Submycenaean Studies, Lund 1967, κυρίως σ. 147 καὶ 157, καὶ γιὰ τὴν ἀπόλυτη χρονολογία τῆς περιόδου, σ. 164.

6. Jan Bouzek, The Beginnings of the Protogeometric Pottery and the «Dorian Ware», «Opuscula Atheniensia», τ. IX (1969), σ. 41 κ.έ. Δὲν παρέχουν ἀσφάλεια γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων τύμβος καὶ τάφοι ταραγμένοι. Οἱ ἀλλεπάλληλες διαταράξεις τονίζονται στὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεώς μου περισσότερο παρὰ στὴν περίληψη. Ἡ (preliminary) ἔκθεσις δὲν εἶναι τελικὴ δημοσίευσσις. Θὰ ἐπανέλθω, ἐλπίζω, στὰ εὐρήματα τῆς σωστικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Βεργίνας.

καὶ τῶν παραποτάμων του, ἐνῶ πρὸς τὴ νοτιώτερη Ἑλλάδα τὰ ὅμοια εὐρήματα ἀραιοῦνουν (Ἰθάκη, Κεφαλληνία, Ἀθήνα). Τὰ ἀρχαιότερα ἀγγεῖα τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνας παρερμηνεύονται ἴσως γιὰ πολλοὺς λόγους: διατάραξη τῶν τύμβων, ἀτέλεια στὶς ἀνασκαφικὲς παρατηρήσεις, ὑπερβολικὴ προσπάθεια ἐξαγωγῆς συμπερασμάτων καὶ ἀπὸ κεῖ πού δὲν βγαίνουν, τυπογραφικὰ καὶ ἄλλα λάθη στὶς δημοσιεύσεις. Πρέπει ἀλλοῦ νὰ ἐπανέλθω στὸ θέμα.

Ὁ Ian Bouzek σὲ ἄλλο ἄρθρο του¹ ἐξετάζει τὶς ἀρχὲς τῶν συμβόλων στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ Ἐποχὴ: σύμβολα τοῦ ἡλίου, θηλυκὰ εἰδῶλια, ἀγγεῖα μὲ πλαστικὲς θηλές, ἀσκοὺς σὲ σχῆμα πτηνοῦ, πλαστικὸ εἰδῶλια ζωόμορφα, δίδυμα καὶ τρίδυμα ἀγγεῖα, πῆλινα ὑποδήματα καὶ συμβολικὰ χάλκινα ἀντικείμενα. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ μακεδονικὰ εὐρήματα: ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Πάτελι (Ἅγιο Παντελεήμονα), τὸ Γόνα, τὴν Τσαουσίτσα κ.ά.

Ὁ E. Bielefeld δημοσιεύει χάλκινο εὐρημα ἀπὸ τὰ Τρίκκαλα, ὅμοιο πρὸς μακεδονικὰ, ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζει δύο ἀπὸ τὸ Ἀξιόκαστρο σὲ σχέδιο (πού ἔχω δημοσιεύσει, ΑΔ 17, 1961-62, Χρονικά, σ. 214, εἰκ. 1). Τὰ ὀνομάζει ἐπιστήθια (pectoralia)². Τὰ εἶχα ὀνομάσει «πόρπες». Ὅπως δὲ ποτε μὲ τὰ ἀγγιστρά τους ἐπορποῦντο, καρφιστώνονταν, στὰ ροῦχα κατὰ ἓνα τρόπον. Ἄλλοι τὰ ὀνομάζουν τώρα «μίτρες» καὶ ἴσως ταιριάζουν πράγματι καλύτερα στὸ ὕψος τῆς κοιλιᾶς, ὄχι τοῦ στήθους. Τὸ πρόβλημα θὰ λυθῆ μὲ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, πού δὲν ὑπάρχουν γιὰ τὰ τυχαῖα εὐρήματα τοῦ Ἀξιόκαστρου, τὰ ὁποῖα προῆλθαν «ἐκ περισυλλογῆς» (εἰκ. 6, ἰδὲ καὶ κστωτ. βιβλιοκρισία Bouzek).—Διαφωτιστικὸ ἄρθρο τοῦ καθηγητοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη γιὰ τὴν προέλευση τοῦ σιδήρου ἀπὸ Ἀνατολῶν καὶ ὄχι ἀπὸ Βορρᾶ σχετίζεται πρὸς τὴν πεπαλαιωμένη θεωρία γιὰ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ σιδήρου στὴν Ἑλλάδα μαζί μὲ τοὺς Δωριεῖς³.

5. Τ ο π ο γ ρ α φ ί α. Ὁ καθηγητὴς Charles Edson στὴν ἀνακοίνωσή του πρὸς τὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιον συνδυάζοντας Ἱστορία καὶ Τοπογραφία τῆς Μακεδονίας ἔδωσε μιὰ ἀθθεντικὴ εἰκόνα τῆς Πρώιμης Μακεδονίας⁴. Δὲν συμφωνῶ στὸν ἀφανισμό τῆς Ἡμσθίας καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς Βοττιαίας ὡς τὴ Βέροια⁵ (καὶ ὡς τὴ Βεργίνα κατὰ Hammoná⁶). Πιστεύω ὅτι οἱ Μακεδόνες,

1. I a n B o u z e k, Die Anfänge des Griechisch-geometrischen Symbolguts, «Eirene», τ. 8 (1970), σ. 97 κ.έ., ἰδίως σ. 104 κ.έ., εἰκ. 4. Ὁ ἴδιος παραβάλλει ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Πάτελι, ΑΕ, 1937, 2, πίν. Vie—A m a n d r y, Coll. Stath., I, εἰκ. 36, 9, πρὸς ὁμοίωσιν ἀγγεῖο πῆλινο ἀπὸ τὸν Ἄρειο Πάγο, «Listy Filologiccké», τ. 92 (1969), σ. 264 κ.έ.

2. E r v i n B i e l e f e l d, Ein spätgeometrisches Bronze-Pectorale, ΑΑ, 1968, σ. 636 κ.έ.

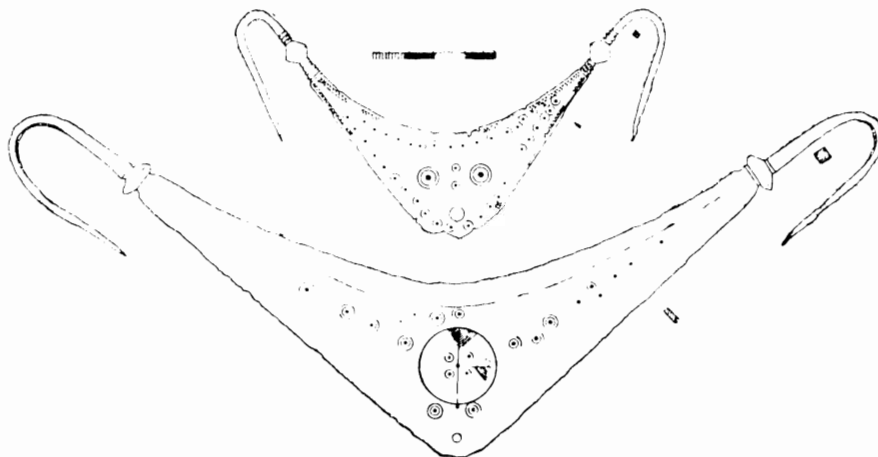
3. ΑΑΑ, τ. 3 (1970), σ. 288 κ.έ.

4. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 17 κ.έ.

5. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 21, σημ. 16. Ὅμοια ὁ Δ. Κ α ν α τ σ ο ὄ λ η ς, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 2 κ.έ.

6. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 487.

έρχονται όχι από την Πιερία, ἀλλ' από την Ἄνω Μακεδονία στο Βέρμιο καὶ ὅτι ἡ ἱστορία στοῦ Θουκυδίδη προϋποθέτει τὸ μῦθο στοῦ Ἡρόδοτο. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Μαρσύα (Fr. Gr. Hist., ἀριθ. 135-36, ἀπόσπ. 13) δὲν ἀλλάζει τὴν εἰκόνα. Καὶ ἡ κοινὴ ἐκβολὴ στὴ θάλασσα τοῦ Λουδία καὶ τοῦ Ἀλιάκμονα ὀρίζουν «γῆν τὴν Βοττιαίῃδα τε καὶ Μακεδονίδα» στὴν παραλία, ὄχι στὰ βουνά. Ἄν ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρῃ πρώτη κτήση ἰῶν Μακεδόνων τὴν Πιερία, νομίζω ὅτι τοῦτο προϋποθέτει τὸ γνωστὸ ἤδη ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, ὅτι κατέχουν προηγουμένως τὸ Βέρμιο καὶ τὴν Ἡμαθία, δηλαδὴ τὶς ἄμμουδιές,

Εἰκ. 6. Χάλκινες μίτρες ἀπὸ τὸ Ἀξιόκαστρο Βοΐου (4)

ποῦ θὰ ἄλλαζαν ὄψη σὲ κάθε νέα κατεβασιὰ ἐνὸς ἢ ὄλων τῶν ποταμῶν. Ἄπὸ τὸ Βέρμιο ξεκινοῦν καὶ πᾶνε μιὰ πρὸς Νότον (πρὸς τὴν Πιερία) καὶ μιὰ πρὸς Ἀνατολὰς (πρὸς Βοττιαία) καὶ ὄχι μὲ ἀφετηρία τὴν Πιερία πρὸς τὴ Βοττιαία, ἢ ὅποια ἔτσι ἀπορροφᾷ τὴν Ἡμαθία.

Στὴν Cambridge Ancient History τονίζεται ἡ σημασία τῆς ὁδοῦ Ἀξιού-Μοράβα τόσο στοὺς προϊστορικοὺς ὅσο καὶ στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους¹. —Στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου γιὰ τὸν Τάφο τῶν Λευκαδίων εἶχα γράψῃ²: «Ἐπανειλημμένως ἤκουσα μηχανικοὺς καὶ ἄλλους τεχνικοὺς, ἐργασθέντας εἰς τὰ ἀποξηραντικὰ ἔργα, νὰ κάμνουν λόγον περὶ ἀρχαίων ἀντικειμένων εὐρεθέντων κατὰ τὴν διάνοξιν τάφρων διὰ μηχανικῶν μέσων, ὅτε ἐξετελοῦντο τὰ ἔργα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λίμνης» (τῶν Γιαννιτσῶν, ἐννοεῖται). «Ἀξιόπιστοι δὲ κατὰ τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἄμοιροι εἰδικῶν ἀρχαιολογικῶν

1. CAH I, 1, Prolegomena and Prehistory, Cambridge 1970, σ. 38.

2. Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 16.

γνώσεων, Ἕλληνες καὶ Ἀμερικανοὶ τεχνικοὶ ὁμιλοῦν συγκεκριμένως καὶ περὶ λειψάνων ὁδοῦ εὐθυγράμμου καὶ πλακοστρώτου, τὰ ὅποια, λέγουν, ἦσαν σαφῆ, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Πέλλης πρὸς Βέροιαν. Δυστυχῶς οὐδεὶς δύναται νὰ δώσῃ ἀπικριβωμένης πληροφορίας σήμερον, τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, μάλιστα περὶ τῆς πιθανῆς χρονολογίας τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων τότε λειψάνων». Τὴν 13.3.1969 ὁδηγήθηκα ἀπὸ τεχνικοὺς τῶν ἔργων ἐκβαθύνσεως τῆς κοίτης τοῦ Λουδία σὲ σημεῖο πρὸς Ν τῆς Πέλλας, ὅπου εἶδα πλῆθος λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὅποια ἐφωτογράφησα εἰς ἐγχρωμα slides. Ἦταν σκόρπια ἀπὸ τὴ μιά καὶ τὴν ἄλλη τῆς κοίτης, τὸ πιὸ πολλὰ στὸ ἀριστερὸ ἀνάχωμα. Στὰ τοιχώματα τῆς κοίτης ἦταν ὁρατὰ λείψανα τεχνικοῦ ἔργου. Καὶ στὸ βάθος τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ οἱ ἐκσκαφεῖς προσέκρουαν στὰ λείψανα τοῦ ἴδιου ἔργου. Ἐσχημάτισα τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔργο ἦταν ὁδογέφυρα (causeway), ἀνάχωμα ἢ κάτι τέτοιο¹, κατασκευασμένο μὲ λίθους καὶ ἀρχιτεκτονικά μὲλη σὲ δεύτερη χρῆση. Ἡ ἀνόητη καὶ ὀδυνηρὴ μετάθεσή μου στὴν Πάτρα ματαίωσε καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο κάθε ἐνέργεια. Ἴσως δὲν εἶναι ἀκόμη ἀργά. —Θὰ περίμενε κανεὶς νὰ βρῆ στὸν Ἑβλιγιᾶ Τσελεμπή² κάποιον εἶδηση, ἀπλῆ μνεῖο ἔστω, ἀρχαίων ἐλληνικῶν τόπων καὶ μνημείων στὴ Μακεδονία, ἀλλ' εἶναι ἀπογοητευτικὰ ἄγονη ἢ προσπάθεια νὰ βρεθῆ κάτι συγκεκριμένο καὶ ὠφέλιμο ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κλασσικοῦ ἀρχαιολόγου. Ἴσως τὸ χαρακτηριστικώτερο παράδειγμα εἶναι ἀπὸ τὸ Γ' Μέρος, Κεφάλαιο 1, μὲ τὸν τίτλο: «Περιγραφή τῆς Κοιλιάδας τοῦ Verebiye, δηλαδὴ τοῦ Κάστρου τῶν Γενιτσῶν τοῦ Βαρδάρη (Vardar Yenicesi)». Τὸ κεφάλαιο ἀρχίζει μὲ τὰ ἐξῆς: «Εἶναι δύο κάστρα· τὸ ἓνα εἶναι τὸ κάστρο τοῦ βασιλιᾶ Βικᾶγί, πού, ὅπως λένε, βρισκόταν σὲ μιὰ ἄκρη τῆς πόλης· τὸ ἄλλο κάστρο εἶναι στὸν τόπο ὅπου εἶναι χτισμένη τὴν ἡ πόλη· τὸ λένε κάστρο τοῦ Βιρέμπνε. Γι' αὐτὸ στὸ αὐτοκρατορικὸ κτηματολόγιο ὀνομάζεται κάστρο τῶν Γενιτσῶν τοῦ Βαρδάρη τῆς πεδιάδας τοῦ Βιρέμπνε.

Ἄλλο ἴδρυτής του: Ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες τῶν Ἑλλήνων (Rūm) δύο ἀδέλφια πάλι τῆς γενιᾶς τοῦ Φιλίππου (Fili kōs) ἔχτισαν δύο κάστρα· τὸ ἓνα εἶναι κτίσμα τοῦ βασιλιᾶ Τιγκρὸ (Tikrō Kirāl), τὸ ἄλλο τοῦ βασιλιᾶ Βίρμπνε (Virbene Kirāl). Ἀφοῦ πολλοὶ βασιλιάδες τὰ μετεβίβασαν ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, τέλος κατὰ τὸ ἔτος 764 τὰ κατέκτησε ὁ Γαζὴ Ἑβρενός, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐμίρηδες τοῦ Γαζὴ Χουνταβεντικιάρ».

1. Πρὸβλ. π.χ. L e a k e, Travels in Northern Greece, τ. III, σ. 219, ὅπου ὁ Ἀντώνιος κατασκευάζει causeway στὸ ἔλος τῶν Φιλίππων.

2. Στὴν ἐπιμελημένη ἐπιστημονικὴ ἐκδοσὴ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, στὴ σειρὰ Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη (ὑπ' ἀριθ. 39): Β α σ ἰ λ η Δ η μ η τ ρ ἰ ἄ δ η, Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιᾶ Τσελεμπή (Εἰσαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια), Θεσσαλονίκη 1973.

Τῆς δεύτερης παραγράφου τὰ «δύο κάστρα» θυμίζουν τὰ δύο κάστρα τῆς Πέλλας, τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὸ Φάκο (ἢ τὰ λείψανα στὰ «Λουτρά τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου»). Ὅπως δὴποτε ἡ πηγὴ τοῦ Τσελεμπῆ δὲν ἦταν τόσο ἀνιστόρητη καὶ εὐφάνταστη, ὅσο ἕνας χωρικός ἀπὸ τὸν Κάτω Κοπανὸ (τώρα Χαρίεσσα), ποὺ προσπαθοῦσε νὰ μὲ πείσῃ ὅτι ὁ τάφος τῶν Λευκαδιῶν εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἔργα, ποὺ ξέρει, τοῦ Κράλιε Μάρκο!

Γιὰ τὴν Ἀμυδῶνα ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 1 (Toynbee) καὶ 3 (Edson).

Τὸ καθαρὰ τοπογραφικὸ ἄρθρο τῆς Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου σὲ προηγούμενο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ¹, δὲν θὰ τὸ συνοψίσουμε, ἀφοῦ εἶναι προσιτὸ στὰ Μακεδονικά, ἰδὲ ὅμως καὶ κατωτέρω, ἀριθ. 26 καὶ στοὺς τόπους.

Γιὰ τὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 1 καὶ 4, καὶ κατωτ., ἀριθ. 19 καὶ 26.

6. Ἱστορία. Σταθμὸ στὶς ἱστορικὲς σπουδὲς μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἀπετέλεσε τὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο τῆς Θεσσαλονίκης, 26-29 Αὐγούστου 1968, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιτυχία κατὰ μέγα μέρος ὀφειλόταν στὸν ἀείμνηστο Βασίλη Λαοῦρδα καὶ στὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Wisconsin Charles F. Edson. Ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις τοῦ Συνεδρίου, ὅπως φαίνεται στὰ Πρακτικά², οἱ περισσότερες εἶναι καθαρὰ ἱστορικὸ περιεχομένου (Edson, Hammond, Ellis, Mihailov, Stagakis, Mikrojanakis, Dell, Giannini, Dascalakis, Κανατσούλης). Μιλῆσαμε γι' αὐτὲς σὲ προηγούμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ³. Στὴ σειρὰ Classic European Historians, ἐξεδόθη τὸ βιβλίο, ποὺ ἀναφέραμε (ἀνωτ., ἀριθ. 1) μὲ ἀποσπάσματα κατ' ἐκλογὴν ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῆς Ρώμης τοῦ Theodor Mommsen (τόμος 5) μὲ εἰσαγωγὴ τοῦ ἐκδότου T. Robert S. Broughton. Ἔτσι ἔγιναν εὐπρόσιτες καὶ ἐπίκαιρες πάλι μερικὲς ἀπὸ τὶς αὐθεντικὲς, ἐνδιαφέρουσες καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Μακεδονίας, σελίδες τοῦ ἱστορικοῦ ποὺ ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας. Διαβάζομε π.χ. (σ. 11) καὶ μεταφράζω:

«Ἡ Μακεδονία ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνες Ρωμαϊκὴ Ἐπαρχία. Ποτὲ δὲν ἔφθασε, ὡς Ρωμαϊκὴ Ἐπαρχία, πέρα ἀπὸ τοὺς Στόβους πρὸς Βορρᾶν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ροδόπης πρὸς Ἀνατολάς»,... «ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Νέστου»⁴. Μόνον στὶς μέρες μας ἔφθασε ἡ Ἀρχαία Μακεδονία ὡς τὶς πηγὲς τοῦ Ἀξιοῦ (γιὰ νὰ περιλάβῃ τὰ Σκόπια) καὶ κόπηκε στὰ δυὸ ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς (γιατί;)⁵.

1. Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, Ἔστι ἐκ τῆς Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα ἐς τὴν Μακεδονίην (Ἡρόδ. V, 17), «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 1 κ.έ.

2. Ἀρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970.

3. «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ.

4. Th. Mommsen, ἔ.ἀ., σ. 315.

5. Ἰδὲ «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 481 κ.έ.

Σημειώνομε μίαν ἀκόμα βιβλιοκρισία τῆς ρωσικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας τοῦ Α. S. Chofman ἀπὸ τὸν Heinz Heinen¹. Περιλαμβάνει καὶ τὴν περίοδο τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ τρίτος τόμος νέας ἰταλικῆς εἰκοσάτομης παγκόσμιας ἱστορίας ἀπὸ τοὺς προῖστορικοὺς χρόνους ὡς τὶς ἡμέρες μας².

Τὸ χρυσὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄, ἀνάθημά του στοὺς Δελφοὺς ἀπὸ τὰ Περσικὰ λάφυρα, περιλαμβάνει στὴν ἐξέταση τῶν ἀναθημάτων ἀπὸ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ὁ Werner Gauer³. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀρχελάου (μᾶλλον κι ὄχι γενικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μπορούσαν νὰ λεχθοῦν περισσότερα) εἶναι διαφωτιστικὴ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Θ. Τζαννετάτου στὸ Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης τῆς Σόφιας⁴. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 28.

Στὸ ἐξαίρετο βιβλίον γιὰ τὶς Συμμαχίες καὶ τὶς Συμπολιτεῖες τοῦ J. A. O. Larsen ἐνδιαφέρουν καὶ τὰ γενικὰ κεφάλαια καὶ τὰ εἰδικώτερα γιὰ τὴ Συμμαχία τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς (σ. 58 κ.έ.) καὶ γιὰ τὶς τέσσερες μακεδονικὲς Μερίδες κατὰ τὴ Ρωμαϊοκρατία (σ. 295 κ.έ.). Συζητοῦνται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ἱστορικοὺς κυρίως τὰ Κοινὰ (ὡς πρὸς τὴ φύση τους, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τους), ἐνῶ οἱ τέσσερες Μερίδες τῆς Μακεδονίας προηγουμένως ἀπασχόλησαν τοὺς ἱστορικοὺς σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Ρώμης⁵. Γιὰ τὸ Κοινὸν τῶν Χαλκιδέων ἰδὲ καὶ κατωτέρω (Χαλκιδ. Γεν. Βιβλιογρ.).

Παλαιά, διαφόρων ἱστορικῶν, διάσπαρτα ἄρθρα πάνω σὲ πολιτειακὰ θέματα, ποὺ ἀναφέρονται καὶ στοὺς Χαλκιδεῖς καὶ στοὺς Μακεδόνες, συγκέντρωσε ὁ Fritz Gschnitzer⁶. Ἐπίσης ἀναφέρεται σὲ πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ στὶς σχέσεις τους πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Μακεδόνες ἄρθρο τοῦ Samuel K. Eddy⁷.

Στὸν J. R. Ellis, τοῦ Monash University τῆς Αὐστραλίας, ἓνα φίλο τῆς

1. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 349 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 6, σημ. 4.

2. Mario Attilio Levi, *Graecia e Persia fino ad Alessandro Magno*, Torino 1970.

3. Werner Gauer, *Weihgeschenke aus den Perserkriegen*, Tübingen 1968, σ. 40, 101 καὶ 127.

4. CIESEE, σ. 79-81.

5. J. O. Larsen, *Greek Federal States, Their Institutions and History*, Oxford 1968. Πρβλ. βιβλιοκρισίες εἰς «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 46 (1968), σ. 1444 κ.έ., «Antiquité Classique», τ. 37 (1968), σ. 754 κ.έ. (R. Foray), «Phoenix», τ. 22 (1968), σ. 346 κ.έ. (I.A.F. Bruce), REG, τ. 82 (1969), σ. 622 κ.έ. (P. Pédech), «A. J. Phil.», τ. 90(1969), σ. 81 κ.έ. (James H. Oliver), «Mnemosyne», τ. 23 (1970), σ. 448 κ.έ. (A. B. Breebaart), «Revue de Philologie», τ. 44 (1970), σ. 108 κ.έ. (P. Gauthier).

6. F. Gschnitzer, *Zur Griechischen Staatskunde*, Darmstadt 1969.

7. S. K. Eddy, Ἐπιφορὰ in the Tribute Quota Lists, «A. J. Phil.» τ. 89 (1968), σ. 129 κ.έ., κυρίως σ. 138 κ.έ.

Μακεδονίας, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία, ὀφείλομε δύο ἀκόμη ἄρθρα του μακεδονικοῦ ἐνδιαφέροντος, δημοσιευμένα σὲ προηγούμενο τόμο τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, στὴν ἀγγλική. Στὸ πρῶτο, μὲ βάση τὶς πληροφορίες τοῦ Διοδώρου κυρίως, ἀποκαθιστᾶ τὰ ἀμφισβητούμενα γεγονότα τοῦ 393/2 π.Χ. καὶ ἐξῆς, ὡς πρὸς τὶς σχέσεις καὶ ἀντιθέσεις τοῦ Ἀμύντα Γ' πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς ἀπὸ τὴ μιά καὶ πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους ἀπὸ τὴν ἄλλη¹. Στὸ δεύτερο² πραγματεύεται τὴν πολιτικὴ μεταφυτεύσεως πληθυσμῶν τοῦ Φιλίππου Β' (κυρίως Ἰουστ. VIII, 5.7-6.2), τὴν ὁποία ὁ Μακιαβέλλι προέβαλε ὡς πρότυπο. Τὸ πολυσέλιδο βιβλίον τοῦ Χριστοφόρου Νάλτσα γιὰ τὸ Φίλιππο Β' κυκλοφόρησε, στὴ σειρά «Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη» τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (ὑπ' ἀριθ. 32)³, μὲ πολλὴ καθυστέρηση. Τὸ χειρόγραφο εἶχε παραδοθῆ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1952 καὶ μόνον προσθῆκες, ἰδίως σὲ παραπομπές, ἔγιναν ἔκτοτε.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς Μακεδονίας καθηγητῆς Δημήτριος Κανατσούλης συνεχίζει τὶς μακεδονικὲς μελέτες του. Δύο νέα δημοσιεύματά του περιελήφθησαν σὲ προηγούμενους τόμους αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ. Στὴν πρώτη ἐξετάζεται ὁ Ἀντίπατρος ὡς στρατηγὸς καὶ πολιτικὸς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου⁴. Στὴ δεύτερη ἐρευνᾶται πότε ὁ Φίλιππος Β' ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ βασιλέως καὶ δίδεται ἡ ἀπάντησις: κατὰ τὸ 358 π.Χ.⁵ Πρὸς τὸ Συμπλήρωμα τῆς Μακεδονικῆς Προσωπογραφίας (σχετικὰ στὸ Χρονικὰ 1966-67, Μακεδονικά 9, 1969, σ. 111 κ.έ.) πρβλ. βιβλιοκρισίαν μὲ παρατηρήσεις τοῦ Jean Pouilloux⁶.

Ὁ G. T. Griffith, ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιμένομε τὴ συνέχεια τῆς Ἱστορίας τῆς Μακεδονίας (2ο καὶ 3ο τόμο, σὲ συνεργασία μὲ τὸν N. G. L. Hammond), συμφωνεῖ μὲ τὸν Chr. Ehrhardt γιὰ τὴν κατάληψη τῶν Παγασῶν τὸ 352 π.Χ. (καὶ ὄχι νωρίτερα). Πρβλ. Μακεδονικά 9, 1969, σ. 110 κ.έ. Ἀλλὰ δὲν δέχεται ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐπενέβη καθόλου στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὸ 353 π.Χ. Στὸ ἄρθρο ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα σημεῖα⁷.

1. J. R. Ellis, Amyntas III, Illyria and Olynthos, 393/2-380/79, «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 1 κ.έ.

2. J. R. Ellis, Population-Transplants by Philip II, «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 9 κ.έ.

3. Χρ. Α. Νάλτσα, Φίλιππος Β' ὁ Μακεδών, Πρβλ. βιβλιοκρισίαν εἰς «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 445 κ.έ. (Δ. Κανατσούλης).

4. D. Kanatsoulis, Antipatros als Feldherr und Staatsmann nach dem Tode Alexanders des Grossen, «Μακεδονικά», τ. 8 (1968), σ. 121 κ.έ. Πρβλ. βιβλιοκρισίαν εἰς REG, τ. 82 (1969), σ. 186 κ.έ. (Paul Pédech).

5. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 237 κ.έ.

6. REA, τ. 70 (1968), σ. 483 κ.έ.

7. G. T. Griffith, Philip of Macedon's Early Interventions in Thessaly (358-352 B.C.), «Classical Quarterly», τ. 20 (1970), σ. 67 κ.έ.

Ὁμιλία τοῦ φιλόστορος συγγραφέως Παναγιώτου Γυιόκα περὶ τῆς συμμαχίας τοῦ Φιλίππου Ε' μετὰ τοῦ Ἀννίβα κατὰ τῆς Ρώμης δημοσιεύθηκε με ὑποσημειώσεις καὶ προκάλεσε ὀξεῖα κριτικὴ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας Δημ. Κανατσούλη, στὴν ὁποία ἀπήντησε καὶ προκάλεσε ἀκόμη ἐκτενέστερη καὶ ὀξύτερη κριτικὴ¹. Διδαχθῆκαμε ἔτσι ἀρκετά.

Στὸ βιβλίον τοῦ Pierre Grimal γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ καὶ τὴν ἀνοδο τῆς Ρώμης βρίσκει κανεὶς λίγες σχετικὰ πληροφορίες καὶ γιὰ τὴ μακεδονικὴ μητροπολιτικὴ περιοχὴ, στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι, ἢ ὁποία μένει καθυστερημένη σὲ ἐνημέρωσι ἀρχαιολογικῇ, ὅπως συμβαίνει συχνὰ μετὰ τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα. Τὸ κεφάλαιον π.χ. «The Hellenistic East in the Third Century B. C.», γιὰ τὸ ἰδιωτικὸ σπίτι στὶς ἑλληνιστικὰς πόλεις, ἀναφέρεται στὴν Ὀλυμπο («fifth century», λέει) καὶ δὲν φαίνεται νὰ ξέρη τὴν Πέλλα. Μία κακὴ εἰκόνα τοῦ ἀριστεροῦ μισοῦ τοῦ ψηφιδωτοῦ μετὰ τὸ κυνῆγι τοῦ λιονταριοῦ ὀφείλεται στὸ «Photo-Hassia»!² Ἐνδιαφέρουν κυρίως τὰ κεφάλαια 1, 2, 3 καὶ 5.

Γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Carl Schneider, Kulturgeschichte der Hellenismus, I, 1967, II, 1969, πρβλ. βιβλιοκρισίαν τοῦ Georg Luck με ἐπιφυλάξεις καὶ παρατηρήσεις³. Στοῦ Ernst Meyer τὴν Εἰσαγωγή στὴν Ἀρχαία Πολιτειολογία⁴ βλέπει κανεὶς παρατηρήσεις καὶ γιὰ τὸ ἑλληνιστικὰ κράτη (σ. 126 κ.έ.) καὶ βιβλιογραφία σχετικὴ (σ. 304 κ.έ.). Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ C. Bradford Welles γιὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Ἑλληνισμό⁵.

Ἱστορικὴ μελέτη τοῦ N. G. L. Hammond ἐνδιαφέρει καὶ γιὰ τὰ τοπογραφικὰ συμπεράσματά της μετὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς Διμάλλης (Dimallum) στὴν ἀκρόπολιν τοῦ Krotone (ιδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 3)⁶. Ὁ German Hafner ἀναγνωρίζει τὴ μορφή τοῦ νικητοῦ τῆς Πύδνας L. Aemilius Paulus σὲ ἐρμαϊκῇ στήλῃ, ποῦ εἶχεν εὑρεθῆ στὸ auditorium τοῦ Μαικήνα στὴ Ρώμη, ἐπίσης σὲ πῆλινο ἀνάγλυφο τῶν Ἀθηνῶν κ.λ.⁷ Ὁ M. Glyn Morgan, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφορνίας, Los Angeles, ἀμφισβητεῖ ὅτι ὁ Q. Caecilius Metellus Macedonicus (ἀνθύπατος τὸ 148, ὑπάτος τὸ 143 π.Χ.) ὠργάνωσε τὴν Ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας καὶ ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸ ἦταν ἔργο τοῦ L. Mummius (ὑπάτος τὸ 146 π.Χ.). Τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι χρονολογικὰ κυρίως. Συζητοῦν-

1. Παναγιώτου Κ. Γυιόκα, Ἡ συμμαχία Φιλίππου Ε' μετὰ τοῦ Ἀννίβα κατὰ τῆς Ρώμης, Θεσσαλονίκη 1969. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 377 κ.έ., τ. 10 (1970), σ. 293 κ.έ. καὶ 333 κ.έ.

2. P. Grimal, Hellenism and the Rise of Rome, London 1968, εἰκ. 41.

3. «Gnomon», τ. 42 (1970), σ. 469-480.

4. Ernst Meyer, Einführung in die antike Staatskunde, Darmstadt 1968.

5. C. Bradford Welles, Alexander and the Hellenistic World, Toronto 1970.

6. N. G. L. Hammond, ἔ.α.

7. German Hafner, Das Bildnis des L. Aemilius Paulus, ÖJh, τ. 48 (1966/7), σ. 5 κ.έ.

ται: ἡ ἐκστρατεία στή Μακεδονία τὸ 148 π.Χ., ἄλλες ἐπιχειρήσεις ἐναντίον ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου, τὰ γεγονότα στήν Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία μὲ τὴν ἀποστασία τῆς Σπάρτης κ.λ., ἡ δραστηριότητα τοῦ Μομμίου στή Μακεδονία κ.λ. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς Ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας δὲν μπορεῖ νὰ ἔγινε τὸ 148 καὶ εἶναι ἀπίθανο νὰ ἔγινε τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 147 π.Χ. Πρέπει νὰ εἶναι ἔργο τοῦ L. Mummius. Ἡ συζήτηση τῶν σχετικῶν πηγῶν παρουσιάζει πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ μιὰ κρίσιμη περίοδο τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικώτερο¹.

Ὁ Ἑλβετὸς ἱστορικὸς Adalberto Giovannini σὲ ἄρθρο του πραγματεύεται τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου μακεδονικοῦ πολέμου (171-168 π.Χ.) πού κατέληξε στή συμφορὰ τῆς Πύδνας².

Ἐνα μέρος τῆς Ἱστορίας τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν βορείων γειτόνων τους περιλαμβάνεται στὸ νέο βιβλίο τῆς σειρᾶς History of the Provinces of the Roman Empire γιὰ τὴ Δαλματία³. — Ἄγνωστος ἀνθύπατος Μακεδονίας, σὲ ἐπιγραφή τῆς Σίδης τῆς Παμφιλίας πέρασε ἀπὸ ἄρθρο τοῦ H.-G. Pflaum στὸ Israel Exploration Journal 19, 1969, σ. 225-233, στὸ Année Epigraphique, μὲ παρατηρήσεις στὸ χρονολογικὸ κατάλογο ἀνθυπάτων τῆς Μακεδονίας τοῦ H. G. Pflaum⁴. — Σημεῖα καὶ τῆς μακεδονικῆς Ἱστορίας ἀναφέρονται ἢ καὶ συζητοῦνται στὸ βιβλίο τοῦ Donald Earl γιὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου: ἡ διοίκησή της ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Αὐγούστου (61 π.Χ.), ἡ κατάληψή της διαδοχικὰ ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο (σ. 20) καὶ ἀπὸ τὸ Βρούτο, ἡ μάχη τῶν Φιλίππων (ἐδῶ συναντοῦμε ἓνα ἀνύπαρκο ὄνομα γιὰ τὴν Ἀμφίπολη, Neoschevi, σ. 33), ὕστερα ὁ M. Licinius Crassus, ὁ M. Primus, ὁ M. Lollius κ.λ.⁵ — Ὁ πρῶτος τόμος τῆς Προσωπογραφίας τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων⁶ θὰ χρησιμεύσει καὶ στὸ μελετητὴ τῆς ρωμαϊκῆς Μακεδονίας.

Μιὰ σειρά δημοσιεύσεων εἶναι πιὸ πολὺ κριτικὴ καὶ ἀνάλυση τῶν πηγῶν. Ὁ Gerhard Dobesch πραγματεύεται γιὰ τὴν Πανελλήνια Ἰδέα κατὰ τὸν 4ον αἰ. π.Χ. καὶ γιὰ τὸν Ἰσοκράτη πρὶν ἀπὸ τὸ «Φίλιππο» του, ὕστερα γιὰ τὸ «Φίλιππο» ἀναλυτικὰ, γιὰ τὴν πρόθεση καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Καὶ φυσικὰ γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν ἀντιμακεδόνων, ὅποτε ἀναπόφευκτα ἔρχεται καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐλληνικότητος τῶν Μακεδόνων καὶ τῆς σημασίας τοῦ «Φιλίπ-

1. M. Glyn Morgan, Metellus Macedonicus and the Province Macedonia, «Historia», τ. 18 (1969), σ. 422 κ.έ.

2. BCH, τ. 83 (1969), σ. 853 κ.έ. Γιὰ τὸ νεαρὸ ἱστορικὸ ἰδὲ G. Daux, αὐτ., σ. 430.

3. J. J. Wilkes, Dalmatia, London 1969.

4. «Année Epigraphique», 1969-70, σ. 119, ἀριθ. 606.

5. Donald Earl, The Age of Augustus, London 1968.

6. Jones-Martindale-Morris, The Prosopography of the Later Roman Empire, I, A. D. 260-395, Cambridge 1971.

που» στο ζήτημα¹. — Ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τοῦ Πολυβίου καὶ σχετικῶν πηγῶν εἶναι ἡ παλαιὰ (1940) μελέτη τοῦ Karl-Ernst Petzold, ποὺ ἐπανεκδόθηκε². Βλέπω βιβλιοκρισία γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ G. A. Lehmann περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Πολυβίου ἀπὸ τὸν Robert Drews³. Ἡ ἀθθεντία γιὰ τὸν Πολύβιον, ὁ καθηγητὴς F. W. Walbank, μᾶς μίλησε εἰδικώτερα γιὰ τὸν Πολύβιον καὶ τὴ Μακεδονία στὸ Α΄ Συμπόσιον τῆς Θεσσαλονίκης⁴. Γιὰ τὸ Ἱστορικὸ Ὑπόμνημα στὸν Πολύβιον καὶ γιὰ τὴ νέα ἔκδοσις τοῦ Φιλίππου Ε΄ βιβλιοκρισίες τῶν J. A. O. Larsen καὶ Stewart Irvin Oost ἀντιστοιχοῦν⁵.

Ὁ H. D. Westlake⁶ παρατηρεῖ ὅτι παρεκβάσεις λίγο-πολύ ὅσχετες πρὸς τὸ κύριον θέμα του ὁ Θουκυδίδης κάμει περισσότερες στὸ πρῶτον μισὸ τῆς Ἱστορίας του (1.1-5.24) καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὴ Βόρειον Ἑλλάδα, ὅπου ἔχει προσωπικὴ ἀντίληψιν τῶν τόπων καὶ τῶν πραγμάτων (σ. 14 κ.έ.). — Ὁ A. B. Bosworth συζητεῖ τὴ σχέση μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Καλλισθένη τοῦ Ὀλυνθίου καὶ συμπεραίνει ὅτι ὁ Καλλισθένης ἦταν βέβαια συγγενὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔζησαν ἕναν καιρὸν μαζὶ, ἀλλὰ δὲν εἶναι νὰ παίρνη κανεὶς «τοῖς μετρητοῖς» πληροφορίες, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε μαθητὴν τὸν Καλλισθένη, ὅτι αὐτὸς τὸν σύστησε στὸν Ἀλέξανδρον κ.λ. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ ἦταν μεγαλύτερη ἡ ὀφέλεια τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴν σχέση του μετὰ τὸν Καλλισθένη. — Ὁ W. E. Thompson διορθώνει χωρίον τοῦ Λιβίου (XXXI, 39, 6)⁷.

Στὴ Συλλογὴ ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων παραλλήλων ἱστορικῶν πηγῶν γιὰ συνθήκας συμμαχίας κ.λ.⁸ ὅπως στοὺς δύο προηγούμενους τόμους τῆς, ἔτσι καὶ στὸν τρίτον, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1969, περιλαμβάνονται πηγές, συσχετισμέναι καὶ ὑπομνηματισμέναι, σχετικαὶ καὶ πρὸς μακεδονικὰ πράγματα, ὅπως π.χ. εἰρήνη καὶ συμμαχία μετὰ τοῦ Φιλίππου Β΄ καὶ Ἀθηναίων τὸ 338 π.Χ. (σ. 1 κ.έ., ἀριθ. 402), ἡ Συμμαχία τῆς Κορίθου 338/337 π.Χ. (σ. 3 κ.έ., ἀριθ. 403) κ.λ. Ἕνα χρησιμώτατον βιβλίον.

1. G. D o b e s c h, Der Panhellenische Gedanke im 4 Jh. v. Chr. und der «Philippos» des Isokrates, Vienna, ἔκδ. Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, 1968. Πρβλ. βιβλιοκρισία «AJPhil.», τ. 91 (1970), σ. 505 κ.έ.

2. K. - E. P e t z o l d, Die Eröffnung des zweiten römisch-makedonischen Krieges, Darmstadt 1968.

3. G. A. L e h m a n n, Untersuchungen zur historischen Glaubwürdigkeit des Polybios, Münster 1967, πρβλ. βιβλιοκρισία «AJPhil.», τ. 90 (1969), σ. 487-490 (R. Drews).

4. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 291-307.

5. «Class. Phil.», τ. 64 (1969), σ. 42-47 (J. A. O. Larsen) καὶ «Gnomon», τ. 40 (1968), σ. 314-315 (S. I. Oost).

6. H. D. W e s t l a k e, Essay on the Greek Historians and Greek History, New York 1969, σ. 14.

7. «AJPhil.», τ. 89 (1968), σ. 349-50.

8. H a t t o H. S c h m i t t, Die Staatsverträge des Altertums, 3, Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr., München 1969.

Ὁ Claude Mossé συζητεῖ μὲ τοὺς B. O. Meritt καὶ M. Oswald τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ νόμο τοῦ Εὐκράτους καὶ ἀναφέρεται στὰ κρίσιμα γεγονότα τῶν ἐτῶν, ποὺ ὁ Φίλιππος πιέζει τὴν Ἀθήνα. Παρατηρεῖ ὅτι ταυτίζοντας τὸ Δημοσθένη μὲ τὴ δημοκρατία καὶ τὸ Φίλιππο μὲ τὴν τυραννία ἀπλοποιοῦμε τὰ πράγματα. Δὲν ὑπάρχει τίποτε στὶς πηγές (κείμενα ἢ ἐπιγραφές), ποὺ νὰ μαρτυρῇ ἐχθρότητα τοῦ Φιλίππου πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία (σ. 78). —Τὴν ἐπιγραφὴ IG, I², 53, καὶ τὸ Θουκυδίδη (I, 57, 2-3) ξανασχετίζει ὁ Γεώργιος Παπαντωνίου σὲ ἀνακοίνωσή του στὸ 5ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς. Καϊμπριτζ 1967¹. — Φῶς ἀπὸ τὰ Λάβρανδα ἔρχεται στὴν Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, σὲ προβλήματα θεσμῶν ἢ καθαρὰ ἐπιγραφικὰ προβλήματα, ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν ὁποίων δημοσιεύθηκε ἤδη ὁ πρῶτος τόμος², ὅπου περιλαμβάνονται «ἐπιστολές» τοῦ Φιλίππου Ε΄ κ.λ. Ἐνας Θεσσαλονικεὺς τιμᾶται στὴ Μύκονο καὶ ἐπ' εὐκαιρία ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι στὶς Κυκλάδες³. — Πλησιέστερα, ἀπὸ τὸ βοιωτικὸ Ὄρωπὸ καὶ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου, ἔρχονται πληροφορίες ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ νομίσματα (ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 23) καὶ ἐπιγραφές. Στὸν πίνακα τῶν κυρίων ὀνομάτων στὸ τέλος τοῦ βιβλίου τοῦ Βασ. Πετράκου⁴, εὐρίσκονται στοιχεῖα μακεδονικῆς προσωπογραφίας. Ἐκτὸς γνωστῶν βασιλέων καὶ στρατηγῶν (Φίλιππος, Ἀλέξανδρος, Ἀντίπατρος, Κάσσανδρος καὶ ὁ ἀδελφός του Πλείσταρχος, Περδίκκας Γ΄, Πολυπέρχων) καὶ Πρόξενου:

Ἀγαθοκλῆς Περιγένου Μακεδῶν
Ἀγάθων Βοντᾶ Εὐρώπιος Μακεδῶν
Αἴσυμνος Ὁξυμένους Μακεδῶν
Ἀμύντας Ἀντιόχου Μακεδῶν
Ἀμύντας Περδίκκα Μακεδῶν, ὁ βασιλεὺς,
ἐπιτροπενόμενος ὑπὸ τοῦ Φιλίππου
Ἀντίπατρος Σώσιος Μακεδῶν
Δάμων Ἀζαίου Θετταλονικεὺς
Δημήτριος Ζωΐλου Ὀλύνθιος
Ἡράκλειτος Εὐάνδρου Κασσανδρεὺς
Νικόμαχος Μακεδῶν ἐκ Θετταλονικῆς
Στρόνβιχος Ἀγαθοκλέους Θάσιος
Τίμων Τιμόνακτος Θάσιος, καὶ
Φίλιππος Ἀλκιμάχου Μακεδῶν

1. Acta, Oxford 1971, σ. 43 κ.έ.

2. J o n a s C r a m p a, Labranda, The Greek Inscriptions, Part I, Lund 1969.

3. BCH, τ. 94 (1970), σ. 662 κ.έ. (M. - T. Couilloud).

4. Β. Χ. Π ε τ ρ ᾶ κ ο υ, Ὁ Ὄρωπός καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἀθήναι 1968, κυρίως σ. 25, 173 κ.έ. καὶ σποράδην.

κι ἕνας νικητῆς σὲ ἀγώνα δρόμου:

Μάλακος Μακεδὼν δόλιχον ἀνδροῶν

Χρονολογία: περὶ τὰ μέσα 4ου αἰ. π.Χ.

Μιὰ ἐπιγραφή τῆς Λεβαδειᾶς καὶ τρεῖς τοῦ Ἀμφιαρείου χρησιμοποιεῖ ὁ J. R. Ellis καὶ συμπεραίνει πὼς ὁ Φίλιππος Β΄ οὔτε γιὰ λίγο ὑπῆρξεν ἀντιβασιλεὺς καὶ πὼς οἱ ἐπιγραφές πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὰ μέσα τοῦ 335 π.Χ., ὅταν, μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ Φιλίππου, ἐξεδηλώθη ἀνταρσία κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πρβλ. ἀνωτ. Πετράκων καὶ ΑΔ 21, 1966, σ. 45 κ.έ., καὶ Κανατσούλην, ἀνωτ. σ. 244, σημ. 5.

Ὁ Amir Mehdi Badi, τὸν ὁποῖο δὲν γνωρίζω ἀπὸ ἄλλο δημοσίευμα, σὲ σύγγραμμά του ἀνορθόδοξο¹, στὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο τόμο, ποὺ βλέπω τώρα, παίρνει τοὺς Μακεδόνες (ὅπως κάνει καὶ μετὰ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ μετὰ τοὺς Ρωμαίους) ἀπὸ τὴν ἀνάποδη! Τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἴδια. Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἀξίζη νὰ τὰ βλέπη κανεὶς πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάποδὴ τους.

Ὁ Antony Andrews, καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας στὴν Ὁξφόρδη, σὲ βιβλίο του γιὰ τοὺς Ἕλληνες γενικά², τὸ ὁποῖο βλέπω τώρα, μιλάει γιὰ τὰ μεταλλεῖα τῆς Μακεδονίας (σ. 12, 103 καὶ 128), γιὰ τὴ μακεδονικὴ ξυλεία (σ. 143) καὶ φυσικὰ γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες κ.λ. (σ. 72 κ.έ., 164 κ.έ., κ.ά.). Στοῦ J. K. Anderson τὸ βιβλίο γιὰ τὴ στρατιωτικὴ θεωρία καὶ πράξη στὴν ἐποχὴ τοῦ Ξενοφῶντος³, γίνεται λόγος καὶ γιὰ μακεδονικὰ ὄπλα, στρατιωτικὴ ἐκγύμναση καὶ πολεμικὴ τακτικὴ. Τέλος, στὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεώτερης φάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁ καθηγητῆς Ἀπόστολος Βακαλόπουλος ξεκινάει φυσικὰ ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς ρίζες τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ ἐνδιαφέρουν ἐδῶ ὡς πρὸς τὴ Μακεδονία ιδιαίτερα⁴. Τοὺς ἀγῶνες τῶν Μακεδόνων κατὰ τῶν Ρωμαίων εἶχεν ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας του κατὰ τὴν 26ῃ Ὀκτωβρίου 1969 ὁ καθηγητῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Χρ. Σαρκάκης. Ἀπὸ τὸ δημοσίευμα⁵ ἀποσποῦμε τὰ ἐξῆς οὐσιαστικὰ διδάγματα (σ. 16):

«Τὸ βασίλειον τῆς Μακεδονίας... ἂν καὶ εἰς ἕκτασιν μικρότερον τῶν

1. A m i r M e h d i B a d i, Les grecs et les barbares, L'autre face de l'histoire, Lausann, I, 1963, II, 1966, III, 1968.

2. A. A n d r e w s, The Greeks, London 1967.

3. J. K. A n d e r s o n, Military Theory and Practice in the Age of Xenophon, Berkeley and Los Angeles 1970, σποράδην.

4. B S, τ. 9 (1968), σ. 101 κ.έ. Πρβλ. σ. 495 κ.έ.

5. X. Σ α ρ ι κ ά κ η, Οἱ Ἀγῶνες τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῶν Ρωμαίων, Θεσσαλονίκη 1969.

δύο προηγούμενων (τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Σελευκιδῶν)...ἦτο ὅμως πολὺ ἰσχυρότερον αὐτῶν, διότι εἶχεν ἔθνικὴν δυναστείαν καὶ λαὸν ὁμοιογενῆ. Ἡ Μακεδονία διέθετε τοὺς καλύτερους στρατιώτας, τοὺς φαλαγγίτας, οἱ ὅποιοι μὲ τὰς μακρὰς σαρίσας τῶν ἐκυριάρχουν μέχρι τότε εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἦσαν ἐπὶ πλεόν οἱ Μακεδόνες οἱ πλεόν νομιμόφρονες πολῖται τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου. Εἶχον συνείδησιν τῶν κινδύνων τῆς ἀναρχίας, ἐπειδὴ εὕρισκοντο εἰς τὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ἀπετέλουν τὸ προπύργιον ἐναντίον τῶν ποικιλιώνυμων βαρβάρων ποὺ τοὺς περιστοιχίζον».

7. Μέγας Ἀλέξανδρος (Ἱστορία). Τὰ δημοσιεύματα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο χωρίζονται ὄλο καὶ πιὸ πολὺ σὲ ἐπιστημονικὰ καὶ ἐμπορικὰ, ὅπως πάει νὰ γίνῃ γενικώτερα μὲ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ διοχετεύεται ὄλο καὶ πιὸ πολὺ στὸ ἐμπόριο. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ βιβλίου τοῦ Peter Bamm συνοδεύεται μὲ εἰκόνες ἀπὸ τοπία τῆς ἑλληνικῆς (καὶ τῆς γιουγκοσλαβικῆς) Μακεδονίας¹: ἄποψη τοῦ κάμπου ἀπὸ τὴν Πέλλα (σ. 31), οἱ καταρράκτες (σ. 32), παρεμβάλλονται οἱ Φίλιπποι στὴν «Thrace» (σ. 33), ἀκολουθοῦν τὰ μνημεῖα τῆς Πέλλας, σφράγισμα σὲ κεραμίδι μὲ τὸ ὄνομά της (σ. 34), μιὰ φωτογραφία τοῦ Τομπάζη μὲ λανθασμένη λεζάντα, τρεῖς καλύτερες μὲ τὴ ψηφιδωτὰ τοῦ ἐλαφιοῦ, τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ λιονταριοῦ (σ. 36-39), τὰ ὅποια πάντως δὲν εἶναι στὸ ἀνάκτορο, μία ἐντυπωσιακὴ ἔγχρωμη λεπτομέρεια μὲ τὸ κεφάλι τοῦ λιονταριοῦ (ἔγχρωμος πίν. II). Ἐνα ἐνθουσιῶδες κείμενο δὲν σημαίνει πάντοτε ἀγάπη πρὸς τὰ πράγματα. Παρατηρῶ:

1. Κάποτε σύγχυση στὴ γεωγραφία: ἂν Bistritza ἐννοεῖται ὁ Ἀλιάκμων (τὴν κοιλάδα του τὴ λέει πρώτη κοιτίδα τῶν Μακεδόνων), τὸ ποτάμι αὐτὸ δὲν εἶναι στὰ σύνορα τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Σερβίας (σ. 30), εἶναι ὀλόκληρο στὴν Ἑλλάδα. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ξεχύθηκαν ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλιάκμωνος πρὸς τὸ Μοναστήρι καὶ τὴν Ὀχρίδα πρῶτα κι ὕστερα στὶς Αἰγές (τὴν Ἐδεσσα). Ἡ ἀστήρικτη παλινδρόμηση τῶν Μακεδόνων, ἢ σύγχυση στὴ γεωγραφία.

2. Ποιοὶ «ἀρχαιολόγοι» διατύπωσαν τὴ θεωρία, πῶς οἱ βασιλικοὶ τάφοι εἶναι σ' ἓνα σπήλαιο, ποὺ τὸ σκεπάζουν οἱ καταρράκτες; (σ. 31).

3. Ἡ Πέλλα ποτὲ δὲν ἦταν «on the coast» καὶ δὲν τὴν ἴδρυσαν οἱ Μακεδόνες (σ. 31) ἢ «beside the sea» (σ. 32).

4. Τὰ ψηφιδωτὰ δὲν εἶναι στὸ ἀνάκτορο (σ. 34).

5. Κανένας δὲν εἶπε πῶς ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ ἀδελφὴ του Κλεοπάτρα ἐπαιξαν πάνω στὰ ψηφιδωτὰ αὐτά. Δὲν εἶχαν γίνῃ ἀκόμη τὰ ψηφιδωτὰ, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν παιδί.

1. P. B a m m, Alexander the Great, Power and Destiny, London 1968.

6. Ποιός εἶπε πὼς τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ λιονταριοῦ εἶναι νεώτερο ἀπὸ τ' ἄλλα; Ὁ συγγραφεὺς τὸ θέλει νεώτερο, γιατί μόνο ἔτσι εἶναι δυνατὸν ὁ Ἀλέξανδρος μιὰ νύ παιζῆ μικρὸς στὰ ψηφιδωτὰ καὶ μιὰ νύ εἰκονίζεται ὁ ἴδιος κυνηγώντας λιοντάρια (στὰ Σοῦσα κοντά, ὄχι στὴ Βαβυλώνα), στὰ ἴδια ψηφιδωτὰ.

Ἄν ἔτσι «γράφεται ἡ ἱστορία» γιὰ πράγματα, ποὺ βλέπουν τὰ μάτια μας, τί νὰ περιμένῃ κανεὶς γιὰ τὰ περασμένα: ἂν π.χ. ἦταν Ἕλληνες οἱ Μακεδόνες ἢ ἂν ὁ Φίλιππος ἦταν ἓνας μέθυσος καὶ τίποτε ἄλλο.

Τὸ τοπίο τοῦ Kašaniκ καὶ τὸ βουνὸ Ljubok (σ. 27 κ.έ.) μόνον γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους μπορεῖ νὰ μπῆκαν. Τὸ μέταλλο μὲ τὸ κεφάλι τῆς Ὀλυμπιάδος (σ. 48) δὲν σχολιάζεται ἀνάλογα μὲ τὴ σημασία του. Μὲ ἀφορμὴ τῆς γερμανικῆ ἐκδοσῆ τοῦ βιβλίου (Ζυρίχη 1965) ὁ Franz Kiechle κάμει δικές του παρατηρήσεις¹.

Ἱστορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὸ εὐρὺ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἔγραψε καὶ ὁ R. D. Milns², γνωστὸς ἀπὸ προηγούμενα δημοσιεύματά του σὲ περιοδικά. Ἐνσωμάτωσε στὸ βιβλίο του πολλὰ ἀπὸ τὶς δικές του καὶ ἄλλων (Badian, Griffith, Fuller κ.λ.) ἀπόψεις τῆς μορφῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποία διαμόρφωσε ἰδανικῶς γιὰ τὴ γενεά μας ὁ W. W. Tarn κυρίως³. Ἀλλά, καθὼς παρατηροῦν στὸν Milns, εἶναι ἄδικο καὶ ἀνιστόρητο νὰ κρίνεται ὁ Ἀλέξανδρος ἔξω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, στὴν ἐποχὴ μας μάλιστα, ποὺ δὲν τῆς λείπουν τὰ ἱστορικὰ ἐγκλήματα. Ὁ ἴδιος γράφει χαρακτηριστικά: (ὁ Ἀλέξανδρος) «ἦταν Μακεδὼν βασιλεὺς· δὲν ἦταν Ἄγγλος gentleman τοῦ 19ου αἰῶνος». Λοιπὸν πρέπει νὰ τοῦ συγχωρήσουμε ὅσα ἔκαμε! Τοῦ ἀναγνωρίζει μόνον πὼς ἦταν ἀναμφισβήτητος μεγάλος κατακτητῆς: «there can be no doubt that he was a great conqueror». Ὅ,τι καλὸ βγήκε ἀπὸ τὴν κοσμογονικὴ ἐκστρατεία ἦταν περίπου συμπτωματικὸ (σ. 259 κ.έ.). Εἰδικώτερα σὲ ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὴ Μακεδονικὴ μητρόπολη, ὁ Milns ἀναφέρεται στὶς σχέσεις τῆς τριάδος Φίλιππος-Ὀλυμπιάδα-Ἀλέξανδρος (σ. 19 κ.έ. κ.ά.), δέχεται αὐτούσιες τὶς μαρτυρίες τοῦ Πλουτάρχου γιὰ τὴ ζωὴ στὴν αὐλὴ τῆς Πέλλας (σ. 20 κ.έ.), δὲν εἰστάζει νὰ κατηγορήσῃ τὴν Ὀλυμπιάδα καὶ τὸν Ἀλέξανδρο γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Φιλίππου (σ. 31), πιστεύει ὅτι οἱ Μακεδόνες ἤξεραν μὲ τὶς λεπτομέρειές του τὸν μῦθο γιὰ τὸ Γόρδιο δεσμὸ κ.λ. Λεῖπει ἡ ἐνημέρωση στὶς πρόσφατες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες (Πέλλα, Μίεζα). Οἱ εἰκόνες ὅλες εἶναι ξένες πρὸς τὴ Μακεδονία. Πρβλ. καὶ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Eugene N. Borza⁴.

1. «Gymnasium», τ. 75 (1968), σ. 151.

2. R. D. Milns, *Alexander the Great*, London 1968.

3. Τώρα καὶ σὲ νέα γερμανικὴ ἐκδοσῆ οἱ ἀπόψεις τοῦ W. W. Tarn, *Alexander der Grosse*, μετάφρ. G. Spreen - Héroucourt καὶ W. Héroucourt, Darmstadt 1968.

4. «Class. Phil.», τ. 64 (1969), σ. 257-259.

Στὸν Peter Greek παρατηροῦμε ἀλληλοσυγκρουόμενα, π.χ. στὸ γενεαλογικὸ δένδρο (σ. 266-67) ὁ Ἀρχέλαος «a putative son of Alcetas», ἀλλὰ στὴ σ. 22 «the bastard son of Alcetas' Perdicas II»¹.

Στοῦ G. T. Griffith, Alexander the Great, The Main Problems, τὸ ὁποῖο παρουσιάσαμε στὰ Χρονικά 1966-67, δημοσιεύεται στὸν ἴδιο 9ο τόμο τῶν Μακεδονικῶν βιβλιοκρισιῶν τοῦ ἀείμνηστου Βασίλη Λαούρδα². Καὶ δυὸ ἀκόμα βιβλιοκρισιές τοῦ ἴδιου βιβλίου ἀπὸ τοὺς D. Asheri καὶ Thérèse Liebmann-Frankfort³. Στὰ ἴδια ἀμφισβητούμενα προβλήματα ἀναφέρεται καὶ ἄρθρο τοῦ C. G. Thomas⁴.

«Ἀπὸ τὴν κακῆ» βλέπει τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὴ μάνα του, τὴν Ὀλυμπιάδα, καὶ ὁ Ramón I. Harris τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νοτίου Ντακότα⁵. Σὲ δημοσιευμένη διάλεξη τοῦ Dietmar-Kienast βλέπει κανεὶς καὶ πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τοῦ τάφου τοῦ Ἀλεξάνδρου στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους⁶.

Ἀπὸ τὶς ἐργασίες στὶς πηγές, γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, ἐνδιαφέρων εἶναι τὸ Ὑπόμνημα τοῦ J. R. Hamilton γιὰ τὸν «Ἀλέξανδρο» τοῦ Πλουτάρχου⁷. Ἀλλὰ γιὰ τὴ Μίεζα π.χ. γίνεται ὑπομνηματισμὸς καὶ παραπομπὴ ἔτσι ἀπλᾶ: «In the district of Emathia (RE 15. 1548f (Lenk))» σὺν τῷ μὴ ἔγινε τίποτε νεώτερο τὰ τελευταῖα περίπου 40 χρόνια ἀπὸ τὸ 1932. Ὅσο γιὰ τὴν Πέλλα οὔτε λέξις. —Στοῦ Πτολεμαίου τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, στὸν Κλείταρχο καὶ στὸ Διόδωρο ἀναφέρονται δύο ἀκόμη ἐργασίες⁸. Ὁ «Αἰμίλιος Παῦλος» τοῦ Πλουτάρχου τώρα στὴ σειρὰ Budé⁹.

Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 8 καὶ 9.

1. Peter Greek, Alexander the Great, 1970, βιβλιοκρ. «Phoenix», τ. 25 (1971), σ. 194 (C. L. Murison).

2. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 372 κ.έ.

3. Ἀντιστοίχως, «Rivista di Filologia», τ. 96 (1968), σ. 482, καὶ «L'Antiquité Classique», τ. 37 (1968), σ. 343 κ.έ.

4. C. G. Thomas, Alexander the Great and the Unity of Mankind, «The Classical Journal», τ. 63 (1968), σ. 258 κ.έ.

5. R. I. Harris, The Dilemma of Alexander the Great, «The Proceedings of the African Classical Associations», τ. 11 (1968), σ. 46 κ.έ.

6. Dietmar-Kienast, Augustus und Alexander, «Gymnasium» τ. 76 (1969), σ. 430 κ.έ., εἰδικώτερα σ. 455 κ.έ.

7. J. R. Hamilton, Plutarch: «Alexander»: A Commentary, Oxford 1969, βιβλιοκρισιές: «Antiquité Classique», τ. 38 (1969), σ. 558 κ.έ. (André Laronde), REA, τ. 71 (1969), σ. 502 κ.έ. (G. Losfeld), «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 374 κ.έ. (B. Λαούρδας), «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 47 (1969), σ. 1340 κ.έ. (M. Fievez), «Class. Phil.», τ. 65 (1970), σ. 110 κ.έ. (Eugene Borza).

8. Eugene N. Borza, Cleitarchus and Diodorus' Account of Alexander, «The Proceedings of the African Classical Association», τ. 11 (1968), σ. 25 κ.έ., καὶ R. M. Errington, Bias in Ptolemy's History of Alexander, «Classical Quarterly», τ. 19 (1969), σ. 233 κ.έ.

9. R. Flacelière, Plutarque, Vies, IV, Paris 1966, πρβλ. βιβλιοκρισιᾶ REA, τ. 71 (1969), σ. 151 κ.έ. (G. Losfeld).

8. Μέγας Ἀλέξανδρος (Τέχνη). Σχετικὸ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο στὴν Τέχνη, κατὰ τὴν τριετία 1968-1970, σημαντικώτατη εἶναι ἡ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς λεγόμενης σαρκοφάγου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴ Σιδώνα, τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ σύντομο, ἀλλὰ οὐσιαστικὸ κείμενο τοῦ Karl Schefold¹ καὶ μὲ 81 θαυμάσιες φωτογραφίες συνόλων καὶ λεπτομερειῶν παρουσιάζεται καὶ συζητεῖται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά. Ἡ σαρκοφάγος χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἴσως καὶ τοῦ Ἀβδαλωνύμου, πιθανῶς ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῆς Ἴσσοῦ. Τὶς παραστάσεις ὁ S. θεωρεῖ πολὺ λίγο ἱστορικὲς καὶ μᾶλλον στὸ μυθικὸ ἀέρα, ἀφοῦ καὶ οἱ βάρβαροι εἰκονίζονται μὲ «ἠρωϊκὴ γυμνότητα» καὶ οἱ Μακεδόνες δὲν χαρακτηρίζονται ἰδιαίτερα. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση εἶναι ἡ αἰώνια πάλη τοῦ Ἑλληνικοῦ μὲ τὸ βαρβαρικὸ κόσμο. Κύρια ὄψη εἶναι ὄχι ἡ μάχη, ἀλλὰ τὸ κυνήγι. Πρὸς αὐτὴν τὴν ὄψη ὀδηγοῦν οἱ παραστάσεις τῶν στενῶν πλευρῶν. Ἄν ἡ χρονολόγησις τοῦ S. εἶναι σωστὴ, ἔχομε στὴ σαρκοφάγο τὸ ἀρχαιότερο πορτραῖτο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος πάντως ταυτίζεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ κρᾶνος παρὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του. —Μετὰ τὸν Studniczka, τὸν Mendel καὶ τὸν Winter, ὁ von Graeve συνοψίζει τὸ ἔργο ὄλων καὶ κάμει δικῆς του λεπτομερειακῆς παρατηρήσεις γιὰ τὴ σαρκοφάγο, τὴν ὁποία χρονολογεῖ πολὺ ἀργότερα, τὸ 311 π.Χ.² Ὁ K. Schefold ἤξερε καὶ ἀναφέρει τὴν ἐργασία αὐτὴ τοῦ von Graeve, ἀλλὰ δὲν τὴ χρησιμοποίησε. Ἡ χρονολόγησις τοῦ K. Schefold ἀμφισβητεῖται καὶ σὲ βιβλιοκρισίᾳ³ τοῦ ἀείμνηστου J. Charbonneaux γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*. — Φωτογραφίες λεπτομερείας τῆς σαρκοφάγου σὲ οἰκείᾳ ἄρθρῳ τῆς ἰταλικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας τῆς Ἀρχαίας Τέχνης⁴.

Σὲ γενικώτερα βιβλία καὶ ἄρθρα γίνεται συχνὰ λόγος γιὰ εἰκόνες τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων, ὅπως εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Heinrich B. Seidentorf γιὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς ἐφιππούς ἀνδριάντες⁵. Ὁ Josef Fink σὲ ἄρθρο του γιὰ εἰκόνες τοῦ Μελεάγρου κάμει παρατηρήσεις στὴν εἰκονογραφία τοῦ M. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων⁶. Ὁ H. E. del Medico μὲ ἀφορμὴ τὸ θησαυρὸ τοῦ Παναγκούριστε τῆς Βουλγαρίας μιλάει γιὰ Λυσιππειο πορτραῖτο τοῦ Ἀλεξάνδρου⁷. Ὁ Γεώργιος Δοντᾶς, Διευθυντὴς τῆς Ἀκροπό-

1. K. Schefold, *Der Alexander-Sarkophag*, Frankfurt am Main-Berlin 1968. Πρβλ. βιβλιοκρισίᾳ, *AJA*, τ. 73 (1969), σ. 482 κ.έ. (Brunilde Sismondo Ridgway).

2. Volkmar von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, Berlin 1970.

3. «Gnomon», τ. 40 (1968), σ. 815 κ.έ. Ὁ J. Charbonneaux δὲν δέχεται τὴ χρονολόγησις περὶ τὸ 325 π.Χ. καὶ προτιμᾷ περὶ τὸ 305 π.Χ.

4. EAA, τ. VII (1966), λ. Sarcophago, σ. 7, εἰκ. 8, καὶ λ. Sidone, σ. 283, εἰκ. 359.

5. H. B. Seidentorf, *Das hellenistische Reiterdenkmal*, Stifland-Verlag, K. G. Waldsassen, Bayern, 1968. Πρβλ. βιβλιοκρισίᾳ *AJA*, τ. 74 (1970), σ. 410 (R. Ilsley Hicks).

6. J. Fink, *Der Grosse Jäger*, «Röm. Mitt.», τ. 76 (1969), σ. 239 κ.έ.

7. «Persica», τ. 3 (1967/8), σ. 37-67.

λεως, μελετώντας «Εικονιστικά» θέματα αναγνωρίζει ως Λυσιππεια πορτραίτα, που παραβάλλει προς τον περγαμηνό Ἀλέξανδρο του Μουσειού της Κωνσταντινουπόλεως και τον Ἀλέξανδρο Azaga του Λούβρου¹.

Στόν *Archaeol. Anzeiger* βλέπει κανείς διάσπαρτες πληροφορίες και παρατηρήσεις σχετικές προς τον Ἀλέξανδρο: παρατηρήσεις του W. Schwabacher για τήν τέχνη τῶν πορτραίτων του Ἀλεξάνδρου στά νομίσματα, ὕστεροι τύποι στήν εἰκονιστική του Ἀλεξάνδρου παραβάλλονται προς εἰκόνα του Μιθριδάτου VI του Πόνιου, παρατηρήσεις και σκέψεις σχετικές προς τήν ἀρμάμαξα (τῆς ἐκφορᾶς) του Ἀλεξάνδρου, τὸ Μουσολεῖο του, τὴ «σαρκοφάγο του Ἀλεξάνδρου»² κ.λ.

Στό βιβλίο τῆς Dorothea Michel για τὸν Ἀλέξανδρο ὡς πρότυπο για τὸν Πομπήιο, τὸν Καίσαρα καὶ τὸ Μάρκο Ἀντώνιο, φυσικά μαθαίνομε πολλά καὶ για τήν εἰκονιστική του Ἀλεξάνδρου³, ὅπως καὶ ἀπὸ τίς σχετικές βιβλιοκρισίες⁴.

Στό Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο για τήν Ἀρχαία Μακεδονία εἶχαμε τέσσερες ἀνακοινώσεις για τήν ἐπιβίωση τῆς μορφῆς του Ἀλεξάνδρου μετὰ τὸ θάνατό του⁵. Σὲ μελέτη για τήν εἰκόνα του Ἀλεξάνδρου στή γλυπτική του 17ου αἰῶνος στήν Ἰταλία καὶ στή Γαλλία βλέπουμε ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις για τίς νεώτερες τύχες τῆς μορφῆς του μεγάλου Μακεδόνας, ἀλλὰ καὶ σωστὴ χρήση πηγῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σχετικῶν προς τὸν Ἀλέξανδρο⁶. Ἀλέξανδρο σὲ βυζαντινὴ γλυπτικὴ συναντοῦμε σὲ μελέτη για γλυπτὰ ἀπὸ τὴν ἄλλοτε Ἀρμενία⁷.

Για τὸ βιβλίο του Ἀνδρέα Ξυγγοπούλου, Αἱ μικρογραφίαι του μυθιστορήματος του M. Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν κώδικα του Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (Ἀθῆναι-Βενετία 1966), βιβλιοκρισία του K. Μητσάκη⁸.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 6 καὶ 7, καὶ κατωτ., ἀριθ. 9 καὶ 15 (Künzl).

1. AD, τ. 24 (1969), Α΄, Μελέται, κυρίως σ. 190 κ.έ., πίν. 105-107.

2. «Arch. Anz.», τ. 83 (1968), σ. 795, τ. 84 (1969), σ. 192 κ.έ., τ. 85 (1970), σ. 382, 383, 514 καὶ 536.

3. D. Michel, Alexander als Vorbild für Pompeius, Caesar und Marcus Antonius, Archäologische Untersuchungen (Collection Latomus XCIV), Bruxelles 1967.

4. «Revue des Études Latines», τ. 46 (1968), σ. 430 κ.έ. καὶ 545 κ.έ. (G. Ch. Picard καὶ R. Chevalier), «Antiquité Classique», τ. 38 (1969), σ. 338 κ.έ. (André Laronde), AJA, τ. 74 (1970), σ. 217-218 (R. Brilliant).

5. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 353-416. Οἱ τίτλοι, «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 458.

6. Erkiner Scharzenberg, From the «Alessandro Morente» to the Alexandre Richelieu, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», τ. 32 (1969), σ. 398 κ.έ.

7. David Winfield, Some Early Medieval Figure Sculpture from the North-East Turkey, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», τ. 31 (1968), σ. 33 κ.έ., εἰκ. 5, ἀλλὰ πρβλ. στοῦ ἴδιου Journal, τ. 33 (1970), σ. 305 κ.έ.

8. BS, τ. 9 (1968), σ. 271 κ.έ.

9. Ἐκλαϊκευτικά. Εἴχαμε καταχωρίσει στὰ Χρονικά 1966-67 ἐκλαϊκευτικά δημοσιεύματα τοῦ καθηγητοῦ (τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας) Ἀποστόλου Δασκαλάκη, ποὺ προκάλεσαν ἀντιρρήσεις εἰδικῶν ἱστορικῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ¹. Ἐνα νεώτερο βιβλίο του² προκάλεσε ἐπίσης δυσμενεῖς κριτικές. Ὁ Hans-Werner Ritter ὕστερα ἀπὸ λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις καταλήγει: «Δὲν ἀποτελεῖ πρόοδο στὴν κριτικὴ ἱστορικὴ ἔρευνα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, δὲν εἶναι ἐπιστημονικὸ ἔργο σὲ διεθνή κλίμακα»³. Ὁ Ernest A. Fredricksmeier, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Colorado, παρατηρεῖ⁴ ὅτι ὁ καθηγητὴς Δασκαλάκης στὶς 500 ὑποσημειώσεις τοῦ βιβλίου του παραπέμπει μόνον δύο φορές σὲ βιβλία νεώτερα ἀπὸ τοῦ Tarn τὸν «Ἀλέξανδρο» (1948). Ἐξαίρεση κάμει ὁ Δασκαλάκης μόνον γιὰ τὸ ἄλλο βιβλίο του περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν Ἀρχαίων Μακεδόνων (ἑλληνικὴ ἔκδοση, Ἀθήναι 1960, ἀγγλική, Θεσσαλονίκη 1965), ὅπου παραπέμπει πολὺ συχνά, ἐνῶ γι' αὐτὰ ὁ F. ὑπενθυμίζει τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ F. Gschnitzer (Gnomon 34, 1962, σ. 627-28). Ἄλλ' εἶναι ἄδικος ὁ F. πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο παραπέμποντας κι αὐτὸς μόνον σὲ δυσμενεῖς πρὸς τὸν Ἀ. ἀπόψεις. Ἐνῶ κακίζει τὸν Δ., ποὺ ἀπορρίπτει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἤξερε καὶ πότε-πότε χρησιμοποιοῦσε τὴ «μακεδονικὴ διάλεκτο» κατηγορεῖ ἐκεῖνον γιὰ παρανόηση τῶν πηγῶν! Στὸ ἐρώτημα: ποῖα ἦταν ἡ διαφορά μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων ὁ Δ. δίνει τὴν ἀπάντησιν ὅτι οἱ Μακεδόνες ἦταν Ἕλληνες καὶ ὁ F. παραπέμπει στὸν R. Andreotti, Saeculum VIII, 1957, σ. 159 κ.έ. Στὴ γνώμη τοῦ Δ. ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν γνήσιος Ἕλλην καὶ ἀπὸ τὴν Πανελλήνιο πολιτικὴ γύρισε στὴν Ἀσιατικὴ χάριν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ F. ἀντιπαρθέτει τὸν G. Walsler (στοῦ G. T. Griffith, Alexander the Great, The Main Problems) κ.ο.κ. Νὰ τὸ ποῦμε ἄλλη μιὰ φορά; Τὰ ἀναμασήματα ἐὲν ὠφελοῦν ὅσο ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη.

Μιὰ ἀπὸ τίς καλύτερες σοβαρὲς ἐκλαϊκευτικὲς ἐκδόσεις στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους⁵, ποὺ θ' ἀποτελέσει, γιὰ μιὰ γενεὰ τοῦλάχιστον, τὸ πλαίσιο ὅπου θὰ κινηθῇ ἡ ἐθνικὴ Μέση Παιδεία στὴν Ἱστορία, τὴν Ἀρχαιολογία, τὴ Γλωσσολογία, τὴν Τέχνη κ.ο.κ. (ιδεὲ ἀνωτ., ἀριθ. 4).

Ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτῆρα παίρνουν τὰ δημοσιεύματα στὸ ἐτήσιο Λεύ-

1. Καὶ μιὰ ἀκόμα κριτικὴ, τοῦ Balduin Saria, στὸν «Anzeiger für die Altertumswissenschaft», τ. 21 (1968), στ. 50 κ.έ.

2. A. Daskalakis, Alexander the Great and Hellenism, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1966.

3. «Gnomon», τ. 40 (1968), σ. 174 κ.έ. (Hans-Werner Ritter).

4. «Class. Phil.», τ. 64 (1969), σ. 48-51 (E. A. Fredricksmeier).

5. ΙΕΕ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν. Ἡ προχειρότητα τῶν χαρτῶν κυρίως κατεβάζει τὸ ἐπίπεδο στὴν ἐμπορικὴ ἐκλαϊκευση.

κωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ τὸν τίτλο «Θησαυροὶ» τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (4ος αἰ. π.Χ. - 4ος αἰ. μ.Χ.) ἔδωσε σὲ ἐγχρωμες εἰκόνες μὲ περιγραφή¹: τὴν «Ὀλυμπιάδα» τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου, τὸ ἄνω μέρος τοῦ κρατήρος ἀπὸ τὸ Δερβένι καὶ τὸν κοιμισμένο Σάτυρο, χάλκινο ἀγαλμάτιο Λάρητος, τὸ χάλκινο πορτραῖτο ἀπὸ τὰ Ρυάκια Πιερίας, ψηφιδωτὸ ἀγνώστου προελεύσεως (ἀκατάγραφο, ἡ πληροφορία ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Γαλερίου δὲν εἶναι ἐξακριβωμένη) καὶ λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης. Στὸν προσεχῆ τόμο², μὲ τὸν τίτλο: Ἡ Ἐθνικὴ Ὀδὸς «Ἀρχέλαος», δημοσιεύεται ἄρθρο τοῦ Φ. Πέτσα μὲ καλοτυπωμένες εἰκόνες ἀρχαιολογικῶν τόπων καὶ εὐρημάτων κατὰ μῆκος τῆς λεγόμενης Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀπὸ Ἡγουμενίτσα τῆς Ἠπείρου μέχρι Θεσσαλονίκη. Τὸν ἴδιο ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτήρα ἔχει ἄρθρο τοῦ Δημ. Λαζαρίδη³, μὲ τίτλο: Ὁ χρυσοῦς τοῦ Παγγαίου καὶ τὰ κοσμήματα τῆς Ἀμφιπόλεως.

Στὸ περιοδικὸ «Μακεδονικὴ Ζωή» δημοσιεύονται πότε-πότε ἄρθρα καὶ γιὰ κλασσικὲς ἀρχαιότητες. Στοὺς πέντε πρώτους τόμους (ἀπὸ Ἰουνίου 1966-Μαΐου 1971) δημοσίευσαν ἄρθρα τους: ὁ Ἄ. Βαβρίτσας γιὰ Ἀρχαιολογικὰ Εὐρήματα τῆς Χαλκιδικῆς⁴, ὁ Χ. Μακαρόνας γιὰ τὶς Ἀρχαιότητες τοῦ Δερβενιοῦ καὶ τῆς Πέλλας⁵, ἡ Νίκη Πάλλα (Ἀρχαία Μακεδονία σὲ συνέχειες καὶ Εἰδώλια ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο)⁶, ὁ Γ. Πάλλας (Ἐδεσσα ἢ Αἰγαί)⁷ καὶ ὁ Φ. Πέτσας (Τάφος κοσμοκρατόρων, Ἐδεσσα, Δῖον, Σαμοθράκη)⁸.

Καὶ ξένα δημοσιεύματα ἔχουν ἐκλαϊκευτικὸ χαρακτήρα. Ἕνα προσεγγέμενο μυθιστορηματικὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ ωραιότατες ἐγχρωμες εἰκόνες τῆς Πέλλας (τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀεροφωτογραφία, τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Γνώση κ.λ.) σὲ ἔκδοση τῆς National Geographic Society⁹. Ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο Thessaloniki δημοσιεύεται σὲ λονδρέζικο περιοδικὸ καὶ ἀναφέρεται γενικώτερα σὲ πρόσφατα εὐρήματα στὴ Μακεδονία¹⁰.

Στὸν Α΄ τόμο τῆς Ἱστορίας τοῦ «ἔθνους» τῶν Σκοπίων, ποὺ δὲν εἶχεν ὄνομα καὶ τοῦ τὸ ἔδωσαν αὐθαίρετα παίρνοντας ἓνα ὄνομα ἀπὸ τοὺς γείτονες, περιλαμβάνεται καὶ μέρος τῆς Ἱστορίας τῶν γειτόνων αὐτῶν πρὶν ἐμφα-

1. Διεθνῆς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης 1968.

2. ΔΕΘ 1969.

3. ΔΕΘ 1970.

4. «Μακεδονικὴ Ζωή», τεῦχος 51, σ. 6-17.

5. Μ. Ζ., τεῦχος 1, σ. 26-27, καὶ 13, σ. 26-31.

6. Μ. Ζ., τεῦχος 1, σ. 44-45, 2, σ. 48-49, 3, σ. 46-47, 4, σ. 46-47, 8, σ. 46-48, καὶ 3, σ. 23-25.

7. Μ. Ζ., τεῦχος 2, σ. 35-37.

8. Μ. Ζ., τεῦχος 9, σ. 24-26, 25, σ. 24-26, 35, σ. 30-32, καὶ 38, σ. 16-18.

9. Greece and Rome, Builders of our World, 1968. Πρβλ. περιοδικὸ «National Geographic» τ. 133, 1, Jan. 1968, σ. 1 κ.έ.

10. «Current Archaeology», 7, Μάρτιος 1968, σ. 191 κ.έ.

νισθοῦν οἱ Σλάβοι. Τὰ πράγματα εἶναι ἰδωμένα, βέβαια, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς σκοπιμότητος τῶν Σκοπίων καὶ ἐξυπηρετοῦν πολιτικὴ προπαγάνδα¹.

Σὲ λαϊκώτερα δημοσιεύματα, βέβαια, παρὰ τὶς ἀγαθὲς προθέσεις, γίνεται «πλήρης σύγχυσις» ἀπὸ ἄγνοια μαζὶ καὶ προχειρότητα. Ἔτσι ἡ Βεργίνα μπορεῖ νὰ εἶναι «εἰς τοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Παΐκου» καὶ ἄλλα πολλά².

10. Ἀριστοτέλης. Μαθαίνω τώρα ἀπὸ βιβλιοκρισίες τὴ διατριβὴ τοῦ Max Brocker γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς διδάσκαλο τοῦ Ἀλεξάνδρου³. Τῆ θέσῃ τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπέναντι τῆς μοναρχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξετάζει ὁ M. Plezia σὲ ἄρθρο πὺ πληροφοροῦμαι ἐπίσης ἀπὸ βιβλιογραφία⁴. Τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ σχέσις του μὲ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὴ Μακεδονία γενικώτερα, καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ φιλοσόφου στὴν κοσμοθεωρία τοῦ ἡγεμόνος, αὐτὰ ἐνδιαφέρουν κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψή μας, στίς πρῶτες σελίδες γενικώτερου βιβλίου γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη τοῦ G. E. R. Lloyd, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι «ἡ ἐπίδρασις...[τοῦ Ἀριστοτέλη]... ἦταν ἀμελητέα»!⁵

11. Θρησκεία. Τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ θρησκεία τῶν Μακεδόνων συνοψίζει, σὲ ἄρθρο του σχετικὸ, πρόσφατης (2ης) ἐκδόσεως ἀγγλογλώσσου λεξικοῦ (ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 26), ὁ καθηγητὴς Charles Edson⁶. Ξεχωρίζει δύο στοιχεῖα στὴ μακεδονικὴ θρησκεία: τὸ θρακικὸ καὶ τὸ μακεδονικὸ. Στὰ θρακικὰ καὶ γενικώτερα στὰ αὐτόχθονα κατάλοιπα καταγράφονται τὸ *βέδν*, «the water-air spirit», οἱ *σανᾶδαι*, *Κλώδωνες*, καὶ *Μιμαλλόνες*, διονυσιακὰ στοιχεῖα τῆς λατρείας τοῦ Σαυαζίου. Ἡ Ζειρήνη (θεότης ἀνάλογη πρὸς τὴν Ἀφροδίτη) καὶ ἡ Ἄρτεμις Γαζωρία, ἐνῶ ἀναφέρονται ὡς μακεδονικὲς θεότητες, ἦταν πράγματι θρακικὲς, συνδεδεμένες μὲ τόπους τῆς ἀνατολικῶς τοῦ Στρυμόνος θρακικῆς ἀρχικῆς χώρας, ἐνῶ στὴ δυτικὴ Μακεδονία παρουσιάζονται ἰλλυρικὰ στοιχεῖα. «The religion of the Macedones themselves was Hellenic». «Τῶν ἰδίων τῶν Μακεδόνων ἡ θρησκεία ἦταν Ἑλληνικὴ». Τὸ δείχνουν τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ζεὺς εἶναι πατέ-

1. Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἔθνους (στὴ γλώσσα τῶν Σκοπίων), Σκόπια 1969.

2. Ὁ κόσμος τῆς Ἑλληνίδος, ἀριθ. 173, 17 Νοεμβρίου 1970, σ. 272-273 (Λίνα Ἀγγελοπούλου).

3. Max Brocker, Aristoteles als Alexanders Lehrer in der Legende, Bonn 1966, πρβλ. «Gymnasium», τ. 75 (1968), (Karl Bayer) καὶ «Études Classiques», τ. 36 (1968), σ. 69.

4. M. Plezia, Aristoteles gegenüber der Monarchie Alexanders des Gr., Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums, Βουδαπέστη 1968, στὴ βιβλιογραφία τῆς Bibliotheca Classica Orientalis 1969, σ. 139, ἀριθ. 606.

5. G. E. R. Lloyd, Aristotle, The Growth and Structure of his Thought, Cambridge 1968, σ. 6.

6. N. G. L. Hammond - H. H. Scullard, The Oxford Classical Dictionary, Oxford 1970, ἄρθρο Macedonian Cults.

ρας τοῦ Μακεδόνοϋ καὶ ὁ Ἡρακλῆς εἶναι «προπάτωρ». Ὁ Ζεὺς Ἐταιρίδης ἐπόπτευε τὶς σχέσεις τῶν Ἀργεαδῶν βασιλέων μὲ τοὺς Ἐταίρους τῶν καὶ γιορτάζονταν τὰ Ἐταιρίδεια. Ὁ Ἡρακλῆς λατρευόταν ὡς Κυναγίδα, προστάτης τῶν βασιλικῶν κυνηγῶν, κ.ο.κ.

Τρεῖς τοῦλάχιστον ὁμιληταὶ στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἀναφέρθηκαν στὴ θρησκεία τῶν Μακεδόνων¹. Ὁ Charles Edson, σὲ ἐπαινετικὴ κριτικὴ² βιβλίου τοῦ J. O. Larsen, παίρνει ἀφορμὴ νὰ παρατηρήσῃ ὅτι οἱ Βοιωτοὶ καὶ ἡ Ἀθηναῖα Ἰτωνία (τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν) κρατοῦν ἀπὸ τὸ Βόιον καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφέροντες τόμους τῆς σειρᾶς *Archaeologia HomERICA*, ἐνδιαφέρει ἰδιαιτέρως τοῦ ἀνασκαφῆως τῆς Βεργίνας τὸ μέρος³. Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 21 (Μπακαλάκης).

Εὐπρόσδεκτη ἐγίνε ἡ δεῦτερη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Christian Habicht (α΄ ἐκδοσὴ 1956)⁴, ὅπου ξαναβλέπομε τὰ μακεδονικὰ κεφάλαια γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀμύντα Γ΄ στὴν Πύδνα, τοῦ Φιλίππου Β΄ στὴν Ἀμφίπολη, στοὺς Φιλίππους κ.ά., τοῦ Ἀλεξάνδρου σὲ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Ἑλλάδος, στὴ Ρόδο καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια, τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Λυσιμάχου στὴν Κασσάνδρεια κ.λ., γιὰ τὸν Ἀγησίλαο καὶ τοὺς Θεασίους κ.ο.κ. Στὶς προσθηκὲς τῆς δευτέρας ἐκδόσεως περιλαμβάνονται ἡ μαρτυρία νέας ἐπιγραφῆς τῆς Θάσου γιὰ λατρεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκεῖ (ἡ ἀρχαιότερη μετὰ τὴν Ἀθήνα) καὶ ἡ λατρεία τῆς Εὐρυδίκης στὴν Κασσάνδρεια. Στὴ νέα ἐκδοσὴ ἐνημερώθηκε ἡ βιβλιογραφία, οἱ πίνακες κ.λ.

Στὴ Συλλογὴ τῶν ἐπιγραφῶν, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴ λατρεία τῶν Αἰγυπτίων θεῶν, τοῦ Ladislaus Vidmann⁵, καταχωρίζονται (σ. 48 κ.έ.) καὶ ἀπὸ τὴ Μακεδονία, μία τῆς Βεροίας (ἀριθ. 107), ὀκτὼ τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. 108-111 καὶ 111 α-δ), μία τοῦ Ἀνθεμοῦντος (ἀριθ. 112), δύο τῆς Ἀμφιπόλεως (ἀριθ. 113-114) καὶ δώδεκα τῶν Φιλίππων (ἀριθ. 115-126). Ἀλλὰ βέβαια καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀκρινῆς Κοζάνης (ἀριθ. 106), τὴν ὁποία ὁ Vidmann κατατάσσει μετὰ τῶν Θεσσαλικῶν ἀπὸ ἄγνοια τῶν τόπων, ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας. Στὸν ἀριθ. 112 Galatsista βέβαια εἶναι ἡ Γαλάτισσα.

1. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 23 κ.έ. (Ch. Edson), σ. 316-323 (Siegrid Düll), σ. 324-333 (Rex Witt). Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ.

2. «Class. Phil.», τ. 64 (1969), σ. 42.

3. M a n. A n d r o n i k o s, Totenkult (Archaeologia HomERICA: Die Denkmäler und das frühgriechische Epos, III, W), Göttingen 1968. Πρβλ. βιβλιοκρισίαι, «Gymnasium», τ. 76 (1969), σ. 73 κ.έ. (Alfred Heubeck), «Class. Phil.», τ. 65 (1970), σ. 271 κ.έ. (F. M. Combellack), «Revue de Philologie», τ. 44 (1970), σ. 121 κ.έ. (P. Chantraine), «Antiquité Classique», τ. 39 (1970), σ. 335 κ.έ. (Charles Dolvoye).

4. C. H a b i c h t, Gottmenschentum und Griechische Städte, 2η ἐκδ., München 1970.

5. L. W i d m a n n, Sylloge Inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae, Berolini 1969.

Ειδικώτερο γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἴσιδος στὴ Θεσσαλονίκη (καὶ τὶς παραλείψεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο) γράφει ὁ ἴδιος L. Vidmann σὲ ἄλλο βιβλίο του¹.

Δὲν περιέχει εἰδικὲς ἀναφορὲς στὴ θρησκεία τῶν Μακεδόνων καὶ γενικῶς δὲν συζητεῖ τοπικὲς λατρεῖες ὁ Edouard Des Places², ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ γενικώτερη θεώρηση τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων φιλοσόφων, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης κ.λ., ἔχει ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τοὺς «ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου» Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ μὴ θεωροῦμε σὰν κάτι ξεχωριστό: Στὸ λόγο γιὰ τὴ Μητέρα Θεῶν (σ. 79-81, 109 κ.ά.) δὲν βλέπω τὴ Λευκόπετρα καὶ βέβαια δὲν ὑπάρχει τὸ Ἀμμώνιον τῆς Χαλκιδικῆς.

12. Χρονολογία καὶ Ἡμερολόγιο. Τὸ βιβλίο τοῦ E. J. Bickerman³, γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ ἀρχαίου κόσμου, εἶναι ἀνεκτίμητο γενικά, χρήσιμο καὶ στὴ Μακεδονικὴ Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία. Εἶναι ἡ βελτιωμένη ἄγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου, ποὺ πρωτοφάνηκε γερμανικά (2η ἔκδοση, Λειψία 1963), μεταφρασμένο τώρα στ' ἄγγλικὸ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ του ἔκδοση. Συμπληρώνεται σημαντικὰ μὲ διάφορους χρονολογικοὺς πίνακες. Ἀπὸ τὴν ἄποψή μας ἐνδιαφέρουν εἰδικώτερα τὰ κεφάλαια γιὰ τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιο τῆς Αἴγυπτου, οἱ μακεδονικοὶ μῆνες (σ. 20), ἀντίστοιχίες μὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις καὶ τόπους, μάλιστα μὲ τὰ θέσμια στὰ κράτη τῶν Διαδόχων (σ. 25, 28, 31) καὶ ἐκτενέστερα τῶν Πτολεμαίων στὴν Αἴγυπτο (σ. 38 κ.έ.).

Δυὸ ἀπὸ τὶς ἀνακοινώσεις στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ἦταν ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Μακεδονικῆς χρονολογίας⁴.

Ὁ Alfred Rüsç στὴ μελέτη του γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ πορτραῖτα τῆς Μακεδονίας συζητεῖ καὶ προβλήματα χρονολογίας, ἀκτιακῆς καὶ ἐπαρχιακῆς⁵.

13. Βασιλικὰ Θέσμια. Ἀπὸ πολλοὺς ἐγίναν παρατηρήσεις στοὺς βασιλικούς καὶ τοὺς ἄλλους θεσμούς τῶν Μακεδόνων κατὰ τὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία. Ὁ C. Edson ἀναφέρθηκε κατ' ἐπανάληψιν στοὺς θεσμούς, ὁ Σπ. Μαρινᾶτος εἶδε μυκηναϊκὰ (καὶ μινωϊκὰ) στοιχεῖα⁶. Τὴν ἔννοια τῶν ὄρων *ἐταῖρος, φίλος, σωματοφύλαξ* (τοῦ Ἀλεξάνδρου)

1. L. Vidmann, Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern, Berlin 1970, σ. 44, σημ. 71, 57, σημ. 29 καὶ 30, καὶ 99.

2. Edouard Des Places, La religion grecque, Paris 1969.

3. E. J. Bickerman, Chronology of the Ancient World, Ithaca, New York 1968.

4. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 201 (J. R. Cormack), σ. 280 κ.έ. (I. Τουράτσογλου).

5. A. Rüsçh, Das Kaiserzeitliche Portrait in Makedonien, JdI, τ. 84 (1969), σ. 64 κ.έ., 105, κ.ά.

6. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 22 κ.έ. καὶ 30 κ.έ. (C. Edson), σ. 45-92 (Μαρινᾶτος).

πραγματεύθηκε ο George S. Stagakis, και ο R. Tomlinson αναφέρθηκε στα βασιλικά συμπόσια¹. — Παρατηρήσεις για τη φύση της μακεδονικής βασιλείας, για τις σχέσεις βασιλέως και στρατού κ.λ. περιλαμβάνει άρθρο του A. B. Breebaart².

Ἡ ἔλλειψη ἐπαρκῶν εἰδήσεων γιὰ τὰ βασιλικά θέσµια τῆς Μακεδονίας ἀναπληρώνεται (µὲ τὶς ἀναγκαῖες ἐπιφυλάξεις, ἐννοεῖται) ἀπὸ τὶς εἰδήσεις, ποὺ ἔχοµε γιὰ τὴν αὐτὴ τῶν Διαδόχων καὶ µάλιστα τῶν Πτολεµαίων. Ἄπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη ἐνδιαφέρει ὁ VI τόµος τῆς Prosopographia Ptolemaica, ποὺ ἀναφέρεται στὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, στοὺς ἐπιτρόπους, στοὺς φίλους, στοὺς συντρόφους τοῦ βασιλέως, στὸ προσωπικὸ τῆς αὐτῆς, στὴ λατρεία κ.ο.κ.³

14. Ἐπιγράµµατα. Συνεχίζοντας τὴν ἀξιοθαύµαστη ἐργασία τους στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνθολογία οἱ A. S. F. Gow καὶ D. L. Page ἐξέδωκαν τὸν «Φιλίππου στέφανον» καὶ μερικὰ ἄλλα σύγχρονα ἐπιγράµµατα σὲ δύο τόµους⁴, ὅπως εἶχαν κάµει καὶ µὲ τὰ «Ἑλληνιστικὰ Ἐπιγράµµατα»⁵. Στὸν πρῶτο τόµο περιλαμβάνονται: εἰσαγωγή, κείμενο καὶ μετάφραση, πίνακες τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιγραµματοποιῶν. Στὸ δεύτερο: σχόλια καὶ πίνακες. Ἀπὸ τὴν Παλατινὴ καὶ τὴν Ἀνθολογία τοῦ Πλανούδη περιλαμβάνονται ὅλα τὰ ἐπιγράµµατα, ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ, περίπου 90 π.Χ. - 40 µ.Χ. Ἡ ὑπόθεση, ὅτι ὁ λεγόμενος «Φιλίππου στέφανος» ἀνήκει στὸ Θεσσαλονικεὶα ἐπιγραµματοποιὸ Φίλιππο, ξεκινάει ἀπὸ ἓνα ποίημα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας (4.2), ποὺ ἐπιγράφεται ἔτσι καὶ µᾶς λέει, πὼς ὁ ποιητὴς του συνέθεσε «στέφανον» µὲ ἐπιγράµµατα, τῶν ὁποίων οἱ ποιηταὶ εἴτε ἀναφέρονται (13 ὀνόματα) εἴτε κρύβονται στὴ λέξη «περισσοί»: *τοὺς δὲ περιρυσσοὺς εἴκασον οἷς ἐθέλεις ἀνθεσιν περιφύτοις*.

Τὸ κείμενο τῶν ποιημάτων εἶναι παρμένο κυρίως ἀπὸ τὴν Παλατινὴ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνθολογία τοῦ Πλανούδη.

Ἀπὸ τοὺς ποιητὰς ἐνδιαφέρουν τὰ Χρονικά µας οἱ Μακεδόνες καὶ ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὴ Μακεδονία:

Ὁ Ἀδαῖος ὁ Μακεδῶν δὲν µᾶς εἶναι περισσότερο γνωστὸς ἀπ' ἄλλο⁶,

1. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 86-102 (Stagakis), σ. 308-315 (Tomlinson).

2. «Mnemosyne», τ. 20 (1967), σ. 154 κ.έ.

3. W. P e r e m a n s κ.ά., Prosopographia Ptolemaica, VI, La cour, les relations internationales et les possessions extérieures, la vie culturelle, Louvain 1968.

4. A. S. G o w - D. L. P a g e, The Garland of Philip and some Contemporary Epigrams, I-II, Cambridge 1968.

5. Μιὰ ἀκόµα βιβλιοκρισία, «AJ Phil.», τ. 90 (1969), σ. 104-106. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 14, σημ. 2.

6. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 158, ἀριθ. 1525 (Δ. Κανατσούλης).

δὲν μιλάει στὰ ποιήματά του γιὰ τὴ ζωὴ του, γνωρίζει τὴ Δόβηρο καὶ τὸν τάφο τοῦ Φιλοπρήγμονος ἐκεῖ ποὺ χωρίζει ὁ δρόμος πρὶν ἀπὸ τὴν Ποτεΐδαια, καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματά του γιὰ τὸν Εὐρυπίδη, τὸ Φίλιππο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο, φαίνεται νὰ βγαίνει μακεδονικὴ πνοή. Τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο:

*τύμβον Ἀλεξάνδροιο Μακηδόνος ἦν τις αἰείδης,
ἠπίερονς κείνου σῆμα λέγ' ἀμφοτέρας.*

Τὸ ωραιότερο ποίημα τοῦ Ἀδαίου εἶναι τὸ πρῶτο στὴ σειρά: Τὸν ἀροτῆρα βοῦν, ποὺ τὸν ἔφαε τ' ἀλέτρι καὶ τὰ γεράματα, ὁ Ἄλκων δὲν τὸν πέρασε στὸ μαχαίρι· σεβάστηκε τὰ ἔργα του· τώρα στὸ λόγγο μὲ μυκηθμοὺς χαίρεται τὴν ἐλευθερία του ἀπὸ τὸ ζυγό.

Τὸ τελευταῖο στὴ σειρά ποιήματά του εἶναι ἀπ' αὐτὰ ποὺ δύσκολα γράφονται τώρα ἐδῶ. Δύσκολα λέγονται καὶ πάνω σὲ πιετό.

Τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Καρυστίου τὸ μοναδικὸ ἐπίγραμμα ἄλλοι τὸ ἀποδίδουν στὸν Ἀντίπατρο ἢ σὲ Ἀντίγονο Θεσσαλονικέα.

Ὁ Ἀντίπατρος ὁ Θεσσαλονικεὺς εἶναι περισσότερο γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του¹. Ἀπὸ τὰ 115 ποιήματά του μαθαίνομε λεπτομέρειες γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ συγχέονται τὰ ποιήματά του μὲ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἀντιπάτρου τοῦ Σιδωνίου, στὸν ὁποῖον ἀποδίδεται καὶ ἓνα ἐπίγραμμα εἰς Ὀλύμπιον Διόδωρον, υἱὸν τοῦ Καλλισθέ-
νους. Ὁ Διόδωρος γύρισε τὶς θάλασσες καὶ τὰ πελάγη, ἀλλὰ πνίγηκε στὸ λιμάνι κάμοντας ἐμετό!

ᾗ πόσον ὕδωρ ὄλεσε τὸν τόσσῳ κεκρυμένον πελάγει!

Μακεδονικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ τὰ ἐπιγράμματα ΧLI καὶ ΧLII, τὸ πρῶτο γιὰ μιὰ καυσία, τὸ δεύτερο γιὰ ἓνα ξίφος, μακεδονικὰ καὶ τὰ δυὸ δῶρα τοῦ ποιητοῦ στὸ Ρωμαῖο προστάτη του². Φαίνεται πὺς ἦταν ὁ L. Calpurnius Piso Frugi. Τὸ ὑπ' ἀριθ. L ἐπίγραμμα στὰ ἐρείπια τῆς Ἀμφιπόλεως ἰδὲ κατωτέρω.

Γιὰ τὸ δυστυχεῖ αὐτόχειρα Ἀριστείδη ἀπὸ τὴ Βοκερία (ἐπίγραμμα LXVIII), ἰδὲ τὸ ἄρθρο μου στὰ Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν³.

Ἀντιφάνης εἶναι τὸ ὄνομα δύο ἐπιγραμματοποιῶν. Ὁ ἓνας λέγεται Μακεδών⁴, ὁ ἄλλος Μεγαλοπολίτης.

Ὁ Ἀντίστιος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὁ C. Antistius Vetus, «ἐκ τῶν πρώτων Μακεδονίας» (e primoribus Macedoniae, Τάκιτος, Annales, 3-38), καταδικα-

¹. Δ. Κανατσούλης, Μακεδ. Προσωπογραφία, σ. 20 κ.έ., ἀριθ. 138.

². Δ. Κανατσούλης, ἔ.α., σ. 73, ἀριθ. 678.

³. AAA, τ. 4, 1 (1971), σ. 115 κ.έ.

⁴. Ἰδὲ «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 161, ἀριθ. 1547 (Δ. Κανατσούλης).

σμένος για προδοσία τὸ 21 μ.Χ., ἐξόριστος σὲ νησι μακριὰ ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη¹.

Στὸν Ἐπίγονο τὸ Θεσσαλονικέα² οἱ ἐκδότες ἀφίνουν μόνον τὸ ἐπίγραμμα τῆς Παλατινῆς (ὄχι καὶ τὰ ἄλλα δύο τοῦ Πλανούδη).

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Γεμίνου (ὁ ὁποῖος ὑποθετικὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν C. Terentius Tullius Geminus, consul suffectus τὸ 46 μ.Χ., legatus στὴ Μυσία ὑστερότερα) ὑπάρχει καὶ ἓνα δῆθεν ἐπίγραμμα σὲ τρόπαιο τοῦ Φιλίππου στὴ Χαιρώνεια. Εἶναι γνωστὸ ὅμως ἀπὸ τὸν Πανσανία (9.40.4) ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἔστησε τρόπαιο στὴ Χαιρώνεια ἢ ἀλλοῦ, γιατί οἱ Μακεδόνες δὲν συνήθιζαν νὰ στήνουν τρόπαια. Ἴδὲ καὶ κατωτέρω: Στρυμών.

«Μακεδονίου Θεσσαλονικέως» ἐπιγράφονται τρία ποιήματα στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία, ἀλλὰ δὲν ξέρομε τίποτε ἄλλο γιὰ τὸν ποιητὴ, ἐκτὸς ἂν ἀλήκη σ' αὐτὸν ἐπιγραφὴ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν μὲ παιάνα εἰς Ἀπόλλωνα καὶ Ἀσκληπιὸν πὸν σώζει: *Μακε [] ἐποίησεν*. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι τοῦ Ιου αἰ. μ.Χ., ἀλλὰ τὸ ποίημα μπορεῖ νὰ ἀναχθῆ ὡς τὸν 3ον αἰ. π.Χ.

Ὁ Παρμενίων ὁ Μακεδὼν ἔκαμε ὠραῖο ἐπίγραμμα γιὰ τοὺς Τριακοσίους τῶν Θερμοπυλῶν μὲ ὑπαιγιμὸ στὴ γεφύρωση τοῦ Ἑλλησπόντου ἀπὸ τῆ στρατιὰ τοῦ Ξέρξη καὶ στὴ Διώρυγα τοῦ Ἄθω:

«Αὐτὸν πὸν πέρασε μὲ στόλο τῆ στεριά, περπατητὰ τῆ θάλασσα, σὲ ἀλλαγμένους δρόμους τῆς στεριάς καὶ τοῦ πελάγου, αὐτὸν τὸν κράτησε ἡ λεβεντιὰ τῆς Σπάρτης μὲ τρεῖς ἑκατοντάδες δόρατα. Βουνὰ καὶ πέλαγα, ντροπὴ σας!»³.

Ὁ Φίλιππος, Θεσσαλονικεὺς κατὰ τὴν Παλατινὴ, Μακεδὼν ἀπλῶς κατὰ τὸν Πλανούδη, εἶναι αὐτὸς πὸν συνέθεσε τὸν «στέφανο». Οὔτε ἀπὸ τὰ δικά του ποιήματα οὔτε ἀπ' ἄλλοῦ μαθαίνομε βιογραφικὰ του στοιχεῖα⁴.

Ὁ Ἀρχίας ὁ Μακεδὼν⁵ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πέντε ἐπιγραμματοποιοὺς μὲ τὸ ὄνομα Ἀρχίας, καὶ οἱ ἐκδότες τοῦ καταλογίζουν τὸ ἐπίγραμμα, πὸν ρητῶς ἀποδίδεται σ' αὐτὸν (II, σ. 435). Τὰ ἄλλα (συνολικὰ 34 ἐπιγράμματα) γκρουπάρονται καὶ ἀποδίδονται μὲ ἐπιφύλαξη σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ὁμώνυμους ἐπιγραμματοποιοὺς.

Δὲν συζητεῖται ἡ πατρίδα τοῦ Ἰσιδώρου τοῦ Αἰγεάτου (I, σ. 432-433, II, σ. 461).

Γιὰ τὸν Πελλαῖο ἐπιγραμματοποιοὸ Ποσειδίππο ἄρθρο τοῦ Adelmo Barigazzi στὸ περιοδικὸ *Hermes*⁶.

1. Δ. Κανατσούλης, Προσωπογραφία, σ. 21, ἀριθ. 141.

2. «Μακεδονικά», ἔ.ά., σ. 167, ἀριθ. 1599.

3. Ἄλλες πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Παρμενίωνα, «Μακεδονικά», ἔ.ά., σ. 183, ἀριθ. 1730.

4. Πρβλ. Δ. Κανατσούλην, ἔ.ά., σ. 158, ἀριθ. 1387.

5. Δ. Κανατσούλης, ἔ.ά., σ. 26 ἀριθ. 192.

6. «Hermes» τ. 96 (1968), σ. 190 κ.έ.

15. Τέχνη γενικά. Στὸ βιβλίο τοῦ Cornelius C. Vermeule γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία¹ γίνεται συχνὰ ἀναφορὰ σὲ μνημεῖα καὶ καλλιτεχνήματα τῆς Μακεδονίας, εἰδικώτερα τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας, τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας), τῶν Φιλίππων, τῆς Θάσου, τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῆς Δράμας (ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 31).

Στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ernst Künzl² γιὰ πρῶιμα ἑλληνιστικὰ συμπλέγματα γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἐνδιαφέροντα γλυπτὰ, ὅπως τὸ κυνήγι τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἀνάθημα τοῦ Κρατέρου) στοὺς Δελφοὺς (σ. 39), ὁ Ἀλέξανδρος μὲ τὸ δόρυ (σ. 75), κεφαλὲς τοῦ Ἀλεξάνδρου (σ. 151), Ἀλέξανδρος θνήσκων (σ. 51), ἡ λεγόμενη σαρκοφάγος τοῦ Ἀλεξάνδρου (σ. 55 καὶ 94), χορηγικὸ μνημεῖο στὴ Θάσο (σ. 84, 102, 108 καὶ 128) καὶ Μαρσύας τῆς Θάσου (σ. 131).

Μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Ἀνάγλυφα» δημοσίευσε ὁ Γ. Μπακαλάκης τρία «ἰωνικά» ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα βορειοελλαδίτικα³. Τὸ πρῶτο εἶναι κομμάτι ζωοφόρου ἀπὸ νεκρικὸ μνημεῖο τῆς θρακικῆς Μαρώνειας. Τὸ δεῦτερο ἦταν ναῖσκος ἐπιτύμβιος, ὑπὸ τὸν ὁποῖο μένουν ἓνα κομμάτι στὸ Μουσεῖο τῆς Θάσου καὶ ἄλλο στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Τὸ τρίτο εἶναι στήλη Πιερικὴ ἀπὸ τὸ Κίτρος, καὶ ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο ἀπόκτημα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τῆς Κατερίνης. Στὴν πραγματεία του ὁ Γ. Μπακαλάκης θίγει γενικώτερα θέματα γλυπτικῆς καὶ ἀναφέρεται σὲ περισσότερα εὐρήματα τοῦ μακεδονικοῦ χώρου, ὅπως γυναικεῖος κορμὸς καὶ Ἀθηνᾶ τύπου Velletri ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ μαρμάρινες ταφικὲς «τράπεζες» τῆς Θάσου καὶ τοῦ Δίου (σ. 14, εἰκ. 4 καὶ 5), πρὸς τὰ ὁποῖα παραβάλλεται τὸ Μαρωνίτικο γλυπτὸ, ἐνῶ τὰ γλυπτὰ Θάσου-Καβάλας καὶ Πιερίας παραβάλλονται ἐπίσης πρὸς ἄλλα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ Δῖον, τὴ Βεργίνα καὶ τὴ Παιδεστὸ τῆς Θράκης καὶ πρὸς ἄλλα ἀνάγλυφα τῆς Θάσου καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Καβάλας.

Τὸ μέρος τῆς Μακεδονίας στὴ λαμπρὴ γαλλικὴ ἔκδοση τῶν Charbonneau-Martin-Villard παρουσιάσθηκε σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ μὲ μιὰ βιβλιοκρισία⁴.

Ὁ Λῦσος, γλύπτης ἀπὸ τὴ Μακεδονία (Παυσ. VI, 17, 1), ἔχει τώρα δικό του ἄρθρο τῆς Realencyclopädie⁵.

Κεφάλαια μακεδονικῆς (ἱστορίας καὶ) τέχνης ἔχουν γραφῆ στὴ Σαμοθράκη. Ἐνδιαφέρουν λοιπὸν σχετικὰ δημοσιεύματα, ὅπως ἡ σειρὰ τῆς δη-

1. C. C. Vermeule, *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1968.

2. Ernst Künzl, *Frühhellenistischen Gruppen*, Köln 1968.

3. Γ. Μπακαλάκης, Ἀνάγλυφα, Θεσσαλονίκη 1969.

4. «Μακεδονικά», τ. 10 (1970), σ. 329 κ.έ. (Φ. Πέτσας).

5. RE, Suppl., τ. 11 (1968), λ. Lysos.

μοσιεύσεως τῶν ἀνασκαφῶν¹. Στὴ λαμπρὴ τρίτομη δημοσίευση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Σαμοθράκης ἀπὸ τὴν Phyllis Lehmann², σύζυγο, συνεργάτιδα καὶ συνεχίστρια τοῦ ἔργου τοῦ ἀειμνήστου Karl Lehmann, γίνεται ἀναφορὰ συχνὰ σὲ μακεδονικὰ ἀρχιτεκτονήματα, ποὺ παρουσιάζουν ὁμοιότητες: στὰ θυροφυλλὰ μὲ τὶς χαλκεπένδυτες ἐφηλίδες τῆς ἐξωτερικῆς θύρας τοῦ τάφου τοῦ Λαγκαδᾶ (I, σ. 56, σημ. 46 καὶ εἰκ. 149, πρβλ. σ. 189), στὴν τοποθέτηση τῶν θυροφύλλων τοῦ Τάφου τῆς Παλατίτσας (I, σ. 66, σημ. 76 καὶ εἰκ. 151) καὶ στὴ διακόσμηση τῶν θυροφύλλων τῶν τάφων τῆς Παλατίτσας, τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ τῆς Βεργίνας (I, σ. 190 καὶ εἰκ. 150, πρβλ. II, σ. 245 καὶ 255). Λεπτομέρειες τῆς τοιχοδομίας τοῦ Ἱεροῦ ἐξ ἄλλου παραλληλίζονται πρὸς ὅμοια χαρακτηριστικὰ τοιχοδομίας στὰ σπίτια τῆς Ὀλύνθου (I, σ. 166, 206 κ.έ. καὶ 210) καὶ σὲ τάφο τῆς Πύδνας (I, σ. 140 καὶ σημ. 251, 207, σημ. 151, καὶ 210, εἰκ. 162). Ἀνθεμωτοὶ ἡγεμόνες τῆς κεραμώσεως παραλληλίζονται πρὸς τῆς Πέλλας (I, σ. 210, σημ. 136). Τῆς Θάσου ἐπίσης μνημεῖα σχετίζονται: ἡ ἐσχάρα τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἄλλου στὴν Ἀλυκὴ (I, σ. 158, σημ. 9), τὸ κτήριο μὲ παρασκήνια καὶ ἡ βορειοδυτικὴ στοὰ (I, σ. 174, σημ. 61, καὶ 228, σημ. 204). Τέλος, ἀκρωτήριο τοῦ Μουσείου Καβάλας παραβάλλεται πρὸς τὸ τοῦ Ἱεροῦ (I, σ. 355, σημ. 187). Γενικώτερα ζητήματα μακεδονικῆς ἀρχιτεκτονικῆς συζητοῦνται ἐπίσης (I, σ. 199 κ.έ., σημ. 133, 215 κ.έ.), ἀφοῦ ἡ παρουσία μακεδονικῆς τέχνης στὸ Ἱερό τὸ ἐπιβάλλει.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν (ἡπειρωτικὴ καὶ) μακεδονικὴ ἱστορία καὶ γλυπτικὴ τέχνη παρουσιάζουν Ταραντινὰ ἀνάγλυφα³.

Ἡ παλαιὰ ἔκδοση τοῦ πρεσβυτέρου Πλινίου, μὲ μετάφραση τῆς K. Jex-Blake καὶ ὑπόμνημα καὶ ἱστορικὴ εἰσαγωγή τῆς E. Selers, βγήκε σὲ ἀμερικάνικη ἐπανεκδοση μὲ πρόλογο καὶ βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν Raymond V. Schoder⁴.

Ἡ σημασία ποὺ παίρνει ἡ μακεδονικὴ ἀρχαιολογία ὅλο καὶ πρὸ πολὺ φαίνεται ἀπὸ δημοσιεύματα⁵, ποὺ δὲν ἔχουν, ἀλήθεια, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιὰ νὰ καταχωρισθοῦν ὅλα. Στὶς προσθήκες π.χ. τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τοῦ ἀειμνήστου H. Möbius γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν ἐπιτύμβιων στη-

1. Ἐνδιαφέρουσα ἡ συζήτηση, μὲ ἀφορμὴ τὸν τόμο Samothrace 4, II, The Altar Court, μεταξὺ Oscar Broneer, AJA, τ. 71, (1967), σ. 96-98, καὶ Phyllis Lehmann (AJA, ἔ.α., σ. 429).

2. Samothrace 3, I-III [Boling Series LX. 3], Princeton University Press 1969.

3. Joseph Coleman Carter, Relief Sculptures from the Necropolis of Taranto, AJA, τ. 74 (1970), σ. 125-137.

4. K. Jex-Blake, E. Selers, R. Schoder, The Elder Pliny's Chapters on the History of Art, Argonaut, Inc., Publishers, Chicago 1968.

5. Ὅπως «Revue Belge de la Philologie et d'Histoire» τ. 38 (1970), σ. 1023 (Charles Delvoye).

λῶν μνημονεύονται τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μ. Ἀνδρόνικου (ΑΕ 1956, 199 κ.έ.), τοῦ Γ. Μπακαλάκη (ΑΜ 77, 1962, 197 κ.έ.) κ.λ. Ἡ ἐπιγραφή τῆς στήλης τῆς Πέλλας ὅμως εἶναι: *Διονύσιος Μεγακλέους*, ὄχι Διογένης Μ. (ὅπως καὶ στὸν Register, σ. 124). Εἶναι ἀπὸ πεντελήσιο ἴσως μάρμαρο. Ἡ στήλη τῆς Φιλοκλείας Λυσικράτου εἶναι ἴσως ἔργο ἐπίσκατο στὴν Ποτεΐδαια, ἀπὸ τὴν Ἀττική. Ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τῆς Ἀμφιπόλεως, νέα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, ἀναφέρονται ἐπίσης (σ. 117). Πρὸς τὰ φυτικά μοτίβα τῆς Κάτω Ἰταλίας παραβάλλονται τώρα τὰ ὅμοια μοτίβα στὸν κρατήρα τοῦ Δερβενιοῦ (ὁ ὁποῖος ἀκόμα εἶναι «vergoldete» καὶ στὸν Register, σ. 124), στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Βεργίνας καὶ τῆς Πέλλας, καὶ στὸν τάφο τῶν Λευκαδίων (σ. 117, πρβλ. Φ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, 1966, σ. 110 κ.έ.).

Γιὰ τὸ χρυσὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Α', ἀνάθημα στοὺς Δελφούς, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 6. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 4 καὶ 8, καὶ κατωτ., ἀριθ. 16 καὶ 17.

16. Ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ῆ. Ἡ ἔκθεσι τοῦ νέου Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Σαμοθράκης, Διευθυντοῦ ἐπίσης καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν τῶν Ἀθηνῶν, κ. James R. McCredie, μὲ τ' ἀποτελέσματα τριῶν ἀνασκαφικῶν περιόδων στὴ Σαμοθράκη (1965-1967)¹, παρουσιάζει πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἐρευνητὴ τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας καὶ τέχνης, μάλιστα μετὰ τὴ βεβαίωση καὶ νέου μακεδονικοῦ ἰδρύματος, ἐνὸς ἐξάστυλου πρόστυλου κτηρίου ἀπὸ μάρμαρο. Τεμάχια τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς του δίνουν τὰ ὀνόματα τοῦ Φιλίππου Γ' τοῦ Ἀρριδαίου, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Δ'², ἀμέσων διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ποὺ συνεβασίλευσαν ἀπὸ 323-316 π.Χ.

Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 15, καὶ κατωτ., ἀριθ. 17 καὶ 38.

17. Μ α κ ε δ ο ν ι κ ο ἰ Τ ά φ ο ι. Στὴν ἐγχρωμη ἐγκυκλοπαίδεια Δομῆ δημοσιεύονται, σὲ ἐκλαϊκευτικὲς ἐκδόσεις γιὰ πρώτη φορά, εἰκόνες μὲ ποιότητα καὶ πιστὴ ἀπόδοση, ὅπως ὁ Αἰακὸς τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων καὶ ἡ πρόσοψη τοῦ Τάφου τῆς Βεργίνας³. Τὸ εὐρὺ ἀναγνωστικὸ κοινὸ γιὰ πρώτη φορά πληροφορεῖται ἀντάξια τὴν ὑπαρξὴ τέτοιων καλλιτεχνημάτων ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μακεδονία. Στὸ κείμενο λαθάκια, τυπογραφικὰ μᾶλλον: δὲν ὑπάρχει π.χ. οἰκισμὸς Τηγανοχώρι, στὴ Βέροια (ὑπάρχει Ταγαροχώρι). Ἡ θέση τῆς Βεροίας δὲν εἶναι «στὶς ΒΑ ὑπώρειες τοῦ Βερμίου» ἀλλὰ στὶς ΝΑ, εἶναι ἀνορ-

1. «Hesperia», τ. 37 (1968), σ. 200 κ.έ. Πρβλ. ΑΔ, τ. 22 1967, (1969), Χρονικά, σ. 441 κ.έ. (McCredie).

2. «Hesperia», ἔ.ἀ., σ. 222 κ.έ.

3. Δομῆ 1, Α-Ἀμοργός, 2, Ἀμόριον-ἀτροπίνη, 3, ἄτροπος-Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, 4, Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία-διακόσμηση, Ἀθῆναι 1969—, ἰδὲ λ.λ. Αἰακός, Βεργίνα, Βέροια κ.ἄ.

θόδοξο ότι περιλαμβάνεται στην αρχαία Βοττιαία (ή όποια κατά τον Ἡρόδοτο ήταν «στεινὸν χωρίον» με πόλεις τις Ἴχνες και τήν Πέλλα μόνον) και τὰ τείχη της δὲν σώζονται μόνον πρὸς Βορρᾶν. Ἡ Βεργίνα ἐξ ἄλλου δὲν ἀπέχει 12 χλμ. ἀπὸ τῆ Βέροια και δὲν θὰ τὴν ἔλεγα «μικρὸ χωριὸ» με τοὺς 1.000 περίπου κατοίκους της. Θὰ μπορούσε τὰ ἄρθρα Βεργίνα και Βέροια νὰ εἶναι πληρέστερα, ὅπως εἶναι τὰ νεότερα μακεδονικὰ λήμματα στοὺς ἐπόμενους τόμους.

Ἡ J.-M. Dentzer κατατάσσει τὰ διακοσμητικὰ συστήματα τῶν ἐλληνιστικῶν πιὸ πολὺ τοιχογραφιῶν τῆς Ἰταλίας, κυρίως τῆς νότιας, ἐν ὄψει τῶν ἀρχαιοτέρων τοὺς ἐτρουσκικῶν¹. Τὴν ἀναθεώρηση τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς τῶν διακοσμητικῶν συστημάτων ἐπιβάλλει, λέει, ἡ ἀνακάλυψη νέων ζωγραφικῶν μνημείων και ἡ δημοσίευσή τους. Γίνεται ἀναφορὰ κυρίως στοὺς μεγάλο τάφο τῶν Λευκαδιῶν και σὲ ἄλλους τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας και τῆς Θράκης (σ. 86 και 134, σημ. 2, κ.ά.). Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν, ζωντανεμένη με τοὺς ἡμικίονες και τὶς παραστάδες, ἀποτελεῖ «parallèle remarquable» γιὰ τοὺς τάφους τῆς Ἀπουλίας. Καὶ στοὺς νεκρικό θάλαμο, ὅπου μοιράζονται οἱ γωνιακὲς παραστάδες στίς δυὸ πλευρὲς, τοῦτο ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἐτρουσκικὴ τέχνη «un caractère spécifique». Κακῶς περιγράφονται οἱ μετόπες «en relief polychrome», ἂν ὁ D. ἐννοῇ πραγματικὸ ἀνάγλυφο (σ. 134).

Ἡ Helmut Kyrieleis σὲ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς φόρμας ἀνατολικῶν και ἐλληνικῶν καθισμάτων και κλινῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ², καταχωρίζει ὡστόσο τὰ ἐπιπλα τῶν μακεδονικῶν τάφων τῆς Βεργίνας και τῆς Ἐρετρίας (σ. 156, 171 και 181) και συγκρίνει θρόνους με ἐρεισίματα σὲ ἀνάγλυφα τῆς Θάσου (σ. 134 κ.έ., 189, σημ. 649).

Ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν «μακεδονικῶν» τάφων πηγάζει ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμηση με κιονοστοιχία και τοῦ νέου κιβωτιόσχημου τάφου ἀπὸ τὰς Γλαφυρὰς τῆς Μαγνησίας³. Γιὰ τοὺς «μακεδονικοὺς τάφους» στὴν Ἀλίφειρα ἰδὲ και βιβλιοκρισία τοῦ Oscar Bronceer⁴. Ἐνας νέος «μακεδονικὸς» τάφος στὴ Χωνοκκλησιά τῆς Γραμμένης Ὁξυᾶς⁵. Μελέτη γιὰ δυναστικὰ μνημεῖα τῶν Καρυάνδων ἀναφέρεται και στοὺς τάφο τοῦ Ἀλκέτα με ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις γιὰ πιθανὰ μακεδονικὰ χαρακτηριστικὰ στὴ γλυπτικὴ τῶν μνημείων⁶.

1. J. -M. D e n t z e r, Les systèmes decoratifs dans la peinture murale italique, «Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome», τ. 80 (1968), σ. 85 κ.έ.

2. H e l m u t K y r i e l e i s, Throne und Klinen, Studien κ.λ., Berlin 1969.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 265, σχέδ. 2, πρβλ. Φ. Πέτσα, Ἡ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθήναι 1966, σ. 54 και 91, σημ. 5.

4. ΑJA, τ. 73 (1969), σ. 479. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967, ἀριθ. 17.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 242 κ.έ., πίν. 242.

6. «Arch. Anz.», τ. 83 (1968), σ. 226 κ.έ., 233 και εἰκ. 43 (Jürgen Borchhardt).

18. Ζωγραφική. Μνημεῖα μακεδονικῆς ζωγραφικῆς περιλαμβάνονται σὲ δημοσιεύματα, ποὺ καταχωρίσθηκαν ἄνωτ., ὑπ' ἀριθ. 15 (Charbonneau-Martin-Villard) καὶ 17 (Δομή. Dentzer). Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 35.

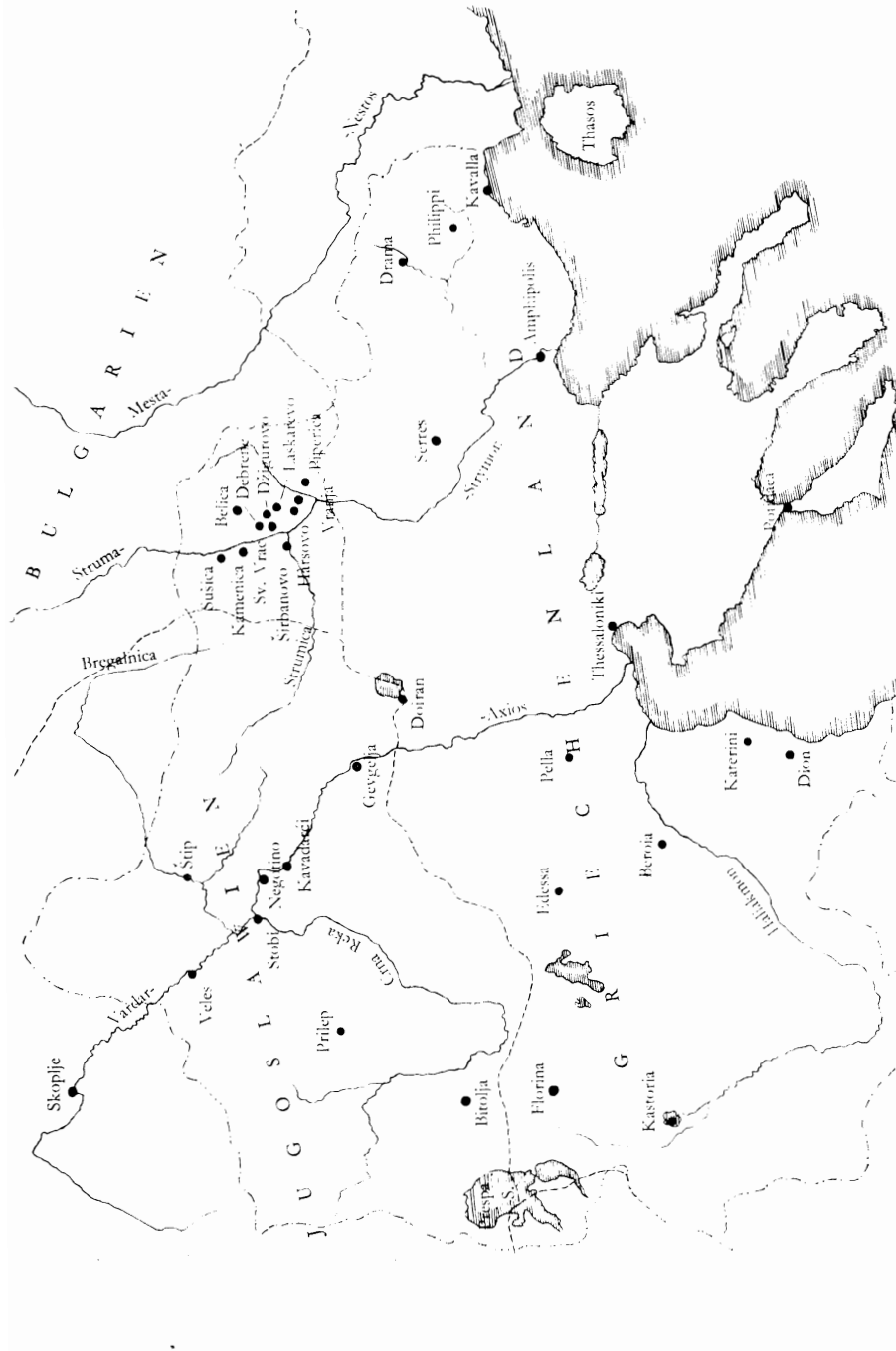
19. Πορτραῖτα. Μισοῦ αἰῶνος φροντίδες Ἑλλήνων Ἐφόρων καὶ Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Μακεδονίας γιὰ τὴν περισυλλογὴ (ἕως τὸ 1967), κατέληξαν στὴ δημοσίευση τῶν πορτραῖτων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸν Γερμανὸ ἀρχαιολόγο Alfred Rüsçh¹, τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ εὐχαριστήσουμε, γιὰτὶ ἐπὶ τέλους τὰ ἔκαμε γνωστὰ στὴ διεθνή ἐπιστήμη. Χρονολογημένα ἀπὸ τις ἐπιγραφές τους πορτραῖτα καὶ ἄλλα γνωστῶν ἀρχόντων ἔδωσαν τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο. Τοπικὰ ὁ R. ἀπλώνεται στὴ μοιρασμένη τώρα στὰ τρία ὄμορα κράτη ἀρχαία Μακεδονία μὲ τὰ ὀρθόδοξα ὄριά της (εἰκ. 7). Περιλαμβάνει δηλαδὴ τὴν πεδιάδα τοῦ Ἐριγῶνος (Стпа Реца), τοῦ Ἀξιοῦ ἕως καὶ τὰ Βυλάζωρα (Veles) καὶ τὸ Štir (Ἄστιβος), καὶ πρὸς Ἀνατολάς, μὲ ὁδηγὸ τις ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, ἕως τὴν κοιλάδα τοῦ Μέσου Στρυμῶνος καὶ ἕως σχεδὸν τὸ Νέστο, ὁ ὁποῖος χονδρικὰ ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας ὡς τις ἐκβολές του.

Ἰδιαίτερα πλούσιος εἶναι ὁ ἀμητὸς πορτραῖτων στὴν περιοχὴ τοῦ Sv. Vrac τῆς Βουλγαρίας. Ἀλλὰ τὰ πολλὰ βέβαια προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶναι ἡ ἀδιαμφισβήτητη μητρόπολις τῆς περιοχῆς, τὸ μεγάλο κοσμοπολιτικὸ λιμάνι καὶ καλλιτεχνικὸ κέντρο, μὲ μόνο ἀνταγωνιστὴ τὴ Βέροια, ἔδρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων. Τὰ ἄλλα πολιτιστικὰ κέντρα συνδέονται μὲ δρόμους. Μερικοὶ ἦταν στρωμένοι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀρχελάου (ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Φιλίππου, ὅπως σ. 61; σημ. 6). Ὁ σπουδαιότερος ἦταν βέβαια ἡ Ἐγνατία, ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τῆς πρωτεύουσας Ρώμης καὶ συνέδεε τὴν Ἡράκλεια (ἴδρυμα τοῦ Φιλίππου παρὰ τὸ Μοναστήρι), τὴν Ἐδεσσα καὶ τὴν Πέλλα μὲ τὴ Θεσσαλονίκη² καὶ ἐν συνεχείᾳ μὲ τὴν Ἀμφίπολη καὶ τοὺς Φιλίππους, Δεύτερη σὲ σημασία, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἔρχεται ἡ ὁδὸς κατὰ μῆκος τοῦ Ἀξιοῦ πρὸς Τέμπη.

Ὁ R. ἐξετάζει χρονολογικὰ ζητήματα: τὴν ἀκτιακὴ καὶ τὴν ἐπαρχιακὴ χρονολογία, τὰ χρονολογημένα μὲ ἐπιγραφές πορτραῖτα, τὴν ἔμμεση χρονολόγησι μὲ ἐπιγραφικὰ κριτήρια (σχῆμα γραμμάτων κ.λ.), τὴν τεχνολογικὴ συσχέτιση κ.λ. Πραγματεύεται χωριστὰ τὰ πορτραῖτα τῶν χρόνων τῶν Ἰουλιῶν καὶ τοῦ Κλαυδίου, τῆς ἐποχῆς τῶν Φλαβίων, τοῦ Τραϊανοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ, τῶν Ἀντωνίων, τῶν Σεβήρων, τῶν ἐτῶν 235-253 μ.Χ., τῆς ἐποχῆς τοῦ Γαλιηνοῦ, τῆς Τετραρχίας, τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ Θεοδοσίου. Ἐξετάζει ἐν συνεχείᾳ τὴ μορφή τῶν μνημείων τὰ ὁποῖα φέρουν πορτραῖτα:

1. A. R ü s c h, Das kaiserzeitliche Porträt in Makedonien, Jdl, τ. 84 (1969), σ. 59-196.

2. Ἐπὶ τέλους εὐρέθη ὁ Ἐγνάτιος, BCH, τ. 98 (1974), σ. 813 κ.έ. (Κ. Ρωμιπούλου).

Εἰκ. 7. Χάρτης τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας με τοὺς σπουδαιότερους τόπους, ποὺ ἔδωσαν ποταρῖτα γομαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν γρόσιον (Rüsch) (19)

ΤΟΠΟΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΠΟΡΤΡΑΙΤΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Β=Βουλγαρία, Γ=Γιουγκοσλαβία, Αν=Ἀνάγλυφο, Αγ=ὀλόγλυφο, Μ=Μετάλλιο		
Ἀμφίπολη, Αν. 21 (·)	Θεσσαλονίκη, Αγ. 12, 17-38, 40-44, 46-47, 49-50.	76-78, Μ. 6-9, 12
Baresani παρά τὰ Bitolja, Αν. 31	Αν. 9-11, 12(·), 13, 17-20, 21(·), 80-91, 94	Σν. Vrač (περιοχή), Β, Αν. 56, 57, 73, Μ. 8
Belica, Β, Αν. 53	Μ1 (·), 14-20	Σέρραι, Αν. 16, 25, 26, 27, Μ. 2
Βέροια, Αν. 1, 2, 3, 4, 5 καὶ 6	Θεσσαλονίκη (περιοχή), Αγ. 10	Sirbanovo, Β, Αν. 79
Bitolja, Γ, Αγ. 4 καὶ 5	Kamenica, Β, Μ. 22	Σκύδρα (·), Αγ. 48
Γιαννιτσά, Αν. 14 καὶ 15	Karatovo, Β, Μ. 11	Stari Grad παρά τὸ Titov Veles, Γ, Αν. 28
Črniliste παρά τὸ Prilep. Αν. 67 καὶ 68	Karolovo, Β, Αν. 41	Stip, Γ, Αγ. 3
Debreue. Β, Αν. 61	Kurbinovo, Γ, Αγ. 2	Στόβοι, Γ, Αγ. 1
Δίον, Αγ. 6	Laskarevo, Β, Αν. 38, 40, 43, 44, 59, 60, 63, Μ. 5	Styberra, Γ, Αγ. 14-16
Djigurovo, Β, Μ. 10	Λητή, Αν. 92, 93	Titov Veles, Γ, Αν. 30
Doiran, Γ, Μ. 4	Orehovac παρά τὸ Prilep, Αν. 29	Φίλιπποι, Αγ. 8, Αν. 39
Dolino Disan παρά τὸ Kavadarci, Αν. 32	Piperica, Β, Αν. 34, 35, 36, 75, Μ. 13	Φλώρινα (·), Αγ. 7, Αν. 7, 8
Δράμα, Αγ. 11	Ploski, Β, Αν. 51	Vatasa παρά τὸ Kavadarci, Γ, Αν. 33
Gevelja, Γ, Μ. 3	Προσοτσάνη Δράμας, Αν. 66	Vranja, Β, Αν. 45, 46
Gorna Gradesnica (περιοχή), Β, Μ. 23	Sušica, Β, Αν. 37	Χωρὶς ἀκριβῆ τόπο προελεύσεως
Gradesnica, Β, Αν. 52	Σν. Vrač, Β, Αν. 48, 49, 50, 57, 62, 69-72, 74,	Μακεδονία (Ἑλλην.), Αν. 22 (·), 24 (·), Μ.24
Hárosovo, Β, Αν. 47		Μακεδονία (Γιουγκ.), Αγ. 9
Hotovo, Β, Αν. 42		Σπρεμιόν (κοιλιάδα), Β, Αν. 54, 55, 64, 65
		Χαλκιδική, Αγ. 45

τὴν ἐπιτύμβια στήλη, τὸ ἐπιτύμβιο μετάλλιο (ποὺ κρατᾶει ἀπὸ τὴν imago clipeata) μὲ προτομὲς ἕως ἑννέα κ.λ.

Συμπεραίνει (σ. 106 κ.έ.), ὅτι στὴν πρωϊμώτατη αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ μόνον ὀλόσωμες, σὲ φυσικὸ μέγεθος, μορφὲς εἰκονίζονταν σὲ ἐπιτάφια μνημεῖα, ἢ μιὰ πλάι στὴν ἄλλη (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσ. 1934). Στὴν ἐποχὴ τῶν Φλαβίων ξαφνικὰ παρουσιάζονται προτομὲς. Οἱ ὀλόσωμες μορφὲς τῶν μεταγενεστέρων χρόνων γίνονται πλέον σὲ μικρογραφία. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Φλαβίων φαίνεται ἀπὸ τὴν ἰδιάζουσα στὴ Μακεδονία μορφή τοῦ ταφικοῦ μεταλλίου (imago clipeata).

Τὰ πρῶτα μνημεῖα ἰδιωτῶν δὲν παρουσιάζουν ἀκόμη εἰκονιστικὰ χαρακτηριστικὰ (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσ. 1935 β), ἀντίθετα πρὸς τὶς σύγχρονες εἰκόνες ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Τεχνοτροπικὰ συνδέονται πρὸς τὴν τέχνη τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας. Τὰ πρῶτα πορτραῖτα ἰδιωτῶν παρουσιάζονται τὴν ἐποχὴ τῶν Φλαβίων, μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας (κόμμωση, γένειο κ.λ.). Ἀποδίδονται πλαστικὰ πολὺ ὠραῖα (πίν. 1, α-β), μὲ ἰσχυρὸ τονισμὸ τῶν ματιῶν (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσ. 171).

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Τραϊανοῦ τὰ πορτραῖτα τῆς Μακεδονίας ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ πορτραῖτα τῶν ἄλλων καλλιτεχνικῶν κέντρων (πίν. 2, α). Τονίζονται ἀκόμα περισσότερο τὰ μάτια σὰν ἔκφραση τοῦ συνόλου. Παρεῖς καὶ στόμα γίνονται ἀνέκφραστα. Ὁ κλασικισμὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ δύσκολα παρατηρεῖται. Ἀντίθετα παρουσιάζεται μιὰ στήλη ἐπιτύμβια μὲ ἐξαιρετικῶς αὐστηρὰ καὶ ἔντονα σχηματοποιημένα πορτραῖτα (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσ. 911). Οἱ κυρίες κάνουν τὰ μαλλιά τους πλεξίδες (στήλη Τ. Κλαυδίου Φιλίτου, στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας), ὅπως στὴν αὐλὴ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Μίμηση τῶν τάσεων γιὰ μαπαρόκ στὴν ἐποχὴ τῶν Ἀντωνίνων δὲν παρατηρεῖται. Τονίζεται ἀκόμα περισσότερο ἡ ἔκφραση τῶν ματιῶν (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Βεροίας 30).

Στὴν ἐποχὴ τῶν Σεβήρων ἡ γλυπτικὴ (πίν. 2, β) παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ, ποὺ παρατηροῦνται ἐπίσης στὶς πόλεις τῆς Βορείου Συρίας, οἱ ὁποῖες ἰδρύθηκαν ἀπὸ Μακεδόνες ἢ ἰδρύθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τοὺς Διαδόχους. Ἡ Παλμύρα καὶ ἡ Δούρα-Εὐρωπὸς δίνουν σύγχρονα παραδείγματα χρονολογημένα (πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 45, Ἐπιγραφές).

Στὰ χρόνια μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου καὶ τοῦ Γαλλιανοῦ ἔχομε μερικὰ πορτραῖτα μὲ ἔντονα ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις (πίν. 3), στὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλλιανοῦ καλὰ παραδείγματα ρωμαϊκοῦ αὐτοκρατορικοῦ στυλ (πίν. 4, α-β), ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τετραρχίας παρατηροῦνται σχέσεις μὲ τὴ δυτικὴ Μ. Ἀσία.

Μετὰ τὰ στρόγγυλα, σφιγμένα κεφάλια τῆς ἐποχῆς τῆς Τετραρχίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου τὰ κεφάλια ἐπιμηκύνονται καί, ἰδίως

στά ανάγλυφα, ἀποκτοῦν γραφικὴ τραχύτητα. Τὰ μεγάλα μάτια, τὰ γωνιώδη πρόσωπα καὶ τὰ ἔντονα περιγράμματα εἶναι φανερὰ κυρίως στὰ νομίσματα.

Τὰ Θεοδοσιανὰ πορτραῖτα τῆς Μακεδονίας δείχνουν τὴν ἴδια ἰσοπέδωση τῆς εἰκονιστικῆς τέχνης, ποὺ παρατηρεῖται σ' ὀλόκληρη τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ἔχομε ὅμως ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τὰ καλύτερα παραδείγματα (ἀριθ. Εὐρ. Μ. Θεσσ. 1060 καὶ 1061).

«Der Verfasser war bemüht, nicht in einen gewissen Lokalpatriotismus zu Verfallen... Nur wenn man das gesamte Material einer Landschaft überblickt, wir man vor Fehlschlüssen bewahrt bleiben... Durch die Synthese der griechischen, römischen und besonders der östlichen Einflüsse, gewinnt die makedonische Kunstlandschaft ihre Form und wird ein neues Zentrum» (σ. 108).

Ἄκολουθεῖ πίναξ τῶν κυρίων ὀνομάτων (ὄλες οἱ ἐπιγραφές ἑλληνογλωσσες) καὶ ὁ Κατάλογος τῶν γλυπτῶν μὲ τὴ σειρά: ὀλόγλυφα, ανάγλυφα καὶ ἐπιτάφια μετάλλια (imago clipeata). Μερικὰ εἶναι ἀγνώστου προελεύσεως (R 22, R 24, M 24 κ.ά.). Γιὰ τὰ ἄλλα ἰδὲ καὶ κατωτ., στοὺς τόπους.

Ὁ Rüschi γιὰ τὸ πορτραῖτο τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 898 παραπέμπει καὶ στὴν McCann¹, ἀλλὰ διατηρεῖ τὴν ἀπόδοση στὸ Σεπτίμιο Σεβήρο (σ. 122 καὶ εἰκ 20-21). Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 39.

Καὶ μερικὲς παρατηρήσεις, πρόχειρα τώρα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν Χρονικῶν (ἴσως ἐπανέλθω ἄλλοῦ ἀργότερα), κυρίως στοὺς χάρτες καὶ τὰ στοιχεῖα προελεύσεως τῶν σελίδων 110-111:

Τὸ ανάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 3, ἀπὸ τὴ Βέροια, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀμνημόνευτο. Περιγράφεται καὶ εἰκονίζεται: Μακεδονικά 2, 1941-52 (1953), σ. 39 κ.έ. πίν. XVI, α. Τὸ ὄνομα Carniliste εἶναι παραμορφωμένο πιθανῶς (πρβλ. Μακεδονικά 13, 1973, σ. 489). Θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθῆ στὸ χάρτη, ὅπως π.χ. στό: N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, 1972, Map 9, ὅπου, στὴν ἀπόσταση ὑπερεῖκοσι χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Prilep, φαίνεται νὰ μεσολαβοῦν πολλά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλους τόπους.

Τὰ γλυπτὰ ποὺ ἀποδίδονται στὴ Φλώρινα δὲν τῆς ἀνήκουν. Πιθανῶς καὶ τὰ τρία. Γιὰ τὴν ἀνάγλυφη στήλη ὑπ' ἀριθ. 7 (κατ. Φλώρινα) εἶχα σημειώσει κατὰ τὸ 1960: «Εὐρέθη ὑπὸ τοῦ Θ. Βράκα εἰς τὸν περίβολον τῆς Νομαρχίας περισυλλεγεῖσα ἐκεῖ παλαιότερον (ὑπὸ Κερσμοπούλλου;)». Γιὰ τὸ ανάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 8 πιδὸ συγκεκριμένα: «Ἐξ Ἀχλάδος μετεφέρθη τὸ 1957 ὑπὸ Θ. Βράκα δι' αὐτοκινήτου τοῦ Δήμου Φλωρίνης, εὐρεθὲν εἰς αὐτὴν οἰκίαν ἀσβεστωμένον».

Ἔτσι ἀπατηλὰ ἀόριστες εἶναι καὶ γιὰ τὰ ανάγλυφα ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 15 οἱ παλαιότερες πληροφορίες: «Aus Jannitsa(?) bei Thessaloniki!» Τοὺς περισσότερους τόπους τῆς Γιουγκοσλαβίας δὲν τοὺς βρίσκω στὸν Hammond (ἔ.ά.)

1. «Mem. Am. Ac.», τ. 30(1968), σ. 180, πίν. 94.

καὶ κείνα τὰ Maglen-Tal καὶ Podgora b. Philipri, στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ δύο, δὲν μποροῦσαν νὰ συγχρονισθοῦν; Δὲν ἔχουν τώρα ἄλλο ὄνομα πὶο γνωστό; Prosceni b. Drama θὰ εἶναι βέβαια ἡ Προσοτσάνη. Τὸ κεφάλι ὑπ' ἀριθ. 48 δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ Σκύδρα, τὴ σύγχρονη ἐννοεῖται. Τὸ κουβάλησα μὲ τὰ χέρια μου, σὲ δυὸ δόσεις, στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐπιχρύσωση τῆς κόμης δὲν ἀναφέρεται. Μήπως πλύθηκε σὲ βαθμὸ ἀνεπίτρεπτο; Τὸ ἀνάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 57 (σ. 111) κατὰ λάθος ἀποδίδεται στὸ Sv. Vraç, ἀντὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 58 (πρβλ. σ. 166 κ.έ.). Δὲν καταχωρίσθηκε στὴ Θεσσαλονίκη (σ. 111) τὸ κεφάλι ὑπ' ἀριθ. 39 (πρβλ. σ. 134). Ἄλλα ἄλλοτε.

Ἡ Elisabeth Nau¹, μὲ ἀφορμὴ ἓνα καμέο ἀπὸ σαρδώνυχα μὲ μορφή τῆς Ἰουλίας Δόμνας στὸ στυλ τῆς Ὀλυμπιάδος τῶν νομισματοσήμων τοῦ Ἀμποκίρ (μέσα 3ου αἰ. μ.Χ.) καὶ ρωμαϊκῶν νομισμάτων (contorniatii 4ου αἰ. μ.Χ.), κάμει παρατηρήσεις ἐνδιαφέρουσες: γιὰ τὴ μορφή τῆς Ὀλυμπιάδος, τὸ νομισματοσήμο τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης, ποῦ εἰκονίζεται ἀπὸ γύψινο ἐκμαγεῖο (πίν. 6.14), τὴ θεϊκὴ καταγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ Δία (διὰ τῆς Ὀλυμπιάδος), τὴ λατρεία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος στὴ Δύση, ὅπου ἡ μητέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ Διώνη ἔγινε πρότυπο τῆς Μεγάλης Μητέρας, τῆς μητέρας τοῦ Θεοῦ-βασιλέως, τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοῦ στρατοῦ, τῆς Συγκλήτου κ.ο.κ. Αὐτὰ ἐπισημαίνονται τώρα ἀπὸ τὴν E. Nau. Κάτι ἀνάλογο ἔγινε στὴν Ἀνατολὴ μὲ τὶς Ἀρσινόες καὶ τὶς Βερενίκες τῶν Πτολεμαίων. Ἡ μορφή τῆς Ὀλυμπιάδος πέρασε ἔτσι— πάντοτε κατὰ τὴν E. Nau—στὴν Παναγία τῶν Χριστιανῶν γιὰ νὰ γίνῃ ἡ κυρίαρχη μορφή στὴν καρδιά τους (εἰκ. 8).

Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 39.

20. Ὁ π λ α. Τμῆμα χάλκινης μακεδονικῆς ἀσπίδος εὑρέθη στὴ Δωδώνη, ποῦ σώζει ὑπὸ ἐπιγραφή τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λέξεως «βασιλεὺς» καὶ ἐρμηνεύεται ὡς ἀνάθημα ἀπὸ τὰ λάφυρα τοῦ Πύρρου². Σιδερένιες αἰχμές, αὐτὸ καὶ σαυρωτήρα (ΠΑΕ 1959, σ. 61) ἐξετάζει ὁ Μ. Ἀνδρόνικος³ καὶ κάμει εὐρύτερο λόγο γιὰ τὴ μακεδονικὴ σάρισα μὲ βάση κυρίως τὶς φιλολογικὲς πηγές. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 34, 42 κ.ά.

21. Κ ο σ μ ῆ μ α τ α καὶ σ κ ε ὑ η. Στὸ νέο Κατάλογο χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων τοῦ Museum für Kunst und Gewerbe τοῦ Ἀμβούργου⁴ δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπόκτημα νέο τοῦ Μουσείου: ἀσημένιο βρα-

1. E. N a u, Julia Domna als Olympias, «Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte», τ. 18 (1968), σ. 49 κ.έ.

2. ΠΑΕ 1968, σ. 58 κ.έ.

3. Μ. A n d ρ ο ν ί κ ο ς, Sarissa, BCH, τ. 94 (1970), σ. 91 κ.έ.

4. H e r b e r t H o f f m a n n—V e r a v o n C l a e r, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz am Rhein 1968, σ. 90-91, ἀριθ. 58.

χιόλι, πού μοιάζει μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 119 τῆς Συλλογῆς Σταθάτου (P. Amandry, Collection Stathatos, I, ἀριθ. 119, πίν. 22), τὸ ὁποῖο σχετίσε ὁ Amandry πρὸς ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ μάλιστα τὴ Μακεδονία. Ἐνα ὅμοιο

Εἰκ. 8. Ἡ Ὀλυμπιάδα τοῦ νομισματοσῆμον (19)

βρῆκε ὁ Β. Καλλιπολίτης (ΑΕ 1948-1949, σ. 92, εἰκ. 3-5) στὴν Κοζάνη (τὴν ὁποία οἱ Hoffman καὶ von Claer τοποθετοῦν, σ. 91, στὴ Sudserbien!). Καὶ τὸ νέο ἀπόκτημα τοῦ Μουσείου τοῦ Ἀμβούργου θεωρεῖται, λοιπόν: ἐκ Β. Ἑλλάδος, πιθανῶς ἐκ Μακεδονίας. Χρονολογεῖται ὁ τύπος στὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἐξ

ἄλλου στὸν ἴδιο Κατάλογο παραλληλίζονται κοσμήματα πρὸς δραχμὲς καὶ τετράδραχμα τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (σ. 32), πρὸς ἐνώτια τοῦ Μουσείου Καβάλας ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη (σ. 114), πρὸς βραχιόλια ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καὶ ἀπὸ τὴν Κοζάνη, πρὸς ἐνώτια ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη καὶ ἀπὸ τὴ Νεάπολη τῆς Θεσσαλονίκης (ποὺ δὲν εἶναι, βέβαια, Thessalien, σ. 127) κ.ἄ.

Σχετικὴ πρὸς τὰ μακεδονικὰ κοσμήματα, ἰδιαίτερα πρὸς τὰ συνήθη στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ Μακεδονία χρυσᾶ μέταλλα, εἶναι μελέτη τοῦ Mihai Gramatorol¹. Ἐνδιαφέρει καὶ γιὰ τὴ μελέτη ἐλληνιστικῶν πήλινων πυξίδων μὲ καλύμματα στολισμένα μὲ ἀνάγλυφη προτομῆ.

Σχετικὰ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος χρυσῶν κοσμημάτων καὶ πρὸς δημοσιεύματα ποὺ καταχωρίσθηκαν στὰ Χρονικὰ 1966-67, σ. 122, σημ. 2, περιέχουν καὶ νέες βιβλιοκρισίες².

Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ βιβλιοκρισίες τοῦ Adolf Greifenhagen γιὰ βιβλία τοῦ D. E. Strong καὶ τῶν H. Hoffmann³ καὶ P. F. Davidson περὶ ἐλληνορωμαϊκῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων καὶ σκευῶν.

Ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης ἐπανέρχεται μὲ λίγα λόγια στὸ θέμα τοῦ ἐνεπίγραφου πινακίου τοῦ Πανσιλύπου ἀπὸ τὸ Kaiseraugst καὶ συνδέει τὰ δείγματα λατρείας τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἀρχαϊκῆς Θέρμης (6ος αἰ. π.Χ.) ὡς τὸν τεχνίτη (μᾶλλον παρὰ ἰδιοκτήτη) τοῦ πινακίου, μὲ τὸ θεοφόρο ὄνομα Πανσίλυπος (4ος αἰ. μ.Χ.)⁴. Σχετικὰ ἰδὲ καὶ στὴν Ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Τέχνης⁵.

Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 42, 49 καὶ 51.

22. Ἐ π ι γ ρ α φ έ ς. Ἐν μέρει ἢ στὸ σύνολό τους ἐπιγραφικὲς ἦταν οἱ ἀνακοινώσεις πολλῶν συνέδρων στὸ Α΄ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία⁶: τοῦ John A. Alexander (κατωτ., Κασσάνδρεια), τοῦ J. M. R. Cormack (κατωτ., Ἔδεσσα καὶ Βέροια), τοῦ Φ. Πέτσα (κατωτ., Ἔδεσσα), τοῦ Christian Habicht (ἀνωτ., ἀριθ. 3), τοῦ Ἰ. Τουράτσογλου (κατωτ., Βέροια), κ.ἄ.

Ἡ Φανούλα Παπάζογλου καταβάλλει προσπάθεια⁷ νὰ ἀνεβάσῃ ἀπὸ τὸ

1. M. Gramatorol, Un médaillon de type thessalien du Musée d'Archéologie de Costantza, Hommages à Marcel Renard, III [Collection Latomus 103], Bruxelles 1969, σ. 264 κ.έ.

2. «Gnomon», τ. 40 (1968), σ. 965 κ.έ. (A. Greifenhagen), AJA, τ. 73 (1969), σ. 447-451 (Herbert Hoffmann) καὶ τ. 74 (1970), σ. 401 (D. Lee Carroll).

3. «Gnomon», τ. 40 (1968), σ. 295-300 καὶ 695-699.

4. G. Bakalakis, Πανσίλυπος von Thessalonike, Provincialia, Festschrift für Rudolf Laur-Belart, Basel-Stuttgart (ἀνάτ. χωρὶς ἡμερομ.) σ. 3-5.

5. EAA, Suppl. 1970 (1973), λ. Augusta Raurica, σ. 122. Πρβλ. καὶ κατωτ. ἀριθ. 42.

6. Ἀρχαία Μακεδονία, σποράδην. Πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 11 (1971), σ. 450 κ.έ. (Φ. Πέτσα).

7. F. Papazoglou, Inscription hellénistique de Lyncestide, «Ziva Antika», τ. 20 (1970), σ. 99 κ.έ.

Φίλιππο Ε' στὸ Φίλιππο Β' ἐπιγραφή δυσανάγνωστη ἀπὸ τὸ Olevení, νοτίως τοῦ Μοναστηρίου. Χρησιμοποιεῖ γιὰ παραλληλισμὸ ἐπιγραφές καὶ σφραγίσματα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν Ἡμαθία (ΑΕ 1961, σ. 1 κ.έ., Φ. Πέτσας), ἀπὸ τὸ Βοτονόσι (ΑΕ 1950-51, Χρονικά, σ. 44 κ.έ., Φ. Πέτσας), ἀπὸ τὴ Δωδώνη (ΑΕ 1956, σ. 1 κ.έ., Δημ. Εὐαγγελίδης), ἀπὸ τὴ Φλώρινα (ΠΑΕ 1934, σ. 91 κ.έ. καὶ σ. 70 κ.έ., Γ. Μπακαλάκης καὶ Α. Κεραμόπουλλος), ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα (Μακεδονικά 9, 1969, σ. 177, εἰκ. 16) κ.ά. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν σφραγισμάτων τῆς Φλωρίνης στὸ Φίλιππο Ε' ἐγὼ εἶχα αὐθεντία τὸν Ἐφορό μου—τότε—κ. Χαράλαμπο Μακαρόνα. Ἀλλὰ καὶ ἡ F. Parazoglou μὲ δισταγμοὺς ἀποδίδει τὴν ἐπιγραφή τοῦ Olevení στὸ Φίλιππο Ε' (καὶ ὄχι στὸ Φίλιππο τὸ Β', ὅπως προηγουμένως ὁ Vulicé). Καὶ ἀδυνατίζει τὴ θέση τῆς ἀρχίζοντας μὲ τίτλο «Inscription hellénistique» καὶ τελειώνοντας τὴ μελέτη τῆς μὲ προξενικὸ ψήφισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν, χρονολογημένο στὴν «ἐποχὴ τοῦ Περσέως!» (τὸ θαυμαστικὸ δικό τῆς). Πολὺ θὰ θέλαμε νὰ εἶναι, καὶ τὰ σφραγίσματα τῆς Πρέσπας καὶ τῆς Φλώρινας καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Olevení, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀλλὰ μᾶλλον δὲν εἶναι. Ἐλπίζω νὰ ἐπανέλθω ἄλλοῦ στὸ θέμα.

Συμβολὴ στὴ σχετικὴ πρὸς τὰ Βασιλικά Διαγράμματα βιβλιογραφία εἶχαμε καὶ κατὰ τὴν τριετία 1968-1970. Νέο εὑρημα, ἀπὸ τὸ Βυδίη, 7 χλμ. δυτικὰ τοῦ Čerigo (Stuberra), εἶναι ἀπόσπασμα ἐπιγραφῆς, ποὺ ἀναφέρεται στὸν Φίλιππο Ε' (ὕποτίθεται). Τὴ δημοσιεύει ἡ Fanoula Parazoglou¹ καὶ πάλι παραλληλίζει γνωστὲς «ἐπιστολές» βασιλέων καὶ ἄλλες σχετικὲς ἐπιγραφές ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἄλλοῦ.

Δυὸ ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Πόρτο Καστρί (στὸ νοτιώτατο ἄκρο τῆς Εὐβοίας), ποὺ συσχετίσθηκαν καὶ δίνουν τώρα μὲ μεγάλο μέρος τοῦ κειμένου δύο ψηφισμάτων τῆς Κιμῶλου, ἐνδιαφέρουν, καθὼς σχετίζονται πρὸς «ἐπιστολὴ» Ἀντιγόνου (τοῦ Γονατᾶ ἢ τοῦ Δάσωνος)². Ἄρθρο τοῦ J. - M. Hannick περιέχει παρατηρήσεις στὶς ἐπιστολές τοῦ Φιλίππου Ε' πρὸς τοὺς Λαρισσαίους (I. G. IX, 2, 517)³.

Ἡ καθηγήτρια M. Guarducci, μιὰ παγκόσμια αὐθεντία στὴν Ἐπιγραφικὴ, στὸ δεῦτερο τόμο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιγραφικῆς τῆς⁴ (πρβλ. Χρονικά 1966-1967, σ. 201, σημ. 3) περιλαμβάνει καὶ ἐπιγραφές τῆς Θάσου, τῆς Ὀλύνθου, τῆς Ἐδέσσης, τοῦ «θρακικοῦ φόρου», τῆς Πέλλας, «ἐπιστολὴ» τοῦ Φιλίππου, νομίσματα Μένδης, Ἀμφιπόλεως, Ἀπολλωνίας, Θεσσαλονίκης,

1. F. Parazoglou, Nouveau fragment d'acte de la chancellerie macédonienne, «Klio», τ. 52 (1970), σ. 305 κ.έ., μὲ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Th. W. Jacobsen - P. M. Smith, Two Kimolian Dicast Decrees from Geraistos in Euböia, «Hesperia», τ. 37 (1968), σ. 184 κ.έ.

3. Antidoron W. Peremans sexagenario ab alumnis oblatum, Louvain 1968, σ. 97 κ.έ.

4. M. Guarducci, Epigrafia Greca, τ. II, Roma 1969.

Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἄλλων βασιλέων, Αἰνεΐας, Ἀκάνθου, Βεροΐας, Παιόνων, Πέλλης κ.λ. Ἴδὲ κατωτ., στοὺς τόπους. Στὴν Ἐπιλογὴ ἱστορικῶν Ἐπιγραφῶν τῶν Russell Meiggs καὶ David Lewis¹ περιλαμβάνονται καὶ ενδιαφέροντες γιὰ τὸ μακεδονικὸ χῶρο ἐπιγραφές, ὅπως: ἡ ἐπιγραφή τοῦ Γλαύκου στὴν Ἀγορὰ τῆς Θάσου, 625-600 π.Χ. (σ. 2 κ.έ.), ἀθηναϊκοὶ φορολογικοὶ κατάλογοι (σ. 83 κ.έ.), ποὺ ἀναφέρονται σὲ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς κ.ἄ., 454-431 π.Χ., ἡ ἐπιγραφή γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς ἀθηναϊκῆς ἀποικίας τῆς Βρέας, περὶ τὸ 445 π.Χ. (σ. 128 κ.έ.), ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρεται σὲ σχέσεις τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴ Μεθώνη καὶ τοὺς Μακεδόνες, μετὰ τὸ 430 π.Χ., ἡ ἐπιγραφή γιὰ τοὺς ἀμφισβητούμενους «ἐποίκους» τῆς Ποτειδαΐας, 429 π.Χ. (σ. 181), ἡ ἐπιγραφή τῶν Θασίων, ποὺ ὀρίζει ἀμοιβὴ γιὰ καταδότες, ἴσως 411-409 π.Χ. (σ. 252), ἡ τιμητικὴ γιὰ τοὺς Νεαπολίτες (τῆς Καβάλας) ἀθηναϊκὴ ἐπιγραφή, 409-407 π.Χ. (σ. 271 κ.έ.), ἄλλη τιμητικὴ τοῦ Ἀρχελαίου ἐπιγραφή 407-406 π.Χ. (σ. 275 κ.έ.) κ.λ.

Ὁ γνωστὸς Louis Robert συγκέντρωσε σὲ τρεῖς τόμους² παλαιότερα δημοσιευμένες σὲ διάφορα περιοδικὰ κ.λ., ἐπιγραφικὲς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐργασίες του, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες πραγματεύονται ἢ ἀναφέρονται σὲ ἐπιγραφικὰ ἢ ἄλλα προβλήματα τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν γειτονικῶν τῆς περιοχῶν. Εἶναι ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ σοφοῦ ἐπιγραφικοῦ μὲ ἀφορμὴ: ἐπιγραφή ποὺ ἀναφέρει Ἀντανούς τῆς Ἄνω Μακεδονίας, ὄχι Ἀτιντάνες (I, 296 κ.έ.), ἄλλη ἐπιγραφή τῆς Σαμοθράκης, ποὺ ἀναφέρει Βεροιεῖς (II, 977 κ.έ., 1281 κ.έ.), ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης (II, 990 κ.έ., 1282 κ.έ., III 1580), τῆς Ὀλύνθου (III, 1570 κ.έ.) καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς (II, 1286 κ.έ.), ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων (II, 1289 κ.έ.), pierre errante ἀπὸ τὴ Θάσο στὴν Εὐβοία (III, 1393 κ.έ.) καὶ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Θάσου (II, 956 κ.έ., 1054, 1206 κ.έ., καὶ III, 1581) καὶ μιὰ ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε δῶθε ἀπὸ τὸ Νέστο, στὴ δεξιὰ ὄχθη του, ἀλλ' ἀνήκει στὰ Ἀβδηρα μᾶλλον παρὰ στὴ Μαρώνεια, ὅπως δὴποτε πέρα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῶν Χρονικῶν μας (II, 1304 κ.έ.). Οἱ J. καὶ L. Robert ὑπομνηματίζοντας τὸ Συμπλήρωμα τῆς Μακεδονικῆς Προσωπογραφίας τοῦ Δ. Κανατσούλη³ (πρβλ. Χρονικὰ 1966-1967, ἀριθ. 6, σ. 111) παρατηροῦν ὅτι θὰ ἦταν σπουδαιότατη μιὰ πλήρης μακεδονικὴ προσωπογραφία. Ἄλλ' αὐτὸ προϋποθέτει δημοσίευση τῶν πολλῶν ἀδημοσίευστων ἐπιγραφῶν καὶ εἶναι ἴσως ἔργο γιὰ τὴν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἂν δώση ὅση πρέπει προσοχὴ στὴν κλασσικὴ περίοδο τῆς Μακεδονίας, ποὺ εἶναι οἱ ἀρχαῖοι χρόνοι τῆς.

1. R. Meiggs - D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century*, Oxford 1969.

2. L. Robert, *Opera Minora Selecta*, τ. I-III, Amsterdam 1969. Ἡ σειρά θὰ συνεχισθῇ.

3. Bull. Epigr., 1968, ἀριθ. 322.

Στὸ Supplementum Epigraphicum Graecum καταχωρίζονται¹ συγκεντρωμένες ἐπιγραφές, πού δημοσιεύθηκαν σὲ διάφορα περιοδικὰ καὶ μελέτες κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία περίπου, ἀπὸ Κουντουριώτισσα, Βελβεντό, Κοζάνη, Σειρήνη Γρεβενῶν, Νεστόριον, Βεύη, Ἅγιο Ἀχιλλεῖο Πρέσπας, Λευκόπετρα, Βέροια, Κομνήνιον, Λευκάδια (ἢ ὠνὴ κ.λ.), Ἀρσένι, Ἔδεσσα, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, Δερβένι (ὁ Ἀστιούνειος τοῦ κρατῆρος), Παλατιανό, Κασσάνδρεια, Τορώνη, Στρατόνι, Δραβησκό, Νέο Σούλι, Ἀμφίπολη, Ἄνω Κερδύλλιον, Νέα Κερδύλλια, Ἀηδονοχώρι, Ἡϊόνα, Σιδηρόκαστρο, Ἀμπέλους, Γάζωρο, Φιλίππους, Καβάλα, Νέα Καρβάλη, Πέρνη. Ἴδὲ καὶ κατωτ., στοὺς τόπους.

Ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Πέλλα ἀναφέρονται σὲ ἐπιγραφές, πού περιλαμβάνονται σὲ συλλογὴ ψηφισμάτων τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ σὲ ἐπιστολές². Ἴδὲ καὶ κατωτ., Θάσος, ἐπιγραφές. — Ἐνας ἄγνωστος ἀνθύπατος Μακεδονίας σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Σίδης τῆς Παμφιλίας ἀπὸ τοῦ H. G. Pflaum ἄρθρο στὸ *Israël Exploration Journal* 19, 1969, σ. 225-233, πέρασε στὸ *Année Epigraphique*³ μὲ παρατηρήσεις στὸ χρονολογικὸ κατάλογο ἀνθυπάτων τῆς Μακεδονίας τοῦ H. G. Pflaum.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 6 (H. H. Smitt, C. Mossé, Γ. Παπαντωνίου κ.ἄ.) καὶ κατωτ., ἀριθ. 32, 45 κ.ἄ.

23. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Στὸ Α΄ Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία, ἔγιναν δύο ἐνδιαφέρουσες νομισματικὲς ἀνακοινώσεις ἀπὸ εἰδικούς συνέδρους ἀντιπροσώπους δύο γενεῶν (Paul A. Clement, Pierre A. Mackay), ἀλλὰ καὶ διάσπαρτες εἰδήσεις γιὰ νομίσματα συναντῶνται στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου⁴. Κανένας ἀπὸ τοὺς Ἀργεάδες βασιλεῖς δὲν ἔκοψε νόμισμα μὲ τ' ὄνομά του πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Α΄ σημειώνει ὁ C. Edson⁵.

Ὁ M. Jessop Price παρατηρεῖ⁶ ὅτι τὰ πρῶτα χρονολογημένα χαλκᾶ νομίσματα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι τοῦ Ἀρχελάου (413-399 π.Χ.). Οἱ διάδοχοί του συνέχισαν τὴν κοπὴ χαλκῶν νομισμάτων σὰν ἓνα μέσον νὰ μειώσουν τὴ διαρροὴ τοῦ ἀργύρου ἀπὸ τὰ βασιλικά θησαυροφυλάκια. Τὰ

1. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 478 κ.ἄ.

2. R. K. S h e r k, *Roman Documents from the East*, Baltimore 1969, Index, σ. 393, Πρβλ. βιβλιοκρισίαις «AJ Phil.», τ. 91 (1970), σ. 223 κ.ἄ. (G. W. Bowersock), «Class Phil.», τ. 65 (1970) σ. 123 κ.ἄ. (Stewart Irvin Oost).

3. *Année Epigr.* 1969-70, σ. 169, ἀριθ. 606.

4. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 252-255 (νομίσματα Ὀλύνθου, Clement), σ. 256-264 (νομίσματα τῶν Μεριδῶν, 168-146 B.C., Mackay), σ. 27, σημ. 54 (Ἴχναι καὶ Λητή), σ. 35, σημ. 109 (Χαλκιδικῆς), σ. 39 (Περδίκκα Β΄ καὶ Ἀρχελάου), σ. 164 κ.ἄ. (Πέλλης).

5. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 24, σημ. 39.

6. M. J e s s o p P r i c e, *Early Greek Bronze Coinage, Essays... to S. Robinson*, Oxford 1968, σ. 91 καὶ 99.

μικρῆς ἀξίας νομίσματα ἐξ ἄλλου ἐκλαϊκεύονταν σὺν τῷ χρόνῳ ὡς μέσον ἀνταλλαγῆς πού γενικεύθηκε, φαίνεται, κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ.

Θησαυρὸς χρυσῶν νομισμάτων τοῦ Φιλίππου Β' καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εὔρημα παλαιὸ (1930) ἀπὸ τὴν Κόρινθο, δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν G. Roger Edwards καὶ τὴν Margaret Thompson¹.

Στὰ εἰδικὰ νομισματικά περιοδικὰ ἐν μέρει ἢ στὸ σύνολό τους ἄρθρα συχνὰ ἀναφέρονται σὲ μακεδονικὰ νομίσματα. Νομισματικὲς μελέτες παλαιότερες τοῦ 1968, πού καταχωρίζονται σὲ βιβλιογραφικὲς σημειώσεις μὲ περίληψη τοῦ περιεχομένου τους μόνον, ἀναφέρονται σὲ θησαυρὸ ἀπὸ τὴν Κοζάνη, σὲ νομίσματα τοῦ Φιλίππου, σὲ θησαυρὸ ἀπὸ τὴ Λάρισσα, σὲ ἄλλον ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἑλλάδα κ.λ.² Ὁ Efram Pegan πραγματεύεται σπάνια τετράδραχμα (5 ὄλα κι ὄλα γνήσια ὑπάρχουν) τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μὲ κεφάλι Διὸς ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀετὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὴν ἐπιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Νόμισμα ὁμοιο τοῦ Πατραοῦ τῆς Παιονίας βοηθάει στὴ χρονολογία τους, γιὰ αὐτὸ χρονολογεῖται ἀμέσως μετὰ τὸ 336 π.Χ. καὶ ὑποτίθεται ὅτι τὸ νόμισμα πού μιμήθηκε ὁ Πατραὸς εἶναι προηγούμενο. Τὰ τετράδραχμα τοῦ Ἀλεξάνδρου λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα νομίσματά του καὶ ἡ ἔκδοσή τους πρέπει νὰ σταμάτησε ἤδη κατὰ τὸ 334/3 π.Χ.³; —Οἱ βάρβαροι τῆς Εὐρώπης, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅταν ἔκοψαν γιὰ πρώτη φορὰ νομίσματα, μιμήθηκαν νομίσματα τοῦ Φιλίππου Β'. Ὁ Constantin Preda πραγματεύεται προβλήματα τῆς νομισματοκοπίας αὐτῆς τῶν χωρῶν ἀνάμεσα στὸν Αἴμο καὶ στὰ Καρπάθια, ἀλλὰ ἡ σχετικὴ συζήτηση ἐνδιαφέρει καὶ τὸ μελετητὴ τῶν νομισμάτων τοῦ Φιλίππου⁴. Γιὰ τὴ σημασία τῆς μακεδονικῆς νομισματοκοπίας στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο μιλάει καὶ ὁ Lloyd R. Laing⁵.

Τετράδραχμο τῆς Ἀκάνθου καὶ διπλὸ στατήρα χρυσὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέκτησε τὸ Cabinet στὸ Παρίσι καὶ τὰ περιλαμβάνει στὰ νέα ἀποκτήματά του ὁ Georges de Ridet, ἐνῶ τοῦ Ἀλεξάνδρου νομίσματα (κοπῆς μετὰ τὸ θάνατό του) περιλαμβάνει μεταξὺ ἄλλων σὲ μελέτη του ὁ H. Seyrig⁶.

Τὰ «θρακο-μακεδονικὰ» νομίσματα, πού ὁ Ἰ. Ν. Σβορώνος ὠνόμαζε «παιονικά», μὲ παραστάσεις δίσκου τοῦ ἡλίου (solis rota, στρέφων κύκλος) προσάγει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης Δημ. Δ. Λυπουρλῆς σὲ συζήτηση γιὰ τὸ νόημα τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας⁷. Στὴ Συλλογὴ

1. AJA, τ. 74 (1970), σ. 343 κ.έ.

2. «Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte», τ. 18 (1968), σ. 167 κ.έ. καὶ 169.

3. Ἑ.ἀ., σ. 699 κ.έ. [=«Acta Archaeologica», τ. 19 (1968), σ. 347 κ.έ.].

4. Ἑ.ἀ., τ. 20 (1970), σ. 63 κ.έ.

5. Lloyd R. Laing, Coins and Archaeology, London 1969, σ. 121 κ.έ., εἰκ. 17 καὶ πίν. 8 α-γ, κ.ά.

6. «Revue Numismatique», τ. 11 (1969), σ. 7 κ.έ. καὶ 36 κ.έ. ἀντιστοίχως.

7. Δ. Δ. Λυπουρλῆς, Ἀρτεμις Ὀρθία; ΕΕΦΣΠΘ, τ. 10 (1968), σ. 365 κ.έ.

έλληνοκελτικῶν νομισμάτων Μουσείου στοῦ Negotin τῆς ἀνατολικῆς Σερβίας ὑπάρχουν καὶ νομίσματα τῶν νομισματοκοπειῶν τῆς Πέλλας καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως¹.

Τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου νομίσματα καὶ ἄλλα μακεδονικὰ περιλαμβάνονται σὲ θησαυρὸ τῶν Θηβῶν².

Τὸν Ἀχιλλέα-Ἀλέξανδρο σὲ νομίσματα τῆς Λάρισσας Κρεμαστῆς στὴ Φθιώτιδα πραγματεύεται ὁ C. Heyman³. Στὸ βιβλίο τοῦ Βασ. Πετράκου, ποῦ ἀναφέραμε (ἀνωτ., ἀριθ. 6), περιλαμβάνονται καὶ νομίσματα ἀπὸ τὸν Ὠρωπὸ τοῦ Φιλίππου, τοῦ Ἀλεξάνδρου κ.λ.⁴

Ὁ Colin M. Kraay σὲ διαλέξεις του, ποῦ τύπωσε σὲ εὐκολοδιάβαστο βιβλιαράκι χωρὶς πολλὰς τεχνικὰς λεπτομέρειες⁵, ἀναπτύσσει προβλήματα ἱστορικο-νομισματικά. Μερικὰ συνδέονται μὲ τὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας. Νομίσματα ποῦ ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὸν Gaebler στὸν Ψευδοφίλιππο, τὸν Ἀνδρίσκο δηλαδὴ, ἀποδίδονται (σ. 9 κ.έ.) πάλι στὸ Φίλιππο Ε' καὶ μένει ὁ Ἀνδρίσκος χωρὶς δικό του νόμισμα. Βεβαιώνεται ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ Φίλιππος Β' δὲν ἔκοψε χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα ἀλλοῦ ἐκτὸς τῆς Πέλλας καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως (σ. 16), ὅτι νομίσματα τῶν Φιλίππων μὲ ἔμβλημα τὸν τρίποδα δὲν εἶναι τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ κόβονται ἀπὸ τοὺς Φιλίππους ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου (σ. 17).

Ἄρθρο τῆς Margaret Thompson, μιᾶς παγκόσμιας αὐθεντίας στὴν Νομισματική, γιὰ τὰ νομισματοκοπεῖα τοῦ Λυσιμάχου, ἀναφέρεται καὶ στὰ νομισματοκοπεῖα τῆς Ἀμφιπόλεως καὶ τῆς Πέλλας, τὰ ὁποῖα προμήθευσαν χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα (μὲ τύπους τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου) τὸ Λυσίμαχο, ὅταν τὰ κατεῖχε ὁ φίλος του καὶ γυναικάδελφός του, ἐνῶ ἐκεῖνος δὲν εἶχε νομισματοκοπεῖο στὸ βασιλείο του. Τὸν προμήθευαν ἀκόμη καὶ ὅταν (τὸ 306/5 π.Χ. πῆρε τὸν τίτλο τοῦ βασιλέως καὶ) ἴδρυσεν τὴν Λυσιμάχεια, ὅπου ἐγκατέστησε νομισματοκοπεῖο. Τὸν προμήθευαν καὶ μετὰ τὸ 297 π.Χ., ποῦ πέθανε ὁ Κάσσανδρος. Τὸ 288 π.Χ. ὁ Λυσίμαχος ἐγίνε κύριος τῆς Ἀμφιπόλεως (καὶ τοῦ νομισματοκοπεῖοῦ τῆς) καὶ τέλος πῆρε ἀπὸ τὸν Πύρρο καὶ τὴν Πέλλα τὸ 286/5 π.Χ., ὅπου σὲ σχετικὰ λίγο διάστημα ἔκοψε στατῆρες καὶ τετράδραχμα⁶.

1. Dušanka Vučković-Todorović, Συλλογὴ ἀργυρῶν ἑλληνο-κελτικῶν νομισμάτων τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (σερβικά), «Starinar», τ. 20 (1969), σ. 391 κ.έ. (γαλλικὴ περίληψη σ. 403).

2. BCH, τ. 83 (1969), σ. 701 κ.έ. (Tony Hackens).

3. C. Heyman, Achille-Alexandre sur les monnaies de Larissa Kremaste en Thessalie, Antidoron W. Peremans, Louvain 1968, σ. 115 κ.έ.

4. Β. Πετράκος, ἔ.ἀ., σποράδην.

5. Colin M. Kraay, Greek Coins and History, London 1969.

6. M. Thompson, The Mints of Lysimachus, Essays... to S. Robinson, σ. 162 κ.έ.

Σε θησαυρὸ νομισμάτων ἀπὸ τῆ Θεσσαλία ὑπάρχουν καὶ μακεδονικά, ἐνῶ σὲ ἄλλο θησαυρὸ ἀπὸ τῆ Θράκη («follis» τῆς Α' Τετραρχίας) ὑπάρχουν καὶ τοῦ νομισματοκοπέιου τῆς Θεσσαλονίκης¹.

Ὁ Pierre A. Mackay ἐξετάζει χαλκᾶ νομίσματα τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 168-166 π.Χ. καὶ μακεδονικά τετράδραχμα τῶν ἐτῶν 148-147 π.Χ. καὶ τοὺς δίνει νέα χρονολόγηση. Τὰ νομίσματα τῶν Ρωμαίων Quaestores Πουπλικίου καὶ Φουλκιννίου, ποὺ ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Gaebler χρονολογοῦνται κατὰ τὰ ἔτη 148/146 π.Χ., ὁ Μ. συμφωνώντας μὲ τὸν Lenormant τὰ χρονολογεῖ 20 ἔτη νωρίτερα, 168/166 π.Χ. Τὸ κύριο ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι μοιάζουν πρὸς τὰ νομίσματα τῶν Ἀντιγονιδῶν. Στους ἴδιους χρόνους ἀποδίδονται καὶ ἄλλα νομίσματα, ποὺ θεωροῦνταν νεώτερα. Ἐξ ἄλλου τετράδραχμα μακεδονικά ἀποδίδονται στὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀνδρίσκου τὸ 148 π.Χ.²

Ὁ Eugene Dwyer ἐρμηνεύει ρωμαϊκὸ νόμισμα (κοντορνιάτη) μὲ μορφὴ Μακεδόνας μὲ καυσία καὶ ἐπιγραφή, ποὺ τὴν ἀποκαθιστᾶ: Alexander Magnus Macedonicus³.—

Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 31. 47,51 κ.ά.

24. Ἐ γ ν α τ ί α. Σωστὰ τονίζει τὴ σημασία τῆς διαδρομῆς τῆς «Ἐγνατίας» ὁδοῦ (καὶ στοὺς προρρωμαϊκοὺς χρόνους) σὲ βιβλιοκρισία του ὁ L. Byvanck-Quarles van Ufford γράφοντας ὅτι ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ παρουσία ἐργῶν τῆς Ἰωνίας κατὰ μῆκος τῆς διαδρομῆς της πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Βαλκανικῆς μὲ κατεύθυνση πρὸς τὴν Ἰταλία⁴. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γενικὲς πληροφορίες γιὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς δρόμους, ὑπάρχουν διάσπαρτες εἰδήσεις εἰδικότερα γιὰ δρόμους στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας στὸ βιβλίο τοῦ Thomas Pekáry: ἡ σχετικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἀρχελάου (σ. 58 καὶ 66), ἡ Ἐγνατία (σποράδην) κ.λ.⁵ Ἡ Ἐγνατία ἔχει τώρα σύντομο ἄρθρο στὸ συμπληρωματικὸ τόμο τῆς ἰταλικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Ἀρχαίας Τέχνης⁶. Ἀνόητα ὅσα γράφει ὁ Victor W. von Hagen γιὰ τὴν Ἐγνατία καὶ μάλιστα ὅτι ἄρχιζε ἀπὸ τὴν Aquileia στὸ μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς! ⁷ Ἴδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 9 (Φ. Πέτσα) καὶ 19 (Rüsch).

1. AE σ. 13 κ.έ. καὶ 47 κ.έ. ἀντιστοίχως.

2. P. A. Mackay, Bronze Coinage in Macedonia, 168-166 B.C., «Museum Notes», τ. 14 (1968), σ. 5 κ.έ., καὶ Macedonian Tetradrachms of 148-147 B.C., αὐτόθι, σ. 15 κ.έ.

3. E. Dwyer, An Alexander/Macedonia Contorniate, «Museum Notes», τ. 15 (1969), σ. 93 κ.έ.

4. «Mnemosyne», τ. 21 (1968), σ. 328.

5. Thomas Pekáry, Untersuchungen zu den römischen Reichsstrassen, Bonn 1968.

6. EAA Suppl. 1970 (1973), σ. 452.

7. V. W. von Hagen, Roman Roads, London 1967, σ. 122 καὶ 174.

25. Εἰδώλια. Τὸ μεθοδικὸ καὶ χρήσιμο βιβλίον τοῦ R. A. Higgins γιὰ τὶς ἑλληνικὲς τερακόττες¹ κυκλοφόρησε τὸ 1967, ἀλλὰ γιὰ τὰ εἰδώλια τῆς Μακεδονίας ἢ βιβλιογραφία μόνο γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια φθάνει ὡς τὸ 1964 (μὲ παραπομπὴ στὸ ILN) καὶ γιὰ τὴ Βέροια ὡς τὸ 1965 (μὲ παραπομπὴ στὴν Chronique τοῦ BCH). Ἔτσι ἀδικεῖται ἡ Πέλλα μὲ τὴν παραπομπὴν στὸ AD 1960 καὶ μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι μόνο λίγα εἰδώλια βρέθηκαν ἐκεῖ καὶ δὲν εἶναι ὄρεκτὰ νὰ δώσουν μιὰ ἰδέαν τῆς ποιότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς τοπικῆς βιοτεχνίας. Ἄγνοοῦνται οἱ μητρες, τὸ κοροπλαθικὸ ἐργαστήριον καὶ τὸ πλῆθος εἰδωλίων σὲ τεμάχια, ποῦ εἶναι θησαυρισμένα στὶς ἀποθήκες. Μένουν ἀδημοσίευτα, ἀφοῦ ὁ διώκτης τῆς μακεδονικῆς Ἀρχαιολογίας δὲν ἄφησε Πελλαῖο ἀρχαιολόγον σὲ χλωρὸ κλαδὶ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνασκαφῆς (1957 κ.έ.) καὶ κατὰ τὴν ἑπταετία.

Ὁ Higgins ὁπωσδήποτε καταχωρίζει: α) στὰ πρῶμα εἰδώλια τὴ θεὰ τῆς Νέας Νικομήδειας, 7.000-6.000 π.Χ. (σ. 7 καὶ, σχέδιον, εἰκ. 4), β) εἰδώλια τῆς Θάσου ἀπὸ δύο ἀποθέτες τοῦ Ἀρτεμισίου, 7ου αἰ. π.Χ., κάτω μέρος γυναικείου εἰδωλίου μὲ ἀνατολίζουσα διακόσμησιν, 6ου αἰ. π.Χ., μιμήσεις Ἀφροδίτης καὶ θασίτικη θεὰ καθισμένη μὲ πόλον (σ. 41 καὶ πίν. 15D), 5ου αἰ. π.Χ., εἰδώλια ἀπὸ τὸ ΒΔ ἀποθέτη καὶ ἀπὸ τὸν ἀποθέτη Βαλμᾶ, ποῦ περιεῖχε περὶ τὰ 1.000 διάφορα εἰδώλια χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν 5ο-2ο αἰ. π.Χ., μὲ μιμήσεις Ἀφροδίτης, προτομὲς ροδιάζουσες κ.λ. (σ. 85 καὶ εἰκ. 25) καὶ ἕως 1ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ ἀποθέτη στὸ Ἑβραϊόκαστρο μὲ μιὰ αἰσχρὴ Ἀφροδίτη κ.λ. (σ. 106), γ) εἰδώλια τῆς Ὀλύμπου, ἀξιομνημόνευτα, λέει, ὄχι γιὰ τὴν ποιότητά τους τόσο ὅσο γιὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς δημοσιεύσεώς τους καὶ γιὰ τὸν terminus ante quem, ποῦ δίνει ἡ καταστροφὴ τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ Φίλιππον τὸ 348 π.Χ. (ὅμοια ἰσχύει γιὰ τὴν Πέλλα τὸ 168 π.Χ.). Εἶναι τύποι ροδιακοί, ἀττικοί καὶ βοιωτικοί, ἐνῶ ἡ ντόπια παραγωγὴ ἀρχίζει στὶς ὀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ συνεχίζεται ὡς τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως, μὲ ὄρθιες γυναικεῖες μορφές, προτομὲς, καὶ (ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ.) μιμήσεις ἀττικῶν πλαστικῶν ληκύθων κ.λ. (σ. 84, πρβλ. σ. 76), δ) εἰδώλια τῆς Ἀμφιπόλεως, 4ου-1ου αἰ. π.Χ., τύπων Τανάγρας καὶ Μύρινας καὶ θεοτήτων ὅπως ὁ Ἄττις (πίν. 48 F) καὶ ὁ Τελεσφόρος 2ου ἢ 1ου αἰ. π.Χ. (σ. 105, πρβλ. σ. 76), ε) ὁμάδα 48 εἰδωλίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «Κνιδία Ἀφροδίτη» τύπου Μύρινας, πρῶτον μᾶλλον παρὰ ἀρχῶν δευτέρου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (σ. 105, πρβλ. ΠΑΕ 1951, σ. 171), καὶ στ) ἐξαίρετα εἰδώλια ἀπὸ δύο τάφους τῆς Βεροίας, ὑπὸ τὸν ἀρχαιότερον σὲ τεχνοτροπία τῆς Μύρινας περὶ τὸ 150 π.Χ. καὶ ἀπὸ τὸ νεώτερον γυμνὲς μορφές σὲ τύπον «Ἀφροδίτης τῆς Ἀνατολῆς» (πίν. 50 B), καθισμένη γυναίκα, Ἐρωτας, Ἐρως καὶ Ψυχὴ, 1ου αἰ. π.Χ. (σ. 105, πρβλ. BCH 89, 1965, σ. 794).

¹Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 41 καὶ 51.

1. R. A. Higgins, Greek Terracottas, London 1967.

26. Λεξικά - Ἐγκυκλοπαίδειες. Γενεές Ἑλλήνων ἐτίμησαν καὶ τιμοῦν τὴν «Pauly-Wissowa», τὴ «Real-Encyclopädie». Ἐν τούτοις στὰ προηγούμενα Χρονικά (1966-67) ἀναγκασθήκαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι κάτι δὲν πάει καλὰ (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 1 καὶ 12). Κατὰ τὴν τριετία 1968-1970 ἐξεδόθησαν δύο νέα Συμπληρώματα¹. Στὰ συμπληρωματικά ἄρθρα τοῦ τόμου XI (ἀπὸ Abragila-Zengisa) ὑπάρχουν καὶ σχετικὰ πρὸς τὴν Προσωπογραφία, τὴν Ἱστορία καὶ τὴν Τοπογραφία τῆς Μακεδονίας: α) ἕνας Domitius Antigonus, Μακεδῶν (στ. 48 κ.έ. G. Alföldy), β) ὁ Ἀρχίλοχος (στ. 136 κ.έ.) μὲ τὰ νέα εὑρήματα τῆς Θάσου (καὶ τῆς Πάρου), συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία κ.λ. (Max Trey), γ) ὁ Ἀριστοτέλης, ἕνα νέο ἄρθρο (Ingemar Düring) εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ προηγούμενου, δ) ὁ Εὐριπίδης μὲ νεώτερη βιβλιογραφία κ.λ. (Franz Stoessl), ε) ὁ Ἀλιάκμων (ποῦ εἶχαμε σημειώσει ὅτι δὲν εἶχε ἄρθρο στὴν RE) τώρα τοποθετεῖται στὴν «südlichen» Μακεδονία ἀντὶ τῆς δυτικῆς (στ. 674 κ.έ., Ernst Meyer), στ) ὁ γλύπτης Λύσος (στ. 929 κ.έ., W. H. Gross), ζ) ἡ Στρέψα συμπληρωματικὰ μὲ νεώτερη βιβλιογραφία γιὰ τὸ πρόβλημα (Ernst Meyer), ποῦ φθάνει ὡς τὸ 1963 (Alexander, Potidaea). Στὸ συμπλήρωμα τοῦ τόμου XII ἐξ ἄλλου: α) ἕνας Ἀντίπατρος ἀπεσταλμένος τοῦ Δημητρίου Β' στὴν Κρήτη τὸ 237/6 π.Χ. (στ. 87 κ.έ., Eckart Olshausen), β) στὸ ἐκτενὲς ἄρθρο Magister 36, Magister militum (στ. 553 κ.έ., Alexander Demandt) ἐνδιαφέροντα πράγματα σποράδην καὶ ἰδίως στ. 720 (Θεοδόσιος Α' στὴ Θεσσαλονίκη), γ) τὸ ἄρθρο Maris-μάρης (στ. 838 κ.έ., H. Chantraine) πρέπει νὰ σχετισθῆ πρὸς ὅσα ἔγραψα μὲ ἀφορμὴ τῆ Μαρινία τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὶς ὠνές ἀπὸ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν (AE 1961, σ. 1 κ.έ., ἰδίως σ. 50 κ.έ.), δ) ἕνας ἀκόμη Μήδων, Μακεδῶν ἀπὸ τὴ Βέροια στὸ χρόνια τοῦ Περσέως, προστίθεται ὡς 13ος στὴ σειρά τῶν ὁμωνύμων του (στ. 840 κ.έ., E. Olshausen), πρβλ. καὶ ἄρθρο Olympion-Ὀλυμπίων (στ. 899 κ.έ.), ε) καὶ ἕνας ἀκόμη Πέλοψ, Μακεδῶν, προστίθεται στοὺς ὁμώνυμους (στ. 1019 κ.έ., E. Olshausen), στ) σὲ συμπλήρωμα τοῦ ἄρθρου Peraia καταχωρίζεται ὑπ' ἀριθ. 9 ἡ Περαία τῆς Θάσου (στ. 1021 κ.έ., Ernst Meyer) μὲ παραμομπές στίς πηγές καὶ στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ζ) στὸ νέο ἐκτεταμένο ἄρθρο γιὰ τὸ Θουκυδίδη σποραδικὰ ἐνδιαφέροντα μακεδονικά (στ. 1085-1354, Otto Luschkat), ἐπίσης στὸ ἄρθρο Ephesos (στ. 1588-1704, W. Alzinger).

Τὰ πράγματα χειροτερεύουν κάπως στὴν ἐπίτομη ἔκδοση². Ἐδῶ τὰ περισσότερα μακεδονικά ἄρθρα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ Βούλγαρο καθηγητὴ Christo Danoff (Kampsas, Kanastraion, Keleton Kerkine, Kerkinitis, Lete, Lynkestis, Mieza, Mygdon-Mygdones, Neapolis (ἢ Καβάλα), Nestos, Orbelos, Orestai, Paiones, Pallene 4, Pangaion, Pella κ.λ.). Ἐκτενέστερο ἄρθρο εἶναι

1. RE, Suppl., τ. XI (1968), καὶ XII (1970).

2. Der Kleine Pauly (Juppiter ἕως Nasidienus), Stuttgart 1969.

τὸ Macedonia, χωρισμένο σὲ δύο μέρη. Τὸ Μέρος I (στ. 910-918) γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Μακεδονίας, τὴν ἐθνικότητα τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν ἱστορία τους, τὸ γράφει ὁ καθηγητὴς H. V(olkmann) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολωνίας. Τὸ Μέρος II (στ. 918-919) γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων τὸ γράφει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Giessen, Günter Neumann. Ἡ ἐπίτομη ἔκδοση ὑποτίθεται ὅτι εἶναι σύνοψη καὶ ἀνανέωση τῆς μεγάλης ἐκδόσεως. Ἀλλὰ στὴ μεγάλη ἔκδοση εἶχαν γράψει τὸ ἄρθρο Macedonia ἄλλοι. Ὁ F. Geyer ἔγραψε (στ. 638-681) τὸ κεφ. I γιὰ τὴ γεωγραφία καὶ τὴν ἔδαφολογία, τὸ κεφ. II γιὰ τὴν τοπογραφία, τὸ κεφ. III γιὰ τὴν ὄρογραφία καὶ τὴν ὑδρογραφία, τὸ κεφ. IV γιὰ τοὺς δρόμους ἐπικοινωνίας καὶ τὸ κεφ. V γιὰ τὰ προϊόντα τῆς χώρας. Ὁ Otto Hoffmann ἔγραψε (στ. 681-697) τὸ κεφ. VI γιὰ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων. Ὁ F. Geyer πάλι ἔγραψε (στ. 697-771) τὸ κεφ. VII γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας.

Γιὰ τέχνη καὶ τέτοια πράγματα ἴσως δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος τότε, πρὶν ἀπὸ τὸ 1928, στὴ μεγάλη ἔκδοση. Ἀλλὰ καὶ ἡ τωρινὴ Μικρὴ Pauly στὰ χνάρια τῆς παλιᾶς περιορίσθηκε, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ Supplementa τῆς μεγάλης: τοπογραφία, ἐθνικότητα, ἱστορία, γλῶσσα. Καὶ σ' αὐτὰ ἡ πρόοδος περιορισμένη. Γιὰ τὴ γλῶσσα π.χ. ἀπλῶς: «Möglich bleibt aber, dass schon die Grundschrift von e. griech. Dialekt gebildet wurde (der etwa dem thessal. Dialekt nahe stand)».

Οὔτε παραπομπὴ στὸν W. A. Heurtley γιὰ προϊστορικὰ οὔτε μνεῖα σὲ κανένα ἀπὸ τὶς ἑκατοντάδες τῶν ἐλληνικῶν δημοσιευμάτων, μάλιστα μὲ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀποκαλυπτικῶν ἀνασκαφῶν τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας. Τὸ μέτρο δίνουν οἱ παραπομπὲς στὸν τουριστικὸ ὁδηγὸ τῶν Kirsten-Kraiker καὶ σὲ ἐκδόσεις τοῦ 1896, 1866, 1825, 1809!

Μερικὲς λεπτομερέστερες παρατηρήσεις: Στὸ ἄρθρο Lete δὲν γίνεται καμία μνεῖα τοῦ νεκροταφείου μὲ τὸ λεγόμενο «τάφο τοῦ Λαγκαδᾶ» καὶ τὰ πασίγνωστα εὐρήματα τοῦ Δερβενιοῦ (πάπυρο, κρατήρα κ.λ.). Οἱ Αἰγὲς καὶ ἡ Βέροια περιλαμβάνονται στὴ Βοττιαία (ἄρθρο Macedonia), ἡ Μιέζα ἀνάμεσα τοὺς στὴν Ἡμαθία (ἄρθρο Mieza). Στὴν Ἄνω Μακεδονία περιλαμβάνεται καὶ ἡ Δασσαρητὶς, ἀλλὰ μὲ κατοίκους «ἰλλυριοὺς», ὅπως ἄλλωστε θεωροῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ οἱ Λυγκησταὶ ἀπὸ τὸν Danoff. Σχετικὰ πρὸς τὴ Μιέζα γίνεται παραπομπὴ στοὺς Lenk, Casson καὶ Detschew! Σὲ τίποτε νεώτερο (π.χ. Τάφος Λευκαδίων καὶ ἄλλη βιβλιογραφία στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 187 κ.έ., πρβλ. τώρα τὰ Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 161 κ.έ.). Οἱ Ἰχνες δὲν περιλαμβάνονται στίς πόλεις τῆς Βοττιαίας (ἄρθρο Macedonia) καὶ ἡ Χαλκιδικὴ δὲν μνημονεύεται κἄν ὡς περιοχὴ τῆς Μακεδονίας (ὀρθόδοξα περιλαμβάνεται ἡ ἀνατολικὴ Μ. ὡς τὸ Νέστο, ὅλλὰ ὁ Ἄνθεμοῦς δὲν εἶναι «S(udlich) von Thessaloniki». Στὴν Ὁρεστίδα περιλαμβάνεται ἡ πεδιάδα τῆς Kortza(;), ἀλλὰ στὴ Δασσαρητὶα ὑπάγεται ἡ περιοχὴ τῆς λίμνης Melik! Γιὰ

τήν ἐθνικότητα καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων ἐκτίθεται ἄποψη συγχρονισμένη. Προϊστορικά εὐρήματα ἀναφέρονται μόνον ἀπὸ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἑξῆς. Γιὰ τὴ γλῶσσα (σ. 918 κ.έ.) ὁ καθηγητὴς Günter Neumann ἐκθέτει ἐπίσης σύγχρονες ἀπόψεις. Ἴδὲ καὶ κατωτέρω Ὁρέσται.

Στὸ Κλασσικὸ Λεξικὸ τῆς Ὁξφόρδης¹, στὴ νέα ἐκδοσὴ τοῦ 1970, ὑπεύθυνος γιὰ τὸ ἐλληνικὸ μέρος εἶναι ὁ καθηγητὴς Nicolas Hammond, γιὰ τὸ λατινικὸ ὁ καθηγητὴς H. Scullard. Κατὰ δήλωσιν στὸν Πρόλογο, ἡ νέα ἐκδοσὴ εἶναι ἐνημερωμένη ὡς τὸ 1967-68 (γίνεται π.χ., στὸ ἄρθρο Chalcidice, παραπομπὴ στοῦ Larsen, Greek Federal States, 1968). Μολονότι ἐνισχύθηκε κάπως στὴ νέα ἐκδοσὴ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐνημέρωσις, μένει βασικὰ ἕνα ἱστορικοφιλολογικὸ λεξικὸ. Ἔτι ἀδικα θ' ἀναζητήσῃ κανεὶς ἄρθρα ὅπως Βεργίνα ἢ Παλατίτσα, Λευκάδια κ.τ.τ., ἀλλὰ οὔτε Βέροια, Δίον, Πύδνα κ.ἄ.² Πολλὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἄρθρα ἀντικαταστάθηκαν μὲ νέα καὶ, ὅσα μᾶς ἐνδιαφέρουν πλεον, φέρουν πλέον τὴν ὑπογραφή τοῦ N. G. L. Hammond). Φυσικὰ στὸ ἄρθρο Αἰγαί ἀκόμα διαβάζομε: «Formerly called Edessa» καὶ περὶ τὸ 640 π.Χ. «was renamed Aigai» (ἀλλὰ τώρα ἰδὲ πρόχειρα, Μακεδονικά 13, 1973, σ. 481 κ.έ.).

Ἐπίσης στὸ ἄρθρο Amphipolis (γραμμμένο ἀπὸ τὸν J. M. R. Cook) διαβάζομε ὅτι ἡ Ἀμφίπολις ἐγένετο μακεδονικὴ τὸ 357 π.Χ., ἦταν ἐκεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια νομισματοκοπεῖα τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ ἔμεινε μακεδονικὴ πόλις ὡς τὴν ὑποταγὴ τῆς στοὺς Ρωμαίους τὸ 168 π.Χ., γιὰ νὰ γίνῃ ἐν συνεχείᾳ πρωτεύουσα τῆς «Macedonia Prima». Ἐν τούτοις δὲν περιλαμβάνεται κατὰ τὸν κ. Hammond στὴ Μακεδονία³, ἐνῶ καὶ οἱ Φίλιπποι, κατὰ τὸ Oxford Class. Dictionary, εἶναι «in Eastern Macedonia».

Στὸ ἄρθρο Macedonia, τὸ λεγόμενον γιὰ τὴ «στενὴ κοιλάδα τῶν Τεμπῶν», νομίζω, εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴ σημασίαν τῶν μεσογειότερων ὁδῶν ἐπικοινωνίας τῆς Μακεδονίας μὲ τὸ Νότο. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ὁ Λουδίας σπάει τὸν κύκλο τῶν βουνῶν καὶ βγαίνει στὸν κάμπο ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα. Καὶ ἐδῶ ἢ Βοττιαία (πρβλ. καὶ ἄρθρο Chalcidice, γραμμμένο ἀπὸ τὸν C. F. Edson) περιλαμβάνει καὶ τὴς ἀνατολικὰς κλιτύς τοῦ Βερμίου. Στὸ ἴδιον ἄρθρον περιγράφεται ὀρθόδοξα ἀκόμη ἡ πορεία τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὴν Ἄνω Μακεδονία, διὰ τῆς Ἑορδαίας καὶ τῶν Αἰγῶν-Ἐδέσσης (καὶ ὄχι διὰ τῆς Βεργίνας) πρὸς τὴν Κάτω Μακεδονία (N. G. L. Hammond!). «While these Macedonians were probably of Dorian blood ...the Hellenization began with Alexander I...».

1. N. G. L. Hammond - H. H. Scullard, The Oxford Classical Dictionary, Oxford 1970.

2. Ὑπάρχει λ. Ἐδεσσα, ἀλλὰ εἶναι μόνον ἡ Ὀρροηνή, ἴδρυμα τοῦ Σελεύκου Α' στὴν Ἀσία. Παίρνει 36 στίχους αὐτῆ, ἐνῶ ἡ μητροπολιτικὴ Πέλλα ἔχει μόνον 11!

3. N. G. L. Hammond, A History of Macedonia, τ. I, 1972, ἀλλὰ πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 13 (1973), σ. 481 κ.έ.

Ἔσο κι ἂν δεχθοῦμε πὼς Hellenization σημαίνει ἐκπολιτισμός, βασικά εἶναι ἡ δυσκολία τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ριζωμένες ἀντιλήψεις. Ἴδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 11 (C. Edson).

Στὸν 11 τόμο τῆς Σοβιετικῆς Ἱστορικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας συναντᾶ ὁ περιεργὸς καὶ λήμματα μακεδονικά¹. Γιὰ τὴν Τσεχοσλοβάκιη Προϊστορικῆ Ἐγκυκλοπαιδεία ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 3. Στὸ νέο γαλλικὸ Λεξικὸ Προϊστορίας² ἀπ' ὅλη τὴ Μακεδονία καταχωρίζεται μόνον ἡ Νέα Νικομήδεια.

Στὴν ἐγχρωμὴ ἐγκυκλοπαίδεια Δομὴ δημοσιεύονται γιὰ πρώτη φορὰ εἰκόνες μὲ ποιότητα καὶ ἀπόδοση, ἰδὲ ἄνωτ. ἀριθ. 17.

Στὴ Ἐρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τὸ λόγο γιὰ τὴν καταγωγή τῶν ψηφιδωτῶν ὁ καθηγητὴς Δημ. Ἰ. Πάλλας ἀρχίζει μὲ παραδείγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύμπου μὲ εἰκόνα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελλεροφόντη (στ. 1071, κ.έ., εἰκ. 1) καὶ τῆς Πέλλας, μὲ εἰκόνα λεπτομέρειας ἀπὸ τὸ κυνήγι τοῦ λιονταριοῦ (στ. 1072, εἰκ. 2)³.

Στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Τέχνης⁴ συμπληρωματικὰ ἄρθρα μὲ νεώτερες εἰδήσεις καὶ βιβλιογραφία (ἕως Μακεδονικά 7, 1967): Macedonia (ὅπου καὶ τάφος Λευκαδιῶν, Ἔδεσσα, Ἐγνατία, Λευκόπετρα, Μίεζα, Μόρρυλος, Νέα Νικομήδεια, Βράγυλαι), Pella, Salonico, Verghina καὶ Veria, γραμμένα ἀπὸ τὸ Φ. Πέτσα. Ἴδὲ καὶ κατωτέρω στοὺς τόπους. Στὴν ἴδια Ἐγκυκλοπαίδεια ἄρθρο γιὰ τὴ Λυγκηστικὴ Ἡράκλεια, «ἴδρυμα πιθανῶς τοῦ Φιλίππου Β'», παρὰ τὸ Μοναστήρι⁵.

27. Τ ο υ ρ ι σ τ ι κ ο ἰ Ὄ δ η γ ο ἰ. Στὴν τρίτη ἀγγλικὴ καὶ στὴν ὄγδοη ἑλληνικὴ ἐκδοση (βελτιωμένη ἀνατύπωση) τοῦ Ὁδηγοῦ τοῦ Ν. Παπαχατζῆ, μὲ συνεργάτη αὐτὴ τὴ φορὰ καὶ τὸ Νικ. Νικονάνο, ἐκδοση Μόλχο, δημοσιεύονται νεώτερα σχέδια (σ. 11) καὶ εἰκόνες μὲ συνοδευτικὸ κείμενο χωρὶς παραπομπὴ στὴν πηγὴ τους, ὅπως γιὰ τὰ ἄλλα (σ. 60 κ.έ.)⁶. Ἐπανεκδοση βιβλίου γιὰ τὸ Αἰγαῖο (α' ἐκδοση 1963) περιλαμβάνει καὶ τὶς βόρειες ἀκτὲς μὲ πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ μνημεῖα⁷.

1. Σοβιετικὴ Ἱστορικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια 11, Μόσχα 1968, σ. 478 (Ποτειδαία), 698 Πτολεμαῖοι, Λαγίδαί) κ.ο.κ. Πρβλ. Bibliotheca Classica Orientalis 1968, σ. 70, ἀριθ. 272.

2. M. B r é z i l l o n, Dictionnaire de la préhistoire, Paris 1969 (ἐκδ. Larousse στὴ σειρὰ Dictionnaires de l'homme du XXe siècle).

3. «Ἐρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια», τ. IB', σ. 1071 κ.έ.

4. EAA, Suppl. 1970 (1973).

5. EAA, ἔ.ἂ., λ. Eraclea Lincestide.

6. Monuments of Thessalonike, 3rd edition, Thessalonike 1968, Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1970.

7. H. M. D e n h a m, The Aegean, A Sea-Guide to its Coasts and Islands, London 1970.

28. Σ υ ν έ δ ρ ι α. Τὸ Πρῶτο Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὶς σπουδὲς τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης συνήλθε στὴ Σόφια (26 Αὐγούστου - 1 Σεπτεμβρίου 1966) ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Τὰ Πρακτικά του ἐξέδωκεν ἡ Βουλγαρικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν μὲ οἰκονομικὴ βοήθεια καὶ τῆς UNESCO. Τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὸ σύνολο τῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν ἀποτελοῦν οἱ V. Georgiev, N. Todorov καὶ V. Tarkova-Zaimova. Εἰδικώτερα τοῦ τόμου II (Ἀρχαιολογία καὶ ἀρχαία Ἱστορία) ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς D. Dimitrov, H. Danov, V. Velkov, M. Cončeva καὶ E. Sarafova. Στὶς 1138 σελίδες τοῦ τόμου¹ περιλαμβάνονται καὶ οἱ εἰκόνες (ὑπάρχουν μόνον τρεῖς πίνακες ἐκτὸς κειμένου μὲ σχέδια, ἀναδιπλούμενοι).

Προηγεῖται τὸ Α΄ Μέρος, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἀρχαία Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία (σ. 1-702) καὶ ἀπ' αὐτὸ θὰ σημειώσουμε μόνον ὅσα σχετίζονται περισσότερο μὲ τὴ Μακεδονία.

Ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς E. Condurachi στὴν Εἰσαγωγὴ του (σ. 7-17) πιάνει τὴν ἱστορία τῶν χωρῶν τῆς ΝΑ Εὐρώπης ἀπὸ τὴν Προπαλαιολιθικὴ Ἐποχὴ, στὴν ὁποία ἀποδίδονται εὐρήματα τῆς Ρουμανίας. Ὁ «πολιτισμὸς» αὐτὸς διεθνῶς ἀποκαλεῖται «prebible culture» (λάθος τὸ prebible, σ. 7). Στὴν Ἑλλάδα, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα εἶναι τῆς Παλαιολιθικῆς Ἐποχῆς. Κατὰ τὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ (4η χιλιετηρίδα) παρατηρεῖται ἐνότητα πολιτισμοῦ στὸ χῶρο τῆς ΝΑ Εὐρώπης. Διασπᾶται κατὰ τὸ τέλος τῆς 3ης χιλιετηρίδος ἀπὸ τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα, στὰ ὁποία ἀνήκουν καὶ οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Ἑλλάδος. Κατεβαίνουν, ὑποτίθεται, «ἀπὸ τὶς χῶρες βορείως τοῦ Εὐξείνου Πόντου». Μεταξὺ 1600-1100 π.Χ. τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βαλκανίων εἶναι κρητομυκηναϊκὰ καὶ μικρασιατικὰ. Ἡ συνέχεια εἶναι περισσότερο γνωστὴ, ἀλλὰ πρέπει νὰ τονισθῇ πόσο πράγματι μετρημένη εἶναι ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ καθηγητοῦ Condurachi στὸ σύνολό της.

Ἀκολουθεῖ ἡ Εἰσήγησις τῶν M. Garašanin καὶ I. Nestor στὸ θέμα: Οἱ λαοὶ τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν Προ-ρωμαϊκὴ Ἐποχὴ (σ. 19-30). Καθὼς εἶναι Γιουγκοσλάβος ὁ πρῶτος, Ρουμάνος ὁ δεῦτερος Εἰσηγητὴς, τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώνεται μᾶλλον ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Στὴ βιβλιογραφία (σ. 30) δὲν ἀναφέρεται μελέτη ἐλληνικὴ ἢ τυπωμένη στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς Radu Vulpe στὴν Εἰσήγησή του στὸ θέμα: Οἱ νοτιοανατολικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, τονίζει τὴν ὀφειλὴ τῶν Βαλκανίων στοὺς Ρωμαίους.

1. Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, II, Archéologie, Histoire de l' antiquité, Arts, Sofia 1969.

Ὁ Σπ. Μαρινάτος δὲν μπόρεσε νὰ παραστή τότε στὸ Συνέδριο, ἀλλὰ ἡ ὁμιλία του καταχωρίζεται στὰ Πρακτικά μὲ τίτλο: Ἡ κρητομυκηναϊκὴ «διασπορά». Στὸ σχετικὸ πρὸς τὴ Μακεδονία μέρος (σ. 54) προσπαθεῖ νὰ στηρίξει στὴ φθορὰ τῆς Ἐπιτομῆς τοῦ Στράβωνος (VII, 330) τὴν ταύτιση τῆς Ἀλώρου (στὶς ἐκβολές τοῦ Ἀλιάκμονος) πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ τὴν ὁποία τὴ χωρίζουν μερικὰ ποτάμια ὅπως ὁ Ἀξιός!

Ὁ καθηγητὴς Θ. Τζαννετάτος (ιδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 6) προκάλεσε παρέμβαση τοῦ καθ. Danon, ὁ ὁποῖος τὸν ἐρώτησε ἂν χρησιμοποίησε τὴν ἀγγλική, γαλλικὴ κ.λ. βιβλιογραφία τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν. Στὸ νόημα τῆς ἐρωτήσεως ὁ Τ. ἀπήντησε σωστά, ὅτι κατὰ ἓνα μέρος πρόκειται περὶ πολιτικῆς προπαγάνδας (σ. 103). Ἀλλὰ γιατί Archelaüs (καὶ ὄχι Archelaos); Καί, τὸ Δῖον δὲν εἶναι «situé au nord de l'Olympe» (σ. 80).

Ἡ Leiva Petersen παρουσίασε στὸ Συνέδριο τὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀχλάδας (Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 259 καὶ σχέδ. 18) μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ (σ. 155-162).

Καὶ στὰ προϊστορικὰ εὐρήματα τῆς Μακεδονίας ἀναφέρονται οἱ ἀνακοινώσεις τῶν G. I. Georgiev (σ. 209-225), Colin Renfrew (σ. 229-234) καὶ И. Р. Мерперт (σ. 235-254): Νέα Νικομήδεια (σ. 213, 217, 230, 235, 237, 243), Παραδημὴ (σ. 233), Ντικιλί-Τὰς (σ. 237), Κριτσανά (σ. 237) κ.λ.

Τὴ Χαλκῆ Ἐποχὴ τῆς λεγομένης «κεντρικῆς περιοχῆς τῆς Ἰλλυρίας» ἀναθεωρεῖ ὁ γιουγκοσλάβος ἀρχαιολόγος В. Џојић (σ. 255-271) καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς εἴμεθα μακριὰ ἀκόμα ἀπὸ τὶς λύσεις προβλημάτων, ὅπως ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσή τους (σ. 270). Ὁ Ἀλβανὸς ἀρχαιολόγος Skender Anamali παρεμβαίνει, παρουσιάζει συνοπτικὰ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Malik καί, ἐπειδὴ συνεχίζονται παραδοσιακὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ὡς τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἀποδίδει στοὺς Ἰλλυριοὺς τὴν ἀπλωμένη σὲ μεγάλα τμήματα τῆς Ἀλβανίας γεωμετρικὴ ἀμαυρόχρωμη διακόσμηση χαρακτηριστικῶν ἀγγείων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ Γιουγκοσλάβος ἀρχαιολόγος Draga Garašanin, στὴν ἀνακοίνωσή της γιὰ τοὺς Ἰλλυριοὺς τῆς περιοχῆς τοῦ Μοράβα καὶ τοῦ (ἄνω) Ἀξιοῦ (σ. 289-295), ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τονίζει πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεχωρίσουμε στὴν ἀρχὴ τοὺς Ἰλλυριοὺς ἀπὸ τοὺς Θράκες.

Ἡ Βουλγάρου ἀρχαιολόγος Alexandra Dimitrova, στὴν ἀνακοίνωσή της γιὰ τοὺς τύπους πορπῶν τῆς Βουλγαρίας (σ. 307-317) συγκρίνει καὶ τὶς πόρπες ἀπὸ τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, πού δημοσίευσαν ὁ P. Amandry καὶ ὁ N. Κοτζιάς, καθὼς καὶ πόρπες τῆς Ὀλύμβου.

Ὁ Ivan Venedicov ἐξετάζοντας τὴ θρακικὴ μικροτεχνία καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴν τέχνη τῶν Ἀχαιμενιδῶν (σ. 381-396) εἰκονίζει γιὰ παραβολὴ

άλογάκι από τους Φιλίππους, αλλά ή βιβλιογραφία του για έλληνικά πράγματα σταματάει στον Casson και τον Amandry (1953).

Η Ljuba Ognepona-Marginova συνεχίζοντας τις μελέτες της στη διακόσμηση χάλκινων θωράκων κ.λ. συζητεί τὰ διακοσμητικά μοτίβα σε όπλα θρακικά του 4ου αι. π.Χ. παραβάλλοντάς τα προς έλληνικά και άλλα όπλα, σκεύη κ.λ. (σ. 397-418).

Ο Άνδρέας Βαβρίτσας παρουσίασε στο Συνέδριο τή γνωστή χρυσή προτομή Μάρκου Αύρηλιου από τὸ Διδυμότειχο (σ. 419-422), αλλά ιδέ και κατωτέρω, άριθ. 39, Γλυπτά.

Από τις έπόμενες σελίδες τῶν Πρακτικῶν ενδιαφέρον από τήν άποψή μας παρουσιάζει ή άνσκοίνωση του Άλβανού καθηγητου Frano Prendi για τὸν προϊστορικό πολιτισμό του Malik (σ. 673-685). Οί Άλβανοί ξεχώρισαν ώς τώρα τις έξής φάσεις του συνοικισμού αὐτου:

- Malik I = Ύστερη Νεολιθική Περίοδος
 Malik IIα } = Χαλκολιθική Έποχή (άρχή περι τὸ 2600 π.Χ.).
 Malik IIβ }
 Malik IIIα } = Πρώιμη Έποχή Χαλκοῦ (περι τὸ 2000 π.Χ.).
 Malik IIIβ }
 Malik IIIγ = Μέση Έποχή Χαλκοῦ (1700/1650-1500 π.Χ.).
 Malik IIIδ = Ύστερη Έποχή Χαλκοῦ (άρχίζει περι τὸ 1500 π.Χ., με βάση τὸν Heurtley).

Κύρια χαρακτηριστικά του Malik I: γραπτή διακόσμηση άγγείων εὐθύγραμμη ή σπειροειδής, πὸ παρουσιάζει όμοιότητες με κατηγορίες θεσσαλικῶν άγγείων B₃ κατά τήν κατάταξη τῶν Wace και Thompson (Prehistoric Thessaly, Cambridge 1912, σ. 16 κ.έ.). "Άλλα άγγεία παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με άγγεία από τὰ Σέρβια και τήν Πυλαία τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. τή διακόσμηση με άσπρα και κόκκινα μοτίβα (BCH 73, 1949, σ. 73 κ.έ.). Συμπεραίνεται λοιπὸν ότι ό πολιτισμός αὐτός έρχεται στην πεδιάδα τῆς Κορυτσῆς από τὰ ΝΑ, από τήν κοιλάδα του Άλιάκμονος, περι τὸ 2700 π.Χ.

Κατά τήν περίοδο Malik II-β παρουσιάζονται για πρώτη φορά χάλκινα έργαλεία, έπίσης πήλινα άγγεία λεία και στυλπνά γκριζα ή προς τὸ μαῦρο, διακοσμημένα με σπείρες κ.λ., έπίσης ειδώλια πήλινα κ.λ. Καμμιά άπότομη μεταβολή από τή φάση IIα προς τή φάση IIβ. Άλλὰ φανερό είναι ή επίδραση άπ' έξω και εξέλιξη έσωτερική προς πνευματικότερη κοινωνία. Όμοιότητες παρατηροῦνται προς τή θεσσαλική φάση Λάρισσα. Έπίσης με τήν Ύστερη Νεολιθική Περίοδο τῆς Μακεδονίας και ιδιαιτέρως τῆς Δυτικῆς (Σέρβια, Heurtley, σ. 66 κ.έ., κατάλογος άριθ. 140-160 και εικ. 33, 34 g, h, i, εικ. 35 r, s, t, u).

Κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Malik IIIa) παρουσιάζονται χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Malik πρὸς τὰ σύγχρονα τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας πολλαπλασιάζονται κατὰ τὴ δευτέρη φάση τῆς Περιόδου (Malik IIIβ), ἐνῶ ἐξασθενοῦν τὰ βόρεια. Οἱ ἐξελιγμένες ἢ ἐπιτηδευμένες μορφές τῆς κεραμεικῆς παρουσιάζονται παράλληλα στὸ Malik καὶ π.χ. στὸ Ἀρμενοχώρι τῆς Φλωρίνης (Heurtley, κατάλογος, ἀριθ. 192-194).

Κατὰ τὴ Μέση καὶ τὴν Ὑστερὴ Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Malik IIIγ-δ), χωρὶς καμμὶ ἀπότομη διακοπὴ στὴ συνέχεια τῆς ζωῆς γενικά, ἐξακολουθοῦν καὶ οἱ ὁμοιότητες πρὸς στοιχεῖα τῆς Μακεδονίας (Heurtley, σ. 227-229).

Βέβαια ὑπάρχουν σχήματα ἀγγείων καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἰδιαίτερα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Malik, ὅπως ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ ἄλλων τόπων, ποὺ δὲν παρουσιάζονται στὸ Malik. Ἡ πρόχους μὲ ὀπισθόμνητο λαιμὸ π.χ. παρουσιάζεται στὴν Ἀλβανία μόνον κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τὶς ἀρχές τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ὅποτε διαπιστώνεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἡ χρῆση τοῦ τροχοῦ στὸν κάμπο τῆς Κορυτσᾶς (σὲ ἀνασκαφές στὸ σπήλαιο Λυκόστομο, κοντὰ στὴ Μικρὴ Πρέσπα).

Οἱ χτυπητὲς ὁμοιότητες σχημάτων ἀγγείων καὶ μοτίβων διακοσμητικῶν τοῦ Malik IIIδ πρὸς ὅμοια ἀπὸ τὸ Μπουμπούστι (Πλατανιά) ἐπιτρέπουν τὸ συγχρονισμό. Μὲ βάση τὴ χρονολόγησι τοῦ Heurtley (σ. 125 κ.έ.) προτείνεται ἀρχὴ τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ περὶ τὸ 1500 π.Χ. Στὴ χρονολόγησι αὐτὴ βοηθοῦν καὶ μερικὰ ἐπεΐσακτα «μινωϊκά» ἢ μεσοελλαδικὰ εὐρήματα, στὸ κατώτερο στρώμα, δηλαδὴ στὸ στρώμα τῆς Μέσης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ὁ F. Prendi — ὅπως κατὰ κανόνα οἱ Ἀλβανοὶ ἀρχαιολόγοι—τονίζει τὴν ὁμοιομορφία τοῦ πολιτισμοῦ, ὃ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἰλλυρικὸς, ἀλλὰ οἱ παραπομπές ἐδῶ γίνονται μόνον σὲ ἀλβανικὴ βιβλιογραφία¹. Ἴδὲ καὶ ἄνωτ. ἀριθ. 4.

Γιὰ τὸ Α' Συμπόσιο μὲ θέμα τὴν Ἀρχαία Μακεδονία, ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 1 (Edson), 2 (Τσοπανάκης), 3 (Habicht, Hammond, Mihailov καὶ Βαβρίτσας), 4 (Hammond), 5 (Edson), 6 (Edson κ.ἄ., Walbank), 11 (Düll κ.ἄ.), 13 (Stagakis), 22 (Alexander κ.ἄ.), 23 (Clement κ.ἄ.) κ.ἄ.

1. Ἴδὲ π.χ. τὴν τυπικὴ θέσι τῶν M. Korkuti καὶ S. Anamali στὴν Ἐκθεσὴ τους, ποὺ καταχωρίσαμε ἄνωτ., σ. 224, σημ. 3, γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴν Ἀλβανία, κατὰ τὰ ἔτη 1965-1966, «Studia Albanica», τ. IV (1967), 1, σ. 139-156.

Β'. ΙΓ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

29. Τοπογραφία. Ἡ ἀρχαία τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς προκατόχου Θέρμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῇ ὄχι μόνον τοὺς ἀνασκαφεῖς, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἐρευνητὰς Ἑλλήνες καὶ ξένους. Στὴν ἀνακοίνωσή του στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία ὁ Michael Vickers, τοῦ University College τοῦ Δουβλίνου, παραθέτει πλούσια βιβλιογραφία σχετικὴ πρὸς τὸ σχέδιο πόλεως τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ προτάσεις του θέλουν ἀκόμη ἐπεξεργασία καὶ ἔχουν ἀνάγκη νὰ στηριχθοῦν σὲ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, μάλιστα γιὰ τὶς προρρωμαϊκὲς περιόδους τοῦ τόπου, δηλαδή γιὰ τὴ Θέρμη καὶ τὴ Θεσσαλονίκη τοῦ Κασσάνδρου¹.

Ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο Thessaloniki δημοσιεύθηκε σὲ λονδρέζικο περιοδικό². Ἡ ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα Ἀρχαίας Τέχνης, σὲ συμπληρωματικὸ τόμο τῆς, λ. Salonicco, δίνει πληροφορίες γιὰ τὰ νεώτερα εὐρήματα, βιβλιογραφία μέχρι τοῦ 1967, εἰκόνα τῆς παλαιοχριστιανικῆς τοιχογραφίας τῆς cryptoporticus (εἰκ. 686) καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἀγορᾶς μὲ τὸ Ὠδεῖο (εἰκ. 685)³. Ἀλλὰ τὸ ἀκόλουθο ἄρθρο Teatro μένει ἀνεημέρωτο καὶ παραπέμπει γιὰ τὸ Ὠδεῖο τῆς Θεσσαλονίκης στὴ σ. 811 τοῦ BCH τοῦ 1965! Στὴν ἴδια Ἐγκυκλοπαιδεῖα δημοσιεύεται ἄρθρο γιὰ μυθικὸ ἥρωα ἐπώνυμο τῆς Θέρμης⁴.

Οἱ νέες ἐκδόσεις τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Ν. Παπαχατζῆ καταχωρίσθηκαν ἀνωτ., ἀριθ. 27.

30. Γενικά. Ἄρθρα σὲ περιοδικὰ καὶ ἄλλα δημοσιεύματα, ἐκλαϊκευτικὰ τὰ περισσότερα, περιλαμβάνουν ποικίλα μνημεῖα καὶ εὐρήματα, τῆς Θεσσαλονίκης τὰ πιὸ πολλὰ. Ὑπενθυμίζω ἐδῶ μερικά, ποὺ ἔχουν ἤδη καταχωρισθῆ σὲ εἰδικότερες παραγράφους: τὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης, τὸ ἀγγλικὸ περιοδικὸ Current Archaeology, τὸ περιοδικὸ Μακεδονικὴ Ζωή. Ἴδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 9. Μᾶλλον στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς ἀναφέρονται ἐπίσης πολλὰ ἄλλα δημοσιεύματα ἀπ' ὅσα καταχωρίζονται στὶς προηγούμενες παραγράφους.

1. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 239-251.

2. «Current Archaeology», 7, Μάρτιος 1968, σ. 191 κ.έ. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 9.

3. EAA, Suppl. 1970 (1973), σ. 682 κ.έ.

4. EAA, ἔ.ἀ., λ. Thermaios (Θερμαῖος). Πρβλ. Γ. Μπακαλάκη, AE 1953-54 (1955), I, σ. 221 κ.έ.

Ὁ C. C. Vermeule στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορικὴ Τέχνη παρατηρεῖ¹ ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, ὡς προμαχῶνας κατὰ τῶν βαρβάρων, δὲν εἶναι μόνον κέντρο νομισματοκοπίας (ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 31), ἀλλὰ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Τέχνης (δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ μνημεῖα καὶ σαρκοφάγοι, ἐπίσημα μνημεῖα τῆς Τετραρχίας κ.λ.). Διαπιστώνει σχέσεις καὶ πρὸς τὴ Μ. Ἀσία καὶ πρὸς τὰ βόρεια σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ πρὸς τὴν Ἰταλία καὶ πρὸς τὸ νότιο Ἑλληνισμὸν (σ. 71). Ἐνα χαμένο μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀντωνίνου Πίου ἀναφέρεται (σ. 274, πρβλ. Tafrafi, Topographie, σ. 136, σημ. 1). Στὸν κατάλογο τῶν ἔργων ποῦ ἐξετάζει ὁ V., περιλαμβάνονται (σ. 417 κ.έ.) τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης τὰ ἐξῆς: κεφαλὴ εὐτραφοῦς γέροντος (ἑλληνιστικὴ μᾶλλον παρὰ Βεσπασιανός, ἀριθ. 1055), πρόσωπο Ἰουλίου Καίσαρος (ἀριθ. 1279), τοῦ ὁποῦ ἡ κόμη παραλληλίζεται πρὸς τὴν κόμη ἀνδριάντος τῆς Κοπεγχάγης (ἀριθ. 576), ὁ ἀνδριὰς τοῦ Αὐγούστου (σ. 380), κεφαλὴ Ἡρακλέους μὲ χαρακτηριστικὰ Τίτου, κεφάλι Φαυστίνας Β' ὑπ' ἀριθ. 1054 (σ. 396), ἄλλο κεφάλι ποῦ μοιάζει τῇ Φαυστίνα Β' ὑπ' ἀριθ. 1051, κεφάλι Σεπτιμίου Σεβήρου (σ. 299, 313 καὶ 399), πορτραῖτο νέας κόρης τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεβήρου, σειρά ἀπὸ Ἀντωνίνειας καὶ μεταγενέστερες σαρκοφάγους, τὸ τόξον ἀπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ποῦ δίδεται σὲ σχέδιον μὲ περιγραφὴν, ἀποσπασματικὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα τῶν μελῶν τῆς Τετραρχίας κ.λ.² Ἐννοεῖται, ἐξετάζεται ἐπίσης ἡ Ροτόντα καὶ τὸ τόξον τοῦ Γαλερίου (σ. 348 κ.έ.), τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀναφέρεται (σ. 336 κ.έ.) καὶ εἰκονίζεται (εἰκ. 171-176 b). Ἀπὸ ἐδῶ ἀντλήσῃ ὁ X. I. Μακαρόνας, ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 54. Βιβλιογραφία δίδεται γιὰ γλυπτὰ καὶ ἐπιγραφὰς (σ. 422 κ.έ.), γιὰ τὴ χαμένη πύλη τοῦ Βαρδαρίου (σ. 235), τὶς Incantadas κ.λ.

31. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Σὲ νομίσματα τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται ἡ Μ. Guarducci στὴν Ἐπιγραφικὴ της³. Ὁ C. C. Vermeule⁴, μὲ βάση τὰ νομίσματα, ἀποδίδει στὸ Διοκλητιανὸν προσπάθεια, στὰ πλαίσια τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴ λατινικὴ ὡς ἐπίσημη γλῶσσα καὶ στὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἰδρύοντας νομισματοκοπεῖα καὶ ἐργαστήρια στὰ μεγάλα κέντρα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Θεσσαλονίκη (σ. 7 κ.έ.). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 30.

Νομίσματα τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Θεσσαλονίκης σὲ θησαυρὸ ἀπὸ τὴ Θράκη, ιδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 23.

Νομίσματα στὸ Μοσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ σὲ ἰδιωτικὰς συλλογὰς, ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 47 καὶ 51.

1. C. C. Vermeule, ἔ.ἀ., σ. 142.

2. Πρβλ. R ü s c h, ἔ.ἀ., σ. 112 κ.έ.

3. M. Guarducci, ἔ.ἀ., σ. 627 κ.έ. καὶ 674.

4. C. C. Vermeule, ἔ.ἀ.

32. Ἐπιγραφές. Στὴ συλλογὴ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴ λατρεία τῶν Αἰγυπτίων Θεῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ladislaus Vidmann καταχωρίζονται ὀκτὼ τῆς Θεσσαλονίκης, πρβλ. ἄνωτ., ἀριθ. 11. Ἐπίσης καταχωρίζονται ἐπιγραφές καὶ τῆς Θεσσαλονίκης στὸ Supplementum Epigraphicum Graecum, ἄνωτ., ἀριθ. 22, καὶ κατωτ., ἀριθ. 45. Ὁ Aurelius Isidorus, ἀρχίατρος στὴ Θεσσαλονίκη, συγγενὴς ἐξ ἀγχιστείας τοῦ Μαρεινιανοῦ Φιλίππου, Μακεδονιάρχου τὸ 219 μ.Χ., ἀναφέρεται σὲ μελέτη τοῦ V. Nutton¹.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

33. Γενικά. Οἱ ἐργασίες ἐπανεκθέσεως τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1967 δημοσιεύθηκαν μὲ καθυστέρηση στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου². Τὸ παλαιὸ Μουσεῖο στὸ Γενῆ-τζαμί ἀκόμα εἶναι σὲ χρῆση τὸ 1969³. Ἀλλὰ στὸ νέο Μουσεῖο ἐν τῷ μεταξὺ γίνονται ἐντατικὰ ἐργασίες ἐξασφαλίσεως τῶν χώρων καὶ ἐπανεκθέσεως κυρίως τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν γλυπτῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τὶς πιστώσεις τῶν «Ἐπενδύσεων» γιὰ τὴν «Ἐπανεκθεση» Μουσείων ὅλης τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1968 (6.000.000 δρχ. περίπου γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα) ἀπορροφήθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 992.000 δρχ., δηλαδὴ τὸ $\frac{1}{6}$ περίπου⁴. Ἴδὲ κατωτ., ἀριθ. 34 κ.έ., καὶ πρβλ. ἐπανεκθετικὲς ἐργασίες στὰ Μουσεία Πολυγύρου καὶ Κιλκίς, κατωτέρω.

Σημαντικὰ πλουτίσθηκε ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου μὲ ἀγορὰ βιβλίων καὶ δωρεές. Σπουδαιότερη ἦταν ἡ δωρεὰ νομισματολογικῶν κυρίως βιβλίων ἀπὸ τοὺς Ε. καὶ Π. Παπατσώνη, ἀπὸ τὴ συλλογὴ Γ. Ἐμπεδοκλέους, κατὰ Φεβρουάριο 1968, μὲ τὴν παρέμβαση τῆς πρώην Διευθυντρίας τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν κ. Εἰρήνης Χριστοδουλοπούλου-Βαρούχα.

Ἐτσι τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὶς πλούσιες συλλογές του, μὲ τὴ βιβλιοθήκη του καὶ τὰ ἐργαστήριά του, ἔγινε πραγματικὰ κέντρο ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἀντάξιο τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Στὶς αἰθουσες ἐκθέσεων, στὴ βιβλιοθήκη, στὶς ἀποθήκες καὶ στὰ ἐργαστήρια, φοιτοῦν καὶ ἐργάζονται οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι τῶν Ἐφορειῶν (κλασσικῶν καὶ βυζαντινῶν) Ἀρχαιοτήτων τῆς Βορείου Ἑλλάδος, καθηγηταὶ καὶ φοιτηταὶ ἢ πτυχιούχοι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχνες Ἕλληνες καὶ ξένοι.

1. V. Nutton, The Doctor and the Oracle, «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», τ. 47 (1969), σ. 41.

2. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377 κ.έ., καὶ τ. 23, 1968 (1969), Χρονικά, σ. 325 κ.έ. Πρβλ. Χρονικά 1966-1967 στὰ «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 128 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 361.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 3.

Με κάθε τρόπο ἐνθαρρύνεται ἡ ἐκλαϊκευση τοῦ Μουσείου: με τακτικὲς διαλέξεις, ξεναγήσεις καὶ ραδιοφωνικὲς ἢ τηλεοπτικὲς ὁμιλίες. Οἱ ἐπισκέπτες, ποὺ ἦταν σπάνιο φαινόμενο στὸ παλαιὸ Μουσεῖο (στὸ Γενῆ-τζαμί) γίνονται ἑκατοντάδες καὶ χιλιάδες κατὰ μήνα, χειμῶνα-καλοκαίρι, καὶ δὲν εἶναι πλέον μόνον ξένοι ἢ ὁμάδες μαθητῶν καὶ στρατιωτῶν. Εἶναι τὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ δημιουργήθηκε σὲ πλάτος καὶ ὀδηγεῖ τὰ βήματα πρὸς τὶς αἴθουσες τοῦ διακριτικὰ ἀποτραβηγμένου Μουσείου.

Γιὰ ν' ἀνταποκριθῆ τὸ Μουσεῖο στὶς αὐξημένες ἀπαιτήσεις ἐπιστημόνων καὶ κοινῶν ὀργανώνεται παράλληλα κατὰ τὸ δυνατόν καὶ πλουτίζεται τὸ προσωπικὸ τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας, ἡ ὁποία στεγάζεται σὲ μιὰ πτέρυγα τοῦ Μουσείου, στὸν ὄροφο πρὸς τὴ θάλασσα, μαζί με τὴν ἀδελφὴ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ προσωπικὸ καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας σὲ μιὰ φάση (Ἰανουάριος 1969) ποὺ ἀποτέλεσε σταθμὸ στὴν ἡμιαιώνobia περίπου πορεία της δείχνει τὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 9. Ὑπομνηματίζοντάς το σημειώνομε τὰ ἑξῆς:

1. Σύμφωνα με τὸ Νόμο «οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων βοηθοῦν κατὰ πάντα τὸν Ἔφορον». Εἰδικότερα: α) Ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Μαρία Καραμανῶλη-Σιγανίδου, ὡς ἀρχαιότερη, ἦταν ἀναπληρωτῆς τοῦ Ἐφόρου, τὸν βοηθοῦσε στὰ διοικητικὰ ἔργα, ἦταν ἐπιφορτισμένη, ὡς παλαιότερη στὴ Θεσσαλονίκη, κυρίως με ἐκκρεμότητες τῆς παλαιᾶς (πρὸ τοῦ 1965) Συλλογῆς τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (καταγραφή ἀκαταγράφων στὴ συνέχεια τοῦ παλαιοῦ Εὐρετηρίου κ.λ.). Ἦταν ἐπίσης διαχειρίστρια τοῦ ὕλικου καὶ ὑπόλογος ἐνταλμάτων συνεχιζομένων ἔργων, ὅπως ἡ Ἐπανεκθεση Ἀρχαίων, οἱ Ἀνασκαφὲς Θεσσαλονίκης κ.λ. Ἐπιστημονικῶς ἦταν ἀρμόδια γιὰ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ μικροτεχνήματα. β) Ἡ Ἐπιμελήτρια κ. Εὐγενία Λεβεντοπούλου-Γιούρη ἦταν ἐπιφορτισμένη με τὴ μέριμνα γιὰ τὰ νέα (ἀπὸ 11.10.1965, ποὺ ἀνέλαβα τὴν Ἐφορεία, καὶ ἑξῆς) προσκλήματα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (καταγραφή ἄμεση σὲ νέο Εὐρετήριο ἀπὸ Νο 10.000 καὶ ἑξῆς, ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία κ.λ.). Παρακολουθοῦσε τὶς ἰδιωτικὲς Συλλογὲς καὶ τὰ Ἀρχαιοπωλεῖα. Ἐπέβλεπε τὴ Βιβλιοθήκη. Ἐπιστημονικῶς ἦταν ἀρμόδια γιὰ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ εἰδῶλια. γ) Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Γεώργιος Δεσποίνης ἦταν ἐπιφορτισμένος με τὴν ἐπανεκθεση τῶν γλυπτῶν στὸ Μουσεῖο. Βοηθοῦσε τὸν Ἔφορο στὰ ἐκτὸς Μουσείου (καὶ ἐκτὸς Θεσσαλονίκης) ἔργα. Μετείχε ἐνεργότερα στὸν ἔλεγχο τοῦ φυλακτικῶν προσωπικῶν. Ἐπιστημονικῶς ἦταν ἀρμόδιος γιὰ τὰ γλυπτά.

2. Γραμματεία καὶ Λογιστήριο δὲ προβλέπονται γιὰ τὶς Ἐφορεῖες. Λειτουργοῦσαν πιὸ πολὺ με ἐκτάκτους ὑπαλλήλους εἰς βάρος τῶν πιστώσεων τῶν ἔργων.

3. Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀρχιφύλακας, καθήκοντα ἀρχιφύλακος ἐκτελεῖ

ὁ ἀρχαιότερος φύλαξ (Πέλλα). Ὅπου ὑπῆρχεν ἕνας μόνον φύλακας ἐκτελοῦσε καὶ χρέη νυκτοφύλακος (Ὀλυνθος, Δῖον).

4. Τὸ ἔκτακτο προσωπικὸ τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι περισσότερο εὐκίνητο καὶ διατίθεται ὅπου κάθε φορά διεξάγονται ἀνασκαφές στοὺς πέντε Νομοὺς τῆς Περιφέρειας γιὰ ἐνίσχυση τοῦ ὀλιγάριθμου μόνιμου ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ.

5. Καθῆκοντα Ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων, κατὰ τὸ Νόμο, «ἀνατίθενται εἰς ἐκπαιδευτικούς ἐν ἐνεργείᾳ ἢ συνταξιούχους, ὅπου δὲν ὑπάρχουν μόνιμοι ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι». Ὁ πίνακας τῶν Ἐκτάκτων Ἐπιμελητῶν μεταβάλλεται συχνὰ λόγῳ μεταθέσεων, ἐπιδόσεως, ἀναγκῶν, κ.λ.

6. Παρὰ τὴ σχηματικὴ διάκριση οἱ ἐργασίες τῶν ἐργαστηρίων, ἀγγείων ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ γλυπτῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν εἶναι ἀδυστήρα χωρισμένες. Κρίθηκε μάλιστα σκόπιμο καὶ ἔγινε προσπάθεια, ὥστε: α) κάθε τεχνίτης νὰ μπορῇ νὰ ὑπηρετῇ περισσότερες ἀπὸ μία τέχνες, καὶ β) κάθε τέχνη νὰ μὴ εἶναι κτῆμα μόνον ἑνὸς ὑπαλλήλου. Σχολεῖο ἦταν τὸ ἴδιο τὸ Μουσεῖο. Οἱ τεχνίτες ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ ἦταν σὲ θέση νὰ προσφέρουν ὑπηρεσία σὲ περισσότερες μουσειακῆς ἐργασίες ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες.

7. Ἡ μοναδικὴ μόνιμη διοικητικὴ ὑπάλληλος κ. Ἀλίκη Μάου ἦταν ἐπιφορτισμένη κυρίως μὲ θέματα τοῦ μόνιμου προσωπικοῦ: ἐφαρμογὴ διατάξεων, περὶ κανονικῶν καὶ ἀναρρωτικῶν ἀδειῶν, νοσηλείων κ.λ., ἀλλ' ἦταν ἐπίσης στὴ διάθεση τῶν δύο Ἐπιμελητριῶν γιὰ ἔργα μουσειακὰ (Εὐρετήρια, κατάλογοι κ.τ.τ.).

8. Ὁ κ. Ν. Χατζηαθανασίου, ἀνάπηρος πολέμου, μὲ πολλὰ καὶ ποικίλα προσόντα τεχνικὰ καὶ μὲ βεβαιωμένη διαχειριστικὴ ἐντιμότητα, ἔφερε κυρίως τὸ βῆρος τῆς διαχειρίσεως καὶ τοῦ Λογιστηρίου ὡς Προϊστάμενός του.

9. Ὁ κ. Σ. Κρικελῆς ἦταν ὁ μόνος φύλακας (καὶ νυκτοφύλακας) τοῦ παλαιοῦ Μουσείου.

10. Οἱ ἔκτακτοι ἡμερομίσθιοι φύλακες ἐναλλάσσονταν σὲ ἔργα φύλακος τοῦ Μουσείου, τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς, τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου καὶ ἀνασκαπτομένων οἰκοπέδων.

Μετὰ τὴ μετάθεσή μου στὴν Πάτρα ἡ Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης συνέχισε τὴν «καταγραφὴ εὐρημάτων ἐξ ἀνασκαφῶν τοῦ παρελθόντος» (ΑΔ 25, 1970, Χρονικά, σ. 361), κυρίως τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος ὑποθέτω, γιὰτὶ στὰ χρόνια τῆς Ἐφορείας μου (Ὀκτ. 1965-Μάιος 1969) τὰ νέα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου, ἀπὸ ἀνασκαφές ἢ ἄλλως, καταγράφονταν κανονικά. Εἶχαν καταγραφῆ περὶ τὰ 1.500 ἀποκτῆματα τῆς περιόδου αὐτῆς (ἀριθ. Εὐρ. 10.001-11.135).

Σημαντικὴ ἐξ ἄλλου πρόοδος εἶχε γίνῃ στὸ δύσκολο ἔργο τῆς ταυτίσεως τῶν προηγουμένως καταγραφέντων μὲ ἑλλιπῆ στοιχεῖα τῆς διαπιστώσεως

τῶν ἀκαταγράφων ἢ καὶ δις καταγραφέντων στὸ παρελθόν, τῆς βεβαιώσεως ἔλλειπόντων ὑπὸ τὰ καταγεγραμμένα, καί, τέλος, τῆς καταγραφῆς ἐκείνων, ποὺ διαπιστώνονταν μὲ ἐξαντλητικὸ ἔλεγχο, πὼς ἦταν ἀσφαλῶς ἀκατάγραφα.

Ἔτσι πρέπει νὰ ἐννοηθῆ, σὰν συνέχεια ἔργου ποὺ εἶχεν ἀρχίσει, καὶ «ἡ ταξινόμηση τῶν γλυπτῶν κυρίως ὡς καὶ τῶν ἄλλων εὐρημάτων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου» (ΑΔ ἔ.ἁ.).

34. Ἐπανεκθέση. Οἱ ἐργασίες ἐπανεκθέσεως στὶς αἴθουσες τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης συνεχίσθηκαν καὶ σχεδὸν τελείωσαν μέσα στὴν τριετία 1968-1970¹. Ἔτσι, χάριν τῆς ἐπανεκθέσεως, ἔγινε καὶ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία σὲ παλαιὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου, ὅπως π.χ. ἡ συγκόλληση καὶ συμπλήρωση ἀσημένιας ὑδρίας, ἡ ὁποία κομματιασμένη, μαζί μὲ ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα, εἶχε μεταφερθῆ στὴν Ἀθήνα τὸ 1941 γιὰ ἐξασφάλιση καὶ ἐπαναφέρθηκε τὸ 1967².

Χάλκινα καὶ σιδερένια ὄπλα καὶ κοσμήματα, ταξινομημένα σὲ μιὰ προθήκη, συμπλήρωσαν τὴν ἐκθεση τῶν ἀντικειμένων τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Στὰ μελανόμορφα πῆρε τὴ θέση του, σὲ εἰδικὸ βᾶθρο, ὁ κρατήρας, ποὺ ἦλθε σὲ κομμάτια ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, προσφορά τοῦ Ἄντ. Παντάλη (κατωτ., ἀριθ. 41 καὶ πίν. 5-6). Τὸ ἰδιόμορφο ἀγγεῖο ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια (ΑΔ 22, 1967, Χρον., σ. 403 κ.ἑ., πίν. 307α) συντροφεύεται τώρα ἀπὸ τὸ συντοπίτικὸ του ὁμοίας τεχνοτροπίας (ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 310, πίν. 325 γ).

Στὴν προσωρινὴ ἐκθεση τῶν εἰδωλίων, τῶν μεταλλίνων, τῶν ὑαλίνων καὶ τῶν μικροαντικειμένων, πῆρε μιὰ θέση, στὸν τοῖχο, ἀσπίδα τῆς Ὀλύμπου, ποὺ ἀποκατέστησε ὁ ἀρχιτεχνίτης μας Δημ. Μαθιός. Τὸ τμήμα αὐτὸ τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Μουσείου περιμένει ἀκόμα τὴ διώροφη ἐπέκταση τοῦ Μουσείου πρὸς τὴν ἀνατολικὴ πλευρά, ὅπου, στὸ δεῦτερο ὄροφο, σχεδιάζεται ἡ ἀνάπτυξή του.

Στὸ χῶλ τοῦ Μουσείου στήσαμε τὸ Γυμνασιαρχικὸ Νόμο τῆς Βεροίας κι ἔγινε ἔτσι προσιτὸ τὸ κείμενο στοὺς ἐπισκέπτες, εἰδικούς καὶ μὴ, μαζί μὲ ἰχνογράφημα τοῦ σχεδιαστοῦ μας τότε Κώστα Τροχίδη (παρένθ. πίν. 1, πρβλ. Μακεδονικὰ 2, 1941-1952, σ. 629 κ.ἑ., πίν. XVI β). Ἡ καθυστέρηση τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ κειμένου δὲν πρέπει νὰ κρατήσῃ ἀκόμα πολὺ. Προτιμότερη εἶναι ἡ γρήγορη δημοσίευση ἐπιγραφῶν, ἔστω κατὰ τὸ

1. Πρὸς τὰ Χρονικὰ 1966-67, ἀριθ. 34-37, πρβλ. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 325 κ.ἑ., τ. 24 (1969), Χρον., σ. 291 κ.ἑ., τ. 25 (1970), Χρον., σ. 347 καὶ 361, καὶ κυρίως ΑΑΑ 1969, 2 σ. 173 κ.ἑ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 328. Πρβλ. Χρονικὰ 1966-67, σ. 135.

παράδειγμα τοῦ Τουρκοαμερικανοῦ καθηγητοῦ Kenan Erim, ὁ ὁποῖος παραδίδει τὰ κείμενα στοὺς εἰδικούς, PBSR 37, 1969, σ. 92 κ.έ. (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 45).

Τὴν ἐκθεση τῶν ἀρχαϊκῶν τῆς Θέρμης πλουτίσαμε ἐπίσης μὲ διαφωτιστικὰ σχέδια, ὅπως ἡ ἐνδεικτικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἰωνικοῦ κίονος (εἰκ. 10) καὶ ἡ ἐνδειξὴ τῆς θέσεως ἄλλων σωζομένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (τοῦ καταφλοιῦ, ποῦ ὡς τότε θεωροῦνταν ὑπέρθυρο, τῶν κυματίων κ.λ.) (εἰκ. 11).

Συνεργεῖα τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου Συντηρήσεως συντήρησαν, ἀποκόλλησαν καὶ ξανατοποθέτησαν σὲ πλαίσια ψηφιδωτὰ δάπεδα, ποῦ ἀποκαλύφθηκαν τυχαῖα σὲ οἰκόπεδα τῆς ὁδοῦ Σωκράτους, τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς, τῆς ὁδοῦ Συγγροῦ κ.λ. (πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 303 καὶ πίν. 313 β, 25, 1970, Χρον., σ. 18 καὶ πίν. 18 α-δ καὶ 19 α-β, καὶ σ. 371 κ.έ., πίν. 314 β καὶ 315 α-γ). Ἡ ἐργασία ἐγινε στὸ Μουσεῖο, ὅπου τὰ πλαίσια ἢ ἐκτίθενται στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ μεγάλου Π ἢ φυλάσσονται στὶς ἀποθήκες. Ἐγινε ἐτοιμασία γιὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους στὴν ὑπαιθρὴ κεντρικὴ αὐλὴ τοῦ Μουσειοῦ.

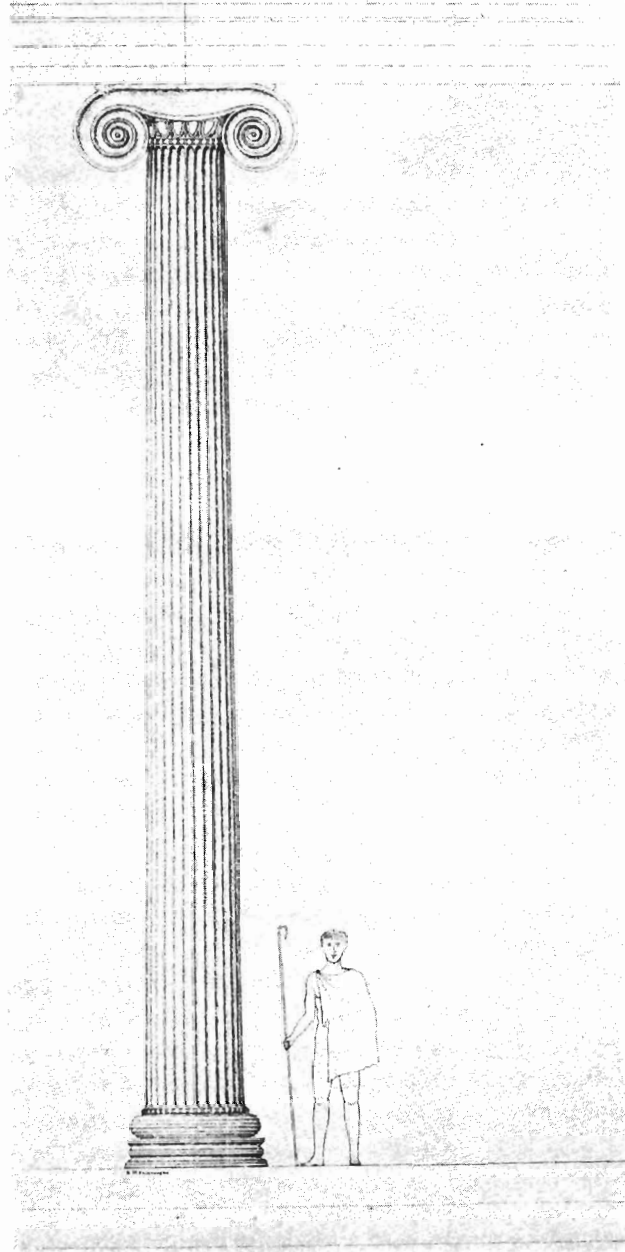
Προσωρινὰ ἔχουν ἐκτεθῆ στὸ χῶλ τοῦ Μουσειοῦ καὶ τὰ ἐξωτικά, ὅπως φαντάζουν στὸ μακεδονικὸ περιβάλλον τοῦ Μουσειοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκθέματα ἀπὸ τὰ κατασχεθέντα εἰς χεῖρας Gericke: ὁ μέγας πίθος καὶ ἡ λάρνακα, κατωτ., ἀριθ. 41.

Ἀπὸ τὰ ἐκθέματα στὶς αἴθουσες τῶν γλυπτῶν δίνονται ἐδῶ σὲ εἰκόνες: ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Δῖον αὐστηροῦ ρυθμοῦ (πίν. 7), ἀντίγραφο τῆς Ἀσπασίας ἀπὸ αὐστηρορρυθμικὸ πρωτότυπο (πίν. 8)¹, τὰ νῶτα τοῦ κλασσικοῦ χάλκινου Ἐρωτα ἀπὸ τὴ Ρητίνη τῆς Πιερίας μὲ τὰ λείψανα τῶν πτερύγων του (πίν. 9)², ἡ στήλη ἀπὸ τὴν Ποτεΐδαια, 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 10), ποῦ ἔχει στὴν πίσω πλευρὰ λατινικὴ ἐπιγραφή κ.λ. (D. M. Robinson, TAPhA 69, 1938, σ. 43 κ.έ.). Ἀπὸ τὰ Γαλεριανὰ ἀρχιτεκτονικά, μὲ τὰ ὁποῖα κλείνει ἡ Ἐκθεση, εἰκονίζεται ἐδῶ (πίν. 11) ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση στὸ ἐσωράχιο τοῦ τόξου ἀπὸ τὸ Ὀκτάγωνο (πρβλ. Χρονικά, 1966-67, πίν. 19).

Ἡ φροντίδα γιὰ τὰ εὐπαθέστερα ἀρχαῖα δὲν ἔλειψε, ἰδιαίτερα γιὰ τὰ χάλκινα τοῦ Δερβενιοῦ, μάλιστα τὸν κρατῆρα καὶ τὸν πάπυρο. Ἐνα τρίτο εὐπαθὲς ἐκθεμα στὴν ἴδια αἴθουσα εἶναι χρυσοῦφαντα κομμάτια ἀπὸ τάφο τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Δίνομε ἐδῶ τὸ κείμενο σημειώματος τοῦ εἰδικοῦ στὴ συντήρησιν ἀρχαίων H. J. Plenderleith, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1966 εἶχεν ἐξετάσει τὰ εὐπαθῆ ἐκθέματα. Ὡς πρὸς τὰ χάλκινα θυμίζω ὅσα ἔγραψα

1. Carl Blumel, Römische Copien griech. Sculpturen des fünften Jahrh. v. Chr., σ. 27, ἀριθ. K166, πίν. 51 καὶ 52. Γιὰ τὸν τύπο τελευταίως, M. Robertson, Europa, «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», τ. 20 (1957), σ. 1 κ.έ.

2. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, πίν. 95.

*Εικ. 10. Ένδεικτική αναπαράσταση
κόλου ιωνικού κτηρίου τῆς Θέρμης (34)*

στά προηγούμενα Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 37. Γιὰ τὰ χρυσοῦφानτα πρέπει νὰ ἐνδιαφερθοῦν εἰδικότεροι γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ εἶδος. Τὸ σημεῖωμα τοῦ κ. Plenderleith ἔχει ὡς ἑξῆς:

Some notes on my visit to the
Dherveni Tombs collection

January 1966

1. *The Bronzes*: Quite remarkable of their kind, well preserved and very expertly presented with repairs carried out apparently in a clay coloured plaster. On the largest Krater plastic ornament seems to have been applied by rivets to the vessel.

The bronze has been gilt by the mercury process probably because a little silver jug in an adjacent case discloses the use of this technique by the fact that it is gilt in reserves and the gold has over-run the pattern as is common in the case of mercury gilding.

The silver ornament is almost untarnished which suggests that the objects have been protected from all salt action and from tarnishing agents such as sulphides. A few green spots active corrosion are to be seen. Corrosion could be arrested by the use of silica gel. If any spots seem to become intensified they should be treated with pure silver oxide according to the method of sealing off such diseased places by formation of a local seal of mineral.

2. *The gold worked cloth* from a tomb in Thessaloniki (1st half of 4th Century AD) is of the greatest interest because of the fineness of the work and of the threads.

On a rough count being made through the perspex amount it seems there are about 13 gold threads to the millimeter.

This is finer therefore than all the mediaeval *opus anglicanum* couched gold and is in the same class as the 10th Century stole and maniple of St. Cuthbert kept in Durham Cathedral, England, and the fact that such fine work could be carried out as early as the 4th Century is very remarkable indeed.

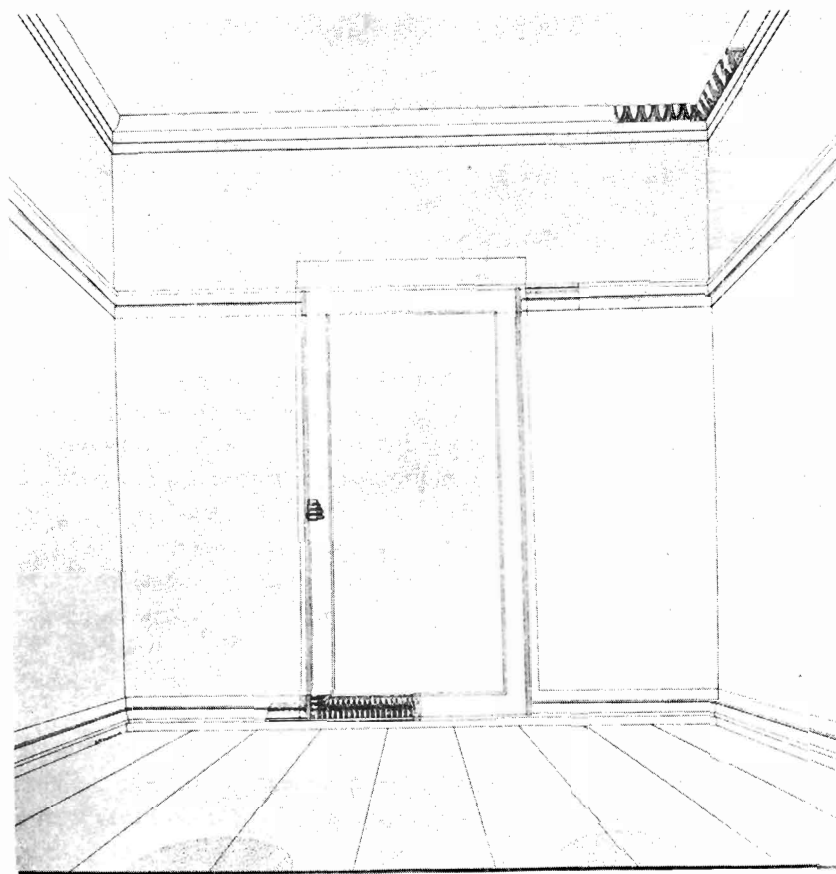
It would be an interesting task to try and work out the analysis and pattern of this textile and see how it fits into the scheme of such things.

See *The Tomb of St. Cuthbert* by C.F. Battiscombe (Oxford Press).

Στὰ πλαίσια τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀδελφῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης ἐγινε καταγραφή τῶν συγκεντρωμένων στὸν Ἅγιο Γεώργιο καὶ τὸν περίβολό του ἀρχαίων, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ προ-χριστιανικά¹.

1. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 371 (Μ. Μιχαηλίδης).

35. Γραπτά ἀρχιτεκτονικά μέλη. Μέσα στα πλαίσια τῆς ἐργαστηριακῆς ἐπεξεργασίας γιὰ τὴν ἐπανεκθεση προσέχθησαν ξεχασμένα σπάνιας σημασίας εὐρήματα: ἀρχιτεκτονικά μέλη με γραπτὴ διακόσμηση. Ἡ μόνη, ὅσο ξέρω, εἶδηση γι' αὐτὰ εἶναι στὴν Chronique τοῦ 1924¹, ὅπου

Εἰκ. 11. Πιθανὴ θέση τῶν σωζομένων κομματιῶν ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη κτηρίου τῆς Θέορης (34)

διαβάζομε: «Au Sud de la rue Hagios Démétrios, on été trouvées, notamment, quatre plaquettes peintes, analogues aux stèles de Pagasae et appartenant sans doute à la frise d'un édifice». Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται γλυπτὰ: ἡ προτομὴ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, κολοσσικὴ κεφαλὴ Διὸς (:;) (ἢ τοῦ Ἄσκλη-

1. BCH, τ. 48 (1924), Chron., σ. 497 κ.έ.

πιού) καὶ τὰ μέλη τοῦ κολοσσικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Μεδίκων. «Ces statues appartenaient vraisemblablement à un édifice voisin. Peut-être viennent-elles de l'Agora, mentionnée sur un décret honorifique trouvé au même endroit».

Κι ἔπρεπε νὰ περάσουν 40 χρόνια γιὰ ν' ἀρχίσουν ἀνασκαφές στὴν Ἀγορά! Καὶ πάλι με ἀφορμὴ τὸ Δικαστικὸ Μέγαρο.

36. Ψηφιδωτὰ ἀπὸ τὴ Νάουσα. Μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἰδίων ἐργασιῶν προσέχθηκαν ἐπίσης παραμελημένα κομμάτια ὑπὸ ψηφιδωτῶ μεταφερμένα ἀπὸ τὴ Νάουσα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ πάλι ἡ Chronique, τοῦ 1930 αὐτὴ τὴ φορά, ποῦ ἀναφέρει: Χορεύτρια μεταξὺ δύο ἐρώτων καὶ κεφαλὴ Μεδούσης. «Les fragments les plus importants de ces mosaïques ont été transportés au musée de Salonique»¹.

37. Ἐντυπώσεις καὶ παρεξηγήσεις. Μὲ τὸν ἐκτεθειμένο πλοῦτο τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης δημιουργοῦνται νέες ἐντυπώσεις, τροποποιοῦνται ἄδικες ἀντιλήψεις γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ βορείου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζονται καὶ ἀπροσδόκητες παρεξηγήσεις. Ὁ Carl Schneider π.χ. εἰκάζει τὸν πλοῦτο τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἀπὸ τὰ ἐκθέματα τοῦ νέου Μουσείου τῆς πόλεως, τὰ χρυσᾶ εὐρήματα στὸ Δερβένι καὶ τὸ χρυσὸ νομισματοσίμημο, ἄσχετα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, ἂν καταλαβαίνω καλὰ τὶς ἀοριστίες καὶ τὶς ἀνακρίβειες χωρὶς καμμία παραπομπὴ σὲ δημοσίευμα².

38. Ἀρχιτεκτονικά. Τὰ ἀρχαῖκὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα τῆς Θέρμης καὶ τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας) παραβάλλονται πρὸς κιονόκρανα τῆς Ἐφέσου ἀπὸ τὸν Anton Bammer³. —Νέα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου ἀναφέρονται στὸ Χρονικὰ τῶν περιοδικῶν (ιδεῖ κατωτ., σημ. γλυπτὰ). Κατὰ τὴ ζιευτία 1968-69 καταγράφηκαν στὸ Εὐρετήριο τοῦ Μουσείου τυχαῖα εὐρήματα (σὲ παρένθεση ὁ ἀριθμὸς Εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου)⁴:

α') Κορινθιακὸ κιονόκρανο, ὕψ. 0,38 μ., κάτω διάμ. 0,30 μ. Βρέθηκε πε-

1. BCH, τ. 54 (1930), Chron., σ. 498.

2. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus, I, München 1967, σ. 331.

3. A. Bammer, Beiträge zur ephesischen Architectur, I, Zum Eckkapitel eines Ringhallentempels, ÖJh, τ. 49 (1968-1971), σ. 1 κ.έ., ἰδίως σ. 13.

4. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ νέα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου (ἀρχιτεκτονικά, γλυπτὰ, σαρκοφάγοι, πῆλινα, ὑάλινα, ἐπιγραφές, νομίσματα κ.λ. παράγραφοι ὑπ' ἀριθ. 38-47) καὶ στὸ σύνολό τους καὶ γιὰ τὰ καθένα χωριστά, δὲν εἶναι καὶ δὲν μποροῦσαν οὔτε ταίριαζε νὰ εἶναι πλήρη, γιὰ διάφορους λόγους, σ' αὐτὸ τὸ —ὑποτίθεται— σύντομο χρονικὸ μῖας τριετίας. Δὲν ἀποτελεῖ τελικὴ δημοσίευση γιὰ κανένα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα νέα εὐρήματα.

ταγμένο «στά μάζα» στο Μπεχτσινάρ, που σημαίνει άγνωστο τόπο προελεύσεως (20.250).

β') Ίωνικό κιονόκρανο με δέσμες αντιθετικών φύλλων λωτοῦ στά προσκέφαλα. Ύψος 0,16 μ., κάτω διάμ. 0,31 μ. Ἀπό τὴν περιοχὴ τῆς Πλατείας Μεταξᾶ (10.439).

γ') Μισοδουλεμένο κορινθιακὸ κιονόκρανο (πίν. 12α) παρέδωσε ὁ ἐργοδηγὸς κ. Δρακόπουλος, πού τὸ βρῆκε «στά μάζα». Ύψος 0,35 μ. (10.445).

δ') Ἐπίκρανο παραστάδος βρέθηκε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου στὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 47-49. Ύψος 0,285 μ., πλάτος κάτω 0,29 μ., ἄνω 33 μ. (10.449).

ε') Ίωνικό κιονόκρανο (ῦψ. 0,22 μ.) καὶ τμήματα ἀπὸ μαρμάρινες κορνίζες ρωμαϊκῶν χρόνων ἤλθαν ἀπὸ τὴν ἐκσκαφὴ τοῦ οἰκοπέδου Ἄρ. Σωτηρίου, στὴν ὁδὸ παλαιὰ Φιλίππου, ἀριθ. 52. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον. σ. 303, καὶ κατωτ., ἀρ. 41 καὶ 59 (10.736).

στ') Τμήματα ἀρραβδώτων κίωνων, ἐπιστυλίων με δύο ταινίες καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, πού προῆλθαν ἀπὸ τὸ θαλάσσιο τεῖχος, ὅπου ἦταν ἐντειχισμένα, καθαρίσθησαν καὶ καταγράφηκαν. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 59, καὶ κατωτ., ἀριθ. 45. (10.739-44, 10.746-49).

ζ') Μαρμάρινη ἐπίστεψη μνημείου εὑρέθη στὴν ὁδὸ Κωνστ. Μελενίκου, κατὰ τὴ διάνοιξη χάνδακος. Ύψ. 0,40 μ., πλ. 0,52 μ. (10.758).

η') Ίωνικό κιονόκρανο Ὑστερορρωμαϊκῆς Ἐποχῆς καὶ τμήμα ἄλλου ἤλθαν ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Ἄντ. Βελιγκᾶ στὴν ὁδὸ Σωκράτους, μαζί με κατώφλι, πού σώζει μέρος ἐπιγραφῆς ἀπὸ προηγούμενη χρῆση. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 303 (10.908-9).

θ') Μικρὸ ἰωνικὸ κιονόκρανο ἤλθε «ἀπὸ τὰ μάζα» τῆς κατεδαφίσεως σπιτιοῦ στὴν ὁδὸ Ἄγ. Δημητρίου, ἀριθ. 201. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 39 (10.911).

ι') Μαρμάρινο ἰωνικὸ κιονόκρανο καὶ βάση κίονος βρέθηκαν σὲ οἰκόπεδο τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας στὴν ὁδὸ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 304, σχέδ. 11. (11.030-31)

ια') Μέρος σφονδύλου ἰωνικοῦ κίονος με 30 ραβδώσεις, κτηρίου τῆς Θέρμης πιθανῶς, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Ἄλατζᾶ - Ἰμαρὲτ (11.032).

ιβ') Ἀμφικίων μαρμάρινος, κατώφλι σὲ δεύτερη χρῆση βρέθηκε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τοῦ Εὐαγγ. Ἀθανασιάδου, ὁδὸς Συγγροῦ 30 (11.039).

ιγ') Μαρμάρινη βάση ἀττική, με πλίνθο καὶ ἐγχάρακτα γράμματα ΘΙ, εὑρέθη παρὰ τὸν πυλώνα τῆς ἐκκλησίας τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων στὴν ὁδὸ Παπαρρηγοπούλου (11.088).

ιδ') Ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦ Ἀγαπητοῦ Τρικαλιώτη στὴν Καλλιθέα τῆς Χαλκιδικῆς (Ἀμμώνιον) μεταφέρθηκε τμήμα μαρμάρινου ἰωνικοῦ κιονίσκου καὶ πῆλινης σίμης, μαζί με ἄλλα εὑρήματα. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 39 καὶ 41.

Τὰ παρεχόμενα ἐδῶ στοιχεῖα εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικά, τοῦ τόπου προε-

λεύσεως μᾶλλον καὶ γιὰ τὴν ταύτιση. Περισσότερα στοιχεῖα στοὺς τόπους, κατωτέρω, καὶ στὸ Εὐρετήριο τοῦ Μουσείου.

39. Γ λ υ π τ ᾶ. Τὰ προσκτῆματα τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀναφέρονται σὲ Χρονικά¹. Ἀπὸ τὴν Πάτρα δὲν μπόρεσα νὰ δώσω τὰ νέα προσκτῆματα τῶν πρώτων πέντε μηνῶν τοῦ 1969². Κι ἐδῶ θὰ δοθοῦν πολὺ συνοπτικά. Προέρχονται: α) ἀπὸ κατασχέσεις, ὅποτε ὁ τόπος προελεύσεως εἶναι ἄγνωστος ἢ ἀβέβαιος, β) ἀπὸ παράδοση μὲ ἢ χωρὶς δήλωση τοῦ τόπου προελεύσεως, καὶ γ) ἀπὸ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας καὶ ἀπὸ περισυλλογῆ.

Ἄπὸ κατάσχεση προήλθε ἄνω δεξιὰ γωνία μαρμάρινης στήλης μὲ παράσταση ἀνδρὸς γενειοφόρου «κατ' ἐνώπιον», κακὸ ἔργο ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Μέγ. σ. ὕψος 0,41 μ. (10.442).

Περισσότερα εἶναι τὰ γλυπτὰ ποὺ κατασχέθηκαν εἰς χεῖρας τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου S. M. Gericke. Εἶναι μαρμάρينو τραπεζοφόρο μὲ παράσταση γρυπὸς (ΑΔ 24, 1969, Χρον., πίν. 303 γ) καὶ ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο. Ἐπίσης τρία μαρμάρινα γυναικεῖα κυκλαδικὰ εἰδώλια καὶ δύο κεφάλια περιλαμβάνονται στὸν ἀμητὸ τῆς κατασχέσεως Gericke (ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 299 α-γ καὶ 300 α-β), ἀλλὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 10.662 εἶναι κίβδηλο (ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 299 γ). Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 41 (10.599-600, 10.660-4). Πήλινα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα τῶν κατασχέσεων Gericke, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 41, 42 καὶ 43.

Πλάκα μὲ ἔκτυπο κεφάλι γενειοφόρου ἀνδρὸς «κατ' ἐνώπιον» (πίν. 12β) ἐγκαταλείφθηκε στὸ Μουσεῖο ἀπὸ ἐργάτη οἰκοδομῶν, ποὺ δὲν παρουσιάσθηκε νὰ δώση τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα. Ὅπωςδῆποτε προέρχεται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Σῶζονται ἴχνη πλαισίου μὲ κόκκινο χρῶμα. Οἱ κόρες τῶν ὀφθαλμῶν ἔγιναν μὲ τρυπάνι. Μέγ. σ. ὕψος 0,26 μ., πλ. 0,29 μ., πάχος 0,035 μ. (10.247).

Κορμὸς ἀγάλματος Διονύσου πιθανῶς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ ὡς τὸν ὀμφαλό, παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Δρακόπουλο καὶ συγκολλήθηκε μὲ ἄλλα δύο κομμάτια τοῦ Μουσείου. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 292, πίν. 290 β, ἐδῶ πίν. 13 (10.542).

Ἡ Δέσποινα Μουταφιάδου παρέδωσε τμήμα πλακὸς μὲ ἀνάγλυφη παράσταση ἀνδρὸς «κατ' ἐνώπιον» καὶ παιδιοῦ ἀριστερά του. Προέλευση: Θεσσαλονίκη, ὁδὸς Θέμιδος 5. Ἐπίσης κορμὸ γυναικείου ἀγαλματίου (ἀπὸ λαιμὸ ἕως μηρῶς) μὲ χιτῶνα ψηλὰ ζωσμένο καὶ ἱμάτιο συγκρατούμενο μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 47 (10.753-4).

Βάση ἀνδριάντος μὲ τὸν ἄκρο ἀριστερὸ πόδα καὶ δέντρο-στήριγμα μὲ

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 377, τ. 23 (1968), σ. 325 κ.έ., τ. 24 (1969), σ. 292 κ.έ. Πρβλ. Chronique 1967, σ. 903, εἰκ. 14, 1968-69, σ. 1062 κ.έ., εἰκ. 385.

2. Πρβλ. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 347.

μέρος του ίματιου, ἤλθε «ἀπὸ τὰ μπάζα» στὸ Μπέχτσινάρ. Μέγ. σ. ὕψος 0,47 μ. (11.000).

Ἔτσι ἄγνωστος εἶναι ὁ τόπος προελεύσεως καὶ τῶν γλυπτῶν τῆς Συλλογῆς Παπαηλιάκη, ποὺ δωρήθηκαν στὸ Μουσεῖο. Εἶναι:

1. Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας, ἐνεπίγραφο, 4ου αἰ. π.Χ. Μέγ. σ. ὕψος 0,26 μ. ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 291 γ. (10.425).

2. Κορμὸς ἀγαλματίου ἀνδρὸς, ἀπὸ τὴν ὀσφὺ καὶ κάτω. Φέρει ἱμάτιο. Ἔχει ἄνετο τὸ δεξιὸ σκέλος, στάσιμο τὸ ἀριστερό. Πεντελικὸ μάρμαρο. Μέγ. σ. ὕψος: 0,282 μ. (10.426).

3. Κεφάλι ἀγάλματος γυναικὸς, φθαρμένο. Μάρμαρο νησιωτικὸ. Μέγ. σ. ὕψος 0,27 μ. ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 291 δ (10.427).

4. Προτομὴ γυναικας μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ποὺ καλύπτει τὸ κεφάλι. Δάδα δεξιά. Χρήση τρυπάνου στὸ ἔνδυμα, στὴν κόμη κ.ἀ. Μάρμαρο νησιωτικὸ. Ὑψος: 0,225 μ. (10.428).

5. Τμῆμα ἀναγλύφου μορφῆς νέου ἀνδρὸς, πολὺ ἔκτυπης. Σῶζει τὸν ἄνω κορμὸ μὲ τὸ κεφάλι καὶ μέρος τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Ἡ χλαμύδα καλύπτει μόνον μέρος τοῦ στήθους καὶ τὸν τράχηλο. Μάρμαρο νησιωτικὸ. Μέγ. σ. ὕψος: 0,27 μ. (10.429).

6. Κεφαλὴ ἀγαλματίου Σατύρου πιθανῶς. Μέγ. σ. ὕψος: 0,145 μ. (10.430).

7. Κάτω κορμὸς ἀγαλματίου Ἀφροδίτης. Μέγ. σ. ὕψος: 0,174 μ. (10.431).

8. Κεφάλι ἀγαλματίου γυναικὸς μὲ κόμη διαμορφωμένη σὲ λαμπάδιον. Μέγ. σ. ὕψος: 0,092 μ. (10.432).

9. Κεφάλι ἀγάλματος γενειοφόρου ἀνδρὸς μὲ φθορές. Μέγ. σ. ὕψος: 0,282 μ. (10.433).

10. Προτομὴ Διονύσου μὲ στέφανο ἀπὸ φύλλα καὶ ἄνθη κισσοῦ. Ὑψος: 0,215 μ. (10.434).

11. Ἀνάγλυφο πώρινο πτερωτοῦ λέοντος, σπασμένο ἀριστερὰ καὶ κάτω. Μέγ. σ. ὕψος: 0,337 μ. (10.435).

12. Τμῆμα πολὺ ἐκτύπου ἀναγλύφου δύο γυναικείων μορφῶν σὲ κίνηση χοροῦ (:). Λεῖπουν μέρη. Τρυπάνι χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὶς πτυχῆς τοῦ ἀποπύγματος καὶ γιὰ τὰ μάτια. Μέγ. σ. ὕψος: 0,306 μ. (10.436).

13. Ἄνω τμῆμα κεφαλῆς γυναικὸς μὲ κόμωση τύπου Κνιδίας Ἀφροδίτης καὶ ταινία. Μέγ. σ. ὕψος: 0,23 μ. (10.437).

14. Κεφαλὴ ἀγάλματος ἀνδρὸς φθαρμένη. Τρυπάνι χρησιμοποιήθηκε στὴν κόμη. Μέγ. σ. ὕψος: 0,38 μ. (10.438).

Τῶν ἄλλων νέων γλυπτῶν, τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ξέρομε τὸν τόπο εὐρέσεως, ἀλλ' ὄχι πάντοτε μὲ ἀκρίβεια. Πολλὰ προσκομίσθηκαν στὸ Μουσεῖο καὶ δηλώθηκε ὁ τόπος εὐρέσεώς των. Ἄλλα εἶχαν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸν τόπο τους, μὲ μηχανικὰ μέσα συνήθως, πρὶν ἐπεμβῆ ἢ Ὑπηρεσία.

Καὶ κείνα ποὺ ἀποκαλύψαμε μὲ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς σπάνια βρέθηκαν *in situ*, ἐκτός, ἂν ἦταν σὲ δευτέρῃ τους χρήσῃ.

Τὰ νέα γλυπτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διάφορους τόπους τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Νομοῦ, καὶ ἀπὸ τὴ Χαλκιδική.

Κεφάλι ἀγάλματος παιδιοῦ, φθαρμένο κατὰ μέρη, μὲ ἔντονα ἴχνη τρυπάνου καὶ ἄνω τόρμος μολυβδοχοημένο, βρέθηκε ἐντοιχισμένο σὲ σπῖτι τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, ἀριθ. 119. Σωζ. ὕψος: 0,18 μ. (10.249).

Ὁ πώρινος Ἄτλας τῆς Ἀγορᾶς (Χρονικά 1966-67, πίν. 47), μετὰ τὸν καθαρισμό του καὶ τὴ συγκόλλησιν τῶν κομματιῶν στὸ ἐργαστήριον, καταγράφηκε στὸ Εὐρετήριο καὶ στήθηκε στὴ μεγάλη αἴθουσα Ἐκθέσεως (10.301).

Ἄνω τμήμα τραπεζοφόρου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμηση ἐλίκων καὶ φύλλων εὐρέθῃ κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Κ. Κρυστάλλη καὶ Ἀφεντούλη. Σωζ. ὕψος 0,195 μ., πλάτος ἄνω 0,115 μ. (10.453).

Μέρος ἀνάγλυφου πλάκας μὲ παράσταση ἄμαξας, ποὺ τὴ σύρουν ἡμίονοι, βρέθηκε ἐντοιχισμένο στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους στὴν ὁδὸ Κλαυδιανοῦ. Μέγ. σ. ὕψος: 0,22 μ., πλ. 0,35 μ., πᾶχ. 0,04 μ. Παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνο (10.505).

Μέρος τοῦ ἄνω κορμοῦ ἀγάλματος ἀνδρὸς (σωζ. ὕψος 0,285 μ.) βρέθηκε σὲ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Σωκράτους, ἀριθ. 47-49. Ἄλλα εὐρήματα ἀπ' ἐκεῖ, ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 38, καὶ κατωτ., ἀριθ. 47 (10.759).

Ἀπὸ τὸ τεῖχος παρὰ τὴ Ληταία πύλη ἀποτειχίσθησαν: κάτω τμήμα κεφαλῆς παιδιοῦ (μέγ. σ. πλ. 0,15 μ.) καὶ τμήμα δεξιοῦ χεριοῦ (μέγ. σ. μήκος 0,18 μ.), μαρμάρινη στήλη μὲ ἀνάγλυφον παράσταση «θρακὸς ἰπέως», ἄλλη ποὺ σώζει μέρος ἀνάγλυφου παραστάσεως (κάτω σῶμα γυναικός, δύο γυναικεῖα κεφάλια) καὶ ἄλλο τμήμα ἀναγλύφου μὲ ἀριστερὸ ἀνδρικό χέρι. Ἄλλα ἐνεπίγραφα μάρμαρα ἀπ' ἐκεῖ, κατωτ., ἀριθ. 45 (10.760-61, 63, 65, 68).

Ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τῶν κλινικῶν τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς ἀνάγλυφα ἐπιτύμβια ἔγιναν γνωστὰ κυρίως γιὰ τὶς ἐπιγραφὰς ποὺ τὰ συνοδεύουν (κατωτ., ἀριθ. 45). Ἐκεῖ βρέθηκε ἐπίσης κεφάλι γυναικός ἀπὸ *imago clipeata* πολὺ καλὰ διατηρημένο, κάτω τμήμα δεξιᾶς κνήμης ἀνδρὸς (μέγ. σ. ὕψος: 0,145 μ.) κ.λ. (10.770-72, 11.037, 11.123)

Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφον μὲ παράσταση Ἀπόλλωνος κιθαρωδοῦ καὶ Ἀρτέμιδος κυνηγέτιδος καταγράφηκε ἐπίσης μὲ τόπον προελεύσεως: Θεσσαλονίκη. Ὑψος: 0,42 μ. (10.854).

Ἀκέφαλον ἄγαλμα ἀνδρὸς μὲ χλαμύδα (Ἑρμῆς), ποὺ τοῦ λείπουν καὶ μέρη τῶν ἄκρων, βρέθηκε τυχαῖα μαζί μὲ τὸ ἀριστερὸ μισὸ ἀετωματίου (;) κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου: Ἑγνατία-Καμβουνίων. Μέγ. σ. ὕψος: 0,75 μ. (10.902-3).

Κατά τη σωστική ανασκαφή τάφων στο συνοικισμό ἐργατικῶν κατοικιῶν «Ἀξιὸς» (ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 300) βρέθηκαν:

1. Πολυπρόσωπο ἀνάγλυφο ἐπιτύμβιο με δίγλωσση ἐπιγραφή (κατωτ., ἀριθ. 45), (10.773).

2. Ἀμφίγλυφη ἀετωματικὴ στήλη ἐπιτύμβια με τρεῖς ἀνάγλυφες προτομὲς καὶ ἄλλη παιδικὴ μικρότερη, Μέδουσα στὸ ἀέτωμα κ.λ. Καλὸ ἔργο τῶν χρόνων τοῦ Τραϊανοῦ. Στὴν ἄλλη ὄψη μεταγενέστερο ἀνάγλυφο κακότεχνο τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Ὑψος: 0,51 μ. (10.851).

3. Ἀλαβάστρινο ἀγαλματάκι Ἀφροδίτης ἀναδυομένης, σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο με βάση, συγκροτήθηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Μέγ. σ. ὕψος: 0,166μ. (10.999).

4-8. Μαρμάρينو κεφάλι κοριτσιοῦ (μέγ. σ. ὕψος: 0,27 μ.), ἐπιτύμβιες, ἀνάγλυφες καὶ ἐνεπίγραφες πλάκες καὶ δύο στήλες ἀνάγλυφες καὶ ἐνεπίγραφες βρέθηκαν ἐπίσης στὴν περιοχὴ αὐτῆ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 45 καὶ 58 (11.013-16, 11.027).

Εἰκονιστικὴ γυναικεῖα κεφαλὴ (ἐποχῆς Τραϊανοῦ;) προῆλθε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου στὴν ὁδὸ Σκρᾶ, ἀριθ. 5, καὶ προτομὴ ἱερέως με λατινικὴ ἐπιγραφή ἦλθε ἀπὸ κατάσχεση, με δήλωση τόπου προελεύσεως τὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Σκρᾶ, ἀριθ. 7. Ὑψος τῆς προτομῆς: 0,51 μ. Ἐποχὴ Ἀδριανοῦ (10.812, 10.844).

Ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων, στὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ, ἦλθε ἐπιτύμβια ἀνάγλυφη καὶ ἐνεπίγραφη στήλη με παράσταση προτομῆς κοριτσιοῦ. Ὑψος μαζί με τὸ ἔμβολο: 0,50 μ. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 45 καὶ 57 (10.852).

Εἰκονιστικὴ κεφαλὴ καὶ τμῆμα κοσμοφόρου, ποὺ ἀνήκει σὲ πεσσὸ τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου βρέθηκαν τυχαῖα στὰ μάζα τῆς κατεδαφιζόμενης οἰκίας στὴν ὁδὸ Ἁγίου Δημητρίου, ἀριθ. 201 (10.904-5).

Τμῆμα ἀνάγλυφης μαρμάρινης στήλης με παράσταση ἰπέως κ.λ. ἦλθε ἀπὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ὀλυμπιάδος (11.012).

Ἀγαλματίου Ἡρακλέους τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ, ἀπὸ τὸν ὀμφαλὸ ὡς τοὺς μηρούς, εὑρέθη κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Κασσάνδρου, μεταξὺ τῶν ὁδῶν Μακεδονικῆς Ἀμύνης καὶ Σγουροῦ (11.034).

Μέρος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου, ποὺ σώζει ἄνδρα με χιτῶνα καὶ ἱμάτιο (χωρὶς τὸ κεφάλι καὶ τοὺς ἄκρους πόδες) εὑρέθη κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Κωνστ. Μελενίκου, ἀριθ. 1-3. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 45 (11.124).

Τέλος, ἀπὸ τὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 40, ἦλθε κεφάλι μαρμάρينو Ἡρακλέους γενειοφόρου. Λεῖπουν μέρη. Ἰχνη τρυπανιοῦ στοὺς κανθοὺς τῶν ματιῶν καὶ στὰ ἄκρα τοῦ στόματος. Μαζί ἦλθε καὶ τμῆμα μαρμάρινου ροπάλου (11.129-30).

Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης ἤλθαν στὸ Μουσεῖο διάφορα γλυπτὰ ἀπὸ 5 θέσεις:

Ἐκ τῆς γειτονικῆς Φίλυρον ἤλθε τραπεζοφόρο μετὰ παράσταση γυμνοῦ Ἐρωτος-βρέφους, τυχαῖο εὔρημα, ποῦ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Π. Ἀραβίδη. Μέγ. ὕψος 0,60 μ. Ἴδὲ κατωτέρω, Φίλυρον (10.245).

Ἐκ τῆς Γερακαροῦ, στὴ διαδρομὴ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, ἤλθε τὸ κάτω σῶμα μαρμάρινου ἀγάλματος γυναίκας μετὰ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ΑΔ 23, 1968, Χρον., σ. 325 καὶ πίν. 271 β (10.281).

Τμῆμα ἐπιτύμβιου ἀναγλύφου (imago clipeata) καὶ κάτω δεξιὰ γωνία ἀνάγλυφης ἀναθηματικῆς στήλης μετὰ ἐπιγραφή βρέθηκαν στὴ θέση Παλαιό-καστρο τοῦ Λαχανᾶ. Παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς Α. Δουλιγερίδη καὶ Γ. Κωνσταντινίδη (10.819-20).

Κορμὸς ντυμένης γυναίκας, ἀπὸ τὸ λαιμὸ ὡς τοὺς μηρούς, μέγ. σ. ὕψ. 0,45 μ., πρωτότυπο ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., βρέθηκε στὴν Ἁγία Κυριακὴ τοῦ Σωχοῦ, μαζί μετὰ ἄνω δεξιὰ γωνία ἐπιτύμβιας ἀνάγλυφης πλάκας, ποῦ σώζει μέρος γυναικεῖου προσώπου, μέγ. σ. ὕψ. περίπου 0,20 μ. (11.006-7).

Ἐπιτύμβιας στήλης τὸ ἄνω δεξιὰ τμῆμα, ποῦ σώζει μέρος ἀνάγλυφου κεφαλοῦ, εὑρέθη σὲ χωράφι τοῦ Ἰωάννη Ἀναστασιάδη στὴν Αὐγή, κοντὰ στὸ Σωχὸ τοῦ Λαγκαδᾶ (11.035).

Ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς ἤλθαν λιγώτερα νέα εὑρήματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀφοῦ τὸ Μουσεῖο τοῦ Πολυγύρου ἔγινε ἀκριβῶς γιὰ τὴν συγκεντρώσει τὰ εὑρήματα τῆς Χαλκιδικῆς. Ὅπως δὲ ποτε:

Ἐκ τῆς κοντινῆς περιοχῆ τοῦ Γαλαρινοῦ, σὲ ἀπόσταση 500 μ. περίπου ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης-Γαλάτιστας πρὸς τὴ Μονὴ Ἁγίας Ἀναστασίας, ἤλθε κεφάλι μαρμάρινου ἀγάλματος παιδιοῦ, φθαρμένο στὸ πρόσωπο. Ἐγένετο χρῆσις τρυπάνου στοὺς ὀφθαλμούς. Μέγ. σ. ὕψος: 0,205 μ. (πίν. 14) (10.248).

Τὰ πρῶτα εὑρήματα ἀπὸ τὸ κτῆμα Ἀγαπητοῦ Τρικαλιώτη στὴν Καλλιθέα (Ἀμμώνιον, ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 312. πρβλ. ΑΔ 25, 1970, Χρον., σ. 354 κ.έ.) ἤλθαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μετὰ πρόθεση νὰ μεταφερθοῦν ἐν καιρῷ στὸ Μουσεῖο τοῦ Πολυγύρου μετὰ τὴν ἀποπεράτωσή του. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ δύο τεμάχια ἀπὸ γλυπτὰ. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 41 (10.779-80).

Μαρμάρينو τραπεζοφόρο, ποῦ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχαιοπώλη Βασ. Ἰατρίδη, ἤλθε μετὰ δήλωσις τόπου προελεύσεως τὴν Ποτεΐδαία. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 47 καὶ 52.

Ἡ ἀρχαϊκὴ κόρη ἀπὸ τὴν Ραιδεστό δὲν περιλαμβάνεται στὸ βιβλίον τῆς G. M. A. Richter γιὰ τὴν κόρες¹ (Χρονικά 1966-67, πίν. 17-18). Ἡ Ἀφροδίτη

1. G. M. A. Richter, *Korai, Archaic Greek Maidens*, London 1968.

Frejus περιλαμβάνεται (29η) στον κατάλογο του Domenico Mustilli¹. Τόν τύπο πραγματεύεται τελευταία ο Werner Fuchs².

Ὁ Hans Georg Niemeyer στὸ βιβλίο του γιὰ τοὺς ἀνδριάντες τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων³ καταχωρίζει στὸν κατάλογο καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑποθετικὰ ἀπὸ ναὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκεῖ. Τὸν κατατάσσει στὸν ἴδιο «statuarischen Typus» μὲ δύο ἀνδριάντες τοῦ Τιβερίου, ἓνα ἀπὸ Ἱερὸ Ἀρτέμιδος στὸ Nemi (τώρα στὴ Ny Karlsberg Glyptotek τῆς Κοπεγχάγης), ἄλλον ἀπὸ τὴν Utica (τώρα στὸ Rijksmuseum van Outheden στὸ Leiden). Παρατηρεῖ ὅτι εἶναι τὸ ἀρχαιότερο παράδειγμα «Huftmantels» στὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὸ ἐβεβαίωσε ὁ H. Oehler. Ξεχωρίζει ὁ ἀνδριάνς τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὴ μεγαλύτερη κίνηση, μάλιστα τοῦ ἱματίου, ἀπ' ὅλα τὰ παραδείγματα τῆς Ρώμης καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ ὁ βηματισμὸς τονίζεται περισσότερο. Ἡ τεχντροπία τοῦ ἐνδύματος καὶ ἡ ἔντονη, σχεδὸν σχηματικὴ, ἐξιδανίκευση τοῦ προσώπου θυμίζουν ἐποχὴ Κλαυδίου. Ἡ κόμμωση ἀκολουθεῖ τὸν τύπο τῆς Primarporta. Παραπομπὴ γίνεται μόνο στὸν AA, 1939, 255, 1940, 265, εἰκ. 71-73, καὶ γιὰ ἄλλο ἀνδριάντα τοῦ Μουσείου, στὸ BCH 82, 1958, 759. Γι' αὐτὸν τὸ δεῦτερο τὰ στοιχεῖα γιὰ ταύτιση εἶναι: «empereurs sans tête ni bras»!⁴ Πρὸς ἄγαλμα τοῦ Αὐγούστου στὴ Ραβέννα παραβάλλεται ἐπίσης ὁ δικός μας Αὐγουστος, μὲ παραπομπὴ εἰς Hafner, *Gesch. d. griech. Kunst*, 1961, σ. 477, εἰκ. 500⁵.

Τὸ μαρμάρينو «Σεπτίμιο Σεβήρο», ποὺ τὸν θεωρούσαμε «ein besonders gutes frühes Portrait» (H. Jucker, *Das Bildnis im Blätterkelch*, 1961, σ. 103, σημ. 2) ἢ Anna Marguerite McCann, τῆς American Akademy in Rom, τὸν υποβιβάζει σὲ ἀπλὸ «unknown man». Νομίζει ὅτι διαφέρει ἀπὸ τὰ πορτραῖτα τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου κατὰ τὴν κόμη, τὸ γένι καὶ τὸν τύπο τοῦ προσώπου⁶. Ἄλλ' ὁ Rüscher (ἀνωτ., ἀριθ. 19) τὸν κρατάει Σεπτίμιο Σεβήρο.

Ὁ ἀνδριάντας ἀπὸ τὸ Καλαμωτὸ (BCH 86, 1962, σ. 815, εἰκ. 29, Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 39 καὶ 78) προσάγεται γιὰ παραλληλισμὸ ἀπὸ τὸν Hans

1. D o m. M u s t i l l i, *Il Museo Mussolini*, Roma 1939, σ. 39.

2. W. F u c h s, *Zum Aphrodite-Typus Louvre-Neapel und seinem neuattischen Umbildungen*, Festschrift B. Schweizer, Stuttgart 1954, σ. 206 κ.έ. Πρβλ. AA, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 291, σημ. 8.

3. H. G. N i e m e y e r, *Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser*, Berlin 1968, σ. 102, ἀριθ. 76, πίν. 24, 3, πρβλ. σ. 30 καὶ 58.

4. N i e m e y e r, ἔ.ά., σ. 70, σημ. 166.

5. «Antike Kunst», τ. VIII (1968), σ. 60 κ.έ., σημ. 20.

6. A. M. M c C a n n, *The Portraits of Septimius Severus* [Memoirs of the American Academy in Rome, XXX], Rome 1968, σ. 190 καὶ πίν. XCIV. Βιβλιοκρισία, AJA, τ. 73 (1969), σ. 329 κ.έ. (Cornelius Vermeule, ὁ ὅποιος θεωρεῖ ὡς «a posthumus legionary Marcus Aurelius» τὴ χρυσοῦ ἠροτομή, AAA, τ. I (1968), σ. 194-7, ἐγχρωμὴ frontispiece).

Lauter¹. Ὁ F. Dunant² δημοσιεύοντας πολλά ἀνάγλυφα τοῦ ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ Μουσείου τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου εἰκονίζονται ἡ Ἴσις καὶ ὁ Σάραπις σὲ μορφή φιδιῶν μὲ διάφορα σύμβολα, πραγματεύεται τὰ χαρακτηριστικά τῶν ἀγαθοδαιμόνων καὶ τῆ λατρεία τους· στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἔχομε ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο Ἄγαθοῦ Δαίμονος.

40. Σ α ρ κ ο φ ά γ ο ι. Στὴ σειρὰ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Die antiken Sarkophagreliefs δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Friedrich Matz, σὲ τρεῖς τόμους, οἱ σαρκοφάγοι μὲ διονυσιακὲς παραστάσεις, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἡ θαυμάσια «ἀττική» ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος τῆς Δαμοκρατείας τῆς Πανταλιώτισσας τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 1.247), ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο Μεβλέ-Χανὲ στὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως. Καταχωρίζεται ὑπ' ἀριθ. 11 (τόμος I, σ. 112-116, Beil. 7, καὶ πίν. 17, 18 καὶ 191-4)³. Χρονολογεῖται τώρα μὲ τὴ βοήθεια νέας ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ὅπου ἀναφέρεται Πόπλιος Ἄντιος Ρηγεῖνος. Ἡ ἐπιγραφὴ βρέθηκε στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Πανταλίας (Kyustendil στὰ Σερβοβουλγαρικὰ σύνορα), χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν G. Mihailof στὰ χρόνια τοῦ Γαλλικοῦ στὴ Θράκη (260-268), καί, ἀφοῦ praenomen καὶ nomen gentile εἶναι τὰ ἴδια, σχετίζονται ὁ Ρηγεῖνος καὶ ἡ Δαμοκρατία, καὶ χρονολογεῖται καὶ ἡ σαρκοφάγος τῆς Θεσσαλονίκης στὰ ἴδια χρόνια⁴. Στὶς διονυσιακὲς σαρκοφάγους τοῦ Robert Turcan (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 40) πρβλ. βιβλιοκρισία, AJA 72, 1968, σ. 406-408 (Marion Laurence).

Σὲ μελέτη του γιὰ ἐπεΐσακτες σαρκοφάγους στὴν Τύρο (πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 40) ὁ J. B. Ward-Perkins μνημονεύει καὶ σαρκοφάγους, ἀττικὲς ἢ μὲ μάρμαρο τῆς Προκονήσου, τῆς Θεσσαλονίκης⁵. Σαρκοφάγος τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ πιθανὴ προέλευση τῆ Θεσσαλονίκης καὶ μὲ παράσταση τοῦ μύθου τοῦ Ἴππολύτου, παραβάλλεται ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Maurice Chéhab πρὸς σαρκοφάγο τῆς Τύρου, ὅπως καὶ ἄλλη μὲ παράσταση σφίγγας, πὸν πατάει πάνω σὲ κριό⁶.

Καλὴ φωτογραφία τῆς γνωστῆς μεγάλης σαρκοφάγου μὲ παράσταση Ἀμαζονομαχίας συνοδεύει τὸ ἄρθρο Sarcophago τῆς Ἰταλικῆς Ἐγκυκλοπαι-

1. H. L a u t e r, Ein bacchischer Kopf, «Röm. Mitt.», τ. 75 (1968), σ. 65.

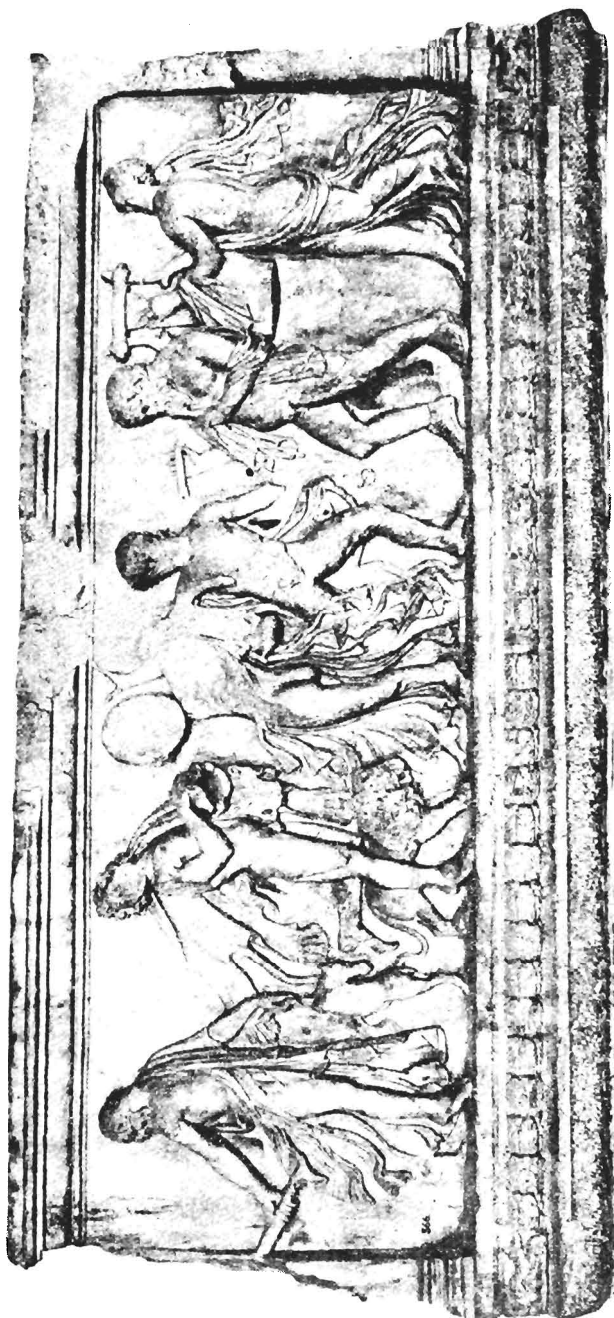
2. F. D u n a n t, Lesrepresentations de l'agathodémon. A propos de quelques bas-reliefs du Musée d'Alexandrie, «Bull. Inst. Français d'Archéologie Orientale» 67, Κάιρο 1969, σ. 9 κ.έ. Πρβλ. καὶ «Bonner Jahrbücher», τ. 168 (1968), σ. 97 καὶ 207.

3. F. r. M a t z, Die dionysischen Sarkophage, τ. I-III, Berlin 1968-1969.

4. «Arch. Anz.», τ. 85 (1970), σ. 93 κ.έ. (Helmut Castritius).

5. J. B. W a r d - P e r k i n s, The Imported Sacrophagi of Roman Tyre, «Bull. du Musée de Beyrouth», τ. 22 (1969), σ. 109 κ.έ., εἰκ. 3 καὶ 4.

6. M. C h é h a b, Sarcophages à reliefs de Tyr, «Bull. du Musée de Beyrouth», τ. 21 (1968), σ. 47, 48, 71 καὶ 77.

Εἰκ. 12. Σαρκοφάγος με ἀνάγλυφη διονυσιακὴ παράσταση τοῦ Μουσείου
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης (40)

δείας τῆς Ἀρχαίας Τέχνης¹ καὶ ἡ σαρκοφάγος τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη εἰκονίζεται στὸ δεῦτερο τόμο τοῦ δημοσιεύματος τῶν Delvoye-Roux² (ἐδῶ, εἰκ. 12).

Στὴ σαρκοφάγο ποὺ δημοσίευσε ἡ Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου κάμει παρατηρήσεις ὁ G. Dauk³. Νέα σαρκοφάγος ἐνεπίγραφη ἀναφέρεται σὲ Χρονικά (ἀριθ. Εὐρ. 10.065) καὶ δίνεται τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς⁴.

Νέες σαρκοφάγοι ἤλθαν στὸ Μουσεῖο τόσο ἀπὸ τὸ ἀνατολικό, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης.

Στὴ σωστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ συνοικισμοῦ «Ἀξιὸς» βρέθηκαν δύο μικρὲς λίθινες σαρκοφάγοι μὲ τὸ κάλυμμά τους καὶ τμῆμα ποὺ σώζει κάτω μέρη τῆς ἀνάγλυφης διακοσμῆσεως, διαστ. 2,40 μ. × 1,20 μ., μέγ. σ. ὕψος 0,64 μ. (10.847-8, 10.906).

Καλύμματα μικρῶν σαρκοφάγων σαμαρωτά, τὸ ἓνα μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση καὶ ἐπιγραφὴ, βρέθηκαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκόπεδου στὴν ὁδὸ Ἀπολλωνιάδος. Ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἴδιο οἰκόπεδο, ἀνωτ., ἀριθ. 39 καὶ 41 (11.010, 11.029).

Ἄλλη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος ἔχει διαστάσεις: ὕψος 0,85 μ., μ. 2,24μ., πλ. 1,07 μ., (10.811).

Στὸ οἰκόπεδο τῆς ἄλλοτε Φοιτητικῆς Λέσχης στὴν ὁδὸ Βασιλίσσης Σοφίας, στὴν περιοχὴ δηλαδὴ τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου, βρέθηκαν σαρκοφάγοι ἐνεπίγραφοι. Γι' αὐτὲς καὶ γι' ἄλλες ἐνεπίγραφες, ἰδὲ κατωτέρω ἀριθ. 45 (11.040-41).

Μικρὴ μαρμάρινη σαρκοφάγος στολισμένη μὲ βούκρανα καὶ γιρλάντες βρέθηκε σὲ ἰδιωτικὸ οἰκόπεδο, στὴν ὁδὸ Ρωσσίδου 8. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., πίν. 290γ (10.757).

41. Πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια. Ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης δημοσιεῖ παλαιὸ (1952) εὐρημα ἀπὸ τάφο τῆς Αἰνείας, ποὺ ἐκτίθεται σὲ προθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι τριφυλλόστομη οἰνοχόη μὲ παράσταση μελανόμορφη σὲ «μετόπη». Εἰκονίζεται ταῦρος πάνω σὲ βωμὸ κ.λ. Τὸ θέμα παρουσιάζεται σὲ παραλλαγὲς σὲ ἕξ ἀγγεῖα τοῦ ἴδιου ζωγράφου (Gelamaler) καὶ σχετίζεται μὲ τὴν ἀττικὴ γιορτὴ, τὰ Διπόλεια (Δι Πολιεῖ), κατὰ τὴν ὁποία ὁ «Βούτης» θυσίαζε ταῦρο καὶ γι' αὐτὸ ἡ τελετὴ λεγόταν Βουφόνεια. Ἡ γιορτὴ ἐπεφτε στὰ τέλη Ἰουνίου-ἀρχὲς Ἰουλίου,

1. EAA, τ. VII (1966), σ. 21, εἰκ. 32.

2. Charles Delvoye - Georges Roux, La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours, 2, Bruxelles 1969, σ. 192, εἰκ. 61.

3. BCH, τ. 92 (1968), σ. 628 κ.ε., εἰκ. 2.

4. ΑΔ, τ. 22 (1967), Χρονικά, σ. 377. Εἰκόνα, Χρονικά 1966-67, πίν. 24δ.

μετὰ τὸ θερισμό, στίς 14 Σκιροφοριῶνος. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀγγείων χρονολογεῖται περὶ τὸ 490 π.Χ.¹

Ἡ Φωτεινὴ Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου δημοσίευσε διάφορα ἀγγεῖα ποικίλης προελεύσεως. Τρία (ἀριθ. 1-3) ἀνήκουν στὴν ἰδιωτικὴ Συλλογὴ Ἡρ. Βασιλείου καὶ φέρονται ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴ Νιγρίτα, τὴ Γαληψὸ καὶ τὰ Βραστά. Ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύονται ἀγγεῖα τοῦ Μουσείου (ἀριθ. 4-27), ἐκ τῶν ὁποίων φέρονται ὡς προερχόμενα ἢ προέρχονται: τὸ ὑπ' ἀριθ. 4 ἀπὸ τὸ Κελλίον, τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἴσως ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι (συλλογὴ ἀρχαιοπώλου ἄλλοτε Ρίτσου), τὰ ὑπ' ἀριθ. 6-14 ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι ἐπίσης καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 15-27 ἀπὸ τὴ Χαλκιδική². Στὴ φτωγὴ βιβλιογραφία γιὰ γραπτὰ ἀγγεῖα μακεδονικὰ ἢ ἀπὸ μακεδονικοὺς τόπους εἶναι μιὰ σημαντικὴ συμβολή.

Παράσταση κήτους σὲ ἐρυθρόμορφο ἀγγεῖο τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο χρησιμοποιεῖται γιὰ παραβολή³. Ὁ μεγάλος ἀμφορεὺς ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια περιγράφεται καὶ εἰκονίζεται⁴. Στὴν αἶθουσα ἐκθέσεως τῶν ἀγγείων συντροφεύεται τώρα ἀπὸ ὅμοιο του, ἀπὸ τὴν ἴδια θέση.

Στὰ νέα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Martin von Wagner τοῦ Würzburg περιλαμβάνεται καὶ θραῦσμα λεκανίδος, ποὺ ὑποδίδεται στὸ «ζωγράφο τῆς Θεσσαλονίκης»⁵ (τὸ ὄνομά του ἀπὸ ὅμοια λεκανίδα τοῦ Μουσείου τῆς Θ. ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο).

Ἡ Ἡὼς Ζερβουδάκη, στὴ διατριβὴ της μὲ θέμα τὰ ἀττικά πολύχρωμα καὶ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, περιλαμβάνει καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο, τέσσερα παραδείγματα. Τὰ δύο εἶναι λήκυθοι μὲ μυθολογικὴ παράσταση (Πάρις καὶ Ἑλένη), τὸ τρίτο εἶναι διακοσμημένο μὲ μάσκα γενειοφόρου θεοῦ (διονυσιακὸς κύκλος) καὶ τὸ τέταρτο εἶναι θραῦσμα. Χρονολογοῦνται στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.⁶

Μιὰ «Ἀρέθουσα» (πίν. 15) καὶ ἄλλα πῆλινα εἰδῶλια ἀπὸ τὴ Σουρωτὴ τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀνθεμοῦντος, τυχαῖα εὐρήματα, δημοσίευσε ὁ Γιάννης Τουράτσογλου⁷. Φυλάσσονται στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. —Πρὸς τὶς ἀπλῆκες ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἀλλατίνι (ΑΔ 21, 1966, σ.

1. G. B a k a l a k i s, Das Zeusfest der Diipoleia auf einer Oinochoe in Saloniki, «Antike Kunst», τ. 12, 2 (1969), σ. 56 κ.έ.

2. P h o t i n i Z a p h i r o p o u l o u, Vases peintes du Musée de Salonique, BCH, τ. 94 (1970), σ. 361 κ.έ.

3. «Antike Kunst», τ. IX (1969), σ. 53, σημ. 20 καὶ εἰκ. 9 (E. Bielefeld).

4. «Arch. Rep.» 1968-69, σ. 23.

5. «Arch. Anz.», τ. 83 (1968), σ. 165, ἀριθ. 11 (Erica Simon-Heide Seifert).

6. E o s A. Z e r v o u d a k i, Attische polychrome Reliefkeramik des späten 5. und des 4. Jahrhunderts v. Chr., AM., τ. 83 (1968), σ. 1 κ.έ.

7. BCH, τ. 92 (1968), σ. 37 κ.έ., πίν. VIII-XIII.

340, σχέδ. 8) πρβλ. ὅμοιες ἀπὸ τὸν Τάραντα στὸ ἐμπόριο (Ἀριμασποὶ-Ἀμαζῶν, ἀρχές 4ου αἰ. π.Χ., δολλάρια 750.00!)¹. —Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 25 (Higgins).

Τὰ νέα πηλίνα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου ἐπίσης, ἢ προέρχονται ἀπὸ δωρεές καὶ κατασχέσεις, ἢ παραδόθηκαν ἀπὸ ἰδιῶτες (ποὺ συχνὰ ἀμείβονται), ἢ βρέθηκαν στὶς σωστικὲς ἀνασκαφές τῆς Ἐφορείας. Κατὰ τὸ 1968 καταγράφηκαν οἱ δωρεές Σήφακα καὶ Παπαηλιάκη (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 51, σ. 148 κ.έ., ΑΔ 23, 1968, Χρον., σ. 328).

Τὰ δέκα ἀγγεῖα τῆς δωρεᾶς Ν. Σήφακα εἶναι:

1. Ἀρύβαλλος κορινθιακὸς ὠοειδῆς (πίν. 16α). Στολίζεται μὲ παράσταση πτηνοῦ μὲ ἀνοιχτὲς φτεροῦγες. Παραπληρωματικὰ κοσμήματα: ρόδακες κορινθιακοῦ τύπου ὀκτώφυλλοι καὶ τετράφυλλοι. Διαφορετικὸς ρόδακας στὴ βάση, μὲ ξεχωριστὰ τὰ φύλλα. Στὸ χεῖλος καὶ στὸ λαιμὸ στιγμὲς καὶ γραμμὲς κάθετες. Ὑψος: 0,092 μ., μεγ. διάμ. 0,045 μ. (10.235).

2. Ἄλλος δακτυλοειδῆς κορινθιακὸς ἐπίσης. Κύρια παράσταση: δύο ἰππεῖς κατὰ παράταξιν. Ὑψος: 0,073 μ., διάμ. 0,06 μ. (10.236).

3. Μελανόμορφη λήκυθος (πίν. 16β). Παράσταση ἄρματος μὲ ἠνίοχο καὶ ἀποβάτη. Ὑψος: 0,19 μ. (10.237).

4. Ἄλλη, μὲ παράσταση μάχης (πίν. 16γ). Διακρίνονται, ἀπὸ ἀριστερὶ πρὸς δεξιὰ: ἰππέας, ἴσως Ἀθηνᾶ, ἱματιφόρος μὲ κράνος καὶ δόρυ σὲ μονομαχία πρὸς ὀπλίτη μὲ ἀσπίδα, κράνος καὶ δόρυ, καὶ ἄλλος ἰππέας πρὸς ἀριστερά. Ὑψος: 0,159 μ. (10.238).

5. Ἄλλη, ἐλλιπής, μὲ παράσταση τριῶν καθιστῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ μεσαῖος παίζει λύρα: Ὑψος: 0,1475 μ., διάμ. βάσεως 0,045 μ., ὄμου 0,055 μ. (10.239).

Οἱ τρεῖς μελανόμορφες λήκυθοι ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τοῦ «ζωγράφου τοῦ Αἴμωνος», περὶ τὸ 480 π.Χ.

6. Λήκυθος μελαμβαφῆς μὲ διακόσμηση γραμμῶν καὶ στιγμῶν στὸν ὄμο. Ὑψος: 0,146 μ., διάμ. βάσεως 0,037 μ., χεῖλους 0,021 μ., ὄμου 0,0535 μ. (10.240).

7. Ληκύθιο ἐρυθρόμορφο μὲ παράσταση κεφαλιοῦ γυναίκας μὲ σάκκο, πρὸς δεξιὰ (πίν. 16δ). Ὑψος: 0,094 μ., διάμ. βάσεως 0,043 μ. (10.241).

8. Πῶμα ἐρυθρόμορφης πυξίδας μὲ κομβιόσχημη λαβὴ (πίν. 16ε). Ὑψος: 0,031 μ., διάμ. 0,082 μ. (10.242).

9. Δακρυδόχος ἄβαφη μὲ ψευδολαβές. Ὑψος: 0,158 μ., μέγ. διάμ. 0,077 μ. (10.243).

10. Πελίκη ἐρυθρόμορφη. Στὴν κύρια ὄψη (πίν. 16στ') δύο γυναῖκες ἀνω-

1. «Hesperia Art», Bulletin XLII, ἀριθ. 14.

πές στέκονται πάνω από πυξίδα. Ἡ ἀριστερή ἀπλώνει τὸ δεξιὸ χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατάει καθρέφτη. Ἡ δεξιὰ κρατάει μὲ τὸ δεξιὸ τῆς ταινία. Σκιηνὴ γυναικωνίτη. Στὴν ἄλλη ὄψη τοῦ ἀγγείου διακρίνεται γυναικία πρὸς δεξιὰ, ποὺ κρατάει ταινία. Ὑψος 0,1565 μ., διάμ. βάσεως 0,10 μ. (10.244).

Τὴ δωρεὰ Ἴω. Παπαηλιάκη ἀποτελοῦν: 1-3. Τρεῖς ἀττικοὶ μελανόμορφοι σκύφοι (cup-cotyle). Ὁ πρῶτος, μὲ παράσταση διονυσιακῆς σκιηνῆς εἰκονίσθηκε, ΑΔ 24, 1969, Χρον. σ. 292, πίν. 292 β, καὶ χρονολογήθηκε στὸς περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνους. Ὁ δεῦτερος φέρει παράσταση ζεύγους μεταξύ δύο ἱματιοφόρων ἀνδρῶν καὶ στὰ πλάγια ἀνθέμια, καὶ στὶς δύο ὄψεις. Χρονολογεῖται στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ὅπως καὶ ὁ τρίτος, ποὺ φέρει παράσταση Σατύρου καὶ Μαινάδος, μὲ ἀνθέμια στὰ πλάγια. Ὑψη ἀντιστοίχως: α) 0,182 μ., β) 0,118 μ., γ) 0,083 μ. (10.303-10.305).

Τὰ ἐπόμενα ἀγγεῖα, ὑπ' ἀριθ. 4-24, εἶναι ὅλα ἐρυθρόμορφα:

4. Κωδωνόσχημος κρατήρας. Παράσταση: κεφαλὴ γυναικὸς μὲ «τιάρα», πρὸς δεξιὰ. Ἔρωσ πετάει πρὸς αὐτήν. Μεταξὺ τῶν μορφῶν φυτικὸ κόσμημα. Στὴν ἄλλη ὄψη: ἱματιοφόρος νέος μὲ ἀρύβαλλο, πρὸς δεξιὰ. Ὑψος: 0,158 μ., διάμ. χείλους 0,152 μ., βάσεως 0,084 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι πιθανῶς μακεδονικὸς, τὸ γάνωμα καστανόμαυρο, τὸ σχέδιο δὲν εἶναι ἐπιμελημένο. 4ος αἰ. π.Χ. (10.306).

5-7. Τρεῖς ἄττικες πελίκες, ἡ πρώτη μὲ παράσταση ἱματιοφόρου ἀνδρὸς καὶ στὶς δύο ὄψεις, ἡ δευτέρη Μαινάδα μὲ θύρσο καὶ ἱματιοφόρο νέο, καὶ ἡ τρίτη κεφάλι γυναικὸς μὲ σάκκο καὶ διάδημα καὶ στὶς δύο ὄψεις. Οἱ δύο πρῶτες 5ου αἰ. π.Χ., ἡ τρίτη 4ου αἰ. π.Χ. (10.307-309).

8. Ὑδρία χωρὶς τὶς ὀριζόντιες λαβὲς τῆς. Παράσταση: τρεῖς μορφὲς πρὸς δεξιὰ, δηλ. γυναίκα μὲ φιάλη, Σατυρίσκοι καὶ ἄλλη γυναίκα μὲ πυξίδα καὶ πολυποίκιλο ὕφασμα. Ἀνθέμια καί, κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς, γλαῦκες. Ὑψος: 0,234 μ. Πρβλ. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 292 καὶ πίν. 293β. 4ος αἰ. π.Χ. (10.310).

9. Ἄλλη μικρὴ μὲ ἀνθέμια, ὕψος: 0,108 μ. (10.311).

10-13. Τέσσερες τριφυλλόστομες οἰνοχόες ἀττικές. Ἡ πρώτη, 5ου αἰ. π.Χ., φέρει παράσταση: Μαινάδα, Σάτυρο ποὺ χορεύει καὶ νέο μὲ τὸ ἀριστερὸ πόδι πάνω σὲ κύβο. Ἡ δευτέρη: Σάτυρο ἀνάμεσα σὲ δυὸ Μαινάδες. Ἡ τρίτη: γυναικεῖο κεφάλι μὲ «τιάρα» ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀντωποῦς γρῦπες. Ἡ τέταρτη: τρεῖς νέους, δηλ. ἱματιοφόρος μὲ στλεγγίδα καὶ γυμνὸς μὲ ἀλτήρες πρὸς δεξιὰ, καὶ ἱματιοφόρος πρὸς ἀριστερά. Ὑψη: α) 0,17 μ., β) 0,17 μ., γ) 0,18 μ. καὶ δ) 0,162 μ. (10.312-315).

14. Ἀττικὸς σκύφος (owl-cup) μὲ μία κάθετη λαβὴ καὶ ἄλλη ὀριζόντια. Καὶ στὶς δύο ὄψεις γλαῦκα μὲ κλάδο ἐλαίας κ.λ. Ὑψος: 0,075 μ., διάμ. χείλους: 0,088 μ., 5ος αἰ. π.Χ. Πρβλ. ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 291α. (10.316).

15-16. Δύο κύλικες ἄποδες. Ἡ πρώτη ἀττικὴ, μὲ παράσταση Σατύρου

καὶ Μαινάδος στὴ μιὰ ὄψη, φτερωτοῦ παιδιοῦ ἐφίππου (Ἔρωτος) στὴν ἄλλη. Ἡ δευτέρα φέρει δυὸ ἀντωπὰ κεφάλια γυναικῶν μὲ σάκκο καὶ στὶς δύο ὄψεις. Καὶ στὶς δύο κύλικες ἐμπέστα ἀνθέμια καὶ ἄλλα κοσμήματα (rouletted) στὸ ἐσωτερικό. Ὑψη: α) 0,07 μ., β) 0,085 μ. Ἡ πρώτη εἰκονίσθηκε, ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 291β (10.317, 10.326).

17-24. Ὀκτὼ σκύφοι. Παραστάσεις: α) Σκηνὴ προετοιμασίας γάμου καὶ στὶς δύο ὄψεις. β) Γυμνὸς νέος μὲ στλεγγίδα καὶ Μαινάδα, μὲ ἐρμαϊκὴ στήλη ἀνάμεσά τους. Στὴν ἄλλη ὄψη, ἡ γυναικεία μορφή κρατᾷ φιάλη. γ) Γυναίκα καθιστή, ἄλλη ποὺ κρατᾷ λεκάνη μὲ πλακοῦντα καὶ πάνω της ἀετὸς στὴ μιὰ ὄψη καὶ στὴν ἄλλη γυναίκα μὲ φιάλη καὶ πολεμιστὴς μὲ χλαμύδα, δόρυ, ἐνδρομίδες καὶ πῖλο. Στεφάνη, στὴ μέση, καὶ ἄλλα κοσμήματα. δ) Ἰματιοφόρος νέος μὲ ραβδί, ἀντιμέτωπος πρὸς νέον μὲ φιάλη στὴ μιὰ ὄψη καὶ στὴν ἄλλη νέος, ἐρμαϊκὴ στήλη καὶ Μαινάδα. ε) Σάτυρος καὶ Μαινάδα στὴ μιὰ, δυὸ γυναῖκες ἀντωπὲς στὴν ἄλλη ὄψη. στ) Καὶ στὶς δύο ὄψεις γυναίκα μὲ κεκρύφαλον «κατὰ κρόταφον». ζ) Ὅμοια. η) Γυναίκα μὲ φιάλη μπροστὰ σὲ βωμὸ (:) στὴ μιὰ ὄψη, Ἔρωτος στὴν ἄλλη. Ὑψη τῶν σκύφων ἀπὸ 0,105-0,173 μ. Χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. (10.318-10.325).

25-29. Πέντε μελαμβαφεῖς κύλικες, ἡ ὑπ' ἀριθ. 10.329 μὲ χαραγμένα στὴ βάση τὰ γράμματα: ΙΑ. Ὑψη ἀπὸ 0,06-0,09 μ. (10.327-331).

30-33. Τέσσερα μελαμβαφῆ κυάθια, ἓνα δίωτο, ἄλλο μὲ πόδι, ἄλλο μὲ ἐμπέστα κοσμήματα κ.λ. Ὑψη: α) 0,36μ., β) 0,68 μ., γ) 0,051 μ., δ) 0,036 μ. (10.332-335),

34. Μελαμβαφῆς ὀξυπύθμενος ἀμοφορίσκος. Τοῦ λείπουν λαβὲς καὶ λαιμός. Φέρει ἐμπέστα κοσμήματα. Μέγ. σ. ὕψος: 0,10 μ. (10.336).

35. Πυξίδα ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» μὲ κάλυμμα. Ὑψος: 0,204 μ. (10.337).

36-37. Δύο οἰνοχόες, ἡ μία μὲ κόκκινο γάνωμα, ἡ ἄλλη μὲ ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ὑψη: α) 0,133 μ., β) 0,135 μ. (10.338-39).

38. Ἀγγεῖο μὲ σφαιρικὴ κοιλία, ἄωτο, ρωμαϊκῶν χρόνων, μὲ διακόσμηση πλαστικῶν ταινιῶν καὶ ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ὑψος: 0,125 μ. (10.340).

39. Μελαμβαφῆς πῶμα ἀγγείου, μὲ ψηλὸ κομβίο. Διάμ. 0,055 μ. (10.341).

40. Μελανόμορφο σκυφίδιο, τοῦ λείπει ἡ μία λαβή. Ὑψος: 0,038 μ. (10.342).

41-44. Τέσσερες λύχνου: α) μελαμβαφῆς μὲ λαβὴ σιγμοειδῆ, The Athenian Agora, IV, πίν. 38-39, 4ος-3ος αἰ. π.Χ., β) τύπου Agora 58B, μὲ ἐπιγραφὴ στὴ βάση, 1ος-2ος αἰ. μ.Χ., γ) τύπου Agora VII, πίν. 25, ἀριθ. 1.233, μέσα 3ου αἰ. μ.Χ., καὶ δ) μὲ παράσταση Ἔρωτος καὶ στὴ βάση σύμπλεγμα γραμμάτων, Πρβλ. Agora VII, πίν. 16, 3ος-4ος αἰ. μ.Χ. (10.343-346).

45-49. Λήκυθοι καὶ ληκύθια ἀρβαλλοειδῆ μὲ ἀνθεμωτὴ ἢ δικτυωτὴ

διακόσμηση, ή μία ίσως του τέλους του 5ου αι. π.Χ., οι άλλες 4ου αι. π.Χ. (10.347-351).

50. Άωτο μελαμβαφές άγγείο με σφαιρική κοιλιά και έμπιεστα κοσμήματα. Ύψος: 0,06 μ. (10.352).

51-52. Δύο κορινθιακοί κώθωνες, 6ου-5ου αι. π.Χ. Ύψος: α) 0,059 μ., β) 0,051 μ. (10.353-354).

53. Άγγείο πλαστικό με ανάγλυφη μορφή Άφροδίτης πάνω σε κύκνο. Σώζει ίχνη λευκού επιχρίσματος και επιθέτων χρωμάτων: κόκκινο, κίτρινο, πράσινο, γαλανό. Στην πίσω όψη άνθemia, έλικες, ιωνικό κυμάτιο, με μελανό γάνωμα. Ύψος: 0,235 μ. Πρβλ. ΑΔ, έ.ά., σ. 292 και πίν. 292α, έδω πίν. 17 (10.359).

54-62. Έννεα πήλινες προτομές γυναικείες. Ύψη μέχρι 0,243 μ. 5ος-4ος αι. π.Χ. (10.360-368).

63-65. Τρία ειδώλια γυναικός καθισμένης, ή μία με πόλο στο κεφάλι και σκύμνο στα γόνατα (Κυβέλη); ή άλλη άνακαλυπτόμενη, ή τρίτη πάνω σε θρόνο με ύψηλά έρεισίχειρα. Ύψη: 0,10-0,14 μ. (10.369-371).

66-72. Ειδώλια ή τμήματα ειδωλίων, που εικονίζουν τον Άττι (10.372-73, 10.383-87).

73-74. Δύο ειδώλια γυναικός σε θρόνο με ύψηλό έρεισίνωτο (10.374-375).

75-76. Δύο ειδώλια Άφροδίτης άναδυομένης (10.376-377).

77-78. Δύο ειδώλια έφήβου. Ύψος: 0,16 μ. (10.378-379).

79. Ειδώλιο άειού (θυμιατήρι;). Μέγ. σ. ύψος: 0,10 μ. (10.380).

80-81. Δύο ειδώλια Τελεσφόρου. Λείπουν μέρη (10.381-382).

82-93. Γυναικείες πλαγγόνες και άλλες έλλιπείς (10.388-399).

94. Ειδώλιο Άρτέμιδος συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και συμπληρωμένο. Είναι ντυμένη με χιτώνα και ίμάτιο(;), φέρει στεφάνι στο κεφάλι και κρατεί έλάφι με τό δεξι και τόξο με τό άριστερό χέρι. Μέγ. ύψος: 0,287 μ. (10.400)

95-96. Ειδώλια γυναικός και άλλο παιδιού, όρθια. Ή γυναίκα με χιτώνα και ίμάτιο, τό παιδί με χλαμύδα. Ύψος: α) 0,25 μ. β) 0,203 μ. (10.401-402).

97. Ειδώλιο που εικονίζει έρμαϊκή στήλη. Ύψος: 0,17 μ. (10.403).

98-99. Δύο κεφαλές γυναικείες. Ή μία με πόλο, άρχαϊκής έποχής, ή άλλη έλληνιστική (10.404, 10.406).

100. Ειδώλιο Άφροδίτης, χωρίς τό κεφάλι και τό δεξι χέρι. Μέγ. σ. ύψος: 0,059 μ. (10.405).

101-102. Ειδώλια Ήρωτος (10.407-408).

103. Ειδώλιο παιδιού. Ύψος: 0,05 μ. (10.409).

104. Μέρος ειδωλίου Πανός. Μέγ. σ. ύψος: 0,072 μ. (10.410).

105. Προτομή γυναικός. Ύψος: 0,136 μ. (10.411).

106-107. Δυὸ παιδικὰ παιγνίδια: βρέφος μέσα σὲ λίκνο. Μῆκος: 0,113 μ. Ὑψος: 0,055 μ. (10.412-413).

108-113. Ζωόμορφα εἰδώλια: ἓνας χοῖρος, τρία περιστέρια, δύο βόδια. Μῆκος περὶ τὰ 9-15 ἐκ. (10.414-419).

114. Κυκλικὴ σφραγίδα μὲ προτομὴ ἀνδρὸς σὲ φυλλωτὸ πλαίσιο. Διάμ.: 0,05 μ. (10.420).

115. Ἀγνὺς κυκλικὴ μὲ ὠοειδὲς σφράγισμα: κεφάλι γυναικας σὲ τετράπλευρο πλαίσιο καὶ σύμπλεγμα γραμμάτων. Διάμ. 0,06 μ. (10.421).

116. Ἀνάγλυφη προτομὴ Διονύσου σὲ κυκλικὸ πλαίσιο, ἀπὸ πῶμα μελαμβροῦς πυξίδος. Διάμ. 0,053 μ. (10.422).

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39, καὶ κατωτ., ἀριθ. 42.

Ἐκ τῶν πέντε κατασχέσεις ἤλθαν πῆλινα εὐρήματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης:

Εἰς χεῖρας τοῦ Γερμανοῦ Peter Klaus Klinke κατασχέθηκαν κεφάλι ἀνδρικοῦ πῆλινου εἰδώλιου, σανιδόμορφο γυναικεῖο εἰδῶλιο καὶ κεφάλι ἀπὸ ἄλλο, ὅλα κυπριακά. Μέγ. σ. ὕψος ἀντιστοιχῶς: α) 0,13 μ., β) 0,195 μ. καὶ γ) 0,057 μ. Πρβλ. ΑΔ 23, 1968, σ. 327, πίν. 272α-β (10.251-253).

Περὶσσότερα καὶ σπουδαιότερα εἶναι τὰ πῆλινα τῶν διαδοχικῶν κατασχέσεων S. M. Gericke. Προέρχονται ἀπὸ περισσότερους τόπους τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος. Μὲ τὰ νέα αὐτὰ ἀποκτήματα τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης γίνεται ἀντιπροσωπευτικὸ ὄχι μονάχα τοῦ βορείου ἑλληνικοῦ χώρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ γενικώτερα. Τὰ πῆλινα τῶν κατασχέσεων Gericke εἶναι κρητικοὶ πίθοι (ὁ μεγαλύτερος ὕψους 1,35 μ.) μὲ ἀνάγλυφη δαιδαλικὴ διακόσμηση, λάρνακα τῆς Ὑστερομινωϊκῆς III Β περιόδου, ἀγγεῖα μυκηναϊκὰ καὶ ἄλλα, εἰδώλια (πίν. 76β) κ.λ. Ἔχουν ἤδη ἀναφερθῆ ἀναλυτικώτερα μὲ εἰκόνες τῶν σπουδαιότερων ἀντικειμένων, ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 292 κ.έ., πίν. 300 β, 301α-β, 302 α-ε, τὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια¹, καὶ ΑΔ 25, 1970, Χρον., σ. 347 καὶ πίν. 299 α-β, ἢ λάρναξ². Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39 καὶ κατωτ., ἀριθ. 42 (10.544-546, 10.665-684, 10.686, 10.697-699).

Μὲ δῆλωση ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας ἤλθαν ἀπὸ κατάσχεση διάφορα πῆλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια. Ἴδὲ ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 292 καὶ πίν. 295 α-β καὶ δ-ε καὶ κατωτ., ἀριθ. 42, 43 καὶ 47 (10.616-628).

Πῆλινος σωληνοειδῆς ἀμφορεὺς κατασχέθηκε μαζὶ μὲ τὴν προτομὴ ἱερέως, ἀνωτ., ἀριθ. 39 (10.844α).

1. Πρβλ. «Arch. Rep.», 1970-71, σ. 19, εἰκ. 35 (ὁ μέγας πίθος).

2. Τὶς διαστάσεις ποὺ παίρνει ἡ ἀρχαιοκαπηλεία ὁμοίων ὀγκωδῶν ἀρχαίων δείχνει ἡ ὁμάδα ἀπὸ 12 περίπου λάρνακες τοῦ νεκροταφείου τῆς Τανάρας, τώρα στὸ Badisches Landesmuseum, ἰδὲ Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg τ. 3 (1966), σ. 224, εἰκ. 152. Πρβλ. E. T. Vermeule, Painted Mycenaean Larnakes, JHS, τ. 85 (1965), σ. 123 κ.έ.

Δύο βαλσαμάρια κατασχέθηκαν εις χειρας Ευστ. Μανταδάκη χωρίς δήλωση τόπου προελεύσεως, ιδέ και κατωτ., ἀριθ. 42 και 43 (10.872-873).

Σε ἐκκλήσεις τῆς Ἐφορείας ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο, διὰ τοῦ τύπου και ἄλλως, νὰ παραδίδονται τὰ τυχαῖα εὐρήματα, ἀνταποκρίθηκαν πολλοὶ ἰδιῶται με ἀξιέπαινη προθυμία. Πήλινα εὐρήματα πα ρ έ δ ω σ α ν οί ἐξῆς:

Ἦ Π. Μπουλίκας παρέδωσε κεφάλι πηλίνου εἰδωλίου κωμικῆς μορφῆς και ἄλλο γυναικός, μαζί με χάλκινο νόμισμα (ἀριθ. 10.256). Δήλωσε τόπο προελεύσεως τῶν ἀρχαίων: Ἄντισσα Λέσβου (10.254-255).

Ἦ Γ. Β. Μυλωνᾶς παρέδωσε σκυφίδιο μελαμβαφές σε κομμάτια και δήλωσε τόπο προελεύσεως τὸ Μάνδαλο (Μανδαρὲ) Γιαννιτσῶν. Ὑψος: 0,035 μ., διάμ. βάσεως 0,045 μ. (10.258).

Ἦ Σ. Τσαούσογλου παρέδωσε εἰδῶλιο κόρης ροδιακοῦ τύπου και ληκῦθιο ἀρβαλλόσχημο με διακόσμηση δικτυωτή. Δήλωσε τόπο προελεύσεως: Ἄξὸς Γιαννιτσῶν (10.260-261).

Ἦ Ἀγῆσ. Μαδέσης παρέδωσε σκύφο κυλινδρικό με ἀνάγλυφη παράσταση διονυσιακῆς σκηνῆς (πίν. 18α) και κύπελλο (πίν. 18β) ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Δήλωσε τόπο εὐρέσεως: Δερβένι Θεσσαλονίκης, παρὰ τὸ τυροκομεῖο. Πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 304 κ.έ., πίν. 315 γ (10.287-288).

Ἦ Θ. Στυλτίδης παρέδωσε κεφάλι με τὸ λαιμὸ εἰδωλίου γυναικός και δήλωσε τόπο προελεύσεως: Χίος (10.543).

Ἦ Ἰω. Σαλαγκούδας παρέδωσε δύο προϊστορικὰ ὄστρακα (ἓνα διακοσμημένο με γραφίτη, τὸ ἄλλο με ἐγχάρακτες σπεῖρες) και κορμὸ εἰδωλίου πλαγγόνος, ἀπὸ τῆ θέση Κυπαρίσσι τῶν Βασιλικῶν. Ἄναφέρονται και εἰκονίζονται, ΑΔ, ἔ.ἀ. σ. 304 και πίν. 315 β. Ἰδὲ και κατωτ., ἀριθ. 44 (10.734-735).

Ἦ Δ. Ταυρίδης παρέδωσε ἀμοφορίσκο ρυθμοῦ «δυτικῆς κλιτύος» και ἄβαφο ὀξυπύθμενο ἀγγεῖο ρωμαϊκῶν χρόνων. Δήλωσε τόπο προελεύσεως τὸ Καραμπουρνάκι, μέσα στὴ θάλασσα, παρὰ τὸ Κυβερνεῖο (10.817-818).

Ἦ Γ. Ἀρβανίτης παρέδωσε πλαγγόνα (ὑψος 0,125 μ.), πὸ βρέθηκε σε οἰκόπεδο τῆς Ἐγνατίας κοντὰ στὴ Διεθνή Ἐκθεση (10.887).

Ἦ Ἀναστ. Χατζόπουλος παρέδωσε τμήματα εἰδωλίων, τυχαῖα εὐρήματα στὴν περιοχή τῆς Πέλλας (10.893-896).

Ἦ Ι. Κ. Χρυσουλᾶκης παρέδωσε μέρος προτομῆς γυναικός με δήλωση τόπου εὐρέσεως τὴ Θεσσαλονίκη, ὁδὸς Πέτρου Συνδῖκα (10.897).

Ἦ Ἀλέξ. Μαβίλης παρέδωσε κἀνθαρο μελαμβαφῆ, πὸ βρέθηκε στὴν Πανεπιστημιούπολη (10.900).

Ἦ ἀρχαιοπώλης Βασ. Ἰατρίδης παρέδωσε πήλινο εἰδῶλιο (πίν. 18γ).

Τέλος, λύχνος με ἀνάγλυφη διακόσμηση και στὴ βάση: ΚΥ, βρέθηκε «κατὰ τῆς ἐργασίης προεκτάσεως τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ» τῆς Θεσσαλονίκης και παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο (10.901).

Τὰ παραδοθέντα μὲ τόπο προελεύσεως τῆ Χαλκιδικῆ καταχωρίζονται κατωτέρω μαζί μὲ τὰ ἄλλα εὐρήματα ἐκεῖθεν.

Σωστικὲς ἀνασκαφὲς στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἔφεραν στὸ φῶς κυρίως πήλινα ἀγγεῖα, εἰδῶλια, λύχνους κ.λ. Τὰ περισσότερα, ποὺ ἔχουν ἤδη καταγραφῆ, ἤλθαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου (ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 58), ἀπὸ διάφορα οἰκόπεδα μέσα στὴν πόλη (κατωτ., ἀριθ. 59) καὶ ἀπὸ τὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα (κατωτ., ἀριθ. 54). Ὑπάρχουν ἐπίσης εὐρήματα τῆς τριετίας 1968-70 ἀπὸ τὸ Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο (κατωτ., ἀριθ. 57), τὰ ὁποῖα ὅμως εὐρίσκονται ἀκόμη στὰ ἐργαστήρια καὶ στὶς ἀποθήκες, περιμένοντας μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα τὴν ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τους, ταξινόμηση, καταγραφῆ κ.λ., ποὺ δὲν ἔγινε ἀφοῦ ἀπομακρύνθηκα βίαια ἀπὸ τὴν Ἐφορεία καὶ τὸ Μουσεῖο, ἀνωτ., σ. 212.

Ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο ἤλθαν εὐρήματα τῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν κυρίως ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τῶν κλινικῶν τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γιαννιτσῶν, καὶ στὰ οἰκόπεδα τοῦ ἀνεγειρόμενου συνοικισμοῦ ἐργατικῶν κατοικιῶν «Ἀξιός». Γι' αὐτὰ ιδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 58. Εἶναι κυρίως βαλσαμάρια (δακρυδόχοι) καὶ ἄλλα πήλινα ἀγγεῖα εὐτελεῆ, εἰδῶλια, λύχνοι κ.λ. Μέσα στὰ ἔτη 1968-69 εἶχαν καταγραφῆ ἀπὸ τὴν Κτηνιατρικὴ Σχολὴ τὰ ὑπ' ἀριθ.: 10.788, 10.814-5, 11.089-92, 11.095-6, 11.101-102α-δ, 11.103-5α, 11.106α-β, 11.107-9, 11.111 κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ συνοικισμό «Ἀξιός» ἐξ ἄλλου εἶχαν καταγραφῆ ὡς τὸ 1969 τὰ ὑπ' ἀριθ.: 10.799, 10.801, 10.803-7, 10.858-71, 10.913-20, 10.926-33, 10.937-51, 10.953-65, 10.998α, 11.026, 11.048-52, 11.058-59, 11.061-72, 11.139-40 καὶ 11.148-63).

Ἐνδιάμεσοι ἀριθμοὶ τοῦ Εὐρητηρίου εἶναι εὐρήματα τῶν ἰδίων ἀνασκαφῶν, γλυπτὰ (ἀνωτ., ἀριθ. 39), σαρκοφάγοι (ἀνωτ., ἀριθ. 40), χάλκινα καὶ μικροτεχνήματα ἢ ὑάλινα (κατωτ., ἀριθ. 42 καὶ 43), ἐπιγραφὲς καὶ νομίσματα ἢ δανάκες (κατωτ., ἀριθ. 45 καὶ 47). Ἐπὶ πλέον πάλι πρέπει νὰ ὑπομνησθῆ ὅτι πολλὰ εὐρήματα εἶναι ἀκόμη στὶς ἀποθήκες σὲ κιβώτια ἢ στὸ ἐργαστήριον. Ἐτσι βγαίνει ὁ πλοῦτος, σὲ ἀριθμό, τῶν εὐρημάτων, ποὺ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὐτέλειά τους (πίν. 80 κ.έ.), τὴν ἔκταση τοῦ νεκροταφείου, καὶ τὴν πυκνότητα τῶν τάφων, μπορεῖ νὰ δώσῃ μιὰν εἰκόνα τῆς κοσμοπόλεως τῆς Θεσσαλονίκης στὰ ὕστερα ρωμαϊκὰ χρόνια. Εἶναι τὸ λαϊκὸ νεκροταφεῖο τῆς μεγαλοπόλεως σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, πρὸς τὸ λιμάνι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα σημεῖα τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ πρὸς τὴ Λητή, καὶ πρὸς τὸ Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο στὸ σύνολό του, ποὺ δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς περισσότερο ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας. Ἐννοεῖται δὲν ἔλειψαν καὶ ἀντίθετες ἐνδείξεις ποὺ ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνος.

Στήν περιοχή τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου περιλαμβάνονται τρεῖς ἀκόμα θέσεις, ἀπό τις ὁποῖες προῆλθαν εὐρήματα.

Δυὸ βαλσαμάρια βρέθηκαν τυχαίως κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Μοναστηρίου (γωνία μετὴν ὁδὸν Ταντάλου), δυὸ οἰνοχόες ἀπιόσχημες καὶ δυὸ βαλσαμάρια ἤλθαν ἀπὸ τάφο τῆς Ξηροκρήνης, στὴν ὁδὸν Ρεγκοῦκου, καὶ τρία βαλσαμάρια μαζί μετὴν τμήμα λύχνου ἤλθαν ἀπὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ἐπολλωνιάδος (ιδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 39, καὶ κατωτ., ἀριθ. 43) (10.503-504, 10.785α-δ, 11.011).

Τὸ οἰκόπεδο Νάστου στὸν Ἰππόδρομο, σχεδὸν πάνω στὸ ἀνατολικὸ σκέλος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἔδωσε ποικίλα εὐρήματα. Μεταξὺ ἄλλων εἶναι εἰδώλια Ἀφροδίτης (τὸ ὑπ' ἀριθ. 10.263 εἰκονίζεται, ΑΔ 23, 1968, Χρον., σ. 232, πίν. 279 α-β) καὶ σύμπλεγμα Ἐρωτος καὶ Ψυχῆς πάνω σὲ παγῶνι (ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 273 ε). (10.263-264, 10.290-294).

Μᾶλλον οἰκιακῆς χρήσεως ἀντικείμενα ἤλθαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα μέσα στὸν περίβολο τῶν τειχῶν. Ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς Ιου-2ου αἰ. μ.Χ. (πρβλ. The Athenian Agora V, πίν. 19, M13) βρέθηκε κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Κ. Κρυστάλλη καὶ Ἀφεντούλη (ιδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 39). (10.452).

Λύχνος μετὰ ἀνάγλυφη διακόσμηση, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἤλθε ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Ἀρ. Σωτηρίου στὴ λεγόμενη Παλαιὰ ὁδὸν Φιλίππου, ἀριθ. 52 (ιδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 38, κατωτ., ἀριθ. 59). (10.737).

Τμήμα χύτρας καὶ λύχνου προῆλθαν, μαζί μετὰ ἄλλα, ἀπὸ τὴν ὁδὸν Ὀλύμπου 57.

Ἐκ τῶν Θεσσαλονίκης, ἡ Νέα Μηχανιώνα καὶ ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ἔδωσαν εὐρήματα πῆλινα καὶ ἄλλα ἀπὸ τάφους. Ἰδὲ γι' αὐτὰ κατωτέρω, στοὺς τόπους (10.506-522, 10.827-842).

Ἀπὸ τὴν Χαλκιδική, πού ὑπέστη κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνενόχλητη ἀρχαιοκαπηλία ἔρχονται τώρα ὅλο καὶ πῖο πολλὰ εὐρήματα στὰ Μουσεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Πολυγύρου. Στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης:

Ἄμφορίσκος ὀξυπύθμενος μελαμβαφῆς μετὰ διακόσμηση ἐμπιέστων ἀνθεμιῶν καὶ καμπυλῶν. Λεῖπουν ὁ λαιμὸς καὶ οἱ λαβές. Μέγ. σ. ὕψος: 0,069 μ. Βρέθηκε στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ χωριοῦ Νέα Φώκεια καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Β. Μυλωνᾶ.

Τμήμα πῆλινης προτομῆς γυναικός, πού κρατᾷ περιστέρι μετὰ τὸ δεξιὸ μπροστὰ στὸ στήθος, παρέδωκε ὁ Ἴω. Κρεμμύδας, μετὰ δήλωση τόπου εὐρέσεως τὴν Τρυπητὴ Χαλκιδικῆς, στὴν ἴδια θέση μετὰ τὰ εὐρήματα, πού καταχωρίσαμε στὰ Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 134, πίν. 93 β-γ (10.289).

Ἀρυβαλλοειδῆ λήκυθο μελαμβαφῆς, ὕψους 0,115 μ., καὶ ὀξυπύθμενος ἀμφορέας, ὕψους 0,52 μ., ἀπὸ θέση Ἐλος τῆς Νέας Φώκειας, παρέδωκε ὁ Σταθμὸς Χωροφυλακῆς Νέου Μαρμαρᾶ.

Ἀπὸ τὸν Ἄντ. Παντάλη ἐδωρήθησαν τὰ κατωτέρω ἀπὸ τὴ θέση Ἄμυγδαλιά, σὲ ἀπόσταση 3 χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ Κελλί:

1. Κορινθιακὸς κώθων, ὕψ. 0,047 μ., διάμ. 0,119 μ.
2. Μελαμβραφῆς κύλιξ, ὕψ. 0,073 μ., διάμ. χείλους 0,13 μ.
3. Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφη λήκυθος ἀρυβαλλοειδῆς με παράσταση κεφαλιοῦ γυναικὸς πρὸς δεξιὰ, ὕψ. 0,07 μ.
- 4-6. Τρία κυάθια μελαμβραφῆ με ἐμπίεστα ἀνθέμια κ.λ.
- 7-9. Τρεῖς μελαμβραφεῖς σκύφοι.
10. Πυξίδα μελαμβραφῆς.
- Τὰ μελαμβραφῆ 5ου-4ου αἰ. π.Χ.
11. Τμήμα ἐρυθρόμορφου ἀττικοῦ ἀγγείου ὑστεροαρχαϊκῆς ἐποχῆς με παράσταση ἀθλητοῦ ἴσως (ΑΔ 24, 1969, Χρον., πίν. 293α).
- 12-13. Εἰδῶλιο χελώνας καὶ ἀγνύς.
14. Μελανόμορφος κρατήρας, ἀττικός, κορινθιακοῦ τύπου, με κιονοειδεῖς λαβές. Ὑψος 0,36 μ. Μέσα 6ου αἰ. π.Χ. Εἶναι τώρα στὴν αἴθουσα Ἐκθέσεως τῶν ἀγγείων (πρβλ. ἀνωτ., ἀριθ. 34, καὶ ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 292 καὶ πίν. 294α-β, ἐδῶ πίν. 5 καὶ 6) (10.454-456, 10.756).

Περὶ τὰ 150 μ. πρὸς Δυσμὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ Μεγάλῃ Παναγία βρέθηκαν ἀπὸ τὸν Ἡλία Ἀλεφάκη καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὸ γυιό του Γρηγόριο:

1. Λύχνος μελαμβραφῆς με ἀνάγλυφο ἰωνικὸ κυμάτιο ἄνω, μυκτῆρα ἐπιμήκη με ὠσειδῆ ἀπόληξη, καὶ λαβὴ-δαχτυλίδι, πρβλ. Howland 653 καὶ 659. Μελανὸ γάνωμα ἀμαυρό. Μῆκος 0,108 μ. (πίν. 19α, μέσον).
2. Ἄλλος με ἐμπίεστη διακόσμηση γραμμικὴ καὶ τριγωνικὴ ἀπόληξη. Μῆκος 0,12 μ. (πίν. 19α, δεξιὰ),
3. Ἄλλος ἄβαφος, με ἀνάγλυφη κληματίδα, ὑστερορωμαϊκός, με ἐπιγραφὴ: ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ. Μῆκος 0,105 μ. Πρβλ. Perlzweig, 1.544 (πίν. 19α, ἀριστερά).
- 4-6. Τρεῖς προχοῖσκες ἐλλιπεῖς, μέγ. σ. ὕψος 0,175 μ., 0,17μ. καὶ 0,145 μ. (πίν. 19β).
- 7-13. Ἑπτὰ βαλσαμάρια διάφορα, ὕψους 0,084-0,155 μ. (πίν. 19γ). Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 43.
- 14-15. Τμήμα εἰδωλίου ὁμοίου πρὸς ἓνα τῆς συλλογῆς Φωστηροπούλου (κατωτ., ἀριθ. 51), τύπου Κνιδίας Ἀφροδίτης (πρβλ. Myrina, II, πίν. 16α) καὶ κεφάλι πλαγγόνος με στεφάνη καὶ ἐνώτια (πίν. 20α-β) (10.468-478, 10.480-499).

Κατὰ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τῆς τούμπας κοντὰ στὴν Ὀρμύλια βρῆκα καὶ μετέφερα στὸ Μουσεῖο κομμάτια δίωτης κύλικος τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ποὺ συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν. Ὑψος 0,076 μ., διάμ. χείλους 0,141 μ. (10.603).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν στὰ Πυργαδίκια (ιδὲ κατωτ., Πυργ.) προῆλθαν κομμάτια, ποὺ συγκολλήθηκαν, κρατῆρος καὶ λεκάνης (πίν. 21α-β) μακεδονικοῦ ἐργαστηρίου, πῆλινος βομίσκος (πίν. 21γ)¹, περιρραντήριο καὶ μικρὸς ἀμφορεὺς ἄβαφος (πίν. 20γ) (10.604-608).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν Πλανὰ (ιδὲ κατωτ., Πλανὰ) προῆλθαν: ἀμφορίσκος, δύο πρόχοι σὲ κομμάτια καὶ μέρος ἀρρετινοῦ κυαθίου (10.608-611).

Τμῆμα μελαμβροῦ κανθάρου καὶ κυάθιο, 4ου αἰ. π.Χ., ἤλθαν ἀπὸ τὸ κτῆμα τοῦ Ἁγαπητοῦ Τρικαλιώτη (Ἀμμώνιον, ιδὲ κατωτ.) (10.783-784).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν Πλανὰ (μαζὶ μὲ τὸ «χαλκιδικό» κρᾶνος, κατωτ., ἀριθ. 42) ἀπὸ τὴν περιοχὴν Γαλαρινοῦ (10.899).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν στὰ Πυργαδίκια (ιδὲ κατωτ., Πυργ.) προῆλθαν ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ προῆλθαν ἀπὸ τάφους στὶς «βίλλες» τῆς Νέας Καλλικράτειας. Πρβλ. κατωτ., ἀριθ. 47 καὶ Νέα Καλλικράτεια (11.073-083).

42. Χάλκινα καὶ μικροτεχνήματα. Τὸ χάλκινο κεφάλι ἀπὸ τὰ Ρυάκια (ἄλλο Ρυάκι) τῆς Πιερίας, σὲ 2 καλῆς φωτογραφίης (ἢ μία ἐγχρωμῆ) τοῦ Σπ. Τσαβδάρου καὶ μὲ σύντομο κείμενο τοῦ Φ. Πέτσα δίνεται στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1968². Τὸ θησαυρὸν χαλκῶν ἀπὸ τὰ Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς παραλληλίζει ὁ Keith Branigan πρὸς ὁμοίους θησαυροὺς ἀπὸ τὴν Θήβα, τὴν Εὐτρηση, τὴν Κύθνο, τὴν Νάξο καὶ τὴν Κρήτη³, ἀλλὰ μνημονεύει μόνον τὸ μέρος ποὺ ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Γιὰ πόρτες ἀπὸ Θεσσαλονίκη, ιδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 28 (Dimi-trova).

Σχετικὰ μὲ χάλκινη ὑδρία ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι, ὁ καθηγητὴς Eugene Vanderpool δημοσίευσε⁴ τὰ τρία χάλκινα ἀγγεῖα, ποὺ ἔχουν ὡς ἓνα σημεῖο ταυτόσημη ἐπιγραφὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει, ὅπως ἔδειξε, ὅτι τὰ τρία ἀγγεῖα εἶναι ἐπαθλα κερδισμένα σὲ ἀγῶνες, τὰ Ἐπιτάφια, ποὺ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τῶν νεκρῶν τῶν Περσικῶν πολέμων, στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκαδημία.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ Δερβένι προσάγεται γιὰ παραλληλισμὸ στὸ βιβλίον τοῦ Jörg Schäfer γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴν κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Πέργαμο⁵.

1. Ὁ βομίσκος ἔχει μεταφερθῆ καὶ ἐκτίθεται στὸ νέο Μουσεῖο τῆς Χαλκιδικῆς, στὸν Πολύγυρο. Φέρει λευκὸ ἐπίχρῆμα, ἐξίτηλο κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος. Τὸ γραπτὸ λέσβιο κυμάτιο, ἄνω, διατηρεῖται σὲ δύο πλευρῆς. Ὑψος 0,256 μ. Διαστάσεις ἐπιφανείας: ἄνω 0,145 × 0,145 μ., κάτω 0,195 × 0,18 μ., Πρβλ. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, πίν. 325 δ.

2. ΔΕΘ 1968, σ. 273 καὶ 278-279.

3. K. Branigan, Early Aegean Hoards of Metalwork, BSA, τ. 64 (1969), σ. 1 κ.έ., ἀλλὰ πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 118.

4. ΑΔ, τ. 24 (1969), Α', Μελέται, σ. 1 κ.έ. καὶ πίν. 1-4, πρβλ. «Μακεδονικά», τ. 9 (1969), σ. 135 καὶ σημ. 4.

5. Jörg Schäfer, Hellenistische Keramik aus Pergamon, Berlin 1968, εἰκ. 11, 2.

Στὴ δημοσίευση τῶν χρυσοῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων τοῦ Museum für Kunst und Gewerbe τοῦ Ἀμβούργου, σκουλαρίκια ἀπὸ τὴ Νεάπολη τῆς Θεσσαλονίκης (ὄχι τῆς Θεσσαλίας!) παραβάλλονται πρὸς ὅμοια στὸ Ἀμβούργο¹. Σχετικὰ πρὸς τὰ ἔργα Θεσσαλονικέως τεχνίτου, ποὺ βρέθηκαν στὸ Kaiseraugst, ἢ G.M.A. Richter παραπέμπει εἰς P. Lauer-Balert, ποὺ δὲν εἶδα².

Κίβδηλα. Εἰς τὸ ΑΔ 24, 1969, Χρονικά, σ. 292 κ.έ., ἔχει ἐκτεθῆ σύντομα τὸ ἱστορικὸ τῆς κατασχέσεως ἀρχαίων εἰς χεῖρας τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Stefan Martin Gericke καὶ καταχωρίσθηκαν μεταξὺ τῶν κατασχθέντων καὶ 51 ὀστίνες καὶ ἔλεφαντοστέινες σφραγίδες δῆθεν πρωτομινωϊκές, μὲ ἐπιφύλαξη γιὰ τὴ γνησιότητά τους.

Στις 24 Μαΐου 1969 τριμελῆς Ἐπιτροπὴ (Ν. Κοντολέων, Φ. Πέτσας, Δ. Θεοχάρης) ἐξέτασε πάλι τὰ κατασχθέντα. Ἀπὸ τὸ σχετικὸ Πρωτόκολλον ἐκτιμήσεως τῆς γνησιότητος καὶ τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῶν κατασχθέντων ἀποσπῶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὶς σφραγίδες:

«Ἀμοιβολίας ἐκφράζει ἡ Ἐπιτροπὴ: α) περὶ τῆς ομάδος τῶν 51 «κρητικῶν σφραγίδων ἐξ ἔλεφαντοστοῦ» (ὑπ' ἀριθ. 10.547-10.597).

Ἡ ὁμάς αὕτη, ἰδιαίτερος ὁμοιογενῆς καὶ ἀναμφιβόλως ἀπαρτίζουσα ἐνιαῖον σύνολον, φαίνεται ἀνήκουσα εἰς τὸν κύκλον τῶν πρωτομινωϊκῶν σφραγίδων, διότι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίοδον ἢ περιοχὴν δύναται νὰ ἀποδοθῆ. Ἐξ ἐγγυτέρας ὁμως ἐξετάσεως διεπιστώθη, ὅτι εἰς τινὰς λεπτομερείας παρατηροῦνται χαρακτηριστικὰ ἄγνωστα εἰς τὰς πρωτομινωϊκὰς σφραγίδας, τόσον μορφικῶς ὅσον καὶ θεματικῶς. Ἐπὶ πλέον οὐδὲν παράλληλον εὕρημα μινωϊκῶν σφραγίδων παρουσιάζει τὴν ὁμοιόμορφον κατάστασιν διατηρήσεως τῆς ομάδος ταύτης οὔτε τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν παραδειγμάτων.

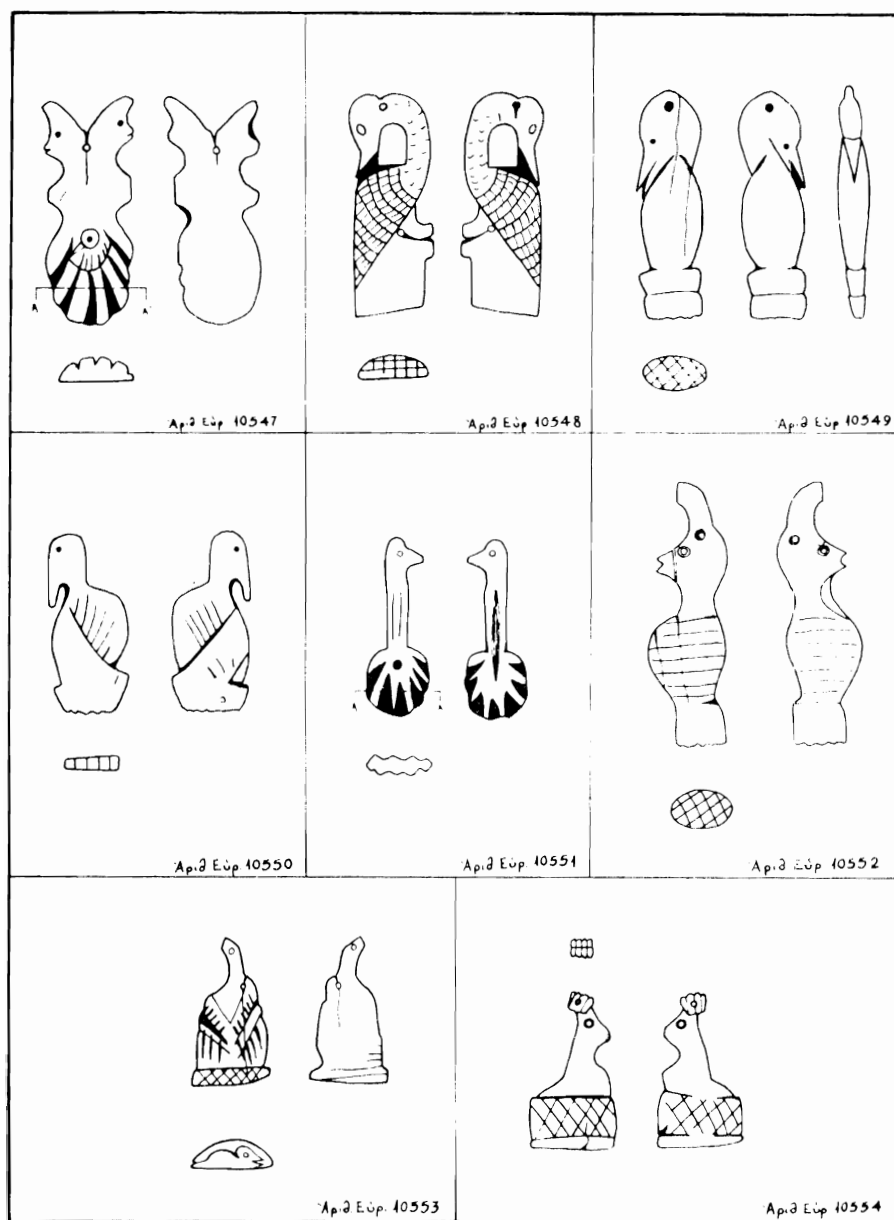
Πρόσθετος ἐπίσης λόγος ἀμφισβητήσεως τῆς γνησιότητος τῶν σφραγίδων εἶναι τὸ ὅτι, παρὰ τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν τῆς προελεύσεως ἐκ τοῦ κύκλου τῶν πρωτομινωϊκῶν χρόνων, ἀσγνωρίζονται εἰς τινὰ δείγματα καὶ χαρακτηριστικὰ προδίδοντα ἔμπνευσιν ἐξ ἄλλων ἐποχῶν»³.

Εἰκόνα τῶν σφραγίδων ἔχει δοθῆ στὸ ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 296α-β, 297α-β καὶ 298α. Ἐδῶ δίνονται σὲ σχέδια μερικῆς (εἰκ. 13 καὶ 14), γιὰ νὰ βοηθη-

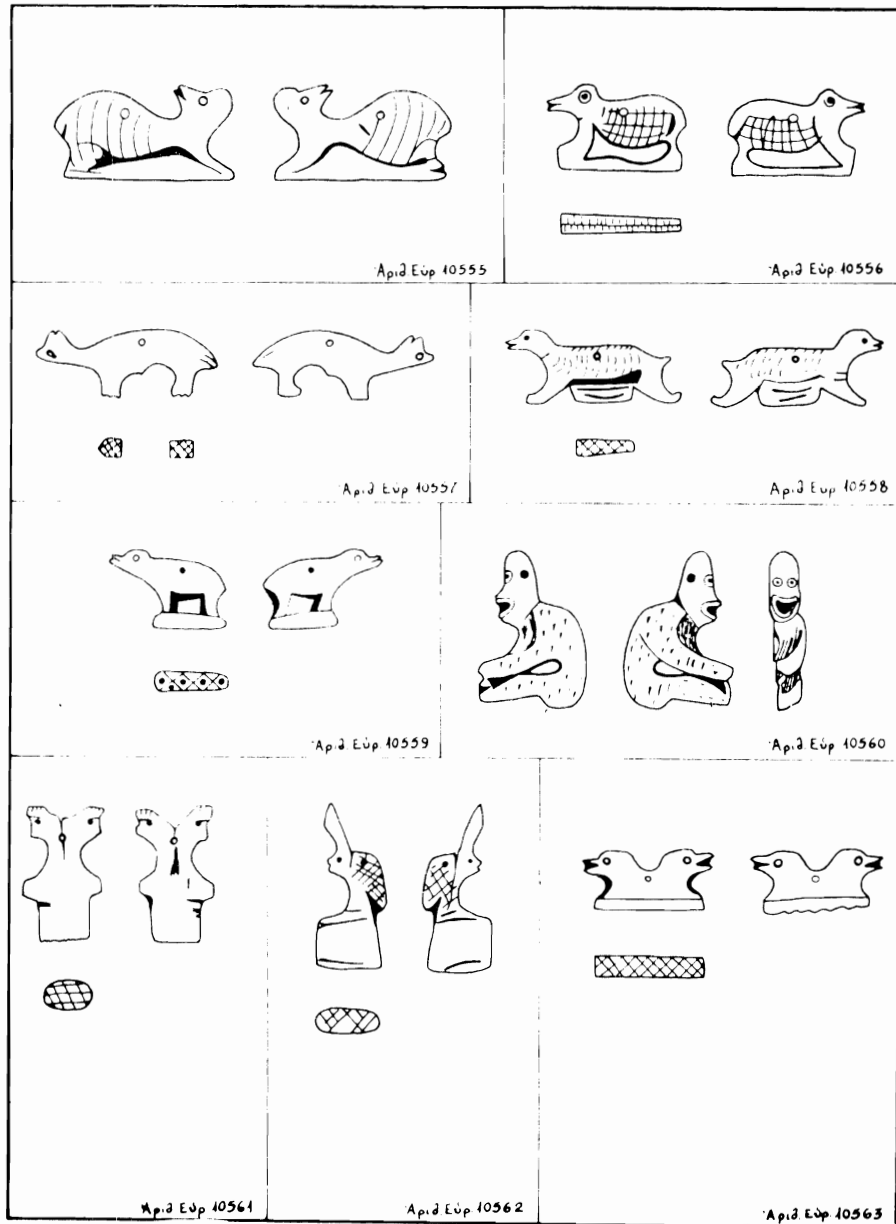
1. H. Hoffman-Vera von Claer, Antiker Gold-und Silberschmuck, Mainz a. R. 1968, σ. 127. Πρβλ. καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 21.

2. G. M. A. Richter, Perspective in Greek and Roman Art, London and New York, ἔτος (;), Phaidon, σ. 55, εἰκ. 226, μὲ παραπομπὴ εἰς P. Lauer-Balert, Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst, Aargau, Kat. No 1, καὶ Richter, Furniture², εἰκ. 668. Πρβλ. καὶ ἄνωτ., σ. 274, σημ. 5.

3. Ἀμοιβολίες ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα διετύπωνεν ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπίσης γιὰ τὸ μαρμάρινο «κυκλαδικὸ» εἰδώλιο ὑπ' ἀριθ. 10.662 (ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 293, ἀριθ. 4, καὶ πίν. 299γ), «τοῦ ὁποίου ἡ πλαστικὴ διαμόρφωσις προδίδει ἀντίληψιν πολὺ μεταγενεστέραν, σχεδὸν ἐλληνιστικὴν».

Εικ. 13. Ήχογραφήματα κιβδηλών σφραγίδων εκ κατασχέσεως
(ἀριθ. Μ.Θ. 10.547-10.554) (42)

Εἰκ. 14. Ἰχνογραφήματα κιβδηλῶν σφραγίδων ἐκ κατασχέσεως
(ἀριθ. Μ. Θ. 10.555-10.563) (42)

θοῦν ἰδιῶτες καὶ ξένα Μουσεῖα κυρίως, νὰ ἀναγνωρίσουν μεταξὺ τῶν ἀποκτημάτων τους ὅμοια κίβδηλα, ὥστε νὰ μὴ ἐμπλέκεται ἡ ἐπιστήμη σὲ παγίδες ὀδυνηρές¹.

Τὰ ν έ α ἀ π ο κ τ ή μ α τ α τοῦ Μουσείου δωρήθηκαν ἢ παραδόθηκαν ἀπὸ ἰδιῶτες, κατασχέθηκαν ἀπὸ τὴ Χωροφυλακὴ, ἢ προῆλθαν ἀπὸ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας.

Στὴ δ ω ρ ε ἂ Παπαηλιάκη περιλαμβάνονται καὶ χάλκινα, νέλιο καὶ κράνος (10.423-424).

Στὴν παλαιὰ Συλλογὴ Ἴω. Παπαηλιάκη περιλαμβάνονται καὶ κί β δ η λ α ἀντικείμενα, χρυσᾶ τὰ περισσότερα, ὅπως χρυσᾶ ἐλάσματα μὲ ἐκτυπη διακόσμηση, χρυσὲς μάσκες κατ' ἀπομίμησιν τῶν μυκηναϊκῶν καὶ τοῦ Trebeniste κ.λ. Οἱ μάσκες ἰδιαίτερος δημιουργοῦν πρόβλημα γνησιότητος καὶ ἄλλων ἐξαιρετικῶν ἢ σπανίων ἀποκτημάτων ξένων Μουσείων. Ἡ Dorothy Kent Hill δημοσιεύει² κράνος, μάσκα κ.λ. ἀπὸ τῆ Β. Ἑλλάδα καὶ ἀναφέρει (σ. 15) ὅμοια, ὅπως λέει, στὸ Römisch-Germanisches Zentralmuseum, στὸ Mainz τῆς Γερμανίας (τῆς τὸ εἶπε ὁ Franz Josef Hassel). Χάλκινο κράνος, χάλκινες κνημίδες καὶ χρυσᾶ ἐλάσματα, «nordgriechisch», παρουσιάσθηκαν στὸ ἐμπόριο³.

Ἡ D. Kent Hill νομίζει ὅτι τὰ δικά της, τοῦ Trebeniste κ.ά. εἶναι σύγχρονα, εἶναι ἑλληνικά καὶ κατάγονται ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα ταφῆς (σ. 15).

Π α ρ α δ ὀ θ η κ α ν τὰ ἐξῆς χάλκινα καὶ μικροτεχνήματα.

Μαχαιρίδιο ἀπὸ σίδηρο, μὲ ταινίες χρυσὲς στὴ λαβή, καὶ λόγχη σιδερένια παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Σ. Α. Τσαούσογλου μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: Ἄξις Γιαννιτσῶν (10.265-266).

1. Ὁ συνάδελφος Γιάννης Σακελλαράκης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ γράψῃ τὰ ἐξῆς σχετικά:

Ἄγαπητὲ κ. Πέτσα,

Στὸ τελευταῖο ΑΔ εἶδα τὶς φωτογραφίες τῶν ὀστείνων σφραγίδων τῆς ἀρχαιοκαπηλίας τῶν Γερμανῶν, ποὺ δημοσιεύετε καὶ ποὺ σωστὰ τὶς χαρακτηρίζετε σὰν ἀμφίβολες κι' ἤθελα νὰ σᾶς μεταδώσω μερικὲς πληροφορίες γι' αὐτές.

Ἄναμφισβήτητα εἶναι κίβδηλες, ἀφοῦ γνωρίζουμε στὴν Κρήτη τὸν κατασκευαστὴ τους. Τὸ Μ. τῆς Βοστώνης ἔχει ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια δύο ἀπ' αὐτὲς—τὶς εἶδαμε καὶ στὴν ἐκθεση πέρυσι—δημοσιευμένες ἀπὸ τὸν C. Vermeule. Ὁ Ν. Μεταξᾶς στὸ Ἑράκλειο ἔχει κάμποσες, μὰ δὲν τὶς περιέλαβα στὸν τόμο CMS IV τῆς συλλογῆς του. Τὸ Μουσεῖο Ἑρακλείου ἔχει πάλι μερικὲς ἑκατοντάδες...

Φιλικώτατα

Γιάννης

2. D. Kent Hill, *Helmet and Mask and a North Greek Burial*, «The Journal of Walters Art Gallery», τ. 27-28, 1964-1965 (1968), σ. 9 κ.έ.

3. *Ars Antiqua A. G.*, Luzern, 7 Δεκ. 1962, σ. 28 κ.έ., ἀριθ. 119, πίν. 39.

Χάλκινο δεξιὸ χέρι εἰδωλίου (μέγ. σ. μήκος 0,054 μ.) μαζί με νομίσματα (κατωτ., ἀριθ. 47) καὶ ἄλλο χέρι ἀγαλματίου ἤλθε ἀπὸ τὴ Ρητίνη τῆς Πιερίας (μέγ. σ. μήκος 0,064 μ.) (10.275, 10.302).

Χρυσὸ σκουλαρίκι, μέρος ἀσημένιου δακτυλιδιοῦ κ.λ. ἤλθαν ἀπὸ τὸ χωριὸ Μεγάλη Παναγιὰ τῆς Χαλκιδικῆς μαζί με ἀγγεῖα κ.λ., ἄνωτ., ἀριθ. 41 (10.485, 10.497-498).

Χάλκινη αἰχμὴ προϊστορικὴ παρέδωσε ὁ Κωνστ. Βουγιανᾶς, με δῆλωσι τὸπου προελεύσεως: Γαλατινὴ Κοζάνης. Μήκος 0,185 μ. (10.523).

Κράνος «χαλκιδικοῦ» τύπου βρέθηκε στὸ 36ο χλμ. τῆς ὁδοῦ Θεσσαλονίκης-Πολυγύρου, περιοχῆς Γαλαρινοῦ, μαζί με πήλινη χύτρα, ἄνωτ., ἀριθ. 41.

Διάφορα χάλκινα κοσμήματα παρέδωσε ὁ Βασ. Ν. Ποτοσάκης με δῆλωση τὸπου προελεύσεως: θέση Ταλαμπάζι Γιαννιτσῶν (11.002-005).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προῆλθαν τὰ ἀκόλουθα:

Πόρπες τοξωτῆς χωρὶς τὴν (κινητὴ) βελόνη, με σφαιρικῆς ἀποφύσεις καὶ δῆλωση ἀνθεμίου ἢ μία, χάλκινος δακτύλιος, περόνη κ.λ., χάλκινο ἐξάρτημα σὲ σχῆμα ἄδειου ροδιοῦ, κομμάτια ὀκτώσχημων πορπῶν κ.λ., κατασχέθηκαν εἰς χεῖρας κατοίκων Πυργετοῦ Πιερίας (10.532-541).

Ἐκ τῆν κατάσχεση Gericke προῆλθε καὶ χάλκινη τοξωτὴ πόρπη (ΑΔ 24, 1969, Χρον., πίν. 298 β), λύχνος χάλκινος (ΑΔ, ἔ.ἄ., πίν. 303 β), ψέλιον (ΑΔ, ἔ.ἄ., πίν. 298 γ), πόρπες καὶ ἄλλα κοσμήματα διάφορα, μέρη ἀπὸ διάφορα σκευῆ, μολύβδινο βλήμα σφενδόνης με ἐπιγραφὴ ΠΠΠΔ καὶ ἄλλα μολύβδινα καὶ σιδερένια ἀντικείμενα, χρυσᾶ φύλλα καὶ ἐλάσματα, χάλκινη σάυρα κ.λ. Ἐξιοσημεῖωτος δακτυλιόλιθος φέρει τὴν ἐπιγραφὴ: ΕΥΤΥΧΙΩΝ ΜΝΗΜΟΝΕΙ (ΑΔ, ἔ.ἄ., πίν. 303α).

Ἐκ τῆν κατάσχεση σὲ ἀρχαιοκάπηλο ἀπὸ τὴν Καβάλα προῆλθαν, μαζί με πήλινα ἀγγεῖα κ.λ. (ἄνωτ., ἀριθ. 41 καὶ κατωτ., ἀριθ. 43) ζεύγος χάλκινων ὀκτώσχημων πορπῶν, ἄλλη μικρότερη τοξωτὴ, ἐξάρτημα σὲ μορφὴ ὀπισθότμητης οἰνοχοΐσκης, κομβία, κάτοπτρο, ψῆφος, χρυσὸς δακτύλιος, δακτυλιόλιθος, σφενδόνη ἀπὸ ἰαλόμαζα καὶ ἄλλα νεότερα ἀντικείμενα (10.629-659).

Ἐκ τῆν κατάσχεση Εὐστ. Μανταδάκη (ἄνωτ., ἀριθ. 41) προῆλθαν καὶ διάφορα χάλκινα καὶ μολύβδινα μικροαντικείμενα (10.874-77, 10.880-81).

Οἱ σ ω σ τ ι κ ῆ ς ἀ ν α σ κ α φ ῆ ς ἔδωσαν χάλκινα καὶ μικροτεχνήματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου καὶ ἀπὸ τὸν Ἰππόδρομο.

Ἡ περιοχὴ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου ἐρευνήθηκε (ἄνωτ., ἀριθ. 41, καὶ κατωτ., ἀριθ. 58) στὸ οἰκόπεδο τῶν κλινικῶν τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς καὶ στὰ οἰκόπεδα τῶν ἐργατικῶν πολυκλιτοικιῶν τοῦ Συνοικισμοῦ «Ἀξιός». Φτωχὰ γενικῶς τὰ εὐρήματα, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται καὶ μερικὰ χρυσᾶ κοσμήματα.

Ἐκ τῶν τάφους τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς προῆλθαν ὀστέινο πλακίδιο καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα, τρία χάλκινα καρφιά καὶ δακτύλιος, τρία

χρυσᾶ φύλλα δρυὸς ἀπὸ στεφάνι, μικρὸς καθρέφτης μολύβδινος μὲ τὸ γυάλινο δίσκο του καὶ ἄλλα μολύβδινα μικροαντικείμενα, χρυσᾶ σκουλαρίκια κ.λ. (10.787, 10.795, 11.099, 11.105β, 11.117, 11.119, 11.120 α-δ, 11.136).

Περισσότερα ὅμοια εὐρήματα καὶ διάφορα ἔδωσε ἡ ἐκτεταμένη ἔρευνα στοὺς τάφους τοῦ συνοικισμοῦ «Ἀξιός». Εἶναι πόρπες τοξωτῆς καὶ ἄλλες ἀπὸ τελαμῶνα (πίν. 22β), ἀσημένιο δακτυλίδι μὲ δακτυλιόλιθο στολισμένο μὲ παράσταση Ἑρμοῦ Κερδῶου (πίν. 23γ-δ), ψέλια (πίν. 22α), ἐλλειψοειδῆς λίθος ἰώδους χρώματος σὲ χρυσὸ πλαίσιο μὲ κρίκο, ἀπὸ περιδέριο μὲ χρυσῆ ἀλυσίδα (πίν. 23α), χρυσᾶ σκουλαρίκια (πίν. 23β), λίθινα καὶ ὀστρίνα κουμπιὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα (πίν. 22γ καὶ 25α-β). Εἶναι ἐπίσης ψέλιο ἀπὸ ξύλο ἀπανθρακωμένο, πῶμα μολύβδινης πυξίδας, χάλκινος καθρέφτης σὲ δυὸ τεμάχια κ.λ. (10.808-10, 10.816, 10.934-936, 10.968, 10.983-92, 10.994, 11.024-025, 10.998β-ζ, 11.055-057, 11.145, 11.169 κ.έ.).

Ζεύγος χρυσῶν σκουλαρικών ἤλθαν ἀπὸ τάφο στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ἄμπελώνων, ἀριθ. 97, στὸ συνοικισμὸ Ξηροκρήνης (10.912).

Ἄπὸ τὸ οἰκόπεδο Νάστου, στὸν Ἰ π π ὀ δ ρ ο μ ο, ἤλθαν μαζί μὲ ἄλλα εὐρήματα (ἀνωτ., ἀριθ. 41, καὶ κατωτ., ἀριθ. 54) ἐλεφάντινα μικροτεχνήματα (10.299-300).

Ἄπὸ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες ἐκ τὸς τῆς Θεσσαλονίκης, συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς τάφους στὴ Μηχανιώνα καὶ στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο, καταγράφηκαν ἐπίσης εὐρήματα.

Δύο χάλκινα βραχιόλια ἤλθαν μαζί μὲ τὰ ὑστερορρωμαϊκὰ ἀγγεῖα (ἀνωτ., ἀριθ. 41) ἀπὸ τὴ Νέα Μηχανιώνα (10.524-525).

Πλουσιώτερα καὶ περισσότερο ἐνδιαφέροντα ἦταν τὰ κτερίσματα τῶν ἐλληνιστικῶν τάφων τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 68). Εἶχαμε βρῆ ὅ,τι ἄφησε ἡ ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότητα ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Μετὰ τὴν ἐργαστηριακὴ τους ἐπεξεργασία καταγράφηκαν, πρβλ. Χρονικά 1966-67, πίν. 75α-β) (10.821-826, 10.888).

43. Ὑάλινα. Στὴν κωμῶδια Ἀχαρνῆς τοῦ Ἀριστοφάνη (στ. 74), ὁ ἀρχηγὸς τῆς πρεσβείας στὴν Περσία γυρίζει στὴν Ἀθήνα καὶ διηγεῖται πῶς τρῶγαν καὶ πῖναν ἐκεῖ μὲ γυάλινα ποτήρια. Δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἄγνωστα τὰ περσικὰ γυαλιὰ στὴν Ἀθήνα καὶ γενικώτερα στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ γυαλιὰ ἐλληνικῆς κατασκευῆς ὑπῆρχαν, ἀφοῦ στὸ ἐργαστήρι τοῦ Φειδία στὴν Ὀλυμπία βρέθηκαν καὶ γυαλιὰ καὶ μῆτρες γιὰ τὴν κατασκευὴ τους. Ὁ Andrew Oliver, μὲ ἀφορμὴ νέο ἀπόκτημα τοῦ Metropolitan Museum τῆς Νέας Ὑόρκης, ἐξετάζει τὰ ὑάλινα τῆς προελληνιστικῆς ἐποχῆς τῶν Ἀχαιμενιδῶν¹. Ἄναφέρει καὶ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων (ἀλλ' ὄχι «tomb of the Lefkadians»,

1. A. O l i v e r, Persian Export Glass, «Journal of Glass Studies», τ. 12 (1970), σ. 9 κ.έ.

σ. 9, σημ. 3) τὰ ὑάλινα εὐρήματα (Φ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, 1966, σ. 177-178, πίν. 38α-β) καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης δυὸ ἀσημένεις «φιιάλες», ποὺ στὸ σχῆμα μοιάζουν τὶς ὑάλινες, κι ἓνα ποτήρι ὑάλινο, καὶ τὰ τρία ἀπὸ τοὺς τάφους στὸ Δερβένι (σ. 12 κ.έ.). Καθὼς χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ ἄλλα κτερίσματα τὸ ποτήρι τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (4ος αἰ. π.Χ.) βοηθεῖ στὴ χρονολόγηση δύο ἄλλων ὁμοίων του.

Γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἐλληνιστικῶν χυτῶν ὑαλίνων ἀγγείων τοῦ Μουσείου εἶναι τώρα κι ἄλλες πρόσφορες μελέτες δημοσιευμένες στὸ *Journal of Glass Studies*¹. Ὑάλινο κεφάλι Ἰανοῦ τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης μπορεῖ νὰ παραβληθῆ πρὸς ὅμοιο ἀπὸ τὴ Σιδώνα στὸ ἐμπόριο².

Τὰ νέα ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου ἤλθαν ἀπὸ δωρεά, ἀπὸ κατάσχεση ἢ ἀπὸ σωστικές ἀνασκαφές.

Στὴ δωρεά Παπαηλιάκη περιλαμβάνονται καὶ τέσσερα ὑάλινα ἀγγεῖα ἢ μέρη τους (10.355-358).

Ἀμφορίσκος ἀπὸ ὑαλόμαζα σὲ σχῆμα ἀνεστραμμένου κώνου περιλαμβάνόταν στὰ κατασχεθέντα ἀρχαιοπώλου τῆς Καβάλας, ἀνωτ., ἀριθ. 41 καὶ 42. Εἰκονίζεται, ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 292, πίν. 295γ (10.628).

Στὴν κατάσχεση Gericke περιλαμβάνεται καὶ κρίκος ἀπὸ ὑαλόμαζα (10.696).

Δύο ψέλια καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα ὑάλινα ἤλθαν ἀπὸ τὴν κατάσχεση Εὐστ. Μανταδάκη (ἀνωτ., ἀριθ. 41 καὶ 42) (10.879, 10.882-883).

Σημαντικὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποικιλία σὲ σχήματα κ.λ. τῶν ὑαλίνων εὐρημάτων στὶς σωστικές ἀνασκαφές τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου. Πλούτισαν τὴν ἤδη ἐνδιαφέρουσα Συλλογὴ Ὑαλίνων τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ζητοῦν τὸ χῶρο τους στὴν πτέρυγα τοῦ Μουσείου ποὺ περιμένουμε ἀπὸ δεκαετίας νὰ γίνῃ, γιὰ τὰ χάλκινα καὶ τὰ μικροτεχνήματα, γιὰ τὰ εἰδώλια καὶ τὰ ὑάλινα, ποὺ τώρα ἀπλῶς φιλοξενοῦνται στὴν αἴθουσα Ἐκθέσεως τῶν ἀγγείων.

Ἀπὸ τὶς κλινικὲς τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς ἤλθαν ὑάλινα βαλσαμάρια καὶ ἄλλα ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πτηνόμορφα (10.792, 11.093-094, 11.105β). Περισσότερα εἶναι τὰ ὑάλινα ἀπὸ τὸ συνοισμό «Ἀξιός». Τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι βαλσαμάρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ γιγαντιαῖα (πίν. 24α). Συνήθη ἐπίσης εἶναι σφαιρικά ἀγγεῖα μὲ πλάτυσμα στὴ βάση καὶ ψηλὸ λαιμὸ (πίν. 24β-γ καὶ 25δ-ε). Σπανιότερα εἶναι τὰ ἰανόμορφα (πίν. 25γ). Ὑπάρχουν ἐπίσης δακτυλιόσχημοι ψῆφοι ὄρμου (χάντρες) κ.λ. (10.798, 10.800,

1. «*Journal of Glass Studies*», τ. 10 (1968), σ. 17 κ.έ. καὶ 21 κ.έ., τ. 12 (1970), σ. 9 κ.έ. Πρβλ. καὶ D. B. H a r d e n, *Ancient Glass, I: Pre-Roman*, «*The Archaeological Journal*», τ. 125 (1968), σ. 46 κ.έ. Γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ ὁ ἴδιος, στὸ ἴδιο περιοδικό, τ. 126 (1969), σ. 44 κ.έ.

2. *Sotheby Catalogue, Sale of 11 March 1963*, σ. 21, ἀριθ. 69.

10.802, 10.921-925, 10.967, 10.993, 11.025, 11.047, 11.053-054, 11.141, 11.144, 11.165-168, 11.172, 11.174 και 11.183).

Τεμάχια πτηνομόρφων και άλλων άγγείων προήλθαν και από τὸ οικόπεδο Νάστου στὸν Ἰππόδρομο, ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, σ. 332 και πίν. 273β, Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 54, πίν. 53α (10.295-299).

Ἄγγειο σὲ σχῆμα ἰανόμορφου παιδικοῦ κεφαλιοῦ, ὕψ. 0,088 μ., βρέθηκε κατὰ τὴ διάνοιξη χάνδακος μπροστὰ στὸ κτήριο Διοικήσεως τοῦ Πανεπιστημίου, στὴν περιοχὴ δηλαδὴ τοῦ Ἀνατολικοῦ Νεκροταφείου (10.878).

Ἐκτὸς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τὴν κωμόπολη Γέφυρα (περιοχὴ ΜΕΛ), σὲ τάφο βρέθηκαν και τρία ψέλια ὑάλινα (10.786).

Στὰ παραδοθέντα ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Παναγιά Χαλκιδικῆς (άνωτ., ἀριθ. 41) περιλαμβάνεται και γυάλινο βολσαμάριο (πίν. 19γ, δεξιὰ) (10.079).

44. Λίθινα διάφορα. Ποικίλα λίθινα εὐρήματα ἤλθαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης και καταγράφηκαν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια.

Στὰ ἀρχαῖα τῆς κατασχέσεως Gericke ἦταν και λίθινη σμίλη προϊστορική (10.706).

Τμῆμα λίθινου πελέκεως παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Α.Δ. Γραμματικὸ μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: Ρητίνῃ Πιερίας (10.529).

Προϊστορική ἀξίνη, μήκος 0,122 μ., εὔρε στὸ χωριὸ Παλιάμπελα Κολινδροῦ και παρέδωκε τὸ 1968 ὁ τότε καθηγητῆς τοῦ Οἰκονομικοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Θεσσαλονίκης Χαρίλαος Παρασκευᾶς (10.441).

Ἐξ νεολιθικοῦς (;) πελέκεις παρέδωσε ὁ Ἴω. Σαλαγκοῦδας μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: Κυπαρίσσι Βασιλικῶν, ΑΔ 24, 1969, σ. 304 και πίν. 315α, ἰδὲ και άνωτ., ἀριθ. 41.

Δύο λίθινα «ἰγδία» νεώτερα (ὕψη 0,285μ. και 0,135 μ.) εὐρήκη «σὲ μπάζα» και παρέδωκε ὁ Ἴω. Μανάκος (10.612-613).

45. Ἐπιγραφές. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ U. Hausmann¹ άντλεῖται και καταχωρίζεται στὸ SEG ἡ ἐπιγραφὴ ἑλληνιστικοῦ ἀναγλύφου, ποὺ εἶναι ἔκτεθειμένο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης:

*Ἰππάλκμω ἥρωι Σελευκεὺς Μελη...*²

Ἀπὸ μελέτη τοῦ G. Manganaro (Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 25) άντλοῦνται και καταχωρίζονται ἐπίσης ἐπιγραφές ἀναθηματικές στοὺς Αἰγυπτίους θεοὺς³.

1. U. H a u s m a n n, Griechische Weihreliefs, 1960.

2. Ὁ Edson: «...με ἀνίεθηκε...», IG X, II, 1, ἀριθ. 48. Ἡ δημοσίευση τοῦ τεύχους τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης (1972) περιέλαβε μέρος τῆς βιβλιογραφίας ποὺ παρουσιάζεται για τὶς ἐπιγραφές στὰ Χρονικά αὐτὰ μὲ καθυστέρηση. Στὰ Μακεδονικά τοῦ 1975 θά δώσω, ἐλπίζω, ἓνα σημείωμα για τὸ IG X, II, 1.

3. SEG, τ. 24 (1969), ἀριθ. 560-563.

Ἄλλες ἐπιγραφές ἀντλοῦνται ἀπὸ τὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου: graffito χριστιανικῶν χρόνων τοῦ Ὠδείου, ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἐντοιχισμένη στὸν τοῖχο τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἡ κτητορικὴ τοῦ Ὠδείου¹. Πρόσφατα δημοσιεύματα δίνουν ἐπίσης ἀφορμὴ νὰ καταχωρισθοῦν σχόλια². Καὶ οἱ ἐπιγραφές σαρκοφάγων, ποὺ δημοσίευσε πρῶτος ὁ Πέτρος Θέμελης καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ συζητήσεως γιὰ τὴ μακεδονικὴ χρονολογία, καταχωρίζονται ὀλόκληρες μὲ τὰ σχετικὰ σχόλια καὶ τὴ βιβλιογραφία τους καὶ μὲ τὸ συμπέρασμα, πὼς βασικὰ ὁ Π. Θέμελης εἶχε δίκαιο χρονολογώντας στὸ 147 π.Χ. τὴν πρώτη ἐπιγραφή, ἐνῶ ἡ δευτέρα πρέπει νὰ χρονολογηθῆ μετὰ τὸ 212 μ.Χ., ὅπως πρότεινε ἡ Φ. Παπάζογλου³.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κρατῆρος ἀπὸ τὸ Δερβένι καταχωρίζεται μὲ τὴ μορφή, ποὺ τῆς ἀναγνώρισε ὁ J. Bousquet⁴:

Ἀστιόνειος Ἀναξαγορέοι ἐς Λαρίσας.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 22.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ πρώτου ἄρχοντος τῶν Πανελλήνων Τ. Αἰλίου Γεμεινίου Μακεδόνο (JHS 42, 1922, σ. 167 κέ.) τώρα στοῦ James H. Oliver, Marcus Aurelius, Aspects of Civic and Cultural Policy in the East⁵. Ἀπ' αὐτὴν μαθαίνομε πὼς τὰ Πανελλήνια γίνονταν κατὰ κανονικὰ διαστήματα καὶ ὅτι τὰ ἀριθμοῦσαν.

Ὁ G. Daux διορθώνει τὴν πρώτη δημοσίευση ἐπιγραφῆς σαρκοφάγου (ΑΔ 20, 1965, σ. 411), τῆς ὁποίας δίνει εἰκόνα⁶. Γιὰ τὴ λέξη γ α μ β ρ ὸ ς πρβλ. J. καὶ L. Robert⁷.

Οἱ J. καὶ L. Robert σχολιάζοντας ἐπιγραφές τάφων τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου⁸ παρατηροῦν ὅτι ἡ λ. ἐ ν β α τ ἡ δὲν ἀπαντᾷ στὸ Λεξικὸ Liddell-Scott-Jones καὶ παραπέμπουν σὲ προηγούμενες παρατηρήσεις τους (Bull. 1964, ἀριθ. 631).

Ἡ κατάσχεση ἐνεπίγραφου ἀναθήματος (ΑΔ 23, 1968, Χρον., σ. 325 καὶ πίν. 273στ') ἀναφέρεται καὶ σωστὰ ἀποκλείεται ἡ Θράκη ὡς τόπος προελεύσεώς του⁹. Ἡ ἐπιγραφή στὴ χάλκινη ὑδρία ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι (ἀνωτ., ἀριθ. 42, Vanderpool) μνημονεύεται ἀντλημένη ἀπὸ τὰ Μακεδονικά 9, 1969, σ. 135, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε κι αὐτὴ «en 1954», ὅπως κατὰ παρανόηση γράφεται στὸ

1. SEG ἔ.ἀ., ἀριθ. 564, 569 καὶ 570.

2. SEG ἔ.ἀ., ἀριθ. 565-567.

3. SEG ἔ.ἀ., ἀριθ. 568.

4. SEG ἔ.ἀ., ἀριθ. 571. Πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 42.

5. «Hesperia», Suppl. XIII, Princeton 1970, σ. 125 κ.έ., ἀριθ. 49. Πρβλ. σ. 130 καὶ 136.

6. BCH, τ. 92 (1968), σ. 628 κ.έ., εἰκ. 2.

7. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 368. Ἄλλες παρατηρήσεις στὸ Bull. 1968, ἀριθ. 326.

8. Bull. Épig. 1969, ἀριθ. 367.

9. Bull. Épig. 1970, ἀριθ. 352.

Bulletin¹. Καταχωρίζεται² (παρμένη από τὸ ΑΔ 23, 1968, Χρον.) ἡ δίγλωσση ἐπιγραφή, τῆς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸ κείμενο εἶναι: *Γάιε Ποπίλλιε χαῖρε· καὶ σὺ πολλὰ τίς ποτε εἶ.* Γιὰ τὴ φόρμουλα παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης *Ant. Class.* 1963, 13 καὶ σημ. 65, *Bull. Épig.* 1964, 249-250, καὶ 1967, 681³. Ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ΑΔ ἐπίσης καὶ καταχωρίζονται ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ληταίας Πύλης⁴. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἴπποδρόμου⁵ πρέπει νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν ἐπιγραφή τοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας.

Ἀπὸ τὰ Χρονικά 1966-67 ἀντλοῦνται καὶ καταχωρίζονται στὸ Bulletin Épigraφική διάφορες ἐπιγραφές. Γιὰ μιὰ δυσανάγνωστη, «παλίμψηστη», δώσαμε μόνον σχετικῶς καλὴ φωτογραφία. Ἐν τούτοις παρατηρεῖται⁶: «La photographie est indechiffable, sauf quelques syllabes ici ou là. On a l'impression d'une mauvaise plaisanterie». Θὰ ἦταν δικαιότερη πρὸς τὴ φωτογραφία ἡ διατύπωση: «ἡ ἐπιγραφή εἶναι indechiffable». Καὶ δὲν χρειάζοταν τίποτε ἄλλο. Πικρόχολα σχόλια εἶναι περιττά, ἂν δὲν εἶναι κάτι σάν «mauvaise plaisanterie», πού δὲν ταιριάζει ν' ἀποδίδεται ἐκεῖ πού δὲν πρέπει.

«C'est en fait non pas un décret, mais la dédicace d'une statue d'Antonin conformément à un décret», παρατηροῦν σωστά οἱ J. καὶ L. Robert⁷ γιὰ τὴν ἐπιγραφή τῶν Πανελλήνων (ΑΔ 23, 1968, Χρον. 326, καὶ Μακεδονικά 9, 1969, σ. 143 κ.έ.). Ἐξ ἄλλου διορθῶνουν: [δι]απεμφέν, ἀντὶ [κατ]απεμφθὲν στοὺς στίχους 7-8.

Στὰ παραδείγματα πολύχρονης, ἀνεπίτρεπτης καθυστερήσεως τῆς δημοσιεύσεως τυχαίων μάλιστα εὐρημάτων, πού συγκέντρωσε ὁ G. Daux⁸, θὰ περίμενε κανεὶς καὶ τὸ Γυμνασιαρχικὸ Νόμο τῆς Βεροίας (καὶ βέβαια, καὶ κάτι ἄλλα, ὅπως ὁ «μακεδονικὸς» τάφος στοὺς Δελφούς!). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 34.

Τὰ νέα ἐπιγραφικὰ ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου εἶναι ὅλα σχεδὸν ἐπιτίμβεις ἐπιγραφές σὲ σαρκοφάγους, στήλες καὶ πλάκες.

Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ ὠνὴ οἰκία, τὴν ὁποία παρέδωσε ὁ Ἄντ. Παντάλης καὶ δήλωσε τὸν ἴδιο τόπο προελεύσεως μὲ τὰ ἀγγεῖα, ἀνωτ., ἀριθ.

1. *Bull. Épig.* 1970, ἀριθ. 366.
2. *Bull. Épig.* 1970, ἀριθ. 368.
3. Ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλη σαρκοφάγο τῆς Θεσσαλονίκης, νεώτερο εὔρημα, ἀδημοσίευτη (ἀριθ. Μ.Θ. 11461).
4. *Bull. Épig.*, αὐτόθι.
5. Αὐτόθι.
6. *Bull. Épig.* 1970, ἀριθ. 369.
7. *Bull. Épig.* 1970, ἀριθ. 367.
8. *BCH*, τ. 93 (1969), σ. 950.

41. Ἐλπίζω νὰ τὴ δημοσιεύσω προσεχῶς, ὅπως καὶ τὶς ἄλλες νέες ἐπιγραφές (10.467).

Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο καὶ ἡ ἀναθηματικὴ στήλη ἀπὸ τὸ Λαχανᾶ (ἀνωτ. ἀριθ. 39) διατηροῦν μέρος ἐπιγραφῆς (10.819).

Ἐπιτύμβιας πλάκας ἐνεπίγραφης τμήμα, ποῦ σώζει τὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρώνυμο τοῦ νεκροῦ βρέθηκε τυχαῖα τὸ 1962, κατὰ τὴ δὴλωση, στὸ χῶρο τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στὸ Δερβένι καὶ παραδόθηκε τὸ 1970 ἀπὸ τὸν Ἄθαν. Λίγδα. Μέγ. σ. ὕψος: 0,445 μ. (11.132).

Ἀπὸ κατὰ σκεση προήλθε ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ὁρμύλιας Χαλκιδικῆς (10.448).

Οἱ ἄλλες ἐπιγραφές προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως.

Ὁ ἐργοδηγὸς τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης Ἰω. Κ. Βουλγαρίδης παρέδωσε μαρμάρην ἐνεπίγραφη πλάκα ἐπιτύμβια, ποῦ βρέθηκε στὴν Πλατεῖα Ἰω. Μεταξᾶ, πρὸς Δυσμὰς τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς: *Θάρσ<ε>ι Δομνίνε Ἐμεσηνέ· οὐδ<ε>ίς ἀθάνατος* (πίν. 26α). Ὑπενθυμίζει τὸν κοσμοπολιτικὸ χαρακτήρα τῆς Θεσσαλονίκης τὸ ἐπιτάφιο τοῦ Δομνίνου ἀπὸ τὴν Ἐμεσα τῆς Συρίας τῆς Ἀπαμηνῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρόντου. Εἶναι ἡ γενέτειρα τῆς Ἰουλίας Δόμνας (καὶ τῆς Μαμαίας καὶ τοῦ Ἐλαγαβάλου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου). Ἡ ἐπιγραφή πάντως εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα, τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων, πρβλ. π.χ. ἐπιγραφή τῆς Πέλλας, *Balkan Studies* 4, 1963, σ. 167, ἀριθ. 13 καὶ πίν. VIII, 2, καὶ IX, 2¹. Ἀξιοσημείωτη ἡ ἀβεβαιότητα στὴ γραφή τῶν διφθόγγων: *εἰδία* στὴν ἐπιγραφή τῆς Πέλλας, *θάρσι* καὶ *οὐδῖς* στὴν ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης. Δίφθογγοι πλέον δὲν ὑπάρχουν ἴσως, παρὰ μόνον γιὰ τοὺς Γραμματικούς.

Ἐπιτάφια πλάκα μὲ δυὸ ἐπιγραφές βρέθηκε «στὰ μάζα» στὸ Μπέχτσινάρ. Μέγ. σωζ. ὕψος 0,32 μ. (10.001).

Ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Νεκροταφεῖο ἤλθαν οἱ ἐξῆς ἐπιγραφές:

Ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ «Ἀξιὸς» μαρμάρινες ἐπιτύμβιες πλάκες ἐνεπίγραφες, δίγλωσση ἐπιγραφή (ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 300 καὶ πίν. 310β) κ.ἄ.(10.773-776, 10.845-846, 10.849-850, 11.017-022, 11.028).

1. Ἡ παρουσία Ἐμεσηνῶν καὶ Ἀπαμηνῶν στὴ Θεσσαλονίκη, εἶναι θέμα, ποῦ θέλει περισσότερη διαπραγμάτευση. Ἡ Ἀπάμεια εἶναι διάδοχος τῆς Πέλλας τῆς Συρίας. Θὰ ἔχω ἀφορμὴ, ἐλπίζω, νὰ ἐπανέλθω.

Τὸ ὄνομα Δομνίνος ἀπαντᾷ παραλλαγμένο σὲ ὕστερη (4ου αἰ. μ.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα) ἐπιγραφή ἐπιτάφιας πλάκας τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. 2268) ἀγνώστου προελεύσεως, IG XX, II, 1, ἀριθ. * 795, καὶ τὸ ἴδιο ὄνομα πρέπει νὰ νοηθῆ στὸ στίχο 8 τῆς ἐπιγραφῆς αὐτόθι, ἀριθ. * 859, ποῦ χρονολογεῖται περὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ., τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐκ τὸ οἰκόπεδο τῶν κλινικῶν τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς ἤλθαν ἐπίσης ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές σὲ στήλες (ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 300 κ.έ. καὶ πίν. 311α-γ), σὲ πλάκες, σὲ ἀνάγλυφο νεκρόδειπνο κ.λ. (10.770-772, 10.777, 11.037, 11.121-122, 11.142-143).

Κάλυμμα σαμαρωτὸ μικρῆς σαρκοφάγου ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀπολλωνιάδος φέρει καὶ ἐπιγραφὴ (11.010).

Ἐκ τὴν περιοχὴ τῆς Ληταίας Πύλης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἀνωτ., ἀριθ. 39, προῆλθαν καὶ κομμάτια ἀπὸ μαρμάρινα ἀνάγλυφα ἐνεπίγραφα, ὅπως ἀετωματικὴ στήλη (μέγ. σ. 1,34 μ.), ἄλλη στήλη (μέγ. σ. ὕψος 0,92 μ.) καὶ τρεῖς πλάκες ποὺ σώζουν μέρη ἐπιγραφῶν (10.762, 10.764, 10.766-767, 10.769).

Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ συγχρόνως ἀπογοητευτικὸ ὅτι ἀπὸ τὴν πόλη, μέσα στὸν περίβολο τῶν τειχῶν, μόνο ἴχνη ἐπιγραφῆς σὲ τμῆμα στήλης, ποὺ ἐγένε κατῶφλι σὲ δευτέρη χρήσι, ἀναφέρονται, ἀνωτ., ἀριθ. 38. Ἴσως σὲ στρώματα βαθύτερα κάτι διατηρεῖται.

Ἐκ τὸ Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο εἶχαμε ἐπίσης ἐπιγραφές διάφορες:

Τμῆμα πλευρᾶς σαρκοφάγου σώζει μέρος ἐπιγραφῆς, ποὺ δημοσιεύθηκε (ΑΔ, 25, 1970, Χρον., σ. 349) καθὼς καὶ στήλη ἐνεπίγραφη μὲ προτομὴ (ΑΔ, ἔ.ἀ., πίν. 303α) (10.853, 10.856).

Ἐπιτύμβια μαρμάρινη στήλη ἐνεπίγραφη ἀπὸ τὴν Πανεπιστημιούπολη, εἶναι τυχαῖο εὑρημα κατὰ τὴ διάνοιξη χάνδακος μπροστὰ στὸ κτήριο Διοικήσεως (10.857).

Μαρμάρινη σαρκοφάγος ὑπὸ τὸ οἰκόπεδο τῆς ἄλλοτε Φοιτητικῆς Λέσχης, στὴν ὁδὸ Βασιλίσσης Σοφίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια ἐπιγραφὴ στὴν πλευρὰ τῆς ὄψεως, φέρει ἐπιγραφές καὶ στίς δυὸ στενές πλευρές μὲ τοὺς τυπικοὺς χαιρετισμούς: *Χαῖρε παροδεῖτα* ἀπὸ τὴ μιά, *Χαῖρε Μένανδρε* ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐκ τὸ ἴδιο οἰκόπεδο τῆς Φοιτητικῆς Λέσχης προῆλθε καὶ ἄλλη ἐνεπίγραφη σαρκοφάγος μὲ τὸ κάλυμμά της (10.040-041).

Τρεῖς ἐπιτύμβιες ἐνεπίγραφες πλάκες, ἡ μία μὲ προτομὴ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἤλθαν ἀπὸ τὴν ὁδὸ Κων. Μελενίκου, ἀριθ. 1-3, ποὺ γειτονεύει μὲ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τείχους, ἐνῶ προηγουμένως περιλαμβάνονταν στὸ Ἀνατολικὸ Νεκροταφεῖο. Πρβλ. καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39 (11.125-127).

Ἐντειχισμένος στὸ θαλάσσιο τεῖχος βρέθηκε «βωμός», ποὺ διατηρεῖ καὶ μέρος ἐπιγραφῆς. Ἴδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 38 (10.745).

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39-42'.

1. Τῶν προηγουμένων ἐτῶν προσκλήματα ἐπιγραφικὰ ἰδὲ στὰ Χρονικά τῶν περιοδικῶν: π.χ. ἐπιγραφὴ σὲ ρωμαϊκὴ σαρκοφάγος, ΑΔ, τ. 22 (1967). Χρονικά, σ. 377, εἰκόνα εἰς Χρονικά 1966-67, πίν. 24δ. Ἄλλες στὴν Chronique 1968-69, σ. 1062 κ.έ., ὅπου εἰκονίζεται τὸ θρακικὸ ἐνεπίγραφο καὶ ἀνάγλυφο ἀνάθημα εἰς Δία Ὑψιστον (εἰκ. 385). Ἄλλ' ἀπὸ τὴν Chronique 1968-69... κάτι ἄλλαξε στὴν καλὴ παράδοσι!

46. Πάπυρος. Ὁ E. G. Turner δημοσίευσε λαμπρὴ εἰσαγωγὴ στοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους¹, ὅπου ἀναφέρεται (σ. 39 καὶ 77) ἡ εὕρεση τοῦ παπύρου ἀπὸ τὸ Δερβένι (ἀλήθεια βρέθηκε τὸ 1962, ὄχι τὸ 1963, ὅπως κινδυνεύει νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης, σ. 39) καὶ περιγράφεται ἡ μέθοδος, ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Βιεννέζος A. Fackelmann γιὰ τὴν ἀνέλιξη καὶ τὴ συντήρηση τῶν φύλλων τοῦ παπύρου (σ. 56). Ὁ πάπυρος θεωρεῖται (σ. 24 κ.ά.) ὁ ἀρχαιότερος πιθανῶς (ἀπ' ὅσους ἔχομε). Οἱ πληροφορίες ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴ δημοσιεύματα τοῦ Στ. Καψωμένου (δηλ. ΑΔ καὶ Γνωμον), ὅπου γίνεται παραπομπή (κεφ. ΙΙ, σημ. 4), πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 46.

Τὸ ὄρφικὸ κείμενο τοῦ παπύρου γίνεται ἀντικείμενο παρατηρήσεων², ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκταθοῦμε πολὺ στὸ θέμα, ποὺ μένει μᾶλλον στὸ περιθώριο τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν Χρονικῶν αὐτῶν.

47. Νομίσματα. Οἱ χωρικοὶ μας καὶ οἱ ἐργάτες ποὺ ἀναδεύουν τὰ χρώματα, οἱ κυνηγοὶ καὶ οἱ φιλόρχαιοι, περισσότερο ἀπὸ ἄλλα ἀρχαῖα προσέχουν καὶ κρατοῦν τὰ νομίσματα. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι στίς ἐκκλήσεις τῆς Ἐφορείας νὰ παραδοθοῦν ἢ νὰ δηλωθοῦν τὰ ἀρχαῖα, ἡ ἀνταπόκριση ἐκδηλώθηκε πιὸ πολὺ μὲ τὴ δήλωση ἢ τὴν παράδοση νομισμάτων.

Μακρὺς εἶναι ὁ κατάλογος, ἀλλὰ εἶναι ἔργο καὶ δικαιοσύνης καὶ σκοπιμότητος ἐπιστημονικῆς νὰ καταχωρισθοῦν κατ' ἀνάγκην χωρὶς πληρότητα ὅλα τὰ δωρηθέντα καὶ παραδοθέντα.

Σαρανταδύο χάλκινα νομίσματα καὶ ἓνα ἀσημένιο δώρησε ἀπὸ τὴ Συλλογὴ του (περιοχὴ Πολυγύρου) ὁ Νικ. Χρ. Τσουμίτας (10.276).

Μαζὶ μὲ τὰ εἰδώλια (ἀνωτ., ἀριθ. 41) παραδόθηκα καὶ χάλκινο νόμισμα ἀπὸ τὴν Ἄντισσα τῆς Λέσβου, καὶ ἀπὸ τὸν Ἀξὸ Γιαννιτσῶν χάλκινα, ἓνα ἑλληνιστικὸ καὶ τρία ρωμαϊκὰ (10.256, 10.262).

Νόμισμα χάλκινο τοῦ Κωνσταντίνου Β' παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Α. Τσεκούρα μὲ προέλευση: Νέο Κορδελιό, ὁδὸς Κυδωνιῶν, καὶ ἄλλο ἐπίσης χάλκινο, ρωμαϊκὸ, ἀπὸ τὸν Ἄν. Δέρπαπα μὲ προέλευση: Πρώτη Σερρῶν (10.267-10.268).

Χάλκινο νόμισμα τῆς Πέλλας παραδόθηκε ἀπὸ τὸ δικηγόρο κ. Μακρίδη μὲ προέλευση: Κατερίνη, τρία χάλκινα παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Παναγ. Καριπίδη: Καλόκαστρο Σερρῶν, καὶ ἑνδεκα χάλκινα ἀπὸ τὸν Ἄναστ. Χατζό-

1. E. G. Turner, Greek Papyri, An Introduction, Princeton 1968.

2. R. Merkelbach, Der Orphische Papyrus von Derveni, «Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik», τ. 1 (1967), σ. 21 κ.έ., A. Henrichs, Die «Erdmutter» Demeter (p. Derveni und Eurip. Bakch. 275f.), στὸ ἴδιο περιοδικό, τ. 3 (1968), σ. 111 κ.έ., Walter Burkert, Orpheus und die Vorsokratiker, Bemerkungen zum Derveni-Papyrus und zur pythagoreischen Zahlenlehre (Hans Strohm zum 60 Geburtstag), «Antike und Abendland», τ. 14, 2 (1968), σ. 93-114, Delvoye-Roux, La civilisation grecque κ.λ., 2, σ. 256, εἰκ. 87.

πουλο: περιοχή Πέλλας. Ἐκ τῶν τριῶν νομίματα ποῦ παρέδωσε ὁ Ἰω. Βικελούδας, χωρὶς δήλωση τόπου προελεύσεως, ἓνα εἶναι ἀσημένιο τοῦ Ἀδριανοῦ, ἓνα χάλκινο ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων καὶ τὸ τρίτο ὀθωμανικὸ (10.270-10.273).

Ὁ Π. Παπασδόπουλος, χρυσοκόμος, κάτοικος Καβάλας, ἔδωσε, χωρὶς δήλωση τόπου προελεύσεως, χάλκινο νόμισμα Ἀλεξάνδρου, ρωμαϊκῶν χρόνων, (Α. Προτομή Ἀλεξάνδρου μὲ ταινία πρὸς δεξιά, Β. Τράπεζα προσφορῶν (;) καὶ ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ) καὶ ἄλλο χάλκινο μὲ προτομή Διονύσου κ.λ., χάλκινο Φιλίππου Β', ἄλλο τετράγωνο χάλκινο καὶ ἀσημένιο βυζαντινὸ (10.275).

Δεκαεννέα χάλκινα νομίματα καὶ ἓνα ἀσημένιο ἀθηναϊκὸ παρέδωσε ὁ Β. Συμεωνίδης, προέλευση: Ποντοηράκλεια Κιλκίς (10.284).

Ὁ Β. Καραγιαννίδης παρέδωσε 8 χάλκινα νομίματα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ἓνα ἀσημένιο ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, ἀπὸ τῆ Μικροκώμη Προφήτου Λαγκαδᾶ (10.440).

Ἐννέα χρυσᾶ σκυφωτὰ νομίματα παρέδωσε ὁ Ἄντ. Παντάλης μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: περιοχή Παναγία Βραστῶν Χαλκιδικῆς (10.444)

Πέντε χάλκινα νομίματα καὶ μέρος ἔκτου ἦλθαν ἀπὸ τάφο σὲ θέση Σταυρὸς στὴν περιοχή Προφήτου Λαγκαδᾶ (10.283).

Δύο ἀσημένια, ἄλλο ἐπάργυρο καὶ ἑννέα χάλκινα νομίματα, ὅλα ρωμαϊκὰ ἦλθαν ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ Παναγίᾳ Χαλκιδικῆς καὶ παραδόθηκαν μαζί μὲ ἀγγεῖα κ.λ. ἀνωτ., ἀριθ. 41 (10.486-496, 10.499).

Χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β' καὶ ἄλλο τοῦ Γορδιανοῦ παρέδωσε ὁ Γρηγ. Θεοχαρίδης δηλώνοντας τόπο προελεύσεως γιὰ τὸ πρῶτο τὴν περιοχή τοῦ Νέστου, γιὰ τὸ δεῦτερο τῆ Θεσσαλονίκῃ (10.501-502).

Ὁ Ζαχ. Ἄντ. Ζάχος παρέδωσε ἀσημένιο νόμισμα Χαλκιδέων (Ἀπόλλων-κιθάρα), ἄλλο χάλκινο τῶν Χαλκιδέων (Ἀπόλλων-κιθάρα) καὶ τρίτο ἀσημένιο νόμισμα, μὲ δήλωση τόπου προελεύσεως: Σκιώνη (10.750-752).

Χάλκινο νόμισμα Ἀλεξάνδρου παρέδωσε ἡ Δ. Μουταφιᾶδου μαζί μὲ τὰ γλυπτὰ, ἀνωτ., ἀριθ. 39 (10.755).

Ἀσημένιο νόμισμα Ἀλεξάνδρου ἦλθε ἀπὸ τὴν Πέλλα καὶ ὁμοιο παραδόθηκε ἀπὸ τὸ μαθητὴ Στ. Παν. Θεοδοσιάδῃ μὲ δήλωση τόπου εὑρέσεως τὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου! (10.885, 10.889).

Ὁ συλλέκτης νομισμάτων καὶ ἄλλων ἐπιφανειακῶν ἀρχαίων στὴν περιοχή Πέλλας Ἀναστ. Χατζόπουλος παρέδωσε καὶ ἄλλα δώδεκα χάλκινα νομίματα, τὰ περισσότερα ἑλληνικῶν χρόνων (10.890).

Δύο ἀσημένια καὶ 29 χάλκινα νομίματα παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Στ. Εὐαγγ. Ἐπανωμίτη μὲ δήλωση τόπου εὑρέσεως: περιοχή Ἀδὰμ Ζαγκλιβερίου (10.891).

Ἐνα ἀσημένιο καὶ δώδεκα χάλκινα νομίματα παρέδωσε ὁ Δημ. Χρ.

Σέμπογλου, κάτοικος Διδυμοτείχου, με δήλωση τόπου εὑρέσεως: Πλωτινού-πολις (10.892).

Ἀσημένιο νόμισμα τοῦ Κοινοῦ Μακεδόνων (Α. Ἀλέξανδρος, Β. ΑΕ-SILLAS) παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Δ. Δημητριάδη (10.907).

Ἀσημένιο νόμισμα (Πήγασος-κοῖλο τετράγωνο) βρέθηκε ἀπὸ τὸν Παῖσιο Κουρτιάδη σὲ χωράφι τῆς Μεθώνης. Ὁ ἴδιος παρέδωσε χωριστὰ 7 χάλκινα νομίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων 4 ρωμαϊκῶν χρόνων, φθαρμένα. Τὰ ἄλλα εἶναι:

α) Α. Κεφαλή Ἡρακλέους, Β. Ἀετὸς-έρπετὸ καὶ ΠΥΔΝΑΙΩΝ.

β) Κασσάνδρου, Α. Ἡρακλῆς-Ἀλέξανδρος, Β. Ἴππεύς.

γ) Κρίσπου, Α. Προτομή Κρίσπου, Crispus, Β. Ὀπλίτης (10.952).

Ἀπὸ τὸ Ξηροχώρι, βορείως τῆς Θεσσαλονίκης, ἤλθαν καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο 42 χάλκινα νομίσματα Μακεδόνων Βασιλέων (11.008).

Ἀργυρὸ τετράδραχμο Ἀθηναίων, ἄλλο Θασίων καὶ χάλκινο νόμισμα Κωνσταντὸς παραδόθηκαν ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (11.009).

Χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκὸ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Πέτρο Τάνη ὡς εὑρημαστὰ λατομεῖα Ἀραβησοῦ Γιαννιτσῶν (11.023).

Ἀσημένιο δίδραχμο Μ. Ἀλεξάνδρου ἤλθε ἀπὸ τὴ θέση Παλαιόκαστρο τῆς Ἀρέθουσας Λαγκαδᾶ (11.038).

Χάλκινο νόμισμα (Α. Κεφάλι Απόλλωνος πρὸς δεξιὰ, Β. Λύρα καὶ ΒΟΤΤΙΑΙΩΝ) 392-379 π.Χ., παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Ζαφειρούδη (11.128).

Ἀσημένιο τετράδραχμο Περσέως ἀπὸ τὴν Πέλλα βρέθηκε στὴ θέση Αὐλὴ καὶ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Τσαχαλάκη (11.164).

Ἐξ ἄλλου ἀπὸ κ α τ α σ χ έ σ ε ι ς ἤλθαν ἐπίσης πολλὰ νομίσματα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης:

Ἔτσι ἤλθαν ἀπὸ τὸ «κτῆμα Παπαγεωργίου» στὴν «Τούμπα τοῦ Τόψιν», δηλαδὴ τῆς Γεφύρας, τέσσερα ἀσημένια καὶ ἓνα χάλκινο νόμισμα (10.267-273).

Ἀσημένιο ρωμαϊκὸ νόμισμα μαζί με χάλκινο βυζαντινὸ ἤλθαν ἐπίσης ἀπὸ κατάσχεση (10.277).

Ἀπὸ κατάσχεση προῆλθε (μαζί με δύο κίβδηλα καὶ τὸ ἀνάγλυφο ὑπ' ἀριθ. 10.442, ἀνωτ., ἀριθ. 39) μικρὸ ἀσημένιο νόμισμα (10.443).

Ἀσημένιο τετράδραχμο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἄλλο τετρώβολο τοῦ Ἀλεξάνδρου Α', χρυσὸ τριώβολο τῶν Θασίων καὶ χρυσὸς ὀβολὸς τοῦ Φιλίππου κατασχέθηκαν μαζί με ἄλλα ἀρχαῖα (ἀνωτ., ἀριθ. 41-43) σὲ ἀρχαιοκάπηλο ὀπὸ τὴν Καβάλα. Πρβλ. ΑΔ 25, 1969, Χρον., σ. 292 καὶ πίν. 295, κάτω (10.641-644).

Ἀσημένιο νόμισμα Γορδιανοῦ, 64 χάλκινα διάφορα, 5 δανάκες χρυσές, χάλκινο νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κ.λ., κατασχέθηκαν μαζί με τὰ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς κατασχέσεως Gericke, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 39 κ.έ. (10.714-715, 10.717, 10.728-729 καὶ 10.732).

Ἐκτός ἀπὸ κατάσχεση προῆλθαν καὶ 9 χάλκινα νομίσματα (4 τοῦ Φιλίππου Β' καὶ 5 τοῦ Κασσάνδρου) (10.886).

Ἄσημένιο τετράδραχμο Σελεύκου Α' (312-280) π.Χ. καὶ ἀσημένια δραχμὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου προῆλθαν ἐπίσης ἀπὸ κατάσχεση (11.132-133).

Ἐκτός ἀπὸ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης ἦλθαν τὰ ἑξῆς νομίσματα καὶ δανάκες:

Δύο χάλκινα νομίσματα ἦλθαν ἀπὸ τάφο στὸν Εὐρωπὸ τῆς Παιονίας (10.279).

Ἐκτός ἀπὸ τὸ θαλάσσιο τεῖχος τῆς Θεσσαλονίκης ἦλθε χάλκινο νόμισμα Ἀμφιπόλεως (Α. κεφάλι Ποσειδῶνος μὲ ταινία, πρὸς δεξιὰ, Β. Ρόπαλο, ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ, μονόγραμμα), 187-31 π.Χ. Πρβλ. Gaebler, πίν. IX, 1 (10.274).

Χάλκινο νόμισμα τῆς Πέλλας βρέθηκε κατὰ τὴ διάνοιξη τῆς ὁδοῦ Κωνστ. Μελενίκου (10.280).

Τρία χάλκινα νομίσματα (καὶ βυζαντινὸ κυάθιο) βρέθηκαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου στὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 47-49. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 38 (10.450-451).

Χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων (Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλο ἄλλης πόλεως, Ἀντωνιανὸς Σαλωνείνας, Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, ἀσάριο Κωνσταντίνου Β') εὐρέθησαν μαζὶ μὲ ἀγγεῖα κ.ἄ. στοὺς τάφους τῆς Νέας Μηχανιώνας (ἀνωτ., ἀριθ. 41 καὶ 42, καὶ κατωτ., Μηχανιώνα) (10.526-531).

Πολλὰ νομίσματα βρέθηκαν κατὰ τὶς σωστικὲς ἀνασκαφὲς στὴν περιοχή τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης:

Ἐκτός ἀπὸ τὴν Κτηνιατρικὴ Σχολή, ἐκτός ἐξαιρέσεων (φθαρμένο νόμισμα Κασσάνδρου, ἀριθ. 10.793), τὰ νομίσματα χρονολογοῦνται σὲ ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, τὰ περισσότερα στὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ αὐτοκρατία (10.793, 11.098, 11.100, 11.110, 11.118).

Στοὺς ἴδιους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνάγονται καὶ τὰ νομίσματα τῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν τοῦ συνοικισμοῦ «Ἀξιός», πού, ἐλπίζω, θὰ δημοσιευθοῦν μὲ ἐκτενέστερη ἐκθεση τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν: τὶς ἐγκατέλειψα κατ' ἀνάγκην, ἀπότομα ἐπίσης, μὲ τὴ βάνουση ἐνέργεια τῆς μεταθέσεώς μου στὴν Πάτρα (10.813, 10.969-971, 10.974-976, 10.995-997, 11.025, 11.060, 11.146α, 11.147, 11.171, 11.176-177, 11.179-180).

Ἐκτός ἀπὸ τοὺς τάφους στὶς «Βίλλες» τῆς Νέας Καλλικράτειας ἦλθαν νομίσματα χάλκινα, Διοκλητιανοῦ κ.ἄ., μαζὶ μὲ τὰ πήλινα, ἀνωτ., ἀριθ. 41.

(Μερικὰ νομίσματα ἔχουν καταγραφῆ στὸ Εὐρετήριο χωρὶς στοιχεῖα προελεύσεως κ.λ., ὅπως τὰ ὑπ' ἀριθ. 10.282, 10.285 κ.ἄ.).

Δανάκες. Χρυσὲς δανάκες ἦλθαν: α) Ἐκτός ἀπὸ ρωμαϊκὸ τάφο καμαρωτὸ κοντὰ στὴν Καρίτσα (Δίον) τῆς Πιερίας (10.278). β) Ἐκτός ἀπὸ τὴν σαρκοφάγο ὑπ' ἀριθ. 11.041, ἀνωτ., ἀριθ. 40, ἦλθε χρυσοῦς δανάκη μὲ ἐκτυπὴ παράσταση

προτομῆς γυναικὸς πρὸς ἀριστερὰ καὶ τὴν ἐπιγραφὴ IVLIA MAMAEA AUG. (11.036). γ-δ) Δύο δανάκες ἔχομε ἀπὸ τὶς κλινικὲς τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς, τὴ μιὰ μὲ παράσταση αἰγάγου πρὸς δεξιὰ καὶ μὲ ἐπιγραφὴ δυσανάνωστη, καὶ τὴν ἄλλη μὲ ἔκτυπη προτομὴ Ἰουλίας Δόμνας καὶ ἐπιγραφὴ IULIA AUGUSTA (11.134-135). ε-ιγ) Ἐννέα δανάκες βρέθηκαν στοὺς τάφους τοῦ συνοικισμοῦ Ἀξιός. Δύο μὲ προτομὴ γυναίκα, μὲ καλύπτρα (ἢ μία πίν. 26β). Ἄλλη μὲ ἔκτυπη γραμμικὴ διακόσμηση. Τέταρτη μὲ ἔκτυπη παράσταση κανθάρου (πίν. 26γ), καὶ ἄλλες δύο ἐπίσης μὲ ἔκτυπη διακόσμηση: Δύο φέρουν προτομὴ αὐτοκράτορος (Μ. Αὐρηλίου; πίν.26δ) καὶ ἄλλη ἀετοῦ μὲ ἐπιγραφὴ (10.972, 10.977, 10.999-980, 10.982, 11-137-138, 11.146, 11.178).

Στὴ νομισματικὴ βιβλιογραφία τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἀνωτ., ἀριθ. 23, ὑπάρχουν καὶ εἰδικότερες ἀναφορὲς στὴ νομισματοκοπία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ Livia σὲ νομίσματα τῆς πόλεως συζητεῖται¹. Νομίσματα τῆς Θεσσαλονίκης μὲ Κάβειρο καὶ σύμβολά του (σφυρὶ καὶ ρυτὸ) ἀναφέρει ἡ Phyllis Lehmann². Ἡ Borcka Dragoenić-Josifovska δημοσιεύει θησαυρὸ νομισμάτων ἀπὸ τὸ Marvinci, τὰ περισσότερα τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Θεσσαλονίκης³. Τὸ Marvinci εἶναι κοντὰ στὴ Γευγελὴ τῆς Γιουγκοσλαβίας κι ἐκεῖ ἀνέσκαψε ἡ Β. Dragoenić-Josifovska καὶ μὲ ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα εὐρήματα ταύτισε τὸν τόπο πρὸς τὶς Ἰδομενές⁴.

48. Ν ο μ ι σ μ α τ ὄ σ η μ ο. Τὸ νομισματόσημο μὲ τὸ κεφάλι τῆς Ὀλυμπιάδος (ἀνωτ., ἀριθ. 19 καὶ εἰκ. 8) εἰκονίζεται στοῦ P. Bamm τὸ βιβλίον γιὰ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο, πρβλ. ἀνωτ., ἀριθ. 7⁵. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 19 (Nau).

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΑ

49. Σ υ λ λ ο γ ῆ Π α π α η λ ι ά κ η. Ἀπὸ τὴ Συλλογὴ Γεωργίου Παπαηλιάκη, ἄλλα δωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνωτ., ἀριθ. 39, 41, 42 καὶ 43, καὶ ἄλλα κράτησαν οἱ κληρονόμοι (πρβλ. Χρονικὸ 1966-67, σ. 148 κ.έ.) μαζί μὲ τὰ κίβδηλα. Ἀπὸ τὰ γνήσια, ποὺ ἔμειναν στὴ Συλλογὴ εἰκονίζονται ἐδῶ μερικὰ χάλκινα μικροαντικείμενα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Εἶναι:

1. Γνωρίζω μόνον ἀπὸ βιβλιοκρισίαν τοῦ George M. A. Hanfmann τὸ βιβλίον τοῦ Walter Hatto Gross, Julia Augusta, «Göttingische Gelehrte Anzeigen», τ. 218 (1966), σ. 29 κ.έ., εἰδικὰ σ. 31.

2. Samothrace 3, 1969, I, σ. 296, σημ. 96.

3. «Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Σκοπίων», τ. 22 (1970), σ. 353 κ.έ.

4. Αὐτόθι, τ. 19 (1967), σ. 307 κ.έ.

5. P. Bamm, ἔ.α., σ. 48.

1. Πτηνόμορφο εξάρτημα, ύψ. 0,097 μ., μήκ. 0,136 μ. (πίν. 27α). Πρβλ. Jan Bouzek, *Greco-Macedonian Bronzes*, Πράγα 1973, σ. 14 κ.έ., Group A, Simple Birds, και εικ. 1 και 49, ἐδῶ, κατωτ., βιβλιοκρισία, εικ. 1.

2. Δικωνικοί ψῆφοι ὄρμου διάφοροι στὴ μορφή και στὸ μέγεθος, ἀπὸ πρώιμους ἕως και «manneristic» (πίν. 27β, τὰ δύο δεξιὰ, και γ). Πρβλ. J. Bouzek, ἔ.ἀ., εικ. 50, ἐδῶ, κατωτ., βιβλιοκρισία, εικ. 2.

3. Διάτρητο δικωνικὸ ἐξάρτημα, μήκ. 0,0325 μ. (πίν. 27β, ἀριστερά). Πρβλ. J. Bouzek, ἔ.ἀ., και ἐδῶ, κατωτ., βιβλιοκρισία, εικ. 2.

50. Συλλογὴ Ἑρακλῆ Βασιλείου. Ἀγγελία τῆς Συλλογῆς Ἑρ. Βασιλείου δημοσίευσε ἡ Φωτεινὴ Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου, ἀνωτ., ἀριθ. 41.

51. Ἄλλες Συλλογές. Τὰ κατωτέρω, στὴν κατοχὴ ἰδιωτῶν, ἀρχαῖα δὲν ἀποτελοῦν Ἀρχαιολογικὲς Συλλογές μετὴν ἔννοια τοῦ Νόμου περὶ Ἀρχαιοτήτων. Ἀπλῶς δηλώθηκε κατὰ Νόμον ἡ κατοχὴ τους.

Συλλογὴ Πέτρου Μόντζαλα. Δηλώθηκαν:

1. Εἰδώλιο ὄρθιας γυναίκας σὲ μετωπικὴ στάση, μετὰ χέρια γυρισμένα στὴν κοιλιὰ. Φορεῖ χιτῶνα και ἱμάτιο. Στὸ κεφάλι πόλο. Ὡχρὸς (κορινθιακός) πηλός. Ὑψος 0,172 μ. Ἀρχαῖκοι χρόνοι (πίν. 28α).

2. Ὅμοιο μικρότερο. Ὑψος 0,133 μ. (πίν. 28β).

3. Εἰδώλιο γυναίκας μετὰ πόλο καθισμένης σὲ θρόνο. Κόκκινος πηλός. Ὑψος 0,123 μ. (πίν. 28γ).

4-5. Δύο πώματα πυξίδων χωρὶς τὶς κομβιόσχημες λαβές τους. Διάμ. 0,131 μ. και 0,125 μ. (πίν. 28δ-ε).

6. Πυξίδα ἐρυθρόμορφη χωρὶς τὸ πῶμα και τὴ βάση. Διακόσμηση: ζώνη με ἰωνικὸ κυμάτιο. Ὑψος 0,07 μ., διάμ. χείλους 0,073 μ.

7. Μικρὴ πυξίδα μετὰ τὸ πῶμα της χωρὶς τὴν κομβιόσχημη λαβή. Δύο ζεύγη ὀπῶν κατὰ διάμετρον και στὸ πῶμα και στὸ σῶμα τῆς πυξίδος. Διακόσμηση: ταινίες και στιγμές με γάνωμα πάνω σὲ ὠχρὸ ἔδαφος. Ὑψος μετὰ τὸ πῶμα 0,054 μ., διάμ. πώματος 0,058 μ.

8. Κυάθιο με ἴχνη ὠχροῦ ἐπιχρίσματος. Ὑψος 0,031 μ., διάμ. χείλους 0,092 μ.

9. Ἀσκόμορφο ἀγγεῖο-σουρωτήρι με ἐρυθρόμορφη διακόσμηση φύλλων. Ὑψος 0,091 μ. (πίν. 29γ-δ).

10. Μικρὴ δακρυδόχος ἄβαφη. Ὑψος 0,085 μ.

11. Μικρὴ μελανόμορφη οἶνοχόη με παράσταση δύο καθισμένων ἀντικρυστὰ γυναικῶν. Ὑψος μετὰ τὴ λαβή: 0,0685 μ.

12. Μελανόμορφη λήκυθος χωρὶς τὴ λαβή και τὸ στόμιο. Πάνω σὲ ὠχρὸ ἐπιχρίσμα φύλλα κισσοῦ κ.λ. Μέγ. σ. ὕψος 0,1365 μ. (πίν. 29ε).

13. Ἄλλη, χωρίς τὸ στόμιο. Σὲ ὠχρὸ ἐπίχρυσμα μαϊάνδρος καὶ ζατρίκι. Μέγ. σ. ὕψος 0,119 μ. (πίν. 29β).

14. Λυκῆθιο μελαμβαφὲς χωρίς τὴ λαβὴ καὶ τὸ στόμιο. Ἀκτινωτὴ διακόσμηση στὸν ὤμο. Μέγ. σ. ὕψος 0,078 μ.

15. Ἐρυθρόμορφη πελίκη. Στὴν κύρια ὄψη (πίν. 29α) δύο ὄρθιες γυναῖκες ἀντικρυστὰ πάνω ἀπὸ πυξίδα ἀπλώνουν ἓνα τους χέρι. Ἄνω καὶ κάτω: ἰωνικὸ κυμάτιο. Στὴν ἄλλη ὄψη διακρίνεται γυναίκα πρὸς δεξιὰ μὲ τὰ χέρια πάνω ὑπὸ πυξίδα. Ἰωνικὰ κυμάτια ἐπίσης. Ὑψος 0,185 μ.

16. Τμῆμα χάλκινου ἀντικειμένου τριγωνικοῦ σχήματος, διαστ. 0,05 μ. × 0,033 μ.

Συλλογὴ Κορνηλίου Ρουτσώνη. Ὁ Κορνήλιος Ρουτσώνης, ἰατρός, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Πλάτωνος, ἀριθ. 27, ἐδήλωσε τὴν 12.12.1967, ὅτι ἔχει στὴν κατοχὴ του τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

Α'. Νομίσματα.

1. Ἀσημένιο Ἀλεξάνδρου Γ' (336-323 π.Χ.). Α. Κεφάλι Ἡρακλῆ ἀγένοιου μὲ λεοντὴ πρὸς ἀριστερά. Β. Ζεὺς καθήμενος πρὸς δεξιὰ, μὲ ἀετὸ στὸ δεξιὸ καὶ σκῆπτρο στὸ ἀριστερό, καί:]ΑΝ[

2. Χάλκινο τοῦ Πύρρου (319-272 π.Χ.). Α. Μακεδονικὴ ἀσπίδα καὶ στὸ κέντρο της: $\begin{matrix} \text{B} & \text{A} \\ \text{Φ} & \text{I} \end{matrix}$. Β. Μέσα σὲ στεφάνι δρυὸς κράνος καὶ ΒΑ[.Ι. Πρβλ. S. W. Grose, Greek Coins II, σ. 70, πίν. 133, 18.

3. Χάλκινο τοῦ Φιλίππου Ε' (221-179 π.Χ.). Α. Κεφάλι ἥρωος Περσέως πρὸς ἀριστερά. Β. Ἀετὸς μὲ ἀνοιχτὲς πτέρυγες καὶ $\begin{matrix} \text{B} & \text{A} \\ \text{Φ} & \text{I} \end{matrix}$. Σύμπλεγμα: Α

4. Τρία χάλκινα Ἀμφιπόλεως (424-358 π.Χ.). Α. Κεφάλι Ἀπόλλωνος μὲ ταινία πρὸς ἀριστερά. Β. Δάδα λαμπαδηδρομίας καὶ $\begin{matrix} \text{A} & \text{M} \\ \text{Φ} & \text{I} \end{matrix}$. Πρβλ. Groes, σ. 27, πίν. 117, 11.

5. Χάλκινο Ἀμφιπολιτῶν. Α. Κεφάλι νεαροῦ ἀνδρὸς πρὸς δεξιὰ. Β. Γυναικεῖα μορφή καθισμένη πρὸς ἀριστερά, καὶ ΑΜΦΙΠΟ[.]ΤΩΝ.

6. Χάλκινο Ἀμφιπολιτῶν ἐπὶ Δομιτιανοῦ (81-96 μ.Χ.). Α. Κεφαλὴ Δομιτιανοῦ πρὸς δεξιὰ καὶ]Υ[]ΑΙCΑΡ Δ[]ΜΙΤΙΑΝ[. Β. Ἄρτεμις Ταυροπόλος ὄρθη πρὸς ἀριστερά μὲ δάδα καὶ ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΩΝ. Πρβλ. Grose, πίν. 118, 5.

7. Χάλκινο Ἀμφιπολιτῶν, ἐπὶ Ἄλ. Σεβήρου (222-235 μ.Χ.). Α. Προτομὴ Ἄλ. Σεβήρου μὲ διάδημα πρὸς δεξιὰ καὶ]CΕΥ[. Β. Γυναικεῖα μορφή καθισμένη σὲ θρόνο πρὸς ἀριστερά κρατᾷ φιάλη καί: ΑΜΦΙΠΟΛ[ΕΙΤΩΝ]. Πρβλ. Grose, πίν. 119, 2.

8. Χάλκινο Ἀμφιπολιτῶν, αὐτοκρατορικῶν χρόνων, Α. Προτομὴ αὐτοκράτορος μὲ στεφάνι πρὸς δεξιὰ, καὶ]ΟΤΕC[. Β. Γυναικεῖα μορφή καθισμένη σὲ θρόνο πρὸς ἀριστερά κρατεῖ φιάλη καὶ [ΑΜΦ]ΠΟΛ[ΠΤΩΝ].

9. Χάλκινο Ἀμφιπολιτῶν, αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Α. Προτομὴ αὐτο-

κρατείρας πρὸς δεξιὰ, καὶ ΙΟΥΛΙΑ ΑΥΓΟ[ΥΣΤΑ]. Β. Γυναικεία μορφή καθισμένη σὲ θρόνο πρὸς ἀριστερά, καὶ ΑΜΦΕΙΠΟΛΕΙΤΩΝ.

10. Χάλκινο τῆς Πέλλας, Μ. Ὀτακιλίας (244-249 μ.Χ.). Α. Προτομή τῆς αὐτοκρατείρας πρὸς δεξιὰ, καὶ Μ. ΟΤΑΚΙΛΙΑ. Β. Γυναικεία μορφή καθισμένη σὲ θρόνο πρὸς ἀριστερά, καὶ]ΑΥΣ ΡΕΛΛΑ

11. Χάλκινο τῆς Πέλλας, Φιλίππου ἸΑραβος (244-249 μ.Χ.). Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ ἀκτίνες πρὸς δεξιὰ, καὶ ἐπιγραφή. Β. Γυναικεία μορφή, καθισμένη σὲ θρόνο πρὸς ἀριστερά, καὶ ἐπιγραφή.

12. Χάλκινο τῆς Πέλλας, Γορδιανοῦ Γ' (238-244 μ.Χ.). Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ ἀκτίνες, πρὸς δεξιὰ καὶ ἐπιγραφή. Β. Πάν γυμνός, καθισμένος σὲ βράχο, πρὸς δεξιὰ, καὶ ἐπιγραφή.

13. Χάλκινο Δίου, ἐπὶ Γαλλιανοῦ (253-268 μ.Χ.). Α. Προτομή Γαλλιανοῦ μὲ ἀκτίνες πρὸς δεξιὰ, σὲ στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφες στιγμές καὶ ἐπιγραφή. Β. Ἀνδρική μορφή μὲ σκῆπτρο, καθισμένη πρὸς ἀριστερά, μὲ βωμὸ μπροστά της. Ἀπέναντι, γυναικεία μορφή βαδίζει πρὸς δεξιὰ, ἐπιγραφή, καὶ στὸ ἔξωργο: DD.

14. Χάλκινο Θεσσαλονίκης, αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Α. Προτομή τῆς πόλεως πυργοστεφανωμένη πρὸς δεξιὰ, μέσα σὲ στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφες στιγμές, καί: ΘΕCΣΑΛ ΟΝΕΙΚΗ. Β. Σὲ στεφάνι μὲ ἀνάγλυφες στιγμές γύρω: Θεσσαλονικέων, σὲ 4 στίχους. Πρβλ. G. MacDonald, Cat. Hunterian Collection, I, σ. 369.

15. Χάλκινο Θεσσαλονίκης, ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ διάδημα, πρὸς δεξιὰ, καὶ ἐπιγραφή: Β. Κάβειρος ὄρθιος πρὸς ἀριστερά μεταξύ δύο ἀκμόνων, καὶ]ΛΟΝΙΚ]. Πρβλ. Seaby- Kozolubski, Greek Coins and their Values, σ. 54, 610.

16. Χάλκινο Διοκλητιανοῦ (284-305 μ.Χ.). Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ ἀκτίνες πρὸς δεξιὰ, καὶ ἐπιγραφή. Β. Ζεὺς δίνει στὸν αὐτοκράτορα τὴ Νίκη πάνω σὲ σφαίρα, CONCORDIA MILITUM, καὶ στὸ πεδίο: ΚΓ Πρβλ. Seaby, Roman Coins, 313, 3.410.

17. Χάλκινο Κωνσταντίνου Α' (306-337 μ.Χ.). Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ διάδημα, πρὸς δεξιὰ, καὶ CONSTANTINUS AUG. Β. ἐπιγραφή.

18. Δύο χάλκινα Κωνσταντίνου Β' (337-361 μ.Χ.). Α. Προτομή τοῦ αὐτοκράτορος μὲ διάδημα, πρὸς δεξιὰ, καὶ ἐπιγραφή D. N. CONSTANTINUS P F AUG. Β. Ὁ αὐτοκράτωρ ὄρθιος, πρὸς ἀριστερά, κρατεῖ σφαίρα μὲ τὸ δεξιὸ καὶ σκῆπτρο μὲ τὸ ἀριστερό. Ἐπιγραφή: SPES REI PUBLICAE. Στὸ πεδίο: SMTS. Πρβλ. H. Mattingly, Roman Coins, πίν. LX, 2.

19. Χάλκινο Ἀρκαδίου (383-408 μ.Χ.). Α. Προτομή Ἀρκαδίου μὲ διάδημα, πρὸς δεξιὰ, καί: D. N. ARCADIUS P. [F. AUG]. Β. Νίκη βαδίζει πρὸς δεξιὰ σύροντας αἰχμάλωτο καί: SALUS R[EI PUBLICAE]. Στὸ ἔξωργο: CONST. Πρβλ. Seaby, Roman Coins, 261, 4.134.

20. Χάλκινο, ἑλληνικῶν χρόνων. Α. Κεφάλι γυναικείας μορφῆς πρὸς δεξιά. Πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, στὰ μαλλιά, κάτι σφαιρικό. Β. Σκύλος πρὸς δεξιά.

21. Χάλκινο, αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Α. Προτομή ἐφήβου πρὸς δεξιά. Β. Νίκη βαδίζει πρὸς ἀριστερά.

21α. Χάλκινο, βυζαντινῶν χρόνων. Α. Μορφή δυσδιάγνωστη, Β. Ἐπιγραφή σὲ 4 στίχους.

Β'. Μετάλλινα.

22. Χάλκινης ὀκτώσχημης πόρπης κομμάτια, ποὺ συγκολλήθηκαν (πίν. 35στ).

23-26. Τέσσερα ψέλια διάφορα (πίν. 30α-β).

27-28. Χάλκινα ἐξαρτήματα (πίν. 30γ) ἵπποσκευῆς(ς), ὅπως J. Boardman-J. Hayes, Excavations at Tocra 1963-1965, The Archaic Deposits, I, σ. 158, ἀριθ. 64, εἰκ. 76, ἀριθ. 64. Ἐπίσης Jan Bouzek, Graeco-Macedonian Bronzes, Πράγα 1973, σ. 158, εἰκ. 46,3-8, ἰδιαίτερα ἀπὸ τῆ Χαλκιδικῆ, τὰ ὑπ' ἀριθ. 5-6 (ἀπὸ τὸ Τρίλοφον-Μεσημέρι στὸ Μουσεῖο Μπενάκη, ΑΕ 1937, σ. 517 κ.έ., ἀριθ. 11-12, πίν. 2η-θ) καὶ ὑπ' ἀριθ. 7 (ἀπὸ τῆ «Δυτ. Χαλκιδικῆ», Amandry, Coll. Stathatos I, πίν. 27, 183) καὶ ὑπ' ἀριθ. 8-9 ἀπὸ τῆ Γευγελή.

Γ'. Ὑάλινα.

29-31. Δύο βαλσαμάρια (τὸ ἓνα, πίν. 31δ) καὶ κουμπι (ς) διάτρητο, ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 31ε).

Δ'. Πήλινα Εἰδώλια.

32. Προτομή γυναικείας μορφῆς ντυμένης μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ποὺ τὸ κρατάει μὲ τὸ ἀριστερό, ἐνῶ στὸ δεξι κρατοῦσε ἄνθος. Συγκολλημένο ἀπὸ κομμάτια καὶ συμπληρωμένο. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Πηλὸς πορτοκαλέρυθρος. Μέγ. διαστ.: 0,155×0,138 μ.

33. Ὅρθια μορφή ντυμένη μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο κρατεῖ πτηνὸ μὲ τὸ δεξι στηριγμένο πάνω στὸ μηρό. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ ἐρυθροποῦ χρώματος. Μέγ. σ. ὕψος 0,08 μ. (πίν. 31α).

34. Γυναικεία μορφή ντυμένη μὲ δωρικό χιτῶνα κρατεῖ τὸ ἱμάτιο μὲ τὰ χέρια. Στὸ κεφάλι κάλυμμα. Ἐπίχρισμα ἐξίτηλο. Ὑψος 0,11 μ. Πρβλ. S. Molard-Besques, Myrina II, σ. 23, ἀριθ. 1.010 (πίν. 31β).

35. Ἀνδρική μορφή καθιστὴ πάνω σὲ βράχο. Χλαμύδα πορπώνεται στὸ δεξιὸ ὤμο ἀφίνοντας γυμνὸ τὸ σῶμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δεξι χέρι. Ἴχνη ἐπιχρίσματος. Ὑψος 0,12 μ. (πίν. 31γ).

36. Περιστερί (ς) μὲ διπλωμένα τὰ φτερά. Λευκὸ ἐπίχρισμα. Μέγ. ὕψος 0,08 μ., μέγ. μήκος 0,10 μ.

Ὅλα τὰ εἰδώλια ἀνήκουν σὲ κλασσικοὺς χρόνους.

Ε'. Ἀγγεῖα πήλινα κ.λ.

37. Πρόχους χειροποίητη τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, συγκολ-

λημένη από κομμάτια και συμπληρωμένη. Περισυνελέγη στην ἼΑρνισσα. Μέγ. σ. ὕψος 0,127 μ. (πίν. 32α).

38. Πολὺ μικρὸ χυτροειδὲς ἀγγεῖο μόνωτο, ἀκέραιο. Πηλὸς σταχτό-μαυρος. ἼΨος 0,04 μ., διάμ. χεῖλ. 0,032 μ. (πίν. 32β).

39. Πήλινο ἀλάβαστρο ἀκέραιο. Πηλὸς πορτοκαλέρυθρος. Κλασσικῶν χρόνων. ἼΨος 0,185 μ.

40. ἸΑλάβαστρο ἀπὸ ὀστοῦν κλασσικῶν χρόνων. ἼΨος 0,133 μ.

41-44. Ληκύθια, ἓνα ἐρυθρόμορφο μὲ ἀνθέμιο κ.λ., ὕψος 0,115 μ., ἄλλο ἀγάνωτο, ὕψ. 0,10 μ., τρίτο μὲ δικτυωτὴ διακόσμηση, ὕψ. 0,088 μ., καὶ τέταρτο ὅμοιο πρὸς τὸ πρῶτο, ὕψ. 0,076 μ. Κλασσικῶν χρόνων (πίν. 33α-δ).

45-46. Δακρυδόχος μὲ ἐπίχρισμα «ἰῶδες» στὸ κάτω μέρος καὶ ζῶνες ψηλότερα, ὕψ. 0,095 μ., καὶ ἄλλη μικρότερη μὲ καστανὲς ζῶνες στὸν ὄμο καὶ στὸ λαιμό, ὕψ. 0,08 μ.

47-48. Δύο δακρυδόχοι τύπου βυζαντινοῦ κανίου, ρωμαϊκῶν χρόνων. ἼΨη 0,153 μ. καὶ 0,154 μ. (πίν. 32γ).

49. Τριφυλλόστομη οἶνοχόη μὲ ἀναπτυγμένη γάστρα, ἀγάνωτη. ἸΑκέραια. Ρωμαϊκῶν χρόνων. ἼΨος 0,17 μ. (πίν. 34α).

50-52. Λύχνος μονόμυξος κλασσικός, ἄλλος τρίμυξος ἐλληνιστικός καὶ βάση ψηλὴ τρίτου λύχνου. ἼΨη: 0,035 μ. οἱ πρῶτοι καὶ 0,065 μ. ἡ βάση (πίν. 34β-δ).

53. Λαβὴ ἀμφορέως ἐνσφράγιστη. ἸΑνω: ΦΙΛΙΣΚΟΣ, κάτω: ΘΑΣΙΩΝ, μὲ ἀνάγλυφο λαγωνικὸ στὴ μέση. Τομὴ τῆς λαβῆς ὠοειδῆς. Κλασσικὴ ἐποχὴ. Πλάτος 0,045 μ. (πίν. 35α).

54-56. Τρία κυάθια μελαμβαφῆ, κλασσικῶν χρόνων. ἼΨη 0,04 μ. τὸ πρῶτο, 0,03 μ. τὰ ἄλλα δύο (πίν. 35β-γ).

57. Μικρὴ λεκανίδα χωρὶς τὶς λαβὲς καὶ μέρος τοῦ χεῖλους. ἸΑπίχρισμα κιτρινότερο. ἼΨος 0,033 μ.

58. Σκυφίδιο κλασσικῶν χρόνων, ὕψ. 0,025 μ.

59-60. Πυξίδα ἐλληνιστικοῦ τύπου μὲ τὸ κάλυμμά της, ὕψος 0,083 μ., καὶ ἄλλο κάλυμμα πυξίδος ὁμοίου τύπου μὲ ἀνάγλυφο κεφαλὴ Σατύρου καί, στὴν κάθετη ἐπιφάνεια, ἀνάγλυφες μορφὲς γυναικεῖες καὶ ἀνδρικές τοῦ διονυσιακοῦ κύκλου. ἼΨος 0,08 μ. (πίν. 35δ-ε).

Συλλογὴ ἸΑναστασίου Φωστηροπούλου. ἸΑΟ ἸΑν. Φωστηρόπουλος, ἰατρός, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τῆς ἸΑεγνατίας, ἀριθ. 17, ἐδήλωσε διάφορα ἀρχαῖα τὴν 12.12.1967 καταχωρισμένα στὴ δήλωση σὲ ὁμάδες ὡς ἐξῆς: α) Μετάλλινα (χωρὶς τόπο προελεύσεως, ἀριθ. 1-14), ἄλλα ἀπὸ τάφο στὴ Χαλκιδικὴ (ἀριθ. 15-21) καὶ ἄλλα ἀπὸ τὴν ἸΑμφίπολη (ἀριθ. 22-28), ὅθεν προέρχονται κατὰ τὴ δήλωση καὶ λίθινος πέλεκυς (ἀριθ. 29) καὶ τρία ἸΑάλινα ἀγγεῖα (ἀριθ. 30-32) καὶ τρία πήλινα (ἀριθ. 33-35). ἸΑγνώστου προε-

λεύσεως ἐδηλώθησαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα πηλίνα ἀγγεῖα (ἀριθ. 36-56), λύχνοι (ἀριθ. 57-63) καὶ εἰδώλια (ἀριθ. 64-100).

Ἀναλυτικώτερα τὰ δηλωθέντα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1-3. Τρεῖς χάλκινες ὀκτώσχημες πόρπες ἀπὸ σύρμα τετραγώνου διατομῆς, μήκους: α) 0,147 μ., β) 0,139 μ., γ) 0,099 μ. Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (οἱ δύο, πίν. 36α).

4-12. Ἐννέα χάλκινα βραχιόλια διάφορα. Ἔχουν τὸ ἔλασμα κυλινδρικό (μὲ ἄκρα ὀρθογωνιασμένα) ἢ πρισματικῆς διατομῆς καὶ διακοσμημένο, ἢ συνεστραμμένο. Μεγ. διάμετρος ἀπὸ 0,092 μ.-0,035 μ.

13. Χάλκινοι κρίκοι δύο, μὲ σφαιρικὲς ἀποφύσεις, ἐνάλληλοι, ὑπὸ χάμουρα, Bouzek 16, ὁμάδα E, Rings with globular or more complicated protrusions, σ. 159 κ.έ., πίν. 50, ἀριθ. 41.

14. Χάλκινο δακτυλίδι μὲ στεφάνι τριγωνικῆς τομῆς καὶ σφενδόνη ρομβοειδῆ μὲ ἀποστρογγυλωμένες τὶς ἀμβλεῖες γωνίες καὶ διακόσμηση ἐγγάρια. Μῆκος σφενδόνης 0,018 μ.

15-20. Δύο λαβίδες (πίν. 38ε) καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα διάφορα, ρωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκαν σὲ τάφο, κατὰ τὴ δήλωση, μαζὶ μὲ τὸ ἐπόμενο νόμισμα.

21. Χάλκινο νόμισμα M. Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.), πρβλ. Seaby, Roman Coins and their Values, 102, 1.325.

21-24. Δύο χάλκινες καὶ μία λίθινη ἀμφικωνικὲς ψῆφοι, ἀκέραιες. Μῆκη: α) 0,0925 μ., β) 0,053 μ., γ) 0,028 μ. Οἱ πρῶτες τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ἢ τρίτη τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

25. Χάλκινο ἐξάρτημα ἵπποσκευῆς ἀποτελούμενο ἀπὸ δύο διασταυρούμενους αὐλοῦς (πίν. 36β), μῆκος 0,053 μ., J. Boardman, Excavations at Tokra 1963-65, σ. 158, ἀριθ. 64, εἰκ. 76, ἀριθ. 64. Πρβλ. καὶ ὅμοια ἐξαρτήματα τῆς συλλογῆς Ρουτσώνη, ἀριθ. 27-28.

26. Κομβιόσχημο στολίδι, διαμ. 0,04 μ., χάλκινο.

27-28. Δύο ἰδιόμορφα χάλκινα ἀντικείμενα. Μεγ. διάστ. α) 0,045 μ., β) 0,065 μ.

29. Λίθινος πέλεκυς, ἄτρητος. Μεγ. μῆκος 0,05 μ.

30-32. Τρία ὑάλινα βαλσαμάρια, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὑψη: α) 0,07 μ., β) 0,066 μ., γ) 0,04 μ.

33. Σκύφος μελαμβαφῆς μὲ ἐμπίστα ἀνθέμια καὶ ἄλλη rouletted διακόσμηση στὸ ἐσωτερικό. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,055 μ.

34-36. Τρία ληκύθια μὲ δικτυωτὴ διακόσμηση, κλασσικῶν χρόνων. Ὑψη: α) 0,125 μ., β) 0,07 μ., γ) 0,119 μ. (τὸ ὑπ' ἀριθ. 36, πίν. 37α).

37. Ληκύθιο ἐρυθρόμορφο μὲ παράσταση γυναικὸς καθιστῆς μὲ τὸ χέρι ἀπλωμένο μπροστά. Στὸ ἔδαφος κάλαθος (:), στὸν τοῖχο πίσω κρεμασμένη ταινία. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,10 μ. (πίν. 37β).

38. Άλλο μελαμβαφές πλὴν ζώνης κάτω ἀπὸ τὸν ὄμο, ὅπου ζητοειδῆ κοσμήματα. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος: 0,085 μ.

39. Λήκυθος ἐρυθρόμορφη με παράσταση ὄρθιας γυναίκας ντυμένης χιτώνα καὶ ἱμάτιο, ποὺ ἀπλώνει τὸ χέρι μπροστά, πάνω ἀπὸ δυσδιάγνωστο ἀντικείμενο, ἴσως πλημοχόη. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,156 μ. (πίν. 37γ).

40. Ἄλλη με ἀπολεπισμένο τὸ γάνωμα καὶ ἴχνη μόνον τῆς ἄλλης διακοσμήσεως. Ὑψος 0,21 μ. (πίν. 37δ).

41. Πρόχους ἀκέραια με διακόσμηση Δυτικῆς Κλιτύος. Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,085 μ. (πίν. 38α).

42. Πυξίδα ἑλληνιστικοῦ τύπου, με κάλυμμα στολισμένο με κοκκινωπές ζῶνες καί, στὴν ἄνω κυρτὴ ἐπιφάνεια, ροδόχροα καὶ μαῦρα πέταλα ἐναλλάξ. Ὑψος 0,087 μ. (πίν. 38β).

43. Πλημοχόη μελαμβαφῆς με διακόσμηση περὶ τὸ στόμιο. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,144 μ.

44-56. Δεκατρία ρωμαϊκῶν χρόνων ἄβαφα ἀγγεῖα διάφορα. Εἶναι τρεῖς οἰνοχόες ἀκέραιες (πίν. 38γ), ἓνα δίωτο καὶ ἓνα μόνωτο χωρὶς τὶς λαβές τους, ἄλλα δύο μόνωτα καὶ τρίτο δίωτο ἀκέραια, δακρυδόχος, δύο βαθιεῖς φιάλες δίωτες ἀκέραιες καὶ δύο φιάλες με ἐμπύεστη διακόσμηση (πίν. 38δ). Ὑψη: α) 0,18 μ., β) 0,155 μ., γ) 0,145 μ., δ) 0,10 μ., ε) μέγ. σ. 0,09 μ. στ) 0,087 μ., ζ) 0,075 μ., η) 0,07 μ., θ) 0,12 μ., ι) 0,09 μ., ια) 0,086 μ., ιβ) 0,055 μ., ιγ) 0,05 μ.

57-63. Ἑπτὰ λύχνοι διάφοροι: ἓνας κλασσικῶν, ἄλλος ἑλληνιστικῶν, οἱ λοιποὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Μῆκη: α) 0,77 μ., β) 0,06 μ., γ) 0,11 μ., δ) 0,102 μ., ε) 0,105 μ., στ) 0,11 μ., ζ) 0,10 μ. (πίν. 39α-β).

64-65. Δύο διαφορετικὰ εἰδῶλια ὄρθιας ἀνδρικήσ μορφῆς, τὸ ἓνα πάνω σὲ στρογγυλὴ ψηλὴ βάση, τὸ ἄλλο πάνω σὲ τετράπλευρη χαμηλότερη. Χαρακτηριστικὴ ἀμφίεση Τελεσφόρου. Στὸ πρῶτο διαβάζεται πίσω με πιθανότητα τὸ ὄνομα: Φ ι λ ὀ ξ ε ν ο ς καὶ εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ δεύτερο ἑλληνιστικό, ὅπως καὶ τὰ ἐπόμενα. Ὑψη: α) 0,20 μ., β) 0,12 μ. (πίν. 40α-β).

66-70. Ἄτις καθισμένος (40γ), τὰ ἄνω μέρη ἄλλων τριῶν (πίν. 40δ), καὶ πέμπτο ἀκέραιο εἰδῶλιο (πίν. 41α). Φέρουν ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ χρωμάτων (ἰῶδες, ἐρυθρό). Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μέγ. ὕψη: α) 0,165 μ., β) 0,11 μ., γ) 0,085 μ., δ) 0,085 μ. ε) 0,155 μ.

71-72. Δύο εἰδῶλια νέου με καυσία (τὸ ἓνα πίν. 41β). Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι. Ὑψη μέγ.: α) 0,11 μ., β) 0,18 μ.

73. Εἰδῶλιο ἐφίππου. Λεῖπει τὸ μέσο τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρός, ὥστε δὲν συγκολλᾶται τὸ ἄνω μέρος (πίν. 41δ). Μῆκος βάσεως 0,07 μ.

74. Πήλινη προτομὴ γυναικείας μορφῆς με χιτώνα, ἱμάτιο καὶ διάδημα. Ἄνθος στὸ δεξιὸ πρὸ τοῦ στήθους, καρπὸς στὸ ἀριστερὸ. Κλασσικοὶ χρόνοι. Πηλὸς καστανὸς ὠχρὸς, λευκὸ ἐπίχρισμα. Ὑψος 0,115 μ., πλ. 0,10 μ.

75. Γυναικεία μορφή καθισμένη σὲ θρόνο με ὀρθογώνιες ἀπολήξεις

τοῦ ἔρεισινώτου. Πηλὸς καὶ ἐπίχρισμα ὅπως τὸ προηγούμενο. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,105 μ. (πίν. 41ε).

76. Γυναίκα κυφοροῦσα καθιστὴ καὶ ντυμένη ποδῆρη χειριδωτὸ χιτῶνα. Στὸ κεφάλι διάδημα. Κρατᾷ κάτι μὲ τὸ δεξιὸ, πάνω στὸ γόνα. Πηλὸς κοκκινωπός, λευκὸ ἐπίχρισμα καὶ στὰ μαλλιά καστανοκόκκινο χρῶμα. Κλασσικοὶ χρόνοι. Ὑψος 0,075 μ. (πίν. 41γ).

77-79. Τρία εἰδώλια παρόμοια, καθιστῆς γυναικείας μορφῆς, σὲ ψηλὸ θρόνο, μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Τὸ πρῶτο ἔχει γράμματα δυσδιάγνωστα πίσω, τοῦ τελευταίου μένει τὸ κεφάλι ἀκάλυπτο ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Ὑψη: α) 0,145μ., β) 0,14 μ., γ) 0,14 μ. (πίν. 42α-β).

80. Παρόμοιος τύπος εἰδωλίου. Ἡ κόμη δένεται πίσω σὲ πλατὺ κρωβύλο καὶ στολιζέται μὲ τριγωνικὸ διάδημα (πίν. 43α).

81-87. Ἐπὶ εἰδώλια Ἀφροδίτης διαφόρων τύπων ρωμαϊκῶν χρόνων ἤτοι: α) Genitrix πάνω σὲ ψηλὴ τετράπλευρη βάση μὲ ἀνάγλυφη παράσταση θαλασσίας θεότητος πάνω σὲ ἰππόκαμπο καὶ πίσω ἐπιγραφή (Λούκιος), ὕψ. 0,20 μ. (πίν. 43β). β) Ἄλλη γυμνή, κρατᾷ τὸ ἱμάτιο μὲ τὸ δεξιὸ πίσω ἀπὸ τὸν ὄμο, μὲ τὸ ἀριστερὸ πάνω σὲ στήριγμα, συνοδεύεται ἀπὸ δελφίνι, ὕψ. 0,185μ. (πίν. 44α). γ) Ἄλλη γυμνή ἐπίσης περιβάλλεται, πίσω, ἀπὸ τὸ ἱμάτιο, τὸ ὁποῖο κρατᾷ μὲ τὸ ἀριστερὸ πάνω ἀπὸ τὸν ὄμο, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸ τὸ πτυχώνει μπροστὰ καλύπτοντας τὴν αἰδῶ. Ὑψος 0,185 μ. (πίν. 43γ). δ) Pudica, μαῦρο ἀπὸ καπνιά, ὕψ. 0,203 μ. (πίν. 44β). ε) Ἄλλη ντυμένη μὲ ἀχειριδωτὸ χιτῶνα, ἐνῶ τὸ ἱμάτιο καλύπτει τὰ νῶτα. Τὸ δεξιὸ χέρι στὸ σανδάλι τοῦ ἀνασηκωμένου δεξιοῦ ποδιοῦ, τὸ ἀριστερὸ συγκρατεῖ τὸ ἱμάτιο καὶ στηρίζει Ἐρωτα πάνω στὸ στήθος. Στὴν ψηλὴ βάση ἀνάγλυφη παράσταση δύο γυναικῶν ἀντικρουστῶν ἀπὸ τὴ μέση καὶ πάνω. Ἐπίχρισμα ρόδινο. Ὑψος 0,21 (πίν. 44γ). στ) Ἄλλη γυμνή Ἀφροδίτη ὄρθια πάνω σὲ ψηλὴ τετράπλευρη βάση, μὲ τὸ δεξιὸ τῆς σκέλος στάσιμο, τὸ ἀριστερὸ ἄνετο, στηριγμένη μὲ τὸ ἀριστερὸ τῆς χέρι σὲ ἐρμαϊκὴ στήλη. Ὑψος 0,13 μ. (πίν. 45α). ζ) Ἄλλη ὄρθια πάνω σὲ ψηλὴ βάση, γυμνή, κρατᾷ πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τὸ ἱμάτιο μὲ τὰ δύο τῆς χέρια, στηρίζει τὸν ἀριστερὸ ἀγκῶνα πάνω σὲ ἀγαλμάτιο ὄρθιου Πανός καὶ συνοδεύεται ἀπὸ δελφίνι, πού μὲ τὸ ἄκρο τῆς οὐρᾶς του καλύπτει τὴν αἰδῶ. Ὑψος 0,13 μ. (πίν. 45β).

88-89. Συμπλέγματα Ἀφροδίτης καί: α) Πανός, μέγ. ὕψ. 0,134 (πίν. 42γ) καὶ β) Ἐρωτος μὲ λύρα, πάνω σὲ βάση μὲ παράσταση θυσίας τράγου ἀπὸ δύο γυναῖκες, ὕψ. 0 193 μ. (πίν. 42δ).

90. Εἰδῶλιο παιδικῆς μορφῆς (Ἐρωτος;) πάνω σὲ παγῶνι, μὲ ψηλὴ βάση ὀρθογώνια, στολισμένη μὲ ρόδακα, ὕψ. 0,151 μ. (πίν. 45γ).

91. Σύμπλεγμα Ἐρωτος καὶ πετεινοῦ, ὕψ. 0,127 μ. (πίν. 46γ).

92-95. Τέσσερα εἰδώλια Ἐρωτος καὶ Ψυχῆς, πού ξεχωρίζουν ἀνὰ δύο καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη παράσταση τῆς βάσεως, ὅπου: α) Παιδικὴ μορφή πάνω

σὲ ἰππόκαμπο καὶ πίσω γράμματα (EPA), ὕψ. 0,127 μ. (πίν. 46α), β) ὅμοιο καημένο (πίν. 46β), γ) ἄλλο μὲ ἀνάγλυφη μορφή στὴ βάση δυσδιάγνωστη, καὶ δ) ὅμοιο. Ὅλα ὕψος περὶ τὰ 12 ἐκ. (πίν. 45δ).

96. Ἔρωσ καὶ Ψυχὴ καθιστοὶ ἐναγκαλίζονται. Καημένο πρόσφατα. Ὑψος 0,088 μ. (πίν. 44δ).

97. Κουδουνίστρα πῆλινη μοροῦ σὲ μορφή βρέφους σὲ λίκνο καὶ μὲ βῶλο στὸ ἐσωτερικὸ κενὸ γιὰ νὰ ἤχη. Μέγ. ὕψ. 0,06 μ., μῆκ. 0,155 μ.

98-99. Δύο πῆλινα βοῖδια. Μέγ. μῆκος: α) 0,15 μ., β) 0,115 μ. (πίν. 43δ).

100. Περιστέρι πῆλινο πάνω σὲ κυκλικὸ πόδι μὲ πλατύτερη κυκλικὴ βάση. Ἰχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος, κυανοῦ καὶ ἰώδους χρώματος. Μέγ. ὕψος: 0,07 μ. Ὅριζόντιες διαστάσεις: 0,099×0,095 μ. (πίν. 44ε).

Ὁ ἰατρὸς Ἄναστ. Φωστηρόπουλος πρόσθεσε καὶ νέο ἀπόκτημα στὴ Συλλογὴ του, ἀξιόλογο, τὸ ὁποῖο δήλωσε τὴν 14ην Ἰαν. 1969. Εἶναι ἀττική ἐρυθρόμορφη παλίκη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. μὲ παράσταση Ἐρωτος πάνω σὲ γρύπα καὶ Μαινάδος στὴν κύρια ὄψη, καί, στὴν ἄλλη, δυὸ ἱματιοφόρους νέους, μὲ τύμπανο ὁ ἓνας, μὲ ἀρύβαλλο ὁ ἄλλος, καὶ στήλη στὸ μέσον. Ὑψος 0,228 μ., διάμ. χείλους 0,135 μ., βάσεως 0,09 μ. Ὁ πωλητὴς δήλωσε τόπο εὐρέσεως τὴν περιοχὴ Ἀμφιπόλεως.

Συλλογὴ Γεωργίου Καραζήση. Ἀπὸ τὸν Γεώργιο Καραζήση, κάτοικο Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Φραγκλίνου Ρούσβελτ, ἀριθ. 28, δηλώθηκαν στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης τὴν 13.12.1967 τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

1. Ἀμφορεὺς ἄβαφος ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τρία συγκολληθέντα τεμάχια (πίν. 47α). Πηλὸς ἐρυθρόφαιος. Ὑψος 0,33 μ., διάμ. βάσεως 0,128 μ., χείλους 0,15 μ.

2. Ἀμφορεὺς ὀξυπύθμενος ἄβαφος ἀποτελέσθηκε ἐπίσης ἀπὸ τρία συγκολληθέντα τεμάχια (πίν. 47β). Στὸν ὄμο γράμματα μὲ κόκκινο χρῶμα: ΒΤ καὶ στὴν ἄλλη ὄψη χάραγμα: |p|. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος. Ὑψος 0,39 μ., διάμ. βάσεως 0,038 μ., χείλους 0,063 μ.

3. Μικρὸ σκυφίδιο ἄωτο μὲ ἐξέχοντα χεῖλη, ἄβαφο στὴ γάστρα. μὲ καστανόμαυρο ἐπίχρισμα στὸ περιχέλωμα, ἐξίτηλο. Πηλὸς ὠχρόφαιος. Ὑψος 0,046 μ., διάμ. βάσεως 0,05 μ., χείλους 0,056 μ.

4. Κέρνος ἀποτελούμενος ἀπὸ στεφάνι καὶ τρία ὑδριόμορφα μικρὰ ἀγγεῖα. Ἦλθε στὸ Μουσεῖο ἀκαθάριστος καὶ κακοσυμπληρωμένος, ἀλλὰ μετὰ τὸν καθαρισμὸ φάνηκαν ἀνθεμωτὰ καὶ ἄλλα κοσμήματα σὲ τεχνοτροπία μακεδονικοῦ ἐργαστηρίου (πρβλ. πίν. 48α καὶ β).

5. Μικρὴ ὕδρια, ἀπότμημα κέρνου καθὼς ἢ προηγούμενη μὲ ὅμοια διακόσμηση (πίν. 47ε, δεξιά). Ὑψος 0,08 μ., διάμ. κοιλίας 0,059 μ., χείλους 0,026 μ.

6. Κυάθιο μελαμβαφὲς σὲ μέρος μόνον τῆς ἐπιφανείας του. Πηλὸς ὠχροκάστανος. Ὑψος 0,03 μ., διάμ. βάσεως 0,029 μ., χείλους: 0,065 μ.

7. Κυάθιο δίωτο μελαμβαφὲς (πίν. 48δ), χωρὶς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς

μιᾶς λαβῆς του. Στὸ ἐσωτερικὸ τέσσερα ἀνθέμια ἐμπιέστα καὶ ζώνη «trouletted». Ὑψος 0,052 μ., διάμ. βάσεως 0,077 μ., χεῖλους 0,107 μ.

8. Κάνθαρος μελαμβαφῆς (πίν. 47γ). Ὑψος 0,075 μ., μέγ. πλάτος 0,138 μ.

9. Λύχνος μελαμβαφῆς (πίν. 47δ,ε) ἤλθε μὲ ταινιοειδῆ λαβή, ποῦ δὲν τοῦ ἀνήκει. Ὑψος 0,03 μ. Πρβλ. *The Athenian Agora*, IV, πίν. 36, ἀριθ. 211, τύπος 23A. Τελευταῖο τέταρτο 5ου αἰ. π.Χ.

10. Πολὺ μικρὸς ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς χωρὶς τὶς λαβὲς του. Ἴχνη μελανοῦ γανώματος καὶ ἐμπιέστη διακόσμηση μὲ ἀνθέμια καὶ ταινίες. Ὑψος 0,084 μ.

11. Σκυφίδιο κορινθιακοῦ τύπου (πίν. 48ε) Πηλὸς ὠχρέρυθρος. Ὑψος 0,029 μ.

12. Κεφάλι εἰδωλίου καθιστῆς ἴσως γυναίκας μὲ καλύπτρα. Ροδιακὸς τύπος, Higgins, *Cat. Br. Mus.*, ἀριθ. 65. Τέλος 6ου αἰ. π.Χ., ἴσως καὶ ἀρχαιότερο. Πηλὸς ὠχρὸς μὲ λίγη mica. Ὑψος σωζ.: 0,065 μ.

Πρβλ. καὶ κατωτέρω, Μένδη, γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ Κ. Καραζήση.

Συλλογὴ Κυροῦ Πιστοφίδη. Ὁ Κύρος Πιστοφίδης, ἰατρός, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Ὀλύμπου, ἀριθ. 65, δήλωσε στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 13.12.1967, ὅτι πρὸ δεκαετίας περίπου ἔγινε κάτοχος ἀρχαίων. Πελάτις του, τῆς ὁποίας ὁ θεῖος Θεόδωρος Ἀντωνιάδης, ἐργολάβος, τὰ εἶχεν ἀνεύρει σὲ οἰκοδομὴ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τὰ ἐδώρησεν. Τὰ οὕτω δηλωθέντα ἀρχαῖα εἶναι:

1. Μικρὸ κεφάλι Σατύρου (πίν. 36γ). Σῶζει καὶ μέρος τοῦ λαιμοῦ. Στρέφεται λίγο πρὸς τὰ δεξιὰ (τοῦ θεατοῦ) καὶ γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς κάτω. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ζωόμορφα αὐτιά καὶ τὴ διαρρυθμιστὴ τῆς κόμης, ποὺ στεφανώνει πρόσωπο καὶ τράχηλο. Φθορὸς τῆς ἐπιφανείας. Προέρχεται ἀπὸ ὀλόγλυφο ἀγαλμάτιο ρωμαϊκῶν χρόνων. Μάρμαρο λευκὸ. Μέγιστη διάσταση: 0,125 μ.

2. Πρόσωπο γυναικὸς ἀπὸ ἀνάγλυφο, ἴσως σαρκοφάγο. Τὸ κεφάλι ἔστρεφε πρὸς δεξιὰ. Πλούσια κόμη μὲ βοστρύχους στὸ μέτωπο. Ἴχνη τοῦ τρυπάνου στὸ στόμα, τοὺς ρώθωνες στοὺς κανθοὺς τῶν ματιῶν καὶ στοὺς βοστρύχους. Καλὴ ἐργασία ρωμαϊκῶν χρόνων. Μάρμαρο λευκὸ. Μέγιστη διάσταση: 0,15 μ.

3. Λύχνος ἀκέρατος μονόμυξος ἀπὸ καστανέρυθρο πηλὸ μὲ ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα. Δίσκος μικρὸς καὶ στὸ κέντρο του ὀπή. Δακτυλιοειδὲς πλαίσιο καὶ δύο σειρὲς στιγμῶν ἀναγλύφων. Τὸν μυκτῆρα συνδέει μὲ τὴν ὀπή πληρώσεως ἀνάγλυφος αὐλαξ. Ἴχνη καπνιάς. Ὡτίον λίγο ὑψωμένο. Ἀπλὸ πλάτυσμα στὴ βάση. Ὑψος 0,03 μ. Μεγ. διάμ. 0,08 μ.

4. Ἄλλος λύχνος ἄωτος, μονόμυξος ἀπὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο. Δίσκος κοῖλος μὲ ἀνάγλυφη παράσταση δύο καθιστῶν Θρακῶν μονομάχων. Ὁ ἓνας πέφτει στὸ ἀριστερὸ γόνυ. Εἶναι ντυμένοι μὲ κοντὸ ζωσμένο χιτῶνα, φέρουν τὸ πλατὺ κράνος, manica, sica καὶ parmula. Αὐλακωτοί

κύκλοι γύρω. Ἐκ τῶν πλάγια τοῦ μυκτῆρος δύο λοβοὶ μὲ ἔλικες πρὸς τὸ σῶμα τοῦ λύχνου. Ἐπιγραφή τῆς ὁποίας σώζονται: IV[E]. Ὑψος 0,033 μ., μεγ. διάμ. 0,11 μ.

Συλλογὴ Ἐμμ. Κανδυλάκης. Ὁ Ἐμμανουὴλ Στυλ. Κανδυλάκης, δημοσιογράφος, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Κρήτης, ἀριθ. 59, δήλωσε ὅτι ἔχει στὴν κατοχὴ του ἀπὸ 50ετίας (ἀπὸ τὸν πατέρα του) τὰ κάτωθι ἀρχαῖα:

1. Μελαμβαφὲς κύπελλο μὲ γάστρα κυλινδρική, βάση ψηλὴ καὶ κάθετη ταινιωτὴ λαβή. Γάνωμα κασιανόμαυρο. Ὑψος 0,105 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Κατὰ τὴ δήλωση: ἀπὸ τὴ Μεσαρὰ τῆς Κρήτης, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο.

2. Λύχνο μὲ στήριγμα, τοῦ ὁποίου διατηρεῖται μέρος μόνον. Μῆκος 0,073 μ., πλ. 0,057 μ.

3. Ἀκέφαλο εἰδῶλιο ὄρθιας γυναικὸς μὲ συμφυῆ ὀρθογώνια βάση. Δεξιὸ σκέλος ἄνετο, ἀριστερὸ στάσιμο. Φορεῖ πέπλο καὶ ἱμάτιο. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Ὑψος 0,108 μ.

4. Εἰδῶλιο παιδιοῦ μὲ χοῖρο. Ὑψος 0,138 μ.

5. Κεφάλι παιδιοῦ (Ἐρωτος). Ὑψος 0,034 μ. Τὰ δύο τελευταῖα εἰδῶλια εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀνοιχτοκόκκινο πηλὸ μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3.

6. Τριάντα χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά.

Συλλογὴ Μόνικας Ζωτιάδου. Ἡ συλλογὴ τῆς κ. Μόνικας Ζωτιάδου συγκροτήθηκε στὴν Κύπρο, ὅθεν προέρχονται ὅλα πιθανῶς τὰ ἀποκτήματά της. Εἶναι τὰ περισσότερα πήλινα ἀγγεῖα διάφορα (ἀριθ. 1-14 καὶ 16-34), ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ἕως καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους (ἀριθ. 37-39), ἓνα σφονδύλι πήλινο μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση (ἀριθ. 15), ἓνας λίθος διάτρητος (ἀριθ. 35), ἓνας ἄβαφος πήλινος λύχνος τριφυλλόσχημος (ἀριθ. 36), μιὰ χάλκινη φιάλη μεσόμφαλος (ἀριθ. 40) καὶ τμῆμα χάλκινης λόγχης σὲ δύο κομμάτια (ἀριθ. 41), καὶ τέλος, τὸ ἄνω ἡμισυ ἀγαλματίου ἀνδρὸς ἀπὸ πωρόλιθο. Φέρει χιτῶνα, ἱμάτιο καὶ κωνικὸ πῖλο. Στὸς ὤμους ἀνὰ τρεῖς πλόκαμοι τῆς κόμης. Τὸ κεφάλι ἴσως δὲν ἀνήκει στὸν κορμό. Σωζ. ὕψος 0,176 μ.

Δὲν γίνεται εὐρύτερος λόγος ἐδῶ γιὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς συλλογῆς αὐτῆς, γιατί δὲν ἐνδιαφέρουν εἰδικὰ τὴ Μακεδονία: δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ δὲν ἀνήκουν σὲ Μουσεῖο ἢ μόνιμη συλλογὴ τῆς Μακεδονίας.

Συλλογὴ Χρήστου Κιαρτζῆ. Ὁ Χρῆστος Κ. Κιαρτζῆς, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ὁδὸς Κορίνθου, ἀριθ. 20, Ἀμπελόκηποι, δήλωσε τὴν 20.3.1968 τὰ ἑξῆς ἀρχαῖα:

1. Ἐρυθρόμορφο σκύφο συγκολλημένο ἀπὸ ἔνδεκα κομμάτια. Τοῦ λείπει μιὰ ἀπὸ τίς δύο λαβὲς καὶ μέρος τοῦ χεῖλους. Στὴν κύρια ὄψη: γυναίκα καθιστὴ, ντυμένη μὲ πέπλο, πρὸς δεξιὰ. Στὸ κεφάλι σφενδόνη καὶ στεφάνη, στὰ γόνατα κάνιστρο μὲ ταινίες. Ἀπλώνει τὸ δεξιὸ πρὸς ὑδροχαρὲς πτηνὸ, τοῦ ὁποίου δὲν σώζεται τὸ κεφάλι. Στὴν ἄλλη ὄψη: γυναίκα ντυμένη μὲ ἀττικὸ πέπλο πρὸς ἀριστερά. Κρατᾷ κάνιστρο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξέχουν ταινίες

καὶ ἄλλα. Τὸ δεξιὸ χέρι τεντωμένο μὲ τὸ δείκτη πρὸς τὰ μπρός. Σὲ δεῦτερο ἐπίπεδο σκύλος τρέχει πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀνθέμια καὶ κλάδοι. Ὑψος 0,081 μ., διάμ. βάσεως 0,056 μ.

2. Μελανόμορφο ληκύθιο μὲ ἀνθέμια κ.λ. Ὑψος 0,148 μ.

3. Ἐρυθρόμορφο ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιο μὲ κεφάλι γυναικὸς πρὸς ἀριστερὰ κ.λ. Ὑψος 0,067μ.

4. Ὅμοιο μὲ παράσταση πάπιας πρὸς δεξιά. Ὑψος 0,072 μ.

5. Κυάθιο μελαμβαφὲς κατὰ μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ στὴ λαβή. Ὑψος 0,052 μ.

6. Οἰνοχόη ἄβαφη μὲ ἀτρακτοειδῆ κοιλιὰ καὶ πλατὴ χεῖλος. Ἡ λαβὴ ἀπὸ τὴν κοιλιὰ στὸ λαιμὸ κάμπτεται σὲ περίπου ὀρθῆ γωνία. Ζῶνες μὲ βαθθὺ κόκκινο χρῶμα. Ὑψος 0,163 μ.

7. Λύχνο ἄβαφο τύπου: The Athenian Agora VII, ἀριθ. 1.905. Ἐμπόση διακόσμηση καὶ στὴ βάση, μέσα σὲ τρεῖς ὁμόκεντρος κύκλους, τὸ γράμμα Δ Ρωμαϊκῶν χρόνων. Μῆκος 0,09 μ. Ὑψος 0,032 μ.

8-9. Δύο χάλκινα ψέλια μὲ ἔλασμα κυκλικῆς τομῆς. Διάμ.: α) 0,07 μ., β) 0,074 μ.

10. Δώδεκα νομίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀσημένιο ἀττικὸ τετράδραχμο, τῆς ἐποχῆς Ἀντιόχου 4ου, περὶ τὸ 176 π.Χ., Seltman, Greek Coins, πίν. LXIII, 7, σ. 262. Τὰ ἄλλα εἶναι χάλκινα διάφορα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ 4 σκυφωτὰ βυζαντινά.

Νομισματικὴ Συλλογὴ Παναγιώτη Κόκκα. Ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Γ. Κόκκα, δικηγόρο, ὁδὸς Μ. Ἀλεξάνδρου 31, Θεσσαλονίκη, δηλώθηκαν ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα, σχεδὸν ὅλα. Εἶναι κατὰ τὴ δήλωση:

1. Θεσσαλονίκης 27.

2. Μακεδόνων 9.

3. Ἀμφιπόλεως 6.

4-5. Ἀφύτιος καὶ Πέλλης ἀνὰ 1.

6. Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας 5.

7. Αὐτοκρατορικά: ἀνὰ 1, Ἰουλίου Καίσαρος, Μάρκου Ἀντωνίου, Κλαυδίου, Τίτου, Λουκίλλης, Κομόδου, Μακρίνου καὶ Ἡλιογαβάλου. Ἀνὰ 2, Νέρβα, Σεπτιμίου Σεβήρου, Μαξιμίνου καὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου. Τὰ ἄλλα εἶναι: Αὐγούστου 4, Βεσπασιανοῦ 7, Δομιτιανοῦ 5, Τροϊανοῦ 8, Ἀδριανοῦ 7, Ἀντωνίου 7, Μάρκου Αὐρηλίου 4, Καρακάλλα 5, Γορδιανοῦ Γ' 3, Φιλίππου Ἄραβος 4, Αὐρηλιανοῦ 4, Πρόβου 5, Διοκλητιανοῦ 4, Μαξιμιανοῦ 3 καὶ Λικινίου Α' 3.

Δὲν εἶχαν ἀκόμη προσδιορισθῆ ἀκριβέστερα ἄλλα 50 περίπου νομίσματα (δηνάρια, ἀντωνιανοί, χαλκᾶ ρωμαϊκὰ καὶ ἑλληνικὰ αὐτοκρατορικά).

Νομισματικὴ Συλλογὴ Τιμολέοντος Τριανταφυλ.

λίδη. Ἡ νομισματικὴ συλλογὴ τοῦ Τιμολέοντος Τιμ. Τριανταφυλλίδη, μηχανικοῦ, ὁδὸς Ἁγίας Σοφίας 7, διαμ. 4, Θεσσαλονίκη, πλούσια καὶ ἀξιοσπούδαστη καθ' ἑαυτὴν ὅπως εἶναι, μόνο συνοπτικὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ ἔδῳ, μὲ νούμερα. Τὰ νομίσματα εἶναι μὲ τάξιν τοποθετημένα σὲ εἰδικὰ βιβλία (ἀλμπουμ) καὶ καταγραμμένα. Δηλώθηκαν:

1. Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ἑλληνιστικά: 5 χρυσᾶ, 91 ἀργυρᾶ καὶ 571 χάλκινα. Μερικὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος.
2. Ρωμαϊκὰ, καταχωρισμένα στὰ ὑπ' ἀριθ. VII-VIII βιβλία: 150 ἀσημένια, 205 χάλκινα.
3. Βυζαντινά, καταχωρισμένα στὰ ὑπ' ἀριθ. VII, IX καὶ X βιβλία: 223 χάλκινα.
4. Θεσσαλονίκης καὶ Ἀμφιπόλεως, καταχωρισμένα στὸ ὑπ' ἀριθ. III βιβλίον: 1 ἀσημένιο, 83 χάλκινα.
5. Ἑνετικά, στὸ ὑπ' ἀριθ. VIII βιβλίον: 1 χρυσό, 23 ἀσημένια καὶ 18 χάλκινα.
6. Ξένων κρατῶν νεώτερα: 2.000 περίπου τεμάχια, χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, ἀπὸ πορσελάνη καὶ χάλκινα.

52. Ἀρχαιοπωλεῖα. Στὴ Θεσσαλονίκη μένει μοναδικὸ ἀρχαιοπωλεῖο τοῦ Γεωργίου Κετίκογλου, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν νόμιμη ἄδεια ἀρχαιοπώλου γιὰ τὸ κατάστημά του τῆς ὁδοῦ Πτολεμαίων, ἀριθ. 3. Ἀπὸ τὰ δηλωμένα ἀρχαῖα τοῦ ἀρχαιοπωλείου του εἶναι καὶ οἱ ὀκτώσχημες πόρπες (ἀριθ. καταλόγου 120-124) καὶ τὰ ψέλια (ἀριθ. καταλ. 125-132), ποὺ εἰκονίζονται ἔδῳ (πίν. 49α-β). Τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀγόρασε τὸ μελαμβαφὲς λυκῆθιο (πίν. 49γ), ποὺ παραβάλλεται δῶ κατὰ τὸ σχῆμα μὲ τὸ ἀσημένιο ἀπὸ τὸ Δερβένι ὑπ' ἀριθ. Β 31 (πίν. 49δ). Ἀγγεῖα, ποὺ ἀνήκαν στοὺς ἄλλοτε ἀρχαιοπώλες τῆς Θεσσαλονίκης Ἰατρίδη καὶ Ρίτσο, δημοσίευσε ἡ Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου, ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 41. Εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 5, τοῦ Ἰατρίδη, ἀπὸ τὸ Καμπουρνάκι, καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 15-19 καὶ 21-27, τοῦ Ρίτσου, ἀπὸ τῆ Χαλκιδικῆ.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

53. Ἀγορά. Ἐκθέσεις γιὰ τὶς ἐργασίες τῶν προηγουμένων ἐτῶν, μὲ σχέδια καὶ εἰκόνες, ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ Χρονικά τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν, κυρίως στὶς περιοδικὲς ἐκδόσεις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, δηλ. στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο¹ καὶ στὰ Ἀρχαιο-

1. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 379 κ.έ., 23 (1968), Χρονικά, σ. 328 κ.έ., τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 294 κ.έ.

λογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν¹, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν οἱ συντάκται τῶν Χρονικῶν τῶν ξένων περιοδικῶν². Παράλληλα πρὸς τὶς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐγίναν ἐργασίες στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς δυτικῆς στοᾶς, στὴν πλευρὰ τοῦ Ὡδείου. Τὰ ψηφιδωτὰ ἀποσπᾶσθησαν ἀπὸ τὰ συνεργεῖα τῆς Ἀναστηλώσεως, στερεώθησαν καὶ καθαρίσθησαν. Ξανατοποθετήθηκαν σὲ νέο ὑπόστρωμα (πίν. 50α-β). Τώρα οἱ χώροι αὐτοὶ εἶναι βατοί. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ σ' ὀλόκληρη τὴν ἑκταση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ἀγορᾶς (καὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου κ.λ.) γιὰ νὰ ἐνσωματωθοῦν τὰ μνημεῖα στὴ ζωὴ τῆς πόλεως.

Γιὰ τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1969 δὲν μπόρεσα νὰ δώσω στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Πάτρα³, ἰδὲ ὅμως ἐκθέσεις τοῦ συναδέλφου Ἀνδρέα Βαβρίτσα γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ β' ἐξαμήνου τοῦ 1969 καὶ τοῦ ἔτους 1970.

Ἀπ' αὐτὲς γίνεται φανερὴ ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια τῆς τότε Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων νὰ κλείσῃ, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν τότε τοπικῶν ἀρχῶν (τοῦ Δήμου, τοῦ Ὑπουργείου Βορείου Ἑλλάδος καὶ τοῦ νέου Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων), τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγορᾶς⁴. Ἡ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν, γιὰ τὴ συντήρησι καὶ τὴν στερέωσι τῶν ἀποκαλυφθέντων μᾶλλον παρὰ γιὰ τὴ συνέχισι τῆς ἀνασκαφῆς, ἐγίνε ὅσο ὑπῆρχαν οἱ διαθέσιμες πιστώσεις μὲ ὄλο καὶ βραδύτερο ρυθμὸ, ὥσπου σταμάτησε, χωρὶς σπουδαῖα νεώτερα εὐρήματα. Θὰ πρέπει κάποτε νὰ συνεχισθῇ καὶ πρὸς βαθύτερα (ἐλληνιστικὰ) στρώματα καὶ πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, μάλιστα πρὸς Νότον, στὴν κάτω πλατεῖα τῆς Ἀγορᾶς, ἢ ὅποια καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις διατηρεῖ σπουδαιότερα λείψανα σὲ βαθύτερη ἐπίχωση. Καὶ βέβαια πρέπει νὰ συνεχισθῇ ἡ στερέωσι, ἢ ἀναστήλωσι τῶν μνημείων καὶ ἡ ἐνσωμάτωσι τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς στὴ σύγχρονη ζωὴ τῆς πόλεως.

Γιὰ νὰ μπῆ στὴ σύγχρονη ζωὴ τῆς πόλεως ὁ χώρος τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς εἶχε συνεργασθῇ κατὰ τὸ 1968 μὲ τὴν Ἐφορεῖα Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης ὁ νῦν Διευθυντὴς Ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ Πολεοδομικοῦ τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης κ. Ἀπόστολος Παπαγιαννόπουλος, μὲ ἀκέραια τὴν αἴσθησι τῆς σημασίας τοῦ μνημειακοῦ παρελθόντος τῆς πόλεως γιὰ τὴ σύγχρονη ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γιὰ τὴ μελλοντικὴ τῆς σωστὴ εὐημερία. Ὁ κ.

1. Ἐκθεση μὲ τὸ ἱστορικὸ πρὸ τοῦ 1966 καὶ μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας 2-3 ἐτῶν ἔκτοτε, δημοσιεύθηκε κυρίως γιὰ νὰ δώσῃ τὴν ἀγγελία τῆς ὀριστικῆς μεταθέσεως τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου σὲ ἄλλη θέσι, ΑΑΑ, τ. 1 (1968), σ. 156 κ.έ., (παρέλειψαν τὴ δημοσίευσιν τοῦ σχεδίου τομῆς, πού ἀναφέρεται στὴ σ. 159). Ἴδὲ καὶ Ἀρχαία Μακεδονία, 1968 (1970), σ. 224 κ.έ. καὶ σχέδιο, εἰκ. 9.

2. Chron. 1968-69, σ. 1062, μὲ τέσσερες εἰκόνες: τῆς πλευρᾶς τοῦ Ὡδείου, τῆς ΝΑ γωνίας, τῆς cryptoporticus καὶ τοῦ Ἀτλαντος (εἰκ. 380-383). Arch. Rep. 1968-69, σ. 23, ΑJA, τ. 71 (1967), σ. 302.

3. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 347.

4. ΑΔ, ἔ.ἄ., σ. 361 κ.έ.

Παπαγιαννόπουλος συνέταξε προσχέδια-προτάσεις για τη σύνδεση του χώρου της Ἀγορᾶς με τὸ βορειότερο μνημειακὸ κέντρο, τὸν Ἅγιο Δημήτριο. Πρὸς Νότον προσμέναμε τότε τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ τὰ μνημεῖα θάφτηκαν με τὰ πράσινα δένδρα καὶ τὴν ἄσφαλτο ἐνὸς parking!

Τὰ δημοσιευόμενα ἐδῶ σχέδια τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου (εἰκ. 15-17) μπορεῖ νὰ συντηρήσουν τὴν ἰδέα καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν ἐνέργεια γιὰ τὴν πραγμάτωση μιᾶς ἀνισόπεδης διαβάσεως ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο, κάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ὀλύμπου. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ ἀναμαρμαρωθῆ τὸ πλακόστρωτο τῆς Ἀγορᾶς καὶ θὰ στερεωθοῦν καὶ συντηρηθοῦν με μερικὲς ἀναστηλώσεις τὰ ἄλλα λείψανα, ἢ Ἀγορά, με τὸν Ἅγιο Δημήτριο πλάι, μπορεῖ νὰ ξαναζήση μεγάλες στιγμές: θρησκευτικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις με χορωδίες, συναυλίες, θεάματα, χοροὺς. Ἡ ὑπόγεια διάβαση, ὅπως καὶ οἱ στοῦς τῆς cryptoporticus, μπορεῖ νὰ διαμορφωθῆ σὲ μουσειακὸ χῶρο τῆς Ἀγορᾶς, καθὼς ὑποδηλώνεται στὸ σχέδιο τῆς τομῆς.

Τὰ σχέδια τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου ὑπέβαλε με πρότασή της ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στὴ Γενικὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων, ἢ ὁποία, ἀπορροφημένη με τὴ Θήρα καὶ τὴ διάλυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὰ «ἔθαψε». Καιρὸς νὰ ἀνανεωθῆ τὸ αἶτημα τῆς συνεχείας.

Ἦταν ἀπροσδόκητο καὶ μένει ἀνεξήγητο, χρονογράφημα με τίτλο «Βαρβαρικὰ» (Ἑλληνικὸς Βορρᾶς 28-6-1969). Σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς ἀγῶνες τῆς ἴδιας ἐφημερίδος γιὰ τὴν ἐθνικὴ κληρονομία μας. Δὲν σημαίνει ἂν εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων ἢ Ἀγορά. Ρωμαϊκῶν χρόνων εἶναι καὶ ὁ Χριστιανισμὸς μας καὶ τὰ Βλάχικὰ μας. Καὶ ἀπὸ τίς ἐκκλησίες μας εἶναι πολλὲς τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ: εἶναι ὅλα δικά μας, κατάδικὰ μας. Καὶ εἴμεθα περήφανοι γιὰ ὅλη μας τὴν Ἱστορία καὶ γιὰ ὅλη μας τὴν καλλιτεχνικὴ παράδοση.

Λίγο πρὶν, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1969, τὸ Δημοτικὸ Συμβούλιο τῆς Θεσσαλονίκης, μετὰ πρότασή μου καὶ συνηγορία τῆς Νομαρχίας Θεσσαλονίκης, εἶχε πάρει τὴν ἀπόφαση καὶ μετωνόμασε ἐπίσημως τὴν τέως Πλατεῖαν Δικαστηρίων εἰς Πλατεῖαν Ἀρχαίας Ἀγορᾶς.

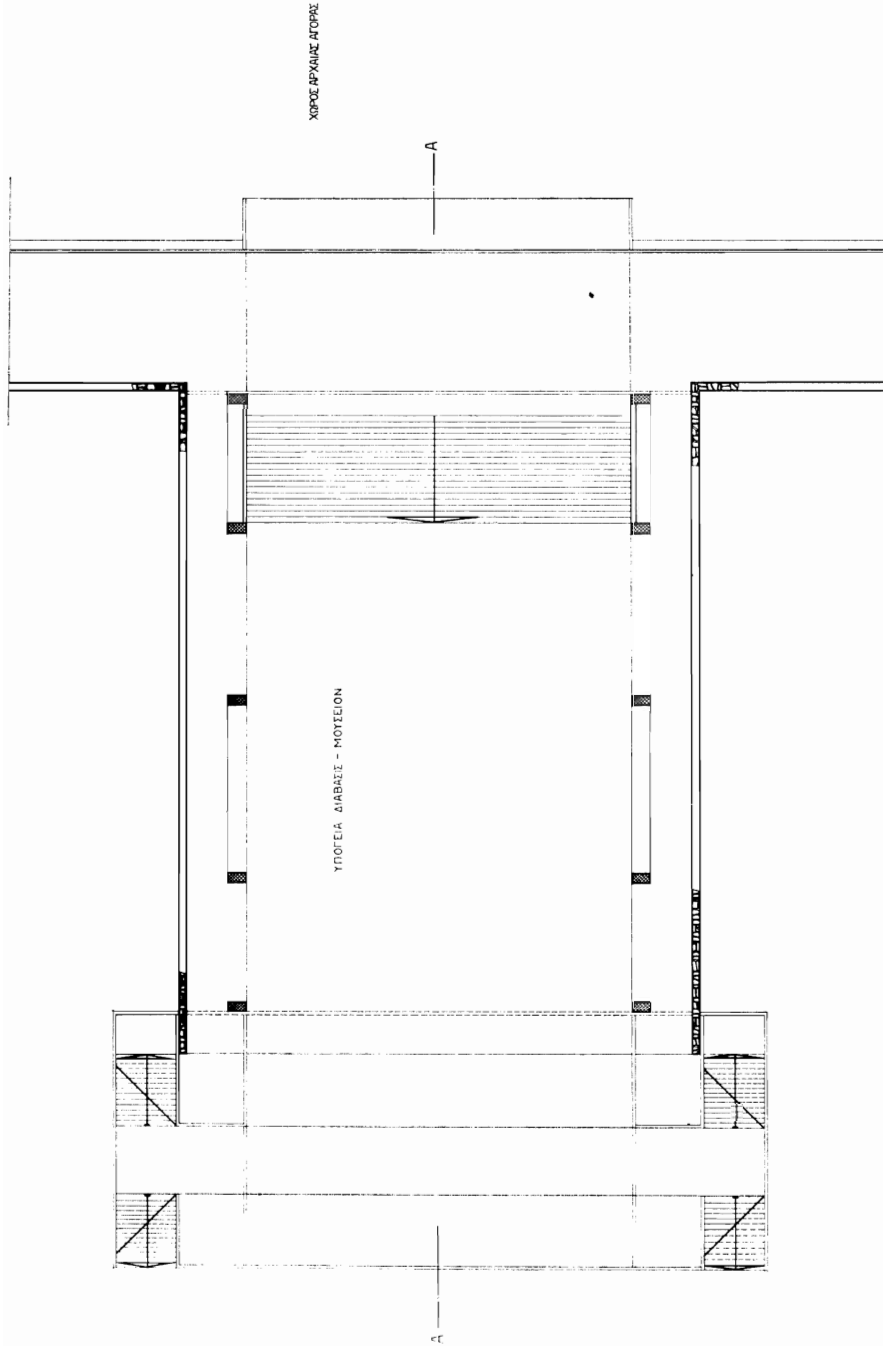
Ἐνῶ κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ κλείση ἢ ἀνασκαφῆ τῆς Ἀγορᾶς, σημαντικὸ ἀνασκαφικὸ ἀποτέλεσμα προέκυψε σὲ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Γκαρμπολᾶ, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ἡ κρηπίδα καὶ μέρος τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς δυτικῆς στοῦς¹. Δὲν γίνεται σαφὲς ἂν καὶ πῶς τὰ λείψανα σὲ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλίππου² σχετίζονται ἄμεσα πρὸς τὴν Ἀγορὰ κι αὐτὰ.

Σκόρπιες ἐργασίες σχετικὲς πρὸς μνημεῖα τῆς Ἀγορᾶς σημείωσα:

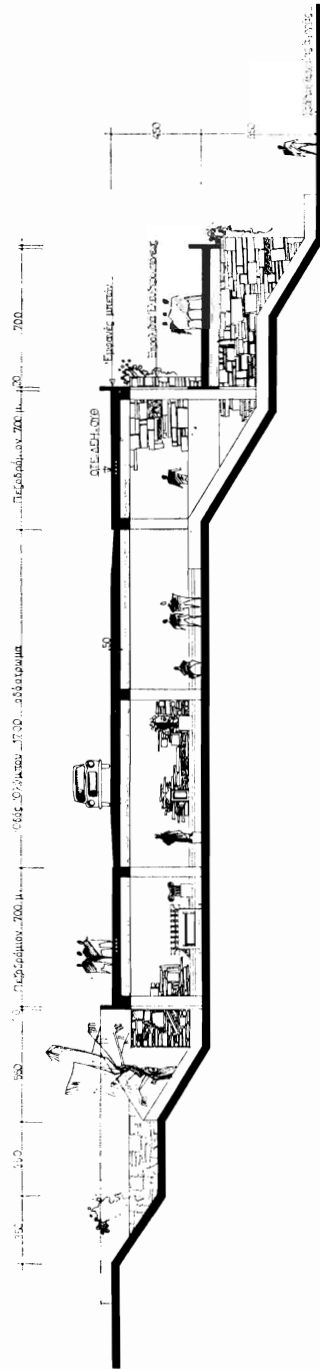
Ἐ Γανυμήδης ἀπὸ τὴ Σπερλόγκα παραβάλλεται πρὸς τὸ Γανυμήδη τῆς

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 362 κ.ἑ.

2. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 365 κ.ἑ.

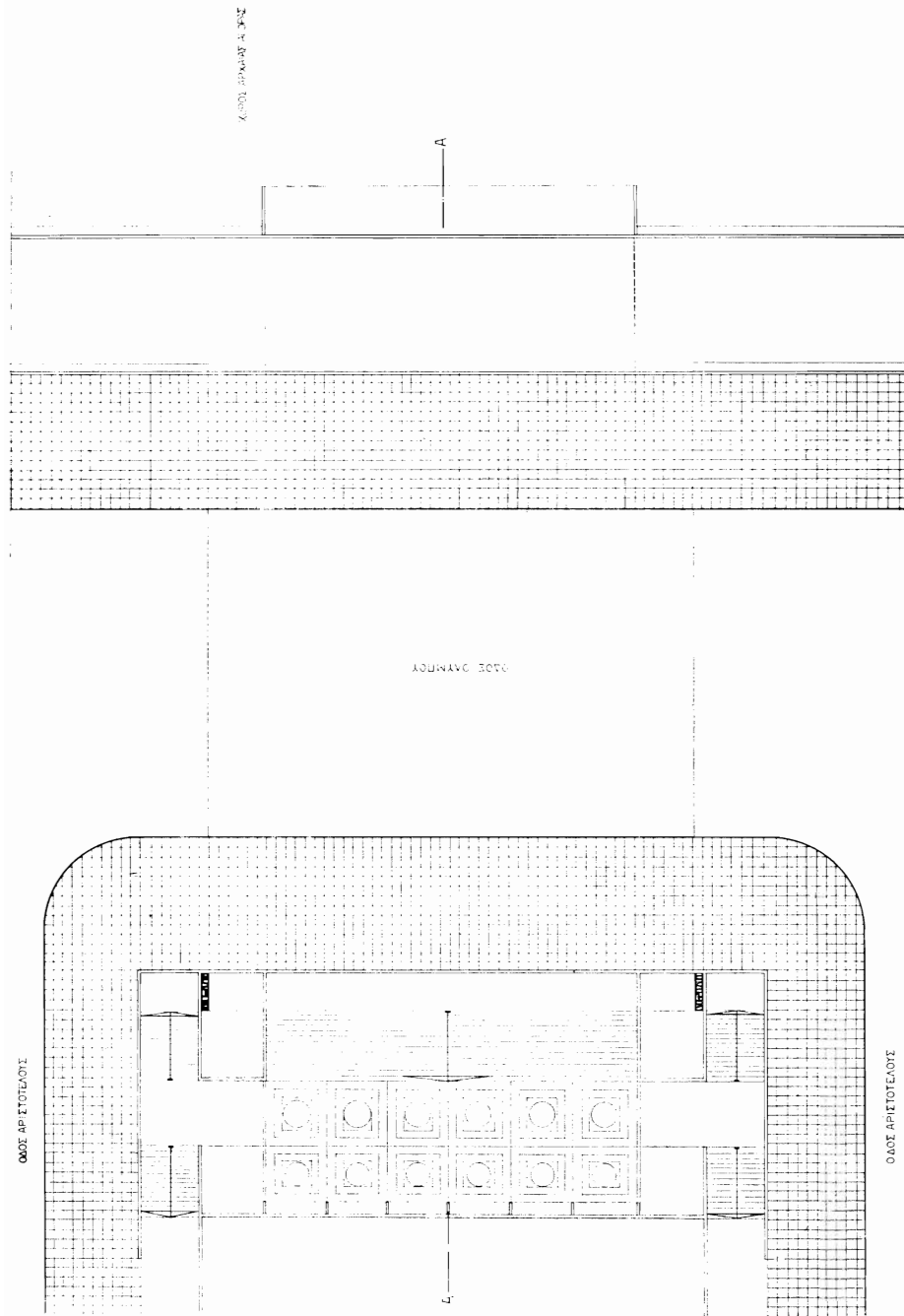

Εἰκ. 15. Πρόταση για τὴ διαμόρφωση ὑπόγειας διαβάσεως ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο, κάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ὀλύμπιον: Κάτοψη (53)

ΤΟΜΗ Α-Α

Εικ. 16. Τομή τής ποστεινόμενης υπόγειας διαβάσεως από την άρχαία Ἀγορά πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο με διαμόρφωσή της σὲ μονοειακὸ χῶρο (53)

Εἰκ. 17. Προτεινόμενη διαμόρφωση τῆς ἐπιφανείας πάνω ἀπὸ τὴν ὑπόγεια διάβαση ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἀγορὰ πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο (53)

στοῖς τῶν Incantactas¹. Ἡ μελέτη τοῦ Luciano Marino γιὰ τὴν cryptoporticus τῆς Ἀόστης, μὲ γενικώτερες παρατηρήσεις καὶ βιβλιογραφία, ἐνδιαφέρει ἐπίσης². Ἀλλ' ἔχομε πιὸ κοντὰ μας τὴν cryptoporticus τῆς Ἀγορᾶς τῆς Σμύρνης, ποὺ εἶναι στὴ βάση τῆς ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 18) τῆς διπλῆς, διώροφης στοῖς³, ὅπως θὰ ἦταν καὶ ἡ στοὰ τῆς Ἀγορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης. Ὑλικὸ καὶ γιὰ τὴν ἀναπαράσταση καὶ γιὰ τὴ μερικὴ ἀναστήλωση ὑπάρχει, πιστεύω, καὶ θὰ εὑρεθῆ, ἂν ἀναζητηθῆ στὰ σκόρπια (στὴν πόλη καὶ στὰ Μουσεῖα τῆς) ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως καὶ στὰ κομμάτια, ποὺ βρίσκονται ἀκόμα στὴν Ἀγορά, πολλὰ σὲ δευτέρη χρήσιμη, ὅπως στὰ σκαλοπάτια ἀπὸ τὴν κάτω πρὸς τὴν ἄνω πλατεῖα (πίν. 51α-β).

Στὶς τύχες τῶν μνημείων τῆς Ἀγορᾶς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀναφέρονται παρατηρήσεις τοῦ Χ. Μπακιρτζῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε συνεργασθῆ στὴν ἀνασκαφή⁴. —Βυζαντινὲς πηγές γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀγορᾶς συναντοῦμε στὰ Ἀγιορείτικα Ἀρχεῖα⁵. —Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 35.

54. Γαλεριανὸ σύμπλεγμα. Ἀνασκαφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες στὰ μνημεῖα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος δόθηκαν σὲ σύντομες Ἐκθέσεις καὶ Χρονικά, ποὺ δημοσιεύουν τὰ εἰδικὰ ἀρχαιολογικὰ περιοδικὰ, ἑλληνικὰ καὶ ξένα:

Καθυστερημένη σύντομη εἶδηση γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 δημοσιεύθηκε στὴν Chronique 1967 μὲ καλὲς εἰκόνες τοῦ Ὁκταγώνου, τῶν λειψάνων τῆς Πλατείας Ναυαρίνου, ἐπικράνων κ.λ.⁶ Καθυστερημένη ἐπίσης δημοσιεύθηκε ἡ Ἐκθεση τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1966 στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο⁷, ὅπου καταχωρίσθηκαν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ Ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν 1967-1969⁸.

Ἀπὸ τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀντλοῦν καὶ τὰ ξένα Χρονικά. Ἀναφέρονται οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἰπποδρόμου σύντομα στὴν Chronique⁹, μὲ εἰκόνα κατόψεως (εἰκ. 373)

1. G. I a c o r i, L'antro di Tiberio à Sperlonga, Roma 1963, σ. 117.

2. L u c i a n o M a n i n o, Cryptoporticus, «Rivista di Studi Liguri» τ. 35 (1969), σ. 287 κ.έ.

3. R. N a u m a n n - S. K a n t a r, Die Agora von Smyrna, «Istanbuler Forschungen», τ. XVII (1950).

4. AE 1970, Ἀρχαιολ. Χρονικά, σ. 23 κ.έ.

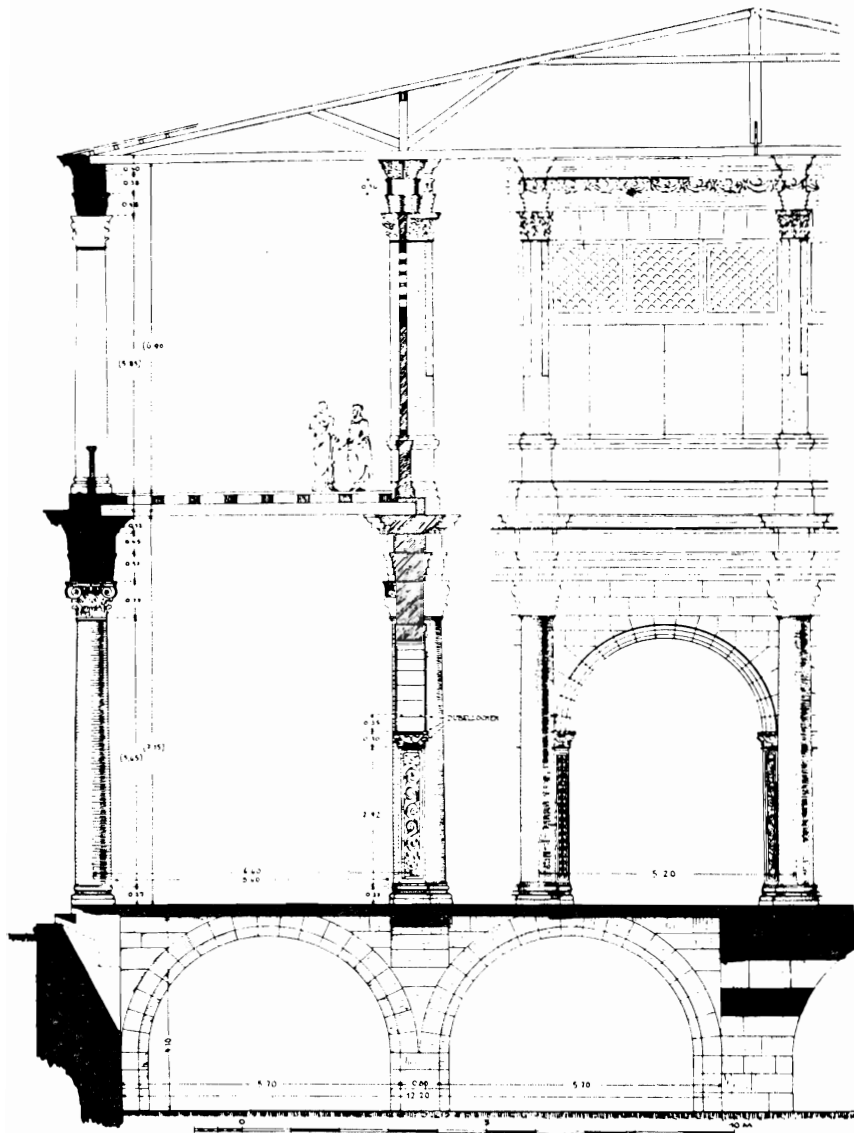
5. N. O i k o n o m i d e s, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 110 κ.έ.

6. Chron. 1967, σ. 903 καὶ εἰκ. 1-7.

7. AD, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 391, σχέδ. 7-9.

8. AD, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 332, (Ἰππόδρομος) τ. 24 (1969), Χρον., σ. 15 (στερέωση τοιχογραφιῶν στὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου καὶ στὴν ὁδὸ Δημ. Γούναρη) καὶ 295 κ.έ. (ἀνασκαφὴ Ἰπποδρόμου, ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, Ὁκταγώνου κ.λ.), τ. 25 (1970), Χρον., σ. 347 (ἀνασκαφὴ ὁδοῦ Δημ. Γούναρη), 362 (ἐργασίες συντηρήσεως), 366 (συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ἀ. Βαβρίτσα) καὶ 374 (ἀνασκαφὴ Ἰπποδρόμου).

9. Chron. 1968-1969, σ. 1062.

Εἰκ. 18. Cryptoporticus τῆς Ἀγορᾶς τῆς Σμύρνης με ἀναπαράσταση τῆς ὑπερκείμενης διπλῆς διώροφης στοᾶς (R. Naumann - S. Kantar) (53)

καί λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος. Οἱ ἐργασίες στοῦ Ὀκτάγωνο συνοψίζονται καί στίς Arch. Reports¹. Κατά λάθος ἡ cryporporticus τῆς Ἀγορᾶς ἀποδίδεται στοῦ Γαλεριανοῦ σύμπλεγμα². Δὲν ἰσχύει ἐπίσης αὐτὴ πού ἔκαμα στοῦ ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 296, σημ. 32, παραπομπή σὲ τόμο τοῦ Balkan Studies, γιατί τὰ Πρακτικά τοῦ Συμποσίου δημοσιεύθηκαν σὲ χωριστό τόμο, ὅπου καί ἡ ἀνακοίνωσή μου³.

Δύο ἐκδόσεις τοῦ Ἰνστιτούτου Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου εἶναι ἀφιερωμένες στοῦ θριαμβικὸ τόξο τοῦ Γαλερίου, τὴν Καμάρα⁴. Εἶναι: 1) σύντομος Ὀδηγὸς γραμμένος ἀπὸ τὸν Χ. Ι. Μακαρόνα σὲ στρωτὴ δημοτικὴ καί 2) μετάφρασή του στὰ ἀγγλικά (τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστοῦ δὲν δίνεται). Περιλαμβάνεται καί σύντομο χρονικὸ τῶν χρόνων τῆς Τετραρχίας, περιγραφή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου καί τῶν ἀναγλύφων του κ.λ. Διαφοριστικὰ τοπογραφικὰ σχέδια καί ἀναπαραστάσεις (Kinch, Dyggve), καθὼς καί πολλὰς φωτογραφίες τοῦ συνόλου καί λεπτομερειῶν, σχετικὰ παλαιῆς, συνοδεύουν τὸ κείμενο. Τὸ σχέδιο 4 μποροῦσε νὰ εἶναι πιὸ ἐνημερωμένο.

Μερικὲς παρατηρήσεις, πρῶτα στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση:

σ. 7. Ἡ σωστὴ παραπομπὴ στὴν Προσωπογραφία εἶναι: σελ. 49.

σ. 8: «μέσα στὴ πρώτη π ε ν τ α ε τ ί α τοῦ 4ου μ.Χ. αἰώνα», ἀλλὰ στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση: «in the first d e c a d e of the fourth century A.D.» (σ. 9).

σ. 18: «Τὴ μεταφορὰ καί τὴν ἔξαρση τοῦ πιστοῦ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια στὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ... μ' ἓνα ἀρμονικὸ crescendo...ἀπὸ τὸν Ἰππόδρομο καί τὰ ἀνάκτορα (κοσμικὸ στοιχεῖο)... κάτω ἀπὸ τὸ θριαμβικὸ τόξο (ἡρωϊκὸ-ἡμιθεϊκὸ στοιχεῖο), γιὰ νὰ κορυφωθοῦν μὲ τὴ προσπέλαση στοῦ μεγαλόπρεπο κτήριο τῆς Ροτόντας πρὸς τὴν ὑπερβατὴ ἔννοια τοῦ θεοῦ». Αὐτὰ λέγονταν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Ὀκταγώνου. Τὸ «crescendo» τί γίνεται τώρα μὲ τὸ Ὀκτάγωνο; Ἡ, ἀλλοιῶς, τί ρόλο παίζει τὸ Ὀκτάγωνο στοῦ «crescendo»;

σ. 25 κ.έ. Οἱ «στερεωτικὲς ἐργασίες» παρεμβάλλονται καί ξαναγυρίζει ὁ λόγος στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μνημείου.

σ. 29: Ἡ «φειδιακὴ χάρη» καί τὸ «πνεῦμα κλασσικῆς εὐγένειας» (σ. 29)⁵, ὅπως καί ἡ ἀναφορὰ στὴν Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ (σ. 18), ξαφνιάζουν, ἀφοῦ τὰ λείψανα τοῦ Γαλεριανοῦ συγκροτήματος ἀφέθηκαν ἔρμαιο τοῦ οἰκοδο-

1. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

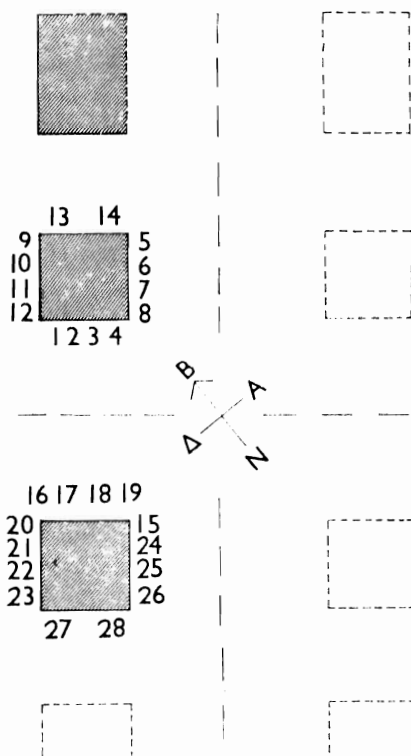
2. Arch. Rep. 1970-71, σ. 19.

3. Ἀρχαία Μακεδονία, σ. 224 κ.έ., εἰδικότερα σ. 226 κ.έ.

4. Χ. Ι. Μ α κ α ρ ὸ ν α, Ἡ «Καμάρα», τὸ θριαμβικὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴ Θεσσαλονίκη, ἀριθ. ἐκδόσεως 107, Θεσσαλονίκη 1969, καί, τὸ ἴδιο σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση, C h. J. M a k a ρ ὸ n a s, The Arch of Galerius at Thessaloniki, No 113, Thessaloniki 1970.

5. Ἀντίθετα τονίζει τὰ «ρωμαϊκὰ» χαρακτηριστικὰ τῶν ἀναγλύφων τῆς Καμάρας σὲ σύγκριση πρὸς τὰ «ἐλληνικὰ» τῶν Ἀντωνινεῶν ἀναγλύφων τῆς Ἐφέσου, ὁ D e r i c k s e n B r i n k e r h o f f, σὲ βιβλιοκρισίαν, «The Art Bulletin», τ. 53 (1971), σ. 246.

μικοῦ ὄργανου, ἰδίως ὁ Ἴππόδρομος «ἀπὸ τὸν ὁποῖο τίποτε σχεδὸν δὲν σώ-
ζεται τ ὡ ρ α» (σ. 15). Ὅσα χάθηκαν κατὰ τὴ δεκαπενταετία 1950-1965 ἀνά-
μεσα στὶς ὁδοὺς Δημ. Γούναρη καὶ Φιλικῆς Ἑταιρείας, δὲν ὑπάρχουν κἂν
σὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες, παρὰ τὴν εὐκαιρία πὺ δόθηκε μὲ τὶς οἰκοδομι-
κὲς ἐργασίες.

*Εἰκ. 19. Κάτοψη τῆς Καμάρας, μὲ τὶς ζῶνες τῶν ἀναγλύφων
ἀριθμημένες σὲ κάθε πλευρὰ ἀπὸ πάνω πρὸς κάτω (54)*

σ. 31 κ.έ.: Μὲ τὸ σχέδιο 8, τὸ ὁποῖο μεταφέρουμε ἐδῶ (εἰκ. 19), δὲν συμ-
φωνοῦν οἱ τίτλοι καὶ οἱ περιγραφὲς τοῦ κειμένου, ὅπου ὁ βόρειος πεσσὸς
ὀνομάζεται ΒΑ (σ. 32) καὶ ὁ δυτικὸς ΝΔ (σ. 38). Αὐτὰ, ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν
ἀγγλικὴ ἔκδοση. Ἀνάγονται ὅπωςδὴποτε στὸν Kinch. Τὰ κράτησε καὶ ὁ
Vermeule.

Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση, στὰ περιεχόμενα (σ. 5): εἶναι ὀρθὴ ἡ παραπομπὴ
στὴ σελ. 29 γιὰ τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὴν τέχνη τους; Ὁ λόγος γι' αὐτὰ ἀρχίζει,
νομίζω, πιὸ μπροστά. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν παραπομπὴ στὸ ἐπόμενο
κεφάλαιο (σ. 52 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ σ. 51).

Παραλληλίζοντας την ελληνική έκδοση προς τη μετάφραση και προς τὰ πράγματα παρατηρῶ και σημειῶνω:

σ. 7: ἀκεραιότητα-integration-ἀντὶ integrity, στρατοκρατία-military control-ἀντὶ stratocracy, σωτήριες-necessitated by the occasion, 21 Μαΐου 293-first of April 294 (χωρὶς καμμία ἐξήγηση), Τετραρχία-Quadrumvirate-ἀντὶ Tetrarchy, ὅπως ἄλλοῦ σωστά.

σ. 8: Ἡ «τωρινή Μητροβίτσα στὴ Σερβία» (καὶ περισσότερο στὸ «present day Mitrovica in Yugoslavia») θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε, γιὰ διάκριση ἀπὸ τὶς ἄλλες, π.χ. τὴν πολὺ μεγαλύτερη Kosovska Mitrovica πιὸ κοντὰ μας, τὸν ἀπαραίτητο προσδιορισμὸ Sremska Mitrovica. Λεξικογραφοῦνται ἔτσι. Δὲν εἶναι αὐτονόητη ἡ ταύτιση, ὅσο κι ἂν στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία γράφεται συχνά: Μητροβίτσα, ἀπλῶς.

σ. 9: Τὸ ὄλο μνημειακὸ συγκρότημα τοῦ Γαλερίου - the entire group undertaken by Galerius, δυτικῆς παραλλήλου (σωστά) - going in a westerly direction (λάθος).

Αὐτὰ και ἄλλα στὶς τρεῖς πρῶτες σελιδοῦλες τοῦ κειμένου. Βέβαια δὲν μποροῦμε ἐδῶ νὰ προχωρήσωμε ὡς τὸ τέλος. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ μνημείου και ἡ ἀνάγκη ἑνὸς Ὁδηγοῦ θὰ ἐπιβάλῃ ἐπανεκδόσεις και ἡ μετάφραση τοῦλάχιστον πρέπει νὰ προσεχθῇ περισσότερο.

Κατὰ τὸ 1968 ἡ Ἐφορεία ἐβοήθησε τὴ δ. Margret Pond και, ἀνεξάρτητα, τὸν κ. H. P. Laubscher νὰ μελετήσουν τὰ ἀνάγλυφα τῆς Καμάρας. Ἡ Πυροσβεστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Θεσσαλονίκης μᾶς διέθεσε τὰ δικά της μέσα (πίν. 52) γιὰ τὴν πλύση μὲ νερὸ τῶν ἀναγλύφων, τὴ φωτογράφιση και τὴν ἐξέταση τῶν παραστάσεων ἀπὸ κοντὰ. Ἔτσι γιὰ πρώτη φορά μετὰ τὸ Ἐ Βιζαντινολογικὸ Συνέδριο (1953) εἶδαμε ἀπὸ κοντὰ ὅλες τὶς παραστάσεις και μπορέσαμε νὰ παρακολουθήσωμε τὴν κατάστασή τους. Πήραμε φωτογραφίες συνολικὲς και λεπτομερειακὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες μία σειρά δίνεται ἐδῶ:

Στὸν πίν. 53 ἔχομε τὴ νοτιοδυτικὴ ὄψη τοῦ β ο ρ ε ι ο υ πεσσοῦ μὲ τὶς ζῶνες τῶν ἀναγλύφων ὑπ' ἀριθ. 1-4 (γιὰ τὸν προσανατολισμὸ και τὴν ἀρίθμηση τῶν ζωνῶν, ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες πρὸς τὶς χαμηλότερες, ἰδὲ εἰκ. 19). Εἶναι:

1) Ἡ μάχη στὴ χώρα τῶν Κούρδων (πίν. 54): ἄνω ἀριστερὰ ποταμὸς προσωποποιημένος και στὴ συνέχεια πρὸς δεξιὰ Δάκες ἰππεῖς μὲ τὸν αὐτοκράτορα μπροστά. πὺ καλπάζει πάνω ἀπὸ ἐχθροὺς πεσμένους, ἐνῶ δυὸ σωματοφύλακες του δίνουν προχωρημένοι τὴ μάχη μὲ τοὺς ἐχθροὺς. Τὴν παράσταση κλείνει ἄρμα πὺ σύρουν τέσσερες ἐλέφαντες μὲ ὄδηγοὺς Ἀσιάτες: εἶναι τὸ ἄρμα τῆς Νίκης πὺ ὑποκλίνεται προαναγγέλλοντας τὴ νίκη τῶν Ρωμαίων.

2) Οἱ αἰχμάλωτοι πὺ βγήκαν ἀπὸ πύλη ἀσσυριακῆς πόλεως (τριγωνικὲς ἐπάλξεις στοὺς πύργους) και ὑποκλίνονται ἀριστερὰ στὸν αὐτοκράτορα, τοῦ ὁποῖου σώζεται μόνο τὸ ἀριστερὸ πόδι (πίν. 53).

3) Ὁ αὐτοκράτωρ πάνω σὲ ἀμάξι γίνεται δεκτὸς ἀπὸ γυναῖκες (πίν. 53).

4) Πομπή ζώων. Ἦταν στὸ ὕψος τοῦ καταστρώματος τῆς «Ἐγνατίας» ὁδοῦ ὡς τὸ 1950 περίπου καὶ εἶναι πολὺ φθαρμένη (πίν. 53).

Ἐκτὸς τὰ ἀνάγλυφα τῆς ΒΑ πλευρᾶς τοῦ βορείου πεσσοῦ δίνονται ἐδῶ εἰκόνες μόνον τῶν ζωνῶν 5 καὶ 7, μὲ ἵππομαχία στὴ Μεσοποταμία (πίν. 55) καὶ Πέρσες ποῦ περνοῦν τὸν ποταμὸ Τίγρη (προσωποποίησή του καὶ ἐπιγραφή: ποταμὸς Τίγρις) (πίν. 56).

Στὸν πίν. 57 εἰκονίζεται ἡ ΒΔ πλευρὰ τοῦ ἴδιου βορείου πεσσοῦ, μὲ τὶς ζῶνες τῶν ἀναγλύφων ὑπ' ἀριθ. 9-12. Εἶναι: 1. Ὁ αὐτοκράτωρ καθισμένος σὲ σκαμνὶ ἐκστρατείας ποῦ δέχεται αἰχμαλώτους μὲ ἐπιείκεια (πίν. 58α), 2. Ἄλλη σκηνὴ ὁμοία, ἀλλ' ἀντίστροφη, δηλ. μὲ τὸν αὐτοκράτορα δεξιὰ (πίν. 57). 3. Ὁμιλος γυναικῶν, καί, 4. Ζῶα ἀπὸ τὰ λάφυρα, λειψὰ ἢ σὲ κακὴ κατάσταση διατηρήσεως (πίν. 57), ὅπως καὶ οἱ παραστάσεις τῶν δύο ζωνῶν ὑπ' ἀριθ. 13 καὶ 14 τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἴδιου πεσσοῦ.

Τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ ἡ ΝΑ πλευρὰ εἰκονίζεται στὸν πίν. 59, μὲ τὶς ζῶνες τῶν ἀναγλύφων ὑπ' ἀριθ. 15 καὶ 24-26, ἐνῶ οἱ ἐνδιάμεσοι ἀριθμοὶ ἀποδίδονται στὶς παραστάσεις τῆς ΒΑ καὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς (πίν. 61 καὶ 65). Εἶναι ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς καλύτερα διατηρημένες καὶ περισσότερο δημοσιευμένες καὶ συζητημένες παραστάσεις.

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 15 ὁ Γαλέριος ἀγορεύει (πίν. 60). Μιλᾷει στοὺς στρατιῶτες του ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη τῆς Σαρδικῆς—εἰκάζεται—τῆς ὁποίας προσωποποίηση ἢ ἡ προστάτις θεὰ εἰκονίζεται ἀριστερά, ἐνῶ δεξιὰ κλείνει τὴν παράσταση Νίκη μὲ τὸ κέρασ τῆς Ἀφθονίας.

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 16 (πίν. 61 καὶ 62) ὑποδέχονται τὸ Γαλέριο στὴν Ἐριζα τῆς Ἀρμενίας—ὑποτίθεται. Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 17 (πίν. 61 καὶ 63) ὁ Γαλέριος εἰκονίζεται σὲ ἵππομαχία, ἐνῶ ἀετὸς πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του προοιωνίζεται τὴ νίκη τοῦ αὐτοκράτορος.

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 18 (πίν. 61 καὶ 64) εἰκονίζονται, στὸ κέντρο, ὅλα τὰ μέλη τῆς Τετραρχίας: ἀριστερά, καθιστὸς ὁ Διοκλητιανὸς μὲ τὸ Γαλέριο πλάι του, δεξιὰ, καθιστὸς ἐπίσης ὁ Μαξιμιανὸς μὲ τὸν Κωνσταντίο. Νίκες, σὲ δεύτερο πλάνο, στεφονώνουν τοὺς Αὐγούστους καὶ κάτω ἀπ' αὐτοὺς, σὲ κόγχες, προσωποποιήσεις τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρητος. Ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Ἀρμενία, προσωποποιημένες, δέχονται τὴν εὐνεία τῶν αὐτοκρατόρων (Pietas Augustorum) μὲ τὴ συμπαράσταση θεῶν γύρω.

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 19 (πίν. 61, κάτω) οἱ Νίκες στὶς κόγχες εἶναι φθαρμένες γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ποῦ ἐφθείραν ὅλα τὰ ἀνάγλυφα στὸ ὕψος τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ (πρβλ. Χ. Μακαρόνα, Ἡ Καμάρα, πίν. 4).

Σὲ ἄλλον πίνακα (πίν. 65) εἰκονίζεται ἡ ΒΔ πλευρὰ τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ, μὲ τὶς ζῶνες τῶν ἀναγλύφων ὑπ' ἀριθ. 20-23:

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 20 (πίν. 66) εἰκονίζεται ἀριστερὰ φτερωτὴ Νίκη καὶ

στη συνέχεια πρὸς δεξιὰ ὁ Γαλέριος καθιστός, ντυμένος πολιτικά, μὲ σκήπτρο στὸ ἀριστερὸ χέρι, στεφανώνεται ἀπὸ ἄλλη Νίκη ὄρθια μπροστὰ του. Μιὰ τρίτη γυναικεία μορφή, ὀπλισμένη μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα, προσωποποίηση τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, προσάγει—γιὰ νὰ τὴν προσφέρει στὸ Γαλέριο—ἀρμάμαξα πού τὴ σύρουν τέσσερις ἐλέφαντες. Εἶναι τιμὴ θριάμβου στὸν νικητὴ τῆς Ἀνατολῆς.

Στὶς ἄλλες ζῶνες τῆς ἴδιας πλευρᾶς εἰκονίζονται (πίν.65): μάχη στὴν ὁποία διακρίνεται ἔφιππος ὁ Γαλέριος στὸ κέντρο, αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, καὶ Νίκες μὲ προσωποποίηση τῆς Ρώμης στὴν κεντρικὴ κόγχη.

Οἱ ζῶνες τῶν ἀναγλύφων ὑπ' ἀριθ. 24-26 εἶναι κάτω ἀπὸ τὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 15 τῆς ΝΑ πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ (πίν. 59):

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 24 (πίν. 67), τριγυρισμένος ἀπὸ τοὺς δορυφόρους του, ἀριστερά, ὁ Γαλέριος δέχεται γονατιστοὺς πρέσβεις τοῦ Ναρσῆ ὑπὸ τὸν Ἀφαρβάν, ἐνῶ πίσω τους στέκονται Ἀμαζόνες, ποὺ πολέμησαν κατὰ τοῦ Γαλερίου, ὅπως πιστευόταν, ἄλλες γυναῖκες κι ἓνα παιδάκι, μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν Περσῶν, ὑποτίθεται. Ἀπὸ τοὺς δορυφόρους τοῦ Γαλερίου, ἓνας, ὅπως καὶ ἄλλες μορφές σὲ δεῦτερο ἐπίπεδο, ἀποδίδεται μόνον μὲ περιγράμματα τοῦ συνόλου καὶ τῶν λεπτομερειῶν, στὰ ὁποῖα εἶναι φανερὸ πὼς χρησιμοποιήθηκε τρυπάνι (πίν. 58β).

Μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐνδιαφέρουσες καὶ πιὸ γνωστὲς παραστάσεις εἶναι αὐτὴ ποὺ εἰκονίζει θυσία τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Γαλερίου, στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 25 (πίν. 68). Ἡ θυσία προσφέρεται σὲ βωμὸ μπροστὰ σὲ ναό, ποὺ δηλώνεται μὲ κιονοστοιχία στὸ βάθος. Ὁ βωμὸς, σὲ δυὸ πλευρές του, φέρει ἀνάγλυφες παραστάσεις: στὴ μιὰ τοῦ Δία, στὴν ἄλλη τοῦ Ἡρακλῆ. Ὁ Δίας ἦταν προστάτης τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὁ Ἡρακλῆς τοῦ Μαξιμιανοῦ. Οἱ αὐτοκράτορες ἦταν ἐνσάρκωση τῶν θεῶν: Jovius ὁ ἓνας, Herculus ὁ ἄλλος. Στὴν παράσταση ὁ Διοκλητιανός, ἀριστερά, φορεῖ πολιτικὴ περιβολή, ὁ Γαλέριος πολεμικὴ στολή. Σὲ δεῦτερο ἐπίπεδο γυναικεῖες μορφές ποὺ ἐπιγράφονται: Οἰκουμένη, Εἰρήνη, ἢ ἐρμηνεύονται: Ὁμόνοια, Εὐδαιμονία. Στὰ ἄκρα εἰκονίζονται τρόπαια.

Στὴ ζώνη ὑπ' ἀριθ. 26 (πίν. 69) εἰκονίζονται Πέρσες ποὺ συνοδεύουν δῶρα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα: λείαινες σὲ πρῶτο πλάνο, ἐλέφαντες σὲ δεῦτερο κ.λ.

Οἱ δύο ζῶνες τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ πεσσοῦ δὲν εἰκονίζονται ἐδῶ (ιδὲ πρόχειρα, Χ. Μακαρόνα, Ἡ Καμάρα, σ. 47 κ.έ. καὶ πίν. 45).

Πολλοὶ ἀναφέρονται στὰ ἀνάγλυφα τῆς Καμάρας μὲ ἀφορμὴ ἄλλα θέματα καὶ μελέτες τους:

Ὁ Robert Turcan, στὴ μελέτη του γιὰ τίς ρωμαϊκὲς σαρκοφάγους μὲ διονυσιακὲς παραστάσεις, μιλάει καὶ γιὰ τὰ ἀνάγλυφα τῆς Καμάρας¹ (πρβλ.

1. R. Turcan, Les sarcophages romains à représentations dionysiaques, Paris

καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 40).—Γιὰ τὸ σωματοφύλακα τοῦ Γαλερίου μὲ λιοντάρι στὴν ἀσπίδα του, ἰδὲ RE¹.—Ἐξετάζοντας τὶς ἀρχὲς τῆς βυζαντινῆς τέχνης, εἰδικότερα τῆς ζωγραφικῆς, ὁ Guglielmo Matthiae² προσάγει στὴ συζήτηση τὴ σαρκοφάγο μὲ παράσταση ἀμαζονομαχίας (σ. 85, εἰκ. 2), ὅπου παρατηρεῖται κυματισμὸς τῶν ἐπιπέδων τοῦ ἀναγλύφου, ποὺ δὲν παρατηρεῖται πλέον στὰ ἀνάγλυφα τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου (εἰκ. 4). Αὐτὰ συζητοῦνται ἐκτενέστερα, ὅπως καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.—Σὲ μακρὸ ἄρθρο τοῦ Gerhard Koepfel ἀναφέρεται ἡ παράσταση τῆς ἀφίξεως τοῦ αὐτοκράτορα Γαλερίου σὲ πόλη τῆς Ἀνατολῆς (ζώνη ὑπ' ἀριθ. 16)³.—Στὴν ἔκδοση τῶν Ch. Delvoye καὶ G. Roux γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ γενικὰ, συχνὰ γίνεται ἀναφορὰ καὶ σὲ μακεδονικὰ μνημεῖα, ἰδιαίτερα στὴν Καμάρα⁴.

Σημειώνουμε τὴ μελέτη τοῦ M. Vickers γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γιστὶ ὅπωςδήποτε ἐνδιαφέρει καὶ τὸ μελετητὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ μνημείου⁵.

Κατὰ τὸ 1967 κατεδαφίσθηκε τὸ τελευταῖο παλαιὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη. Μαζὶ του ξερριζώθηκε καὶ τὸ τελευταῖο πεῦκο τοῦ δρόμου αὐτοῦ, ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Καμάρα καὶ φθάνει ὡς τὴ θάλασσα. Ἔχει τὸν ἴδιο ἄξονα μὲ τὸν ἄξονα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος, ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Ροτόντας καὶ τὴ νότια εἴσοδό της στὸ κέντρο τῆς Καμάρας. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ πολεοδόμος Hébrard σχεδίασε τὴν ὁδὸ Δημ. Γούναρη μὲ βάση τὸν ἄξονα αὐτὸν τῆς μνημειακῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ σπίτι ποὺ κατεδαφίσθηκε τελευταῖο ἦταν στὴ συνάντηση τῆς ὁδοῦ Δ. Γούναρη μὲ τὴν ὁδὸ Πρίγκηπος Νικολάου καὶ σχεδὸν ἔφραζε τὴ διάβαση πρὸς τὴν Καμάρα. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ὑλικῶν τῆς κατεδαφίσεως ἀποκαλύφθηκαν θολωτοὶ ὄγκοι ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ κτηρίου ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰκονίζονται ἐδῶ ὅπως διατηρήθηκαν καὶ καθαρίσθηκαν, ἀμετακίνητοι στὸν τόπο τῆς εὐρέσεώς τους (πίν. 70α καὶ 71α), ὅταν κατὰ τὸ 1968 ἀρχίσανε δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορεῖα Ἀρχαιοτήτων

1966, σ. 349 καὶ 363. Πρβλ. βιβλιοκρισία, AJA, τ. 72 (1968), σ. 406-408 (Marion Lawrence).

1. RE, Suppl. 11 (1968), λ. Equites Extraordinarii.

2. G. M a t t h i a e, Problematika delle origini Byzantine, RIASA, τ. XV, (1968), σ. 76 κ.έ.

3. G. K o e p p e l, Profectio und Adventus, Bonner Jahrbucher, τ. 169 (1969), σ. 130 κ.έ., κυρίως σ. 187.

4. D e l v o y e - R o u x, La civilisation grecque, τ. 2 (1969), σ. 230, εἰκ. 63.

5. M. V i c k e r s, The Date of the Mosaics of the Rotunda at Thessaloniki, PBSR, τ. 38 (1970), σ. 183-187.

τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐγίνε ὡς μέτρον προνοίας καὶ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες καὶ γιὰ τοὺς περιοίκους καὶ τὴν πόλη γενικώτερα.

Ὁ Δήμος Θεσσαλονίκης προώριζε τὴν ὁδὸ Δ. Γούναρη, μετὰ τὴ διάνοιξή της, ὡς κύρια ἀρτηρία γιὰ τὶς ἀστικές συγκοινωνίες, δηλ. τὶς λεωφορειακὰς γραμμὰς. Βέβαια μὲ μηχανικὰ μέσα θὰ γίνονταν ἐπίσης ἐκσκαφὲς γιὰ ἀποχετεύσεις, ὕδρευση, ΔΕΗ, ΟΤΕ κ.λ. Μ'αὐτὴν τὴν προοπτικὴ ἡ Ἐφορεία υπέβαλε πρὸς τὸ προϊστάμενο Ὑπουργεῖο (Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως) τὴν ἐξῆς «ἐπεΐγουσα» ἀναφορά.

«Ἀριθ. πρωτ. 521

Θεσσαλονίκη 3.3.1968

Πρὸς τὴν Προεδρίαν Κυβερνήσεως

Γενικὴν Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως

Διεύθυνσιν Ἀρχαιοτήτων

Ἄ θ ἡ ν α ς

ΘΕΜΑ: Ἀρχαιότητες ὁδοῦ Δημ. Γούναρη ἐν Θεσσαλονίκη.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω καὶ νὰ παρακαλέσω τὰ κάτωθι:

Κατὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ τελευταίου πεπαλαιωμένου οἰκήματος πρὸς διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, ἀπεκαλύφθησαν πέρυσι θολωτοὶ ὄγκοι ἐκ τῆς ἀνωδομῆς κτηρίου ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκρίθη σκόπιμον καὶ ἔργον προνοίας ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῶν περιοίκων, νὰ γίνῃ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ πρὸς διαπίστωσιν τῆς φύσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀρχαίων λειψάνων, ὡς καὶ τοῦ βάθους αὐτῶν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὑπὸ μελέτην ὁδοῦ.

Παραλλήλως ἐζητήθη ἀπὸ τὸν Δήμον ἡ ὑπομετρικὴ μελέτη τῆς ὁδοῦ. Ἐκ ταύτης προκύπτει ὅτι, ἂν δὲν ἐξεδηλοῦτο ἐγκαίρως ἡ πρόνοια, αἱ ἐκσκαφαὶ χάριν ὑπονόμων, ὕδρευσεως, τηλεφωνικῶν καὶ ἠλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων (ἀναστελλόμεναι κατόπιν τῆς ἐκ τῶν προτέρων βεβαίας ἀποκαλύψεως λειψάνων τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου) θὰ ἐδημιούργουν χαώδη καταστασιν, ἢ ὅποια εὐτυχῶς ἀπεφεύχθη.

Εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη, παρὰ τὴν ὁδὸν Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν, κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ περιβόλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς πλατείας Ναυαρίνου, ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον μνημειακῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου, καταλαμβάνον ὀλόκληρον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι τὸ σχέδιον πόλεως κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου, ὡς καὶ αἱ ἀκόλουθοι ἀποφάσεις περὶ ἀστικῆς συγκοινωνίας κλπ., δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὴν Ἱστορίαν καὶ Ἀρχαιολογίαν τῆς πόλεως. Οἱ πολῖται καὶ μάλιστα αἱ Ὑπηρεσίαι τοῦ Δήμου ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τὰς προϋποθέσεις ἀναπτύξεως τῆς πόλεως. Ἀλλὰ ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ παρελθόν.

Νῦν, ὡς παρουσιάζεται ἡ κατάστασις, προτείνεται:

1. Νά ὀλοκληρωθῆ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν μέχρι τῆς Ἐγνατίας, ἵνα ἔχωμεν τὰ δεδομένα περαιτέρω σκέψεων καὶ ἀποφάσεων.

2. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἡ διάθεσις εἰδικοῦ ποσοῦ περίπου 500.000 δραχ. ἐφ' ἅπαξ διδομένων, ἵνα προγραμματισθοῦν αἱ ἀπαιτούμεναι ἐργασίαι.

3. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τὸ ἀρμόδιον Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον θὰ ἔχη τὴν δυνατότητα νὰ ἀποφανθῆ περὶ διατηρήσεως ἢ μὴ τοῦ συνόλου ἢ μέρους τῶν ἀποκαλυφθέντων ἢ ἀποκαλυφθησομένων.

4. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, οἱ ἀρμόδιοι παράγοντες (κρατικαὶ καὶ δημοτικαὶ Ὑπηρεσίαι, εἰδικοὶ καθηγηταὶ κλπ.) θὰ εἰσηγηθοῦν τὴν δέουσαν λύσιν, ἣτις διαγράφεται ἤδη (κατὰ τὴν γνώμην ἀρμοδίων καὶ εἰδικῶν) ὡς πεζόδρομος διὰ τὸ τμήμα τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη μεταξὺ τῆς ὁδοῦ Αἰμιλιανοῦ Γρεβενῶν καὶ Ἐγνατίας. Λεπτομερειακὰ θέματα (συγκοινωνίας, ἀποχετεύσεων κλπ.) εἶναι θέματα ἐμπεριστατωμένης μελέτης.

Παρακαλῶ, ὅπως εὐαρεστοῦμενοι διατάξητε ὅ,τι ἠθέλατε ἐγκρίνει.

Εὐπειθέστατος

Ὁ Ἔφορος

τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας

Φ. Μ. Πέτσας»

Τὸ ποσὸ τῶν 500.000 δραχ., ποὺ ζητήθηκε, δὲν τὸ διέθεσε τότε ἡ Γενικὴ Διεύθυνση Ἀρχαιοτήτων μὲ Προϊστάμενο τὸν Σπυρ. Μαρινᾶτο, ὁ ὁποῖος ἤθελε πολὺ νὰ μὴ δημιουργοῦνται τέτοια ζητήματα, γιὰ νὰ διαθέτη ἀπερίσπαστος τίς πιστώσεις στὴ Θήρα. Ἀλλὰ οἱ δοκιμαστικὲς τομὲς ἔγιναν εἰς βάρος τῶν πιστώσεων τοῦ ἔργου «Ἀνασκαφαὶ Θεσσαλονίκης».

Ἀρχίσαμε ἀπὸ τὰ σημεῖα ὅπου ὑπῆρχαν ἤδη ἐνδείξεις: α) παρὰ τὴ διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη μὲ τὴν ὁδὸ Αἰμιλιανοῦ (τομεὺς Α') καὶ β) μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου καὶ Ἰωάννου Μιχαήλ (τομεὺς Β').

Στὸν τομέα Α' εἶχε φανῆ ψηφιδωτὸ δάπεδο κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ περιβόλου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Πλατείας Ναυαρίνου. Ἡ τομὴ ἔγινε ἀρχικὰ κατὰ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη. Σκοπὸς τῆς ἦταν ἡ διαπίστωση τοῦ βάθους καὶ τῆς φύσεως τῶν λειψάνων τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, ὥστε νὰ ληφθοῦν μέτρα προστασίας τῶν κατὰ τὴν ἐπικείμενη κατασκευὴ τῆς ὁδοῦ καὶ μάλιστα κατὰ τίς ἐκσκαφὲς μὲ μηχανικὰ μέσα.

Πράγματι ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀψίδα μεγάλου οἰκοδομήματος (πίν. 73). Ἡ ἀψίδα βλέπει πρὸς Β καὶ ἀνοίγεται σ' ὅλο τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ ἕως καὶ κάτω ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ γραμμὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Δημ.

Γούναρη. Κατά την οικοδόμηση της πλευράς αυτής, πού είχε γίνει όταν ανέλαβα την Έφορεία το 1965, καταστράφηκαν πιθανότατα σπουδαία λείψανα. Ἡ άψίδα φέρει άντηρίδες έξωτερικά, ψηφιδωτό δάπεδο πολύ καλά διατηρημένο και άγωγό άποχετεύσεως πρὸς τή θάλασσα, κατά τὸ κέντρο της (πρβλ. και ΑΔ 25, 1970, Χρον., πίν. 300 α-β). Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο εἶναι κατά διάχωρα με γεωμετρικά σχήματα διάφορα και περιβάλλεται από δυὸ ζώνες: μία έξωτερική με σύνθετο μαίανδρο και ἄλλη έξωτερική με φύλλα κισσοῦ.

Ἡ μεγάλη τομή, από την άψίδα ἔως περίπου την ὁδὸ Ναυαρίνου, ἀποκάλυψε τὸ ὑπόστρωμα πλακοστρώτου δαπέδου. Τὸ ἀποτύπωμα τῶν πλακῶν ἦταν φανερό και θά μπορούσε νά γίνη ἀναπαράστασή του σὲ κανονική ἀνασκαφή. Φάνηκαν ἔπίσης βάθρα κιόνων.

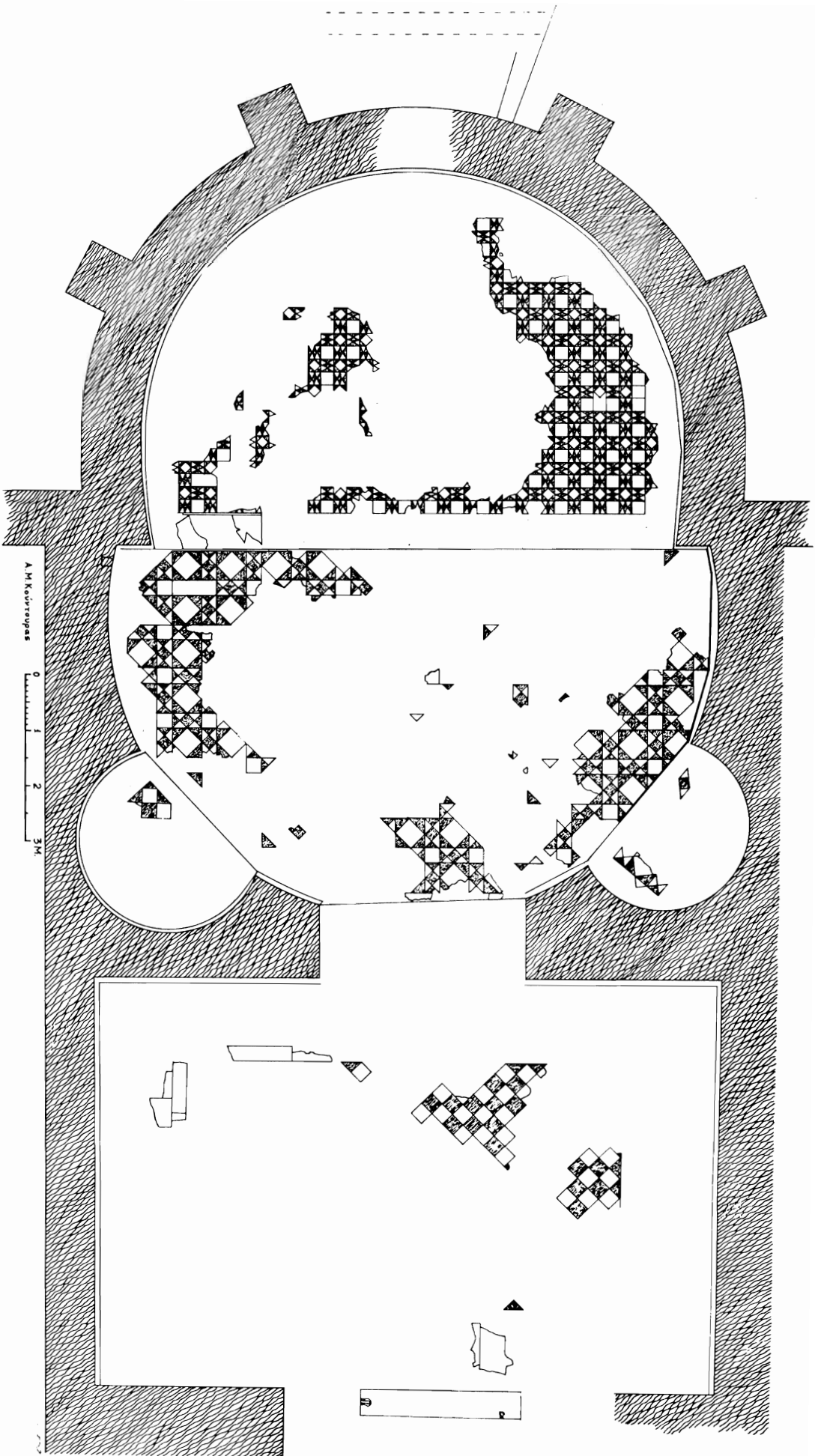
Μικρὲς τομὲς σὲ βάθος κατά τὸ βόρειο τμήμα τῆς τομῆς ἔφεραν στὸ φῶς και ὄστρακα ἑλληνιστικῶν ἀγγείων. Ὅμοια θρῦσματα ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων βρέθηκαν ἔπίσης σὲ δοκιμαστική τομή, βάθους 5-10 μ., ἔξα τοῦ νοτίου τοίχου τῆς άψίδος. Μεταξὺ αὐτῶν και κομβίο πυξίδος με ἀνάγλυφη προτομή Διονύσου. Τὰ ἄλλα κινητὰ εὐρήματα τῆς τομῆς ἦταν: κομμάτια ἀγγείων ρωμαϊκῶν και μεταγενέστερων, πηλίνων ἢ ὑαλίνων, καθὼς και λίγα νομίσματα ρωμαϊκά και βυζαντινά.

Στὸν τ ο μ έ α Β', στὸ τμήμα δηλαδή τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη μεταξὺ τῶν ὁδῶν Πρίγκηπος Νικολάου και Ἰωάννου Μιχαήλ (πίν. 72), ἄρχισε ἡ ἔρευνα κατά τὴν 26η Μαρτίου 1968, με τὸν καθαρισμὸ πρῶτα τῶν οἰκοδομικῶν ὄγκων, πού εἶχαν φανῆ μετὰ τὴν κατεδάφιση τῆς παλαιᾶς οἰκίας και τὴν ἀποκομιδὴ τῶν ὑλικῶν τῆς κατεδαφίσεως. Ἀμέσως κάτω από τοὺς πεσμένους ὄγκους φάνηκαν ἰσχυροὶ τοῖχοι (πίν. 70β). Ὁ σταθμὸς τῆς Πυρρσβεστικής Ὑπηρεσίας στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν ἓνα πρόσδετο ἔμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνασκαφῆς σ' ὄλο τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη και μέχρι τῆς ὁδοῦ Πρίγκηπος Νικολάου. Μέχρι τῶν ἀρχῶν Μαΐου ὁπωςδήποτε εἶχαν ἀποκαλυφθῆ ἀρχιτεκτονικά λείψανα κατά χώραν, πού φάνηκε ὅτι ἀνήκουν σὲ ἀψιδωτὴ αἴθουσα με κόγχες, ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἡ νοτιοδυτική. Ἡ τοιχοδομία ἦταν τῶν ὕστερορωμαϊκῶν χρόνων. Πρὸς Νότον τῆς ἀψιδωτῆς αἴθουσας συνέχεται ἄλλη ὀρθογώνια, τῆς ὁποίας εἶχε ἀποκαλυφθῆ τὸ δυτικὸ ἡμισυ κατά τὸ ἀνώτερο τμήμα (πίν. 72 και παρένθ. πίν. 2).

Πρὸς Β τῆς ἀψιδωτῆς αἴθουσας ἀποκαλύφθηκε μικρὸ τμήμα τοίχου, μᾶλλον ὕστερότερο, με κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ (με διακεκομμένη στὸ σχέδιο τοῦ παρένθ. πίν. 2).

Ἡ ἐπίχωση τῆς ἀψιδωτῆς αἴθουσας ξεχώριζε σὲ δυὸ κυρίως στρώματα: τὸ ἀνώτερο ἦταν τὸ στρώμα τῆς κατατροφῆς τοῦ κτηρίου, ἐνῶ τὸ κατώτερο ἦταν καθαρὴ ἠφαιστειακὴ ὕλη. Κατὰ παράκλησή μου τὴν ἐξήτασε ὁ καθηγητῆς κ. Πέτρος Κόκκορος στὸ ἔργαστήριο Ὁρυκτολογίας-Πετρογραφίας

Παράθ. πίν. 2. Κάτοψη ἀφιδωτοῦ κρηπίδος τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος στὴν ὁδὸ Δημ. Γούραγι (54)

τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Μετὰ τὴν ἐξέταση ὁ κ. Κόκκορος διετύπωσε τὸ ἀποτέλεσμα ὡς ἑξῆς:

«Υλικὸν ἐξ ἀνασκαφῶν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης συσσωρευμένον ἐντὸς κλειστοῦ χώρου τῶν ἀποκαλυπτομένων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἔρειπίων.

Ἐπὶ τόπου ἐμφανίζεται ὡς προσχωματικὴ συγκέντρωσις πάχους περίπου ἐνὸς μέτρου ὑλικοῦ ψαθυροῦ, ἄνευ στρώσεως καὶ συνοχῆς, εὐκόλως ἀποθρυπτομένου δι' ἐλαφρᾶς ἀποξέσεως. Τὰ τεμάχια ποικίλλουν εἰς διάμετρον ἀπὸ 5 χιλιοστῶν πρὸς μικρότερα μέχρι καὶ λεπτομερεστάτης κόνεως. Τὰ διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ὄρατὰ συστατικά συμμετέχουν κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ὄλου ἀποθέματος.

Ἐξέτασις τῶν τεμαχίων εἰς μικροσκοπικὰς τομὰς ἔδειξεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ προσχωματικοῦ ὑλικοῦ ἀποκομισθέντος ἐνδεχομένως κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τῆς Θεσσαλονίκης ὑψομάτων. Τὸ ὑλικὸν εἶναι ἠφαιστεια ἑσπέρης, ξένη πρὸς τὰ ἀποτελοῦντα τὸ ὑπόβαθρον τῆς Θεσσαλονίκης πετρώματα, ἐστερημένη παντελῶς καὶ ἴχνους τινὸς τῶν πετρωμάτων τούτων. Αἱ μικροσκοπικαὶ τομαὶ τῶν εὐμεγέθων τεμαχίων δεικνύουν ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὑαλώδη λάβαν συνήθως κισσηρώδους ὑφῆς, ἐγκλείουσιν σποραδικῶς κρυστάλλια ἀστρίων καὶ πυροξένων. Μεμονωμένοι τοιοῦτοι μικροσκοπικοὶ κρύσταλλοι εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς σποδοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀστρίων παρετηρήθησαν καὶ τεμάχια σανιδίνου μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν παραμόρφωσιν εἰς ὀπτικῶς μονάξονας τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν ὑψηλὴν θερμοκρασίαν τῆς λάβας.

Ἡφαιστεια ἀναβλήματα παραπλησίῳ συστάσεως ἀπαντῶνται πολλαχοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (Σκύδρα, Ἀλμωπία κ.ά.) εἴτε ὡς πρωτογενῆ ἀποθέματα ἐκρήξεων τῶν ἠφαιστειῶν τῆς τριτογενοῦς περιόδου εἴτε ὡς μεταφερθέντα μεταγενεστέρως ἐκ τούτων καὶ ἀποτεθέντα ἄλλαχοῦ».

Ἡ νοτιοδυτικὴ κόγχη, πὺ ἀπεκαλύφθη ἐξ ὀλοκλήρου, ἔχει δάπεδο ἀνυψωμένο κατὰ 0,20 μ. περίπου ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς αἴθουσας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κόγχης καλύπτεται ἀπὸ παχὺ κονίαμα, τὸ ὁποῖο εἶχε δεχθῆ ὀρθομαρμάρωση. Διακρίνονται σαφῶς οἱ ἄρμοι τῶν μαρμάρων καὶ διατηροῦνται μικρὰ μέρη ζεύξεων καὶ πλακῶν κατὰ χώραν. Σὲ δυὸ σημεῖα πάνω σὲ πλίθρες διακρίναμε χαραγμένα τὰ ὀνόματα (τεχνιτῶν πιθανῶς): *Λυκοῦ(ρ)γο*ς (πίν. 71β) καὶ *Λάριος*.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1968 τὰ ὀξιολογώτερα ἦταν: θραύσματα ἀγγείων ρωμαϊκῶν, βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων (τουρκικῶν), πηλίνων καὶ ὑαλίνων, χάλκινα νομίσματα βυζαντινὰ (ἓνα τουρκικόν), μικρὰ κομμάτια ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν, θραύσματα μαρμαροθετημάτων, πλα-

κῶν ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (γείσου μαρμαρίνου, τμήματα διακοσμῆσεως ἀπὸ λευκὸ κονίαμα κ.λ.).

Κατὰ τὸ Μάϊο καὶ μέχρι τῆς 15ης Ἰουνίου 1975 ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἀψιδωτοῦ κτηρίου. Ἀποτελεῖται ἀπὸ σχεδὸν κυκλικὴ αἶθουσα πρὸς Β καὶ ὀρθογώνιο χῶρο πρὸς Ν. Τὰ δύο διαμερίσματα ἐπικοινωνοῦν μὲ εὐρὴ ἀνοιγμα.

Ἀκριβέστερα ἡ κυκλικὴ αἶθουσα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἡμικυκλικούς χώρους. Ὁ πρὸς Β ἔχει δάπεδο ὑπερυψωμένο κατὰ 0,20 μ., ὅπως καὶ οἱ κόγχες τοῦ νοτίου χώρου. Τὸν τοῖχο τῆς ἀψίδας ἐνισχύουν ἀπ' ἔξω ἀντηρίδες. Τὸ δάπεδο ὄλων τῶν χώρων καλυπτόταν ἀπὸ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα πολυχρωμα μαρμάρινα πλακίδια, ποὺ σχημάτιζαν διάφορα γεωμετρικὰ σχέδια. Σῶζονται ἀρκετὰ τμήματα καὶ οἱ διστάσεις τοῦλάχιστον τῶν πλακιδίων εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθοῦν ἀπὸ τὰ ἀποτυπώματά τους στὸ ὑπόστρωμα.

Κατὰ τὸν ἄξονα περίπου τῆς βόρειας ἀψίδας σώζεται τὸ κατώτερο τμήμα ἀποχετευτικῆς ὑπονόμου. Ἀπ' ἔξω ἀποκαλύφθηκε τμήμα μεγαλύτερης ὑπονόμου ποὺ περιθέει τὴν ἀψίδα πρὸς Δυσμᾶς.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὀρθογωνίου χώρου δὲν εἶχε ὀλοκληρωθῆ ὡς τὶς 15 Ἰουνίου 1968. Στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ νοτίου τοίχου ἀποκαλύφθηκαν διατηρημένα λείψανα κονιάματος μὲ ἀπομίμηση ὀρθομαρμαρώσεως. Τὰ κινητὰ εὐρήματα στὸ χῶρο αὐτὸ ἦταν: τμήματα ἀγγείων ρωμαϊκῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων, τεμάχια πλακῶν μαρμαροθετημάτων καὶ ὀρθομαρμαρώσεως, θραῦσμα μαρμαρίνου ἐπικράνου παραστάδος, τμήματα γείσου, σπάραγμα ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, τμήμα μαρμαρίνου χεριοῦ ἀγάλματος περίπου σὲ φυσικὸ μέγεθος, ψηφίδες μωσαϊκῶν, θραύσματα ὑάλου καὶ νομίσματα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά. Παρατηρήθηκαν ἐπίσης χαράγματα κατὰ τὴν ἀνατολικὴ παραστάδα τῆς εἰσόδου πρὸς τὴν ἀψιδωτὴ αἶθουσα¹.

Ἡ ἐργασία διεκόπη, γιὰτὶ περισσότερο ἐπείγουσες καὶ πιεστικὲς ἀνάγκες, γιὰ σωστικὴ ἐνέργεια, παρουσιάσθηκαν σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἔπρεπε νὰ διατεθοῦν οἱ περιορισμένες πιστώσεις γιὰ τὸ ἔργο «Ἀνασκαφαὶ Θεσσαλονίκης». Ὅ,τι ἔγινε πάντως ἦταν ἀποφασιστικό. Οἱ ἀρμόδιες ἀρχὲς ἀποφάσισαν τελικὰ νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ ἰδέα τῆς κεντρικῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας τῆς λεωφορειακῆς συγκοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἡ ὁδὸς Δημ. Γούναρη πεζόδρομος ἀπὸ τὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου, μὲ τὰ λείψανα τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου καὶ τὸ Ὀκτάγωνο, ὡς τὴν Καμάρα καὶ τὸν Ἀἰ Γεώργη (πρβλ. Α. Βαβρίτσαν, ΑΔ 25, 1970, Χρονικά, σ. 366).

Ὁ κ τ ἄ γ ω ν ο. Ἐργασίες στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀκταγώνου καταχωρί-

1. Πρβλ. καὶ Ἀρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 224 κ.έ., σχέδ. Γ. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐπόπτευσε καὶ κράτησε τὸ Ἡμερολόγιο ἡ ἐπιστημονικὴ βοηθὸς κ. Στέφη Κόρτη-Κόντη.

σθηκαν στις Ἐκθέσεις τῆς Ἐφορείας. Δίνεται ἐδῶ εἰκόνα τῶν λειψάνων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο τοῦ Θ. Μεχτίδη (πίν. 74α, πρβλ. ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 296 κ.έ., σχέδ. 3, καὶ πίν. 305β).—Οἱ Ph. Bruneau καὶ Chr. Llinas δημοσιεύοντας τὰ μονόλιθα τόξα τῆς Δήλου, στὸν τόμο τὸν ἀφιερωμένο στὸ Γυμνάσιό της, καταχωρίζουν καὶ τὸ μαρμάρινο τόξο τῶν χρόνων τοῦ Γαλερίου, τελευταῖο στὴ σειρά (ἐδῶ, ἄνωτ., ἀριθ. 34, πίν. 11)¹.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῶν σωστικῶν ἀνασκαφῶν στὸν Ἰππόδρομο δίνομε ἐδῶ μία εἰκόνα λειψάνων τοῦ ποδίου καὶ τῆς θεμελιώσεώς του, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο τοῦ Ἰω. Τσοῦργιαννη (ΑΔ 24, 1969, Χρον., σ. 296, σχέδ. 2 καὶ πίν. 305 γ-δ, ἐδῶ πίν. 74β).

55. Γαλεριανά, Σπαλάτο καὶ Piazza Armerina. Γιὰ τὴν ἀνασκαφή, στερέωση καὶ ἀναστήλωση τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο (Split) ἐνήργησαν συστηματικὰ τὸ Ἰνστιτοῦτο Προστασίας τῶν Μνημείων τῆς Δαλματίας καί, ἀπὸ τὸ 1955 κ.έ., τὸ Πολεοδομικὸ Ἰνστιτοῦτο, μὲ τὸ ἀρμόδιο Τμήμα του, τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ὑπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα J. Marasović. Οἱ σχετικὲς ἐργασίες δημοσιεύθηκαν στὴν περιοδικὴ ἔκδοση *Urbs 1, Split 1957*, σ. 51 κ.έ., 4, 1965, σ. 23 κ.έ. καὶ 55 κέ., καὶ σὲ αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις². Ἐγιναν ἀνασκαφές (εἰκ. 20) στὶς ὑπόγειες αἰθουσες, ἔρυνες στὰ αὐτοκρατορικὰ διαμερίσματα, ἀνασκαφές καὶ στερέωση τοῦ πλακοστρώτου τοῦ περιστυλίου, ἔρυνες στοὺς κυκλικούς ναοὺς δυτικὰ τοῦ περιστυλίου, ἔρυνα στὶς θέρμες, ἀποκάλυψη τῶν ψηφιδωτῶν νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ Μουσουλίου τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀνασκαφές στὸ σημεῖο τῆς διασταυρώσεως τῶν κεντρικῶν ὁδῶν καὶ ἔρυνες στὰ λείψανα τῶν κτηρίων καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ὑποδομῆς στὸ βόρειο ἥμισυ τοῦ ἀνακτόρου³.

Γιὰ τὴν villa (τοῦ γιοῦ τοῦ Μαξιμιανοῦ, λέει, τοῦ Μαξεντίου) στὴν Piazza Armerina νεώτερες ἀπόψεις ἐκθέτει ὁ Heinz Kähler στὰ *Acta* τοῦ Νορβηγικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης⁴.

Ἀπὸ τίς μελέτες τοῦ ἐρευνητοῦ τῆς ρωμαϊκῆς Βρεταννίας, Sir Jan Richmond, ποὺ δημοσιεύθηκαν μετὰ τὸ θάνατό του σ' ἓναν τόμο, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ὁμιλία του γιὰ τὰ ἐπαρχιακὰ ρωμαϊκὰ παλάτια, μολονότι δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸ ἀνάκτορο τοῦ Γαλερίου⁵.

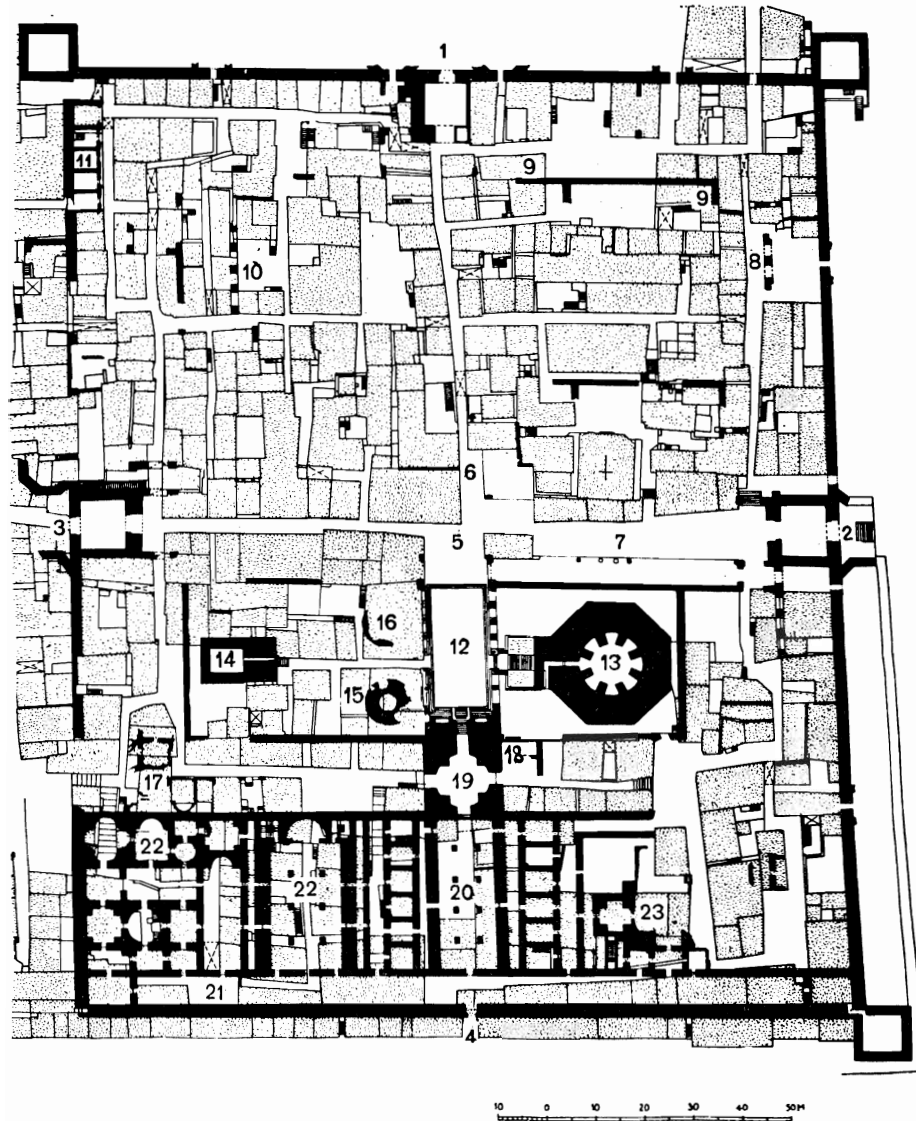
1. Délos XXVIII, σ. 142 κ.έ., πίν. 26.

2. T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, Βελιγράδι 1967, καὶ *Prizemne dvorane Dioclecijanove palače*, Split 1966, J. Marasović - T. Marasović, *Dioclecijanova palača*, Zagreb 1968.

3. Tomislav Marasović, *Gli appartamenti dell' Imperatore Diocleziano nel suo palazzo a Split*, «Acta, Institutum Romanum Norvegiae», τ. IV (1969), σ. 33 κ.έ.

4. *Acta*, IV, σ. 41 κ.έ.

5. Sir Jan Richmond, *Roman Archaeology and Art*, London 1969, σ. 260 κ.έ.

Εικ. 20. Κάτοψη του ανακτόρου του Διοκλητιανού (55)

Ἵπόμνημα

στό σχέδιο κατόψεως τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Διοκλητιανοῦ (εἰκ. 20)

Μελανωμένες ἐπιφάνειες δηλώνουν ἀρχαῖα λείψανα στοῦ ἰσόγειο,
στιγμές δηλώνουν κτήρια μεταγενέστερα.

1. Βόρειο τεῖχος μετὴν κύρια εἴσοδο (γνωστὴ ὡς Χρυσῆ Πύλη, Porta aurea).
2. Ἀνατολικὸ τεῖχος μετὴν πύλη (γνωστὴ ὡς Ἀργυρᾶ Πύλη, Porta argentea).
3. Δυτικὸ τεῖχος μετὴν πύλη (γνωστὴ ὡς Σιδηρᾶ Πύλη).
4. Νότιο τεῖχος μετὴν πυλίδα πρὸς τὴ θάλασσα.
5. Ἡ διασταύρωση τῶν κυρίων ὁδῶν.
6. Τὸ σωζόμενον μέρος τῆς κυρίας ὁδοῦ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον (cardo-maximus).
7. Τὸ σωζόμενον μέρος ἀπὸ τὴν ἐγκάρσια κυρία ὁδὸ (decumanus).
8. Τόξα κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.
9. Λείψανα τοῦ μεγάλου ἀνατολικοδυτικοῦ κτηρίου.
10. Λείψανα τοῦ μεγάλου βορειοδυτικοῦ κτηρίου.
11. Ὁρθογώνιοι χώροι κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους (ἄποθῆκες).
12. Περιστύλιο.
13. Τὸ Μουσουλεῖο τοῦ Διοκλητιανοῦ (καθεδρικός ναὸς κατὰ τὸν Μεσαίωνα).
14. Ὁ ναὸς τοῦ Διὸς (Βαπτιστήριον κατὰ τὸν Μεσαίωνα).
- 15,16. Μικροὶ κυκλικοὶ ναοί.
17. Λείψανα Θερμῶν.
18. Λείψανα κτηρίου μετὴν ψηφιδωτό.
19. Προθάλαμος τῶν διαμερισμάτων τοῦ Διοκλητιανοῦ (ὑποδομή).
20. Κεντρικὴ αἴθουσα (ὑποδομή).
21. Διάδρομος κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως (περίπατος).
22. Δυτικὸ τμήμα τῶν διαμερισμάτων τοῦ Διοκλητιανοῦ (ὑποδομή).
23. Ἀνατολικὸ τμήμα τῶν διαμερισμάτων τοῦ Διοκλητιανοῦ (ὑποδομή).

56. Τείχη. Σωστικές ανασκαφές ἀπεκάλυψαν τμήματα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως στὸ ἀνατολικὸ σκέλος κατὰ τὴν ὁδὸ Φιλικῆς Ἑταιρείας¹, ἀλλὰ περισσότερα στὸ δυτικὸ σκέλος: στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Εἰρήνης καὶ Κάλβου², στὴν Πλατεῖα Μεταξῶ³ καὶ κατὰ τὴ Ληταία Πύλη⁴. Τὰ εὐρήματα τοῦ 1967 στὴ Ληταία Πύλη κατὰ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου (καὶ ὄχι Hagios Theodoros street), καθὼς καὶ τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀναφέρονται (καὶ εἰκονίζεται ἢ στήλη, ΑΔ 23, 1968, πίν. 280β) στὶς Archaeological Reports⁵ καὶ τὴν Chronique⁶.

Ἡ κατάσταση τῆς περιοχῆς στὴ Ληταία Πύλη, ποὺ ἀντιμετωπίσαμε μῆς, πρέπει νὰ παραβληθῆ κυρίως μὲ τὰ στοιχεῖα στὸν O. Tafrafi, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 106 κ.έ., εἰκ. 11 καὶ πίν. XXI, 1-2. Ἐδῶ δίνομε μόνον μερικὲς εἰκόνες ἀπ' ὅσα εἶδαμε, ἀποκαλύψαμε ἢ περισυλλέξαμε κατὰ τὴ σωστικὴ ἔρευνα μὲ ἀφορμὴ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεως καὶ κατασκευῆς νέου καταστρώματος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου (1967) καὶ τὴν κατασκευὴ ὑπονόμων (1968 καὶ 1969):

Τὸ πρὸς τὴν ἀκρόπολη σκέλος τοῦ τείχους δὲν ἐθίγη ἀπὸ τὶς ἐργασίες διαπλατύνσεως κ.λ. (πίν. 75β), κατεστράφη ὅμως εἰς μῆκος ὀλίγων μέτρων τὸ σωζόμενον σὲ χαμηλὸ ὕψος στὸ σημεῖο αὐτὸ σκέλος πρὸς τὴ θάλασσα (πίν. 75α). Ἐπίσης, σὲ ἐλάχιστο βάθος ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου (πρβλ. ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, σ. 330 κ.έ., σχέδ. 4) παρουσιάσθηκαν, ἀναμοχλεύθηκαν ἔν μέρει ἀπὸ μηχανήματα σκαφικὰ καὶ ἔν συνεχείᾳ, καθαρίσθηκαν, φωτογραφήθηκαν, σχεδιάσθηκαν κ.λ., διάφορα ἀρχαῖα εἶτε κατὰ χῶρον, ἔστω σὲ δεύτερη χρῆση, εἶτε διάσπαρτα (πίν. 76α καὶ 77α-β).

Ἄτυχῶς δὲν ἦταν διαθέσιμα τὰ ἀναγκαῖα μέσα καὶ πρὸ παντός ὁ ἀπαραίτητος χρόνος γιὰ συστηματικὴ ἔρευνα: ἡ κυκλοφορία στὴν κεντρικὴ συγκοινωνιακὴ ἀρτηρία τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ διακοπῆ γιὰ πολὺ. Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39 καὶ 45.

Ὁ Michael Vickers, σὲ ἀλλεπάλληλα διάσπαρτα ἄρθρα του, ἀσχολήθηκε μὲ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ τείχη ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ὁρμίσδα, ἢ μετασκευὴ τῆς Ροτόντας σὲ ἐκκλησία κ.λ., δὲν εἶναι ὅσο παλαιὰ νομίζονται καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.⁷

1. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 364 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 334.

3. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 297 κ.έ.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 330, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 295, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 352 κ.έ.

5. Arch. Rep. 1969-70, σ. 20, εἰκ. 34, πρβλ. Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 54 καὶ 56.

6. Chronique 1968-69, σ. 1062 καὶ εἰκ. 384.

7. M. V i c k e r s, The Date of the Walls of Thessalonica, «Annual of the Archaeological Museums of Istanbul, Istanbul 1969, σ. 313 κ.έ. καὶ ἐκτενέστερα BSR, τ. 38 (1970), σ. 183 κ.έ.,

Γιὰ τὰ παραθαλάσσια βυζαντινὰ τείχη μιλάει σὲ ἄλλο ἄρθρο του, ἀλλὰ ἡ συζήτηση ἐνδιαφέρει καὶ γιὰ τὰ προβυζαντινὰ μνημεῖα γενικώτερα¹.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἀρ. Πασαδαίου γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῶν Θεοδοσιανῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρησιμεύουν καὶ γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης².

57. Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο. Ἡ ἔκθεση τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν τοῦ 1966 δημοσιεύθηκε μὲ καθυστέρηση στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο³. Ἐπίσης μὲ καθυστέρηση ἀναφέρονται οἱ ἀνασκαφές τῶν προηγουμένων ἐτῶν στὸ χῶρο τῆς Πανεπιστημιουπόλεως στὴν Chronique⁴: δίνονται εἰκό-νες τομέων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νεκροταφείου (εἰκ. 375-376), ἀνάγλυφου καὶ ἐνεπίγραφου ἐπιτυμβίου (εἰκ. 377), εἰκονιστικῆς κεφαλῆς (εἰκ. 378) καὶ κεφαλῆς σατύρου (εἰκ. 379). Οἱ ἐργασίες τοῦ 1968-1969 μνημονεύονται ἐπίσης στὶς Archaeological Reports⁵.

Ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιεύθηκε καὶ ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου γιὰ τὸ ἔτος 1969⁶, πού ἀναφέρεται κυρίως σὲ σωστικὴ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα στὸ χῶρο τοῦ studio τηλεοράσεως τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ (εἰκ. 21). Εἶναι ἀρκετὰ ἐκτενῆς, ἐδῶ δὲν μποροῦμε νὰ ἐκταθοῦμε περισσότερο, ἔχομε ὅμως τὴν εὐκαιρία νὰ διορθώσουμε μερικὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου (οἱ συγγραφεῖς τῶν Χρονικῶν του δὲν βλέπουν τυπογραφικὰ δοκίμια): ἀντὶ τῆς ὀρθῆς λεζάντας τοῦ πίν. 302, μῆκε ἡ λεζάντα τοῦ πίν. 303. Τὰ πράγματα ὁπωσδήποτε περιγράφονται στὴ σελ. 349, ὅπου ὅμως ὑπάρχουν ἄλλα λάθη: *ἀντωνιανοὶ* δυὸ φορές ἀντὶ *ἀντωνιανοὶ* στὴ στήλη δεξιά, καὶ *3ου αἰ. π.Χ.* ἀντὶ *μ.Χ.* στὸ δεύτερο στίχο ἀπὸ κάτω ἠς ἴδιας στήλης. Παρελείφθη ἐπίσης τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς πλακὸς τοῦ δαπέδου τοῦ διδύμου τάφου ὑπ' ἀριθ. 10 (σὲ δεύτερη χρῆση). Δίνει τὰ ὀνόματα Κλαυδίων (πατὴρ, υἱὸς καὶ ἡ σύζυγος τοῦ πρώτου *Κλαυδία Εἰδή*), οἱ ὅποιοι *τὸ ἐπιβάλλον ἐαντοῖς μέρος τοῦ τριγχοῦ ἐποίησαν. Τριγχός*, σὰν λέξι, εἶναι, ὡς γνωστόν, μεταγενέστερη μορφή τοῦ *θριγχοῦ* (πρόχειρα Liddell-Scott-Jones, λ. τριγχός). Ἴσως εἶναι ἡ πρώτη γνωστὴ χρῆση τῆς λέξεως, ἀλλὰ δὲν ἐρευνήσα ἐξαντλητικὰ τὸ ζήτημα.

καὶ ἀνακοίνωση σὲ Διεθνὲς Συνέδριο, Transactions of the 8th Intern. Congress of Roman Frontier Studies, 1969 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

1. «Balkan Studies», τ. 11 (1970), σ. 261 κ.έ., ἰδιαίτερα σ. 272 κ.ά.

2. ΑΕ, 1968, σ. 59 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 22, 1967 (1969), Χρονικά, σ. 391 κ.έ.

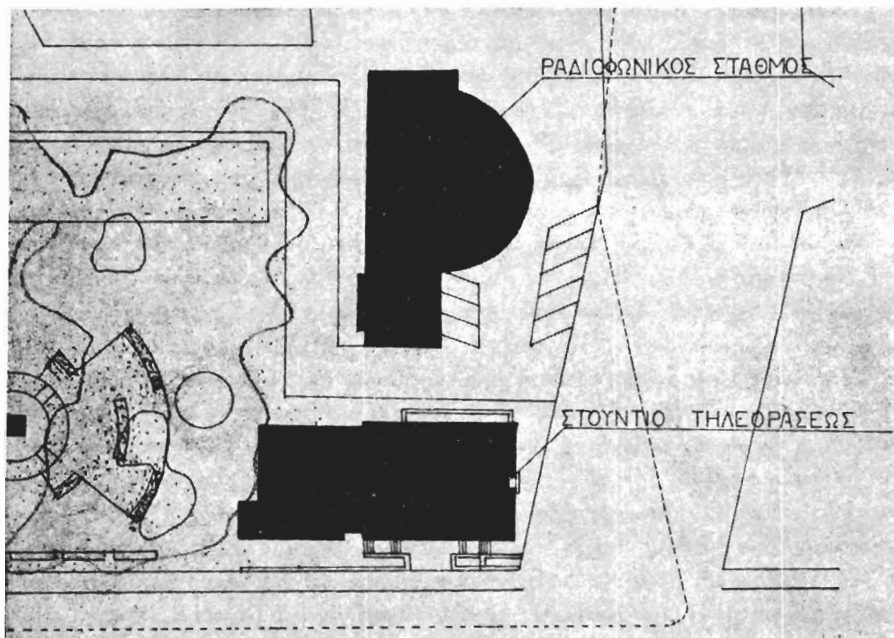
4. Chronique 1968-69, σ. 1062.

5. Arch. Rep. 1968-1969, σ. 23.

6. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρονικά, σ. 347.

Ἐδῶ δίδουμε τρεῖς ἀπόψεις τῶν ἐλληνιστικῶν τάφων Α καὶ Β, πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν καλυμμάτων τους (πίν. 78α-β καὶ 79α, πρβλ. ΑΔ 25, 1970, Χρονικά, σ. 347 κ.έ., σχέδ. 1-3). Ἐπίσης εἰκόνες δύο ἀντωνιανῶν τοῦ Αὐρηλιανοῦ (270-275 μ.Χ.) ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους (πίν. 79β-γ).

Κατὰ τὸ 1969 ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης τυχαίως τάφοι στὸ σημεῖο συναντήσεως τῆς ὁδοῦ Κ. Μελενίκου μετὰ τὴν Ἐγνατία. Στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο δίνεται πάλι λανθασμένη ἢ λε-

Εἰκ. 21. Τοπογραφικὸ διάγραμμα τῆς περιοχῆς τοῦ studio Τηλεοράσεως στὸ I' Σῶμα Στρατοῦ (57)

ζάντα τοῦ σχεδίου μετὰ τὴν κάτοψη, ὄψη πλευρᾶς καὶ τομὴ ἐλληνιστικοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Νέου Μελενίκου, ἐνῶ στὸ κείμενο δίνεται σωστὰ ἢ παραπομπὴ (πρβλ. ΑΔ 25, 1970, Χρονικά, σ. 352 καὶ λεζάντα τοῦ σχεδ. 6, ὅπου κατὰ λάθος τὰ σχέδια ἀποδίδονται σὲ τάφο τοῦ συνοικισμοῦ Ἀξιός, κατωτ., ἀριθ. 58).

Ἐνδιαφέρει καὶ τὸ μελετητὴ τοῦ προχριστιανικοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου μελέτη τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνου, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε καμαρωτὸ τάφο μετὰ τοιχογραφίες παλαιοχριστιανικῶν χρόνων στὸ συνοικισμὸ τοῦ Ἁγίου Παύλου¹. — Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 39 κ.έ.

1. ΑΑΑ, τ. 2 (1969), σ. 178 κ.έ.

58. Δυτικὸ νεκροταφείον. Τὰ εὐρήματα τάφου τῆς Σταυρουπόλεως (Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 58) ἀναγγέλλονται καθυστερημένα στὴν Chronique¹, ὅπου δίνονται καὶ καλῆς φωτογραφίης τριῶν χάλκινων ἀγγείων², τὰ ὅποια ὁμως εἶναι *dogé* ὅσο καὶ τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ Δερβένι (ιδεὲ Χρονικά 1966-67, ἀριθ. 37). Στὶς Archaeological Reports ἐξ ἄλλου³ ἀναφέρονται τὰ εὐρήματα τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου καὶ εἰκονίζονται δύο ἀπὸ τὶς ἐνδιαφέρουσες ἀνάγλυφες καὶ ἐνεπίγραφες στήλες (ΑΔ 24, 1969, σ. 300, καὶ πίν. 310β καὶ 311γ).

Ἐκτενέστερα ἔχουν ἐκτεθῆ ἀποτελέσματα σωστικῶν ἀνασκαφῶν, στὴν περιοχὴ τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου, στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἀποκαλύφθηκαν τάφοι στὸ συνοικισμό Ξηροκρήνης⁴, στὸ συνοικισμό Ἀξιοῦ καὶ στὸ οἰκόπεδο τῶν Κλινικῶν τῆς Κτηνιατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης⁵, ἐνῶ ἐπιτύμβια μνημεῖα ἀνάγλυφα καὶ ἐνεπίγραφα προήλθαν καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ληταίας Πύλης (ἀνωτ., ἀριθ. 56) καὶ ἀπὸ ἄλλου.

Ἰδιαίτερα πυκνοὶ καὶ πολλοί, ἂν καὶ φτωχικοί, ἦταν οἱ τάφοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν τυχαῖα στὸ συνοικισμό «Ἀξιός» κατὰ τὶς ἐσκαφές γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐργατικῶν πολυκατοικιῶν. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἦταν κυρίως πήλινα ἀγγεῖα καὶ ὑάλινα, μὲ τὰ ὅποια πλουτίσθηκε ἡ ἐνδιαφέρουσα Συλλογὴ ὁμοίων εὐρημάτων τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς ὕστερους αἰῶνες τῆς ρωμαιοκρατίας. Βρέθηκαν ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, τῶν ὁποίων τὸ κείμενο μὲ εἰκόνα δόθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ ἀνάγλυφες παραστάσεις μερικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πηλίνων εὐρημάτων δίνουμε ἐδῶ εἰκόνες χαρακτηριστικῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων (πίν. 80-84).

Ἀσυνήθιστο εἶναι εἰδώλιο πλανώδιου ὄπωροπώλη (πίν. 83α), ποὺ συγκροτήθηκε ἀπὸ κομμάτια: ὁ ὄπωροπώλης μὲ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ σάκκο στὸν ὦμο, πάνω στὸ γαῖδουράκι του κοφίνια μὲ καρπούς. Ἴχνη χρωμάτων σώζονται: κυανόφαιο στὸ γαῖδουράκι, πορτοκαλί στοὺς καρπούς, κόκκινο στὴν κόμη τοῦ ὄπωροπώλη. Μέγ. ὕψος 0,135 μ. Βρέθηκε σὲ κτιστὸ τάφο μαζί μὲ τὰ ὑπ' ἀριθ. 10.858 α-β καὶ 10.860-10.868 πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια (τὰ ὑπ' ἀριθ. 10.867 καὶ 10.868 στὸν πίν. 84γ).

1. Chronique 1967, σ. 903.

2. Chron. 1967, εἰκ. 11-12 καὶ πίν. 29.

3. Arch. Rep. 1970-1971, σ. 19, εἰκ. 36 καὶ 37.

4. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρον., σ. 334.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 300 κ.έ., τ. 25 (1970), Χρον., σ. 351 κ.έ., ὅπου ἡ λεζάντα τοῦ σχεδ. 6 κατὰ λάθος ἀποδίδει στὸ συνοικισμό «Ἀξιός» τάφο τοῦ ἀνατολικοῦ νεκροταφείου στὴν ὁδὸ Κ. Μελενίκου (ἀνωτ., ἀριθ. 57).

Ἄλλο εἰδώλιο παριστάνει τὴ γέννηση τῆς Ἀφροδίτης (πίν. 84α). Ἡ Ἀφροδίτη εἰκονίζεται μέσα σὲ ἀνοιχτὸ κοχύλι. Ὑψος 0,166 μ. Βρέθηκε σὲ κεραμοσκεπαστὸ τάφο, μαζί μὲ εἰδώλιο, ποὺ παριστάνει χορεύτρια μὲ ἄνθινο στεφάνι στὸ κεφάλι (πίν. 84β). Λεῖπει τὸ δεξιὸ χέρι τῆς καὶ τὸ ἀριστερὸ ἀπὸ τὸν ἀγκώνα, τὸ ἀριστερὸ σκέλος ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ τὸ δεξιὸ πόδι. Μέγ. σωζ. ὕψος 0,175 μ. Μαζὶ βρέθηκε καὶ μιὰ πῆλινη πλαγγόνα μὲ ὠραῖο ἄνθος στὸ ἀνοιχτὸ δεξιὸ χέρι (ὑπ' ἀριθ. 10.871).

Ἀπὸ τὰ ζωόμορφα εἰδώλια εἰκονίζονται ἐδῶ τὰ δυὸ ποὺ ἀναφέραμε μαζί μὲ τὸν ὀπωροπώλη (πίν. 84γ, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ) κι ἓνα ἀκόμα πῆλινο σκυλάκι (πίν. 84γ, κέντρο).

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ συνοικισμὸ «Ἀξιὸς» συνεχιζόταν, ὅταν ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὴν Πάτρα. Τώρα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ πληρέστερη ἔκθεση γιὰ τὸ ἔτος 1969, ἀφοῦ δὲν δημοσιεύθηκε ἀκόμη στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου καὶ ἡ ἔκθεση τοῦ διαδόχου μου, συναδέλφου Ἀνδρέα Βαβρίτσα γιὰ τὸ δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1969.

Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 39 κ.έ.

59. Διὰ φ ο ρ α. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους 45 (Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 65, πίν. 4-7α-β) μνημονεύονται καὶ εἰκονίζονται στὴν Chronique τοῦ 1967¹. Μὲ καθυστέρηση ἐπίσης δημοσιεύθηκε ἡ ἔκθεση τῆς Ἐφορείας γιὰ τὸ 1966 στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο. Περιλαμβάνει τὶς ἐρευνες καὶ τὰ εὐρήματα στὰ οἰκόπεδα Σ. Γεωργιάδου παρὰ τὴν Ἀχειροποίητο, Ἀνανία Προδρομίδου στοὺς Ἀμπελοκήπους, ἄλλα στὴν ὁδὸ Φιλικῆς Ἐταιρείας 3, στὴν ὁδὸ Προξένου Κορομηλᾶ 16, στὴν ὁδὸ Τάσκου Παπαγεωργίου, καί, τέλος, στὴν Πλατεῖα Μεταξᾶ².

Νεώτερες ἐκθέσεις τῶν πεπραγμένων τῆς Ἐφορείας δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τῶν ἐτῶν 1968-1970, πάντοτε μὲ καθυστέρηση. Περιλαμβάνουν εὐρήματα ἀπὸ σωστικὲς ἀνασκαφές:

α') στὴ γωνία ὁδοῦ Εἰρήνης καὶ Κάλβου, ὅπου βρέθηκαν εἰδώλια καὶ ἄλλα μάρμαρα σὲ δευτέρη χρήση³.

β') σὲ οἰκόπεδο Ἀ. Τζαχίλη Ο.Ε. στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως 73, ὅπου βρέθηκε προστομαῖο φρέατος κ.λ.⁴

γ') περὶ τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν σημαντικὰ λείψανα ρωμαϊκῶν θερμῶν, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δημήτριο (πίν. 85α)⁵.

1. Chron. 1967, σ. 903, εἰκ. 8-10 καὶ διπλὸς πίν. 26-27.

2. ΑΔ, τ. 22 1967 (1969), Χρονικά, σ. 393 κ.έ.

3. ΑΔ, τ. 23 (1968), Χρονικά, σ. 334.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ.

5. ΑΔ, τ. 24 (1969), Χρονικά, σ. 298 κ.έ., σχέδ. 6 καὶ πίν. 307 α-γ.

δ') σὲ οἰκόπεδο Ἄρ. Σωτηρίου, στὴν «παλαιά» ὁδὸ Φιλίππου, ἀριθ. 52, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν λείψανα μνημειακῆς οἰκοδομῆς.

ε') σὲ οἰκόπεδο Εὐγ. καὶ Γαβρ. Χαριτοπούλου, στὴν ὁδὸ Προφήτου Ἡλιοῦ 37, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ λείψανα δεξαμενῆς καὶ ὑδραγωγοῦ (πίν. 85β), ἀποκαλύφθηκαν μέρη πλακοστρώτου ὁδοῦ βυζαντινῶν χρόνων, στὴ συνέχεια τῆς νῦν ὁδοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ὁ γνωστός πλακόστρωτος, ἀνατολικά τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, δρόμος.

στ') σὲ οἰκόπεδο Ἄντ. Βεληκᾶ στὴν ὁδὸ Σωκράτους, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν ἐπάλληλα λείψανα οἰκοδομῶν δύο διαδοχικῶν φάσεων (πίν. 86). Ὅταν οἱ τοῖχοι τῆς μεταγενέστερης οἰκοδομῆς ἀπομακρύνθηκαν, φάνηκε ψηφιδωτὸ δάπεδο μεγάλων διαστάσεων (πίν. 89). Τὸ ἄκρο του πρὸς Δυσμᾶς δὲν ἔγινε δυνατὸ ν' ἀποκαλυφθῆ, γιατί ἐμπόδιζε τὸ πρὸς ἐκεῖ σπίτι. Εἰκονίζονται ἐδῶ λεπτομέρειες τοῦ ψηφιδωτοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν μεταγενέστερων τοίχων, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη διακρίνονται στὸ ἀριστερὸ μιστὸ τοῦ πίν. 89 (πρβλ. πίν. 87 καὶ 88 πρὸς πίν. 89). Τὸ μεταγενέστερο ἄπλὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο (πίν. 86, ἐμπρὸς καὶ δεξιᾶ) ἔπαιρνε κατηφορικὴ κλίση πρὸς Νότον σὰν στενὸς διάδρομος.

ζ') Ὅμοιο, στὸ ἴδιο σχεδὸν ὕψος καὶ πιθανῶς σύγχρονο, ψηφιδωτὸ δάπεδο ἀποκαλύφθηκε στὸ γειτονικό, στὴν ἀντικρὴ πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους, οἰκόπεδο τῆς Καλλιόπης Παπαδοπούλου καὶ Μ. Πολίτου (πίν. 90α), ὅπου φάνηκαν καὶ βάσεις κιόνων. Τομὴ σὲ βάθος ὅμως δὲν ἀποκάλυψε ἐδῶ ψηφιδωτὸ δάπεδο ἢ ἄλλα λείψανα σὲ βαθύτερο στρώμα, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ἀντικρυνὰ στὸ οἰκόπεδο Βεληκᾶ. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο οἰκοδομικῶν περιόδων εἶναι δύο αἰῶνων περίπου: τὸ ἀνώτερο στρώμα χρονολογεῖται μὲ πιθανότητα στὸν 5ο αἰ. μ.Χ., ἐνῶ τὰ ἀρχαιότερα ψηφιδωτὰ δάπεδα τοῦ οἰκοπέδου Βεληκᾶ εἶναι τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

η') Σημαντικὰ λείψανα ἀποκαλύφθηκαν σὲ οἰκόπεδο τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας στὴν ὁδὸ Κ. Παλαιολόγου. Ἡ ἐκσκαφὴ καὶ ἡ παράλληλη σωστικὴ ἀνασκαφὴ συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή μου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἐδῶ δίνομε μόνο λεπτομέρεια τῆς κατὰ ζῶνες τοιχοδομίας τῶν τοίχων, ποὺ φάνηκαν κατὰ τὸ 1968 (πίν. 90β)¹.

θ') Ἀνάμεσα σὲ βυζαντινὰ λείψανα τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἦρθαν στὸ φῶς καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων κινητὰ εὐρήματα².

ι') Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τῆς Ο.Ε. Ἀναστασιάδου ἀποκαλύφθηκε τμήμα οἰκοδομῆς καὶ ὁδοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ βρέθη-

1. Οἱ ἐκθέσεις γιὰ τὴν ἔρευνα στὰ οἰκόπεδα ὑπ' ἀριθ. δ'-η' στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, τ. 24 (1969), Χρον., σ. 303 κ.έ., μὲ σχέδια καὶ εἰκόνες. Γιὰ τὰ εὐρήματα στὸ οἰκόπεδο τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας ἐκτενέστερα, ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 368 κ.έ.

2. ΑΔ, τ. 25 (1970), Χρον., σ. 363 κ.έ.

καν και κινητά εύρηματα έλληνιστικῶν χρόνων: μέτωπο ήγεμόνος καλυπτήροσ, λαβές κανθάρων, πινάκια με σταμπωτά κοσμήματα, τμήματα λύχνων και άγγείων τεχνοτροπίας «δυτικῆς κλιτύος». Δέν ξέρω νά δημοσιεύθηκε τό σχετικό άρθρο πού αναγγέλλεται¹.

ια΄) Στη γωνία τῶν ὁδῶν Ζεϋξίδος και Ίκτινου άποκαλύφθηκαν έρειπια κτηρίου ρωμαϊκῶν χρόνων και κεντρικός άποχετευτικός άγωγός².

ιβ΄) Στην ὁδὸ Κασσάνδρου, ανάμεσα στις ὁδοὺς Φιλίππου, Δραγούμη και Ίωακειμ Σγουροῦ, άποκαλύφθηκε στέρνα βυζαντινή, αλλά και άρχαιότερα λείψανα κτηρίων και κινητά εύρηματα³.

ιγ΄) Στη γωνία Έγνατίας και Άντιγονιδῶν ήλθαν στοῦ φῶς θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα, τῶν ὁποίων τὰ έμβλήματα εκτίθενται στη μεγάλη αίθουσα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης⁴.

ιδ΄) Τμήμα άρχαίας ὁδοῦ άποκαλύφθηκε στην ὁδὸ Τάσκου Παπαγεωργίου⁵, κοντά στην άρχαία Άγορά.

ιε΄) Στην ὁδὸ Συγγοῦ, άριθ. 30, άποκαλύφθηκαν άλλεπάλληλα λείψανα τριῶν οίκοδομικῶν φάσεων. Στην πρώτη ανήκουν ψηφιδωτά δάπεδα, τῶν ὁποίων τὰ πολὺ ενδιαφέροντα έμβλήματα εκτίθενται, ὅπως και τὰ εκ τῆς ὁδοῦ Άντιγονιδῶν στη μεγάλη αίθουσα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης⁶.

ιστ΄) Σὲ τρία οικόπεδα τῆς ὁδοῦ Μενελάου παρά την Άχειροποίητο άποκαλύφθηκαν διάφορα λείψανα, τῶν ὁποίων δέν καθορίζεται ή έποχή στη σχετική εκθεση τῆς Έφορείας⁷.

ιζ΄) Τμήματα άρχαίων (ή και βυζαντινῶν) δ ρ ὁ μ ω ν άποκαλύφθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης και κατά τό 1969, ὅπως σὲ οικόπεδο τῆς ὁδοῦ Άντιγονιδῶν άριθ. 19, τῆς ὁδοῦ Παπαζώλη - γωνία Όλύμπου, στη γωνία τῆς Έγνατίας με την ὁδὸ Καμβουνίων, στην Άγίου Νικολάου παρά τὸν Άγιο Δημήτριο, στη γωνία τῶν ὁδῶν Άγίου-Δημητρίου και Φιλίππου Δραγούμη κ.ά.⁸

Μετὰ την άπόφαση νά μη χτισθῆ τό Δικαστικό Μέγαρο στην Πλατεία τῆς Άρχαίας Άγορᾶς ή Έφορεία Άρχαιοτήτων ύποχρεώθηκε νά συνεργασθῆ στην εξεύρεση άλλης θέσεως για την άνέγερση τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου. Ύπῆρχαν βέβαια θέσεις καλύτερες άπό διάφορες άπόψεις, μάλιστα για την άξιοπρέπεια τῆς Δικαιοσύνης και τῆ σωτηρία τῶν μνημείων τῆς πόλεως,

1. ΑΔ, έ.ά., σ. 365 κ.έ.

2. ΑΔ, έ.ά., σ. 366 κ.έ.

3. ΑΔ, έ.ά., σ. 371.

4. ΑΔ, έ.ά., σ. 371 κ.έ., σχέδ. 8 και πίν. 314 β.

5. ΑΔ, έ.ά., σ. 372.

6. ΑΔ, έ.ά., σ. 373 κ.έ., σχέδ. 11 και πίν. 314 γ και 315 α-γ.

7. ΑΔ, έ.ά., σ. 374 κ.έ.

8. ΑΔ, έ.ά., σ. 375 κ.έ.

ἀλλ' ἀντὶ μιᾶς ἀπὸ τὶς κατάλληλες θέσεις ἀνατολικά τῶν βυζαντινῶν τειχῶν τῆς πόλεως, στὴν «Καλὴ Μεριά», προτιμήθηκε ὁ χώρος τῆς τέως Ἐφορείας Ὑλικοῦ Πολέμου (πίν. 91), ἀνάμεσα στὸ ἀρχαῖο λιμάνι τῆς πόλεως καὶ στὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς, πολὺ κοντὰ στὰ τεῖχη.

Κι ἐδῶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ βρεθοῦν ἀρχαιοότητες. Καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης, μὲ τὴν πικρὴ πείρα τῆς «Πλατείας Δικαστηρίων», θέλησε νὰ δοκιμασθῇ πρῶτα τὸ ἔδαφος μὲ δοκιμαστικὲς τρύφους γιὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἀναστολὴ τοῦ ἔργου μετὰ τὴν ἐνδεχόμενη διαπίστωση ἀρχαιοτήτων κατὰ τὶς γενικὲς ἐκσκαφές. Δόθηκαν λοιπὸν περιορισμένα μέσα καὶ περιορισμένος χρόνος (20 ἡμερῶν!) στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων γιὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἔρευνα (πίν. 92). Δὲν εἶχαμε δυνατότητα ἐπιλογῆς τῶν θέσεων γιὰ δοκιμαστικὲς τομές. Ἔγιναν κατ' ἀνάγκη στοὺς διαδρόμους ποὺ ἔμεναν ἐλεύθεροι γιὰ τὴ συγκοινωνία, ἀνάμεσα στὰ παλιατζήδικα, ἐγκατεστημένα ἐκεῖ μὲ ἐνοίκιο.

Ὅταν ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων δῆλωσε πὼς δὲν μπορεῖ ν' ἀναλάβῃ καμμιά εὐθύνη γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ ἀποτελέσματος τῆς δοκιμαστικῆς ἔρευνας, μὲ τόσο λίγα μέσα καὶ σὲ τόσο περιορισμένο χρόνο, ἐκλήθη ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων στὴν Ἀθήνα καὶ—ταλανιζόμενος μεταξὺ τῶν ἀρμοδίων Ὑπουργείων Προεδρίας Κυβερνήσεως καὶ Δικαιοσύνης— ἀπειλήθηκε ἀπὸ τὸν τότε Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Ἠλία Κυριακόπουλο μὲ δίωξη «ὡς ἀντιδρῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς Κυβερνήσεως»!

Μ' αὐτὲς τὶς συνθήκες σωστὴ δουλειὰ δὲν ἔγινε. Οἱ τομές στοὺς διαδρόμους καί, σὲ ὠρισμένα σημεῖα, πλάι στὰ θεμέλια τοῦ τείχους, δὲν εἶχαν ἀρχαιολογικὸ ἀποτέλεσμα. Σὲ βάθος 1,80 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους παρουσιάσθηκαν νερὰ χωρὶς νὰ διαπιστωθῇ στρωμα μὲ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Ἄλλοι θὰ ἐκθέσουν, ὑποθέτω, τὶς παρατηρήσεις τους κατὰ τὶς ἐκσκαφές γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου, γιατί ἐγὼ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὴ γνωστὴ «μετάρρηση» στὴν Πάτρα.

(Συνεχίζεται στὸν ἐπόμενον τόμο).